CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA II. MAHMUT İMAJI

Mesut SÜLÜN

Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

2023

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA II. MAHMUT İMAJI

Mesut SÜLÜN

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. SEZAİ ÖZTAŞ

TEKİRDAĞ-2023
Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

25/07/ 2023

Mesut SÜLÜN

ÖZET

Kurum, Enstitü,	: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD	:Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Başlığı	: Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarında II. Mahmut İmajı
Tez Yazarı	: Mesut SÜLÜN
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi/ 2023
Sayfa Sayısı	: 391

Bu çalışmanın amacı, dünyada ve Türkiye'de büyük değişimlerin yaşandığı XIX. yüzyılın başında tahta çıkan ve padişahlığı süresince içte ve dışta birçok zorluklara maruz kalan II. Mahmut'un, ortaöğretimde okutulan tarih ders kitaplarındaki imajını ortaya koymaktır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışmasından, veri toplama tekniği olarak doküman incelemesinden ve verilerin analizi ve yorumlanmasında betimsel analizden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi, Hümanist Dönem, Türk-İslâm Sentezi Dönemi ve Yapılandırmacı Eğitim Dönemi olmak üzere beş kategori altında incelenmiştir. Çalışma; Giriş, Kavramsal Çerçeve, Yöntem, Bulgular ve Yorum, Tartışma ve Sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda II. Mahmut imajının, Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemindeki diğer bazı padişahlar kadar olumsuz olmadığı, özellikle Hümanist Dönemden itibaren olumlu olduğu tespit edilmiştir. II. Mahmut, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Türk Tarih Tezi Dönemlerinde daha çok Osmanlı Devleti'nde, merkeziyetçi idare sistemini kurmaya çalışan, "müstebit, aydınlanmacı münevver" bir padişah olarak anlatılırken; Hümanist Dönemden itibaren ıslahatçı bir padişah olarak anlatılmıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi siyasî olayları içerisinde en çok Sırp Yunan isyanlarına yer verildiği tespit edilmiştir. Yunan İsyanı'na bu kadar geniş yer verilmesine karşın, isyan sırasında meydana gelen Türk katliamına çok az yer verildiği tespit edilmiştir. Ders kitaplarında milliyetçi azınlık isyanlarından sonra ikinci olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına geniş yer verildiği tespit edilmiştir. Bu olay hakkında, incelenen tarih ders kitaplarında görüş farklılıklarının var olmadığı ve hemen hemen bütün olayın olumlanarak Vak'a-i Hayriye olarak aktarıldığı görülmüştür. II. Mahmut döneminin diğer önemli olgusu olan ıslahatlara, ders kitaplarında, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık

Dönemi ile Türk Tarih Tezi Dönemi'nde az yer verilirken; Hümanist Dönemden itibaren, II. Mahmut'un ıslahatçı yönünün öne çıkarılmasıyla beraber, geniş yer verildiği tespit edilmiştir. Bu dönemin önemli siyasî olaylarından Mısır Meselesi'nin ders kitaplarında geniş olarak yer verilen dördüncü olay olduğu ortaya konulmuş ve olayın tarih anlayışları dönemlerinde geçirdiği değişim ortaya konulmuştur. Yine II. Mahmut döneminin önemli figürleri olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Alemdar Mustafa Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Halet Efendi'nin ders kitaplarındaki imajlarının değişimi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Eğitimi, Tarih Öğretimi, Tarih Ders Kitapları, Padişah II. Mahmut

ABSTRACT

Institution, Institute	: Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences
Department	: Department of History
Thesis Title	: Image of Mahmud II in The High School History Textbooks of The Republic Period of Turkey
Thesis Author	: Mesut SÜLÜN
Thesis Supervisor	: Assoc. Prof. Sezai ÖZTAŞ
Thesis Type, Year	: MS Thesis/ 2023
Pages	: 391

The aim of this study is to reveal the image of Mahmud II, who ascended to the throne at the beginning of the 19th century, a time of great changes in the world and in Turkey, and who was subjected to many internal and external difficulties during his sultanate, in history textbooks taught in secondary education. In this study, case study, one of the qualitative research methods, document analysis as a data collection technique and descriptive analysis were used to analyse and interpret the data. The data obtained was analysed under five categories as Turkish History Thesis Preparation Period, Turkish History Thesis Period, Humanist Period, Turkish-Islamic Synthesis Period and Constructivist Education Period. The study consists of five sections as Introduction, Conceptual Framework, Method, Findings and Interpretation, Discussion and Conclusion. As a result of this study, it has been determined that the image of Mahmud II was not as negative as some other sultans in the disintegration period of the Ottoman Empire, and that it was positive especially from the Humanist Period onwards. While Mahmud II was mostly portrayed as an "imperious, intellectual and enlightened" sultan who tried to establish a centralised administrative system in the Ottoman Empire, during the Preparation Period for the Turkish History Thesis and the Turkish History Thesis Periods, he was portrayed as a

reformist sultan from the Humanist Period onwards. In the history textbooks examined within the scope of this study, it has been determined that among the political events of the period of Mahmud II, the Serbian-Greek rebellions were mostly included. Although the Greek Rebellion was given such a wide coverage, it was determined that the massacre of Turks that took place during the rebellion was given very little coverage. After the nationalist minority rebellions, the abolition of the Janissary Corps was given extensive coverage in the textbooks. It has been observed that there were no differences of opinion about this event in the history textbooks examined and that almost all of the textbooks affirmed the event and referred to it as "*Vak'a-i Hayriye / the auspicious incident*". While the other important phenomenon of the period of Mahmud II, the reforms, were given little place in the textbooks during the Preparation Period for the Turkish History Thesis and the Turkish History Thesis Period, it has been determined that they were given extensive coverage from the Humanist Period onwards, with the emphasis on the reformist aspect of Mahmud II. Also, the change in the images of Kavalalı Mehmet Ali Pasha, Alemdar Mustafa Pasha, Tepedelenli Ali Pasha, Halet Efendi, who were important figures of the period of Mahmud II, in the textbooks has been discussed.

Key Words: History Education, History Teaching, History Textbooks, Sultan Mahmud II.

ÖNSÖZ

Tarih ders kitapları, XIX. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan ulus-devletlerin, ideolojilerini halka benimsetirirken kullandığı en önemli araçlardan biridir. Ayrıca tarih ders kitapları devletin ideolojisini halka aktardığı gibi, iktidarı ele geçiren siyasî yapının da, ideolojilerini halka benimsetirken kullandığı en önemli araçlardan biridir.

Tarih ders kitapları, hazırlanma aşamasında hem devletin ideolojisini hem de devleti yöneten siyasî kadronun ideolojisini içerebilmektedir. Böylece kitaplarda, aynı konu ya da tarihsel kişilik, farklı dönemlerde farklı imajlarla yansıtılabilmektedir.

Bu çalışmada, II. Mahmut ve döneminin, 1924 yılından 2022 yılına kadar Türkiye'de ortaöğretimde okutulan tarih ders kitaplarındaki imajı ortaya konulmuştur. Çalışma, yaklaşık yüz yıllık bir dönemi kapsadığından Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi, Hümanist Dönem, Türk-İslâm Sentezi Dönemi ve Yapılandırmacı Eğitim Dönemi kategorileri altında incelenmiştir. Bu kategorilerin aracılığıyla II. Mahmut ve döneminin imajındaki süreklilik ve değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken başta, çalışmanın her aşamasında ilgisi ve yapıcı eleştirileri ile beni yönlendiren, değerli zamanını bana ayıran danışman hocam saygıdeğer Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ'a şükranlarımı sunarım. Tezin tashihinde yoğun bir çaba ve emek harcayan, akademik bir metnin nasıl olması gerektiği konusunda bana her daim yol gösteren eşimin kardeşi ve benim de kardeşim Dr. Aziz Erman BAYRAM'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tabii ki yetişmem de en büyük pay sahibi olan, iyi bir eğitim görebilmem için varını yoğunu ortaya koyan, bana olan ilgilerini ve sevgilerini bir an için bile eksiltmeyen annem Ayten SÜLÜN ve babam Kâmil SÜLÜN'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Teşekkürlerin en büyüğünü de, bu yola girmem konusunda beni her zaman yüreklendiren, tezin her aşamasında maddî ve manevî olarak her zaman yanımda olan, bu süreçte kendisine yeterince zaman ayıramadığım halde, hiçbir zaman bu durumdan şikâyet etmeyen değerli eşim ve hayat arkadaşım Gülşah BAYRAM SÜLÜN'e ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ……... ii

TEZ ONAY SAYFASI……. iii

ÖZET……. IV

ABSTRACT……... VI

ÖNSÖZ..... VIII

İÇİNDEKİLER IX

TABLOLAR LİSTESİ XII

KISALTMALAR LİSTESİ XIII

1. BÖLÜM 1

1.1. Problem Durumu..... 1
1.2. Alt Problemler ……..... 2
1.3. Araştırmanın Amacı..... 3
1.4. Araştırmanın Önemi..... 3
1.5. Sınırlılıklar..... 4
1.6. Varsayımlar..... 4
1.7. Tanımlar..... 4

2. BÖLÜM :KAVRAMSAL ÇERÇEVE 5

2.1. Tarih ve Tarih Öğretimi..... 5
2.1.1. Tarihin Tanımı ve Tarih Şuuru…… 5
2.1.2. Tarih Öğretimi……. 6
2.2. Tarih Ders Kitapları..... 10
2.2.1. Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi..... 19
2.2.2. Türk Tarih Tezi Dönemi..... 22
2.2.3. Hümanist Dönem..... 31
2.2.4. Türk-İslâm Sentezi Dönemi..... 37
2.2.5. Yapılandırmacı Eğitim Dönemi..... 45
2.3. İlgili Araştırmalar…….. 47

3. BÖLÜM: YÖNTEM 50

3.1. Araştırmanın Modeli……. 50

3.2. Evren ve Örneklem…… 50

3.3 Veri Toplama Tekniği…… 53

3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması…….. 53

4. BÖLÜM: BULGULAR VE YORUM…… 54

4.1. II. Mahmut'un Tahta Çıkışı……... 54

4.2. Sened-i İttifak…… 82

4.3. II. Mahmut'un Âyânlarla İlişkisi ve Tepedelenli Ali Paşa…… 89

4.4. Milliyetçilik İsyanları…… 101

4.4.1. Sırp İsyanı..... 101

4.4.2. Yunan İsyanı…… 133

4.5. II. Mahmut-Yeniçeri Ocağı İlişkisi..... 199

4.6. Yeniçeri Ocağının Ortadan Kaldırılması……... 203

4.7. II. Mahmut Dönemi Islahat Çalışmaları…… 225

4.7.1. Askerî Alandaki Islahatlar……... 225

4.7.2. İdarî Alandaki Islahatlar…….. 233

4.7.3. Ekonomi Alanındaki Islahatlar…… 250

4.7.4. Eğitim ve Kültür Alanlarındaki Islahatlar…… 256

4.7.5. II. Mahmut Dönemi Islahatlarının Türk Modernleşmesi/Batılılaşmasındaki Yeri..... 271

4.7.6. II. Mahmut Dönemi Islahatlarının Tanzimat Dönemi'ne Etkisi..... 277

4.8. Mısır Meselesi..... 285

4.9. Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı Dış Politika ve Özellikle Ekonomisi Açısından Önemi..... 337

4.10. II. Mahmut'un Ölümü..... 343

4.11. II. Mahmut'un Kişisel Özellikleri..... 347

4.12. II. Mahmut'un Yönetim Anlayışı..... 351

4.13. II. Mahmut İmajının Tarih Anlayışları Dönemlerindeki Değişimi..... 356
5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER……. 361

KAYNAKÇA 371

EKLER 382

TABLOLAR LİSTESİ

		Sayfa
Tablo 3.1:	İncelenen Lise Tarih Ders Kitapları	50
Tablo 3.2:	İncelenen Tarih Ders Kitaplarının Tarih Anlayışları Dönemlerine Göre Sınıflandırılması	52

KISALTMALAR LİSTESİ

TTTC	: Türk Tarih Tetkik Cemiyeti
MC	: Milliyetçi Cephe
TTAH	: Türk Tarihinin Ana Hatları
DP	: Demokrat Parti
AKDTYK	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ANAP	: Anavatan Partisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
TD	: Tebliğler Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTB	: Talim ve Terbiye Başkanlığı
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

BÖLÜM I.

GİRİŞ

Bu bölümde çalışmaya ilişkin problem durumu, alt problemler, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, sınırlılıkları, varsayımları ve tanımları üzerinde durulmuştur.

1.1. Problem Durumu

Tarih ders kitapları, XIX. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan ulus-devletlerin, kendi ideolojilerini ve devamlılığını sağlamak amacıyla tarih öğretimi içerisinde kullandığı temel araçlardandır. Ulus-devletler, milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde kurulduklarından eğitim politikalarının temel amacını; milli şuura sahip, ortak bir vatan ve tarih duygusunu içselleştirmiş vatandaşlar yetiştirmek olarak belirlemişlerdir. Bu sebeple tarih eğitimi, bu ortaklıklar üzerinden "bireyleri ulus-devlet vatandaşı" haline getirmeyi amaçlamaktadır (Pamuk, 2019, s. 18).

Türkiye'de de siyasal rejimin imparatorluktan ulus-devlete dönüşmesiyle beraber, yukarıda bahsedilen amaçlar dahilinde tarih eğitimi tasarlanmaya ve tarih ders kitapları yazılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet rejimine uygun ve ulus-devlet paradigması çerçevesinde bir devlet düzenlemeye çalışan, başta Mustafa Kemal Atatürk ve kurucu kadroyu diğer Avrupalı devletlerden daha zor bir görev bekliyordu: Anadolu'da kalıcı olmak ve Türk siyasî varlığının devamı için yeni bir vatandaşlık kimlik inşa etmek. Tarih eğitimi, bu görevde kullanılan temel araçlardan birisidir. Ayrıca Avrupalılar tarafından yıllarca Türkler hakkında dile getirilen iftiralara karşı cevap vermek amacıyla kullanılmak istenen tarih eğitimi adeta bir "aklanma aracı" olarak da kullanılmıştır (Demircioğlu ve Demircioğlu, 2017, s. v). Atatürk'ün, genel olarak eğitimden, özel olarak tarihten beklediği en önemli fayda, ulus-devleti gerçekleştirmesi ve ortak bir Türk kimliği ve Türk kültürü oluşturmasıdır (Öztaş, 2009, s. 104). Bütün bu amaçları gerçekleştirebilmek için de tarih ders kitapları dikkatlice ele alınmıştır.

Tarih ders kitapları, dönemin iktidarının, siyasî görüşleri ve eğitim politikaları çerçevesinde yazıldıklarındandir ki zaman içerisinde tarih kitaplarının içeriğinde değişimler olmuştur.

Bu çalışmada Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi, Hümanist Dönem, Türk-İslâm Sentezi Dönemi ve Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi kategorileri kullanılmıştır. Bu dönemlerde yazılan ders kitaplarında, en çok değişime uğrayan konuların başında, genel olarak Osmanlı tarihi ve özel olarak da Osmanlı padişahları gelmektedir. Osmanlı tarihinde, içte ve dışta çok zor bir dönemde başa geçen II. Mahmut'un ve döneminin, Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitaplarındaki imajının nasıl bir değişime uğradığı ve yukarıda sözü edilen tarih anlayışları dönemlerindeki imajının ne olduğu dikkatle incelenmesi gereken bir olgudur. Bu durumdan yola çıkarak bu araştırmanın problem cümlesi şudur:

"Cumhuriyet döneminde okutulan lise tarih ders kitaplarında, II. Mahmut'un imajı nasıldır?"

1.2. Alt Problemler

1924-2022 yıllarını kapsayan lise tarih ders kitaplarında II. Mahmut'un;

1. Tahta çıkışı nasıl aktarılmıştır?

2. Sened-i İttifak'a karşı tutumu nasıldır?

3. Âyanlara karşı tutumu nasıldır?

4. Milliyetçilik temelli Sırp ve Yunan İsyanlarının başlamaları ve gelişimleri nasıl aktarılmıştır?

5. II. Mahmut-Yeniçeri Ocağı ilişkileri nasıl izah edilmiştir?

6. Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırması nasıl aktarılmıştır?

7. Islahatlarının, daha önceki Osmanlı ıslahatlarından farkları nasıl açıklanmıştır?

8. Askerî/idarî/kültürel/ekonomik alanlarındaki hangi ıslahatları ve nasıl aktarılmıştır?

9. II. Mahmut dönemi ıslahatlarının, Türk modernleşmesi/batılılaşmasındaki yeri nasıl izah edilmiştir?

10. II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Tanzimat dönemine etkisi belirtilmiş midir?

11. Mısır Meselesi'nin ortaya çıkması ve gelişimi nasıl aktarılmıştır?

12. Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı dış politikası açısından önemi yeterince vurgulanmış mıdır?

13. Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı dış politikası ve özellikle ekonomisi açısından önemi yeterince vurgulanmış mıdır?

14. Ölümü nasıl aktarılmıştır?

15. Hangi kişisel özellikleri belirtilmiştir?

16. Yönetim anlayışı nasıl nitelendirilmiştir?

17. II. Mahmut'un imajının, tarih anlayışları dönemlerindeki değişimi nasıldır?

1.3 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924-2022 yılları arasında ortaöğretim kurumlarında okutulan lise tarih ders kitaplarında; II. Mahmut döneminin nasıl ele alındığını ve II. Mahmut imajının nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini tespit etmektir.

1. 4. Araştırmanın Önemi

II. Mahmut döneminde meydana gelen iç ve dış siyasî olayların ve yapılan ıslahatların etkileri günümüze kadar devam etmektedir. Bu dönemde Şark Meselesi çerçevesinde dönemin büyük devletlerinin Osmanlı coğrafyasını parçalama girişimleri büyük bir hız kazanmış ve milliyetçilik temelli azınlık isyanları devletin en önemli sorunu haline gelmiştir. Bu sorunların yanında ya da etkileriyle yapılan ıslahatlar yoluyla Osmanlı devlet yapısı büyük bir değişime uğramıştır. Türk tarihi açısından bu kadar önemli olayların ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem hakkında, ders kitapları üzerinden henüz herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca "Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih

Ders Kitaplarında II. Mahmut İmajı" başlığına sahip bu çalışma, yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminde okutulan tarih ders kitaplarında II. Mahmut söyleminin değişime uğrayan taraflarının ve süreklilik arz eden tarafların neler olduğunu ortaya koyması yönünden önem arz etmektedir.

1. 5. Sınırlılıklar

Çalışmanın, amaçlanan hedefe ulabilmesi, sonuçlarının güvenilir ve geçerlilik kazanabilmesi açısından sınırlılıklarının da olması zorunludur. Bu bağlamda, çalışma şu ölçütler çerçevesinde sınırlandırılmıştır:

1. Çalışmada, ilköğretim ders kitapları, araştırma dışında bırakılmış ve sadece lise tarih ders kitapları incelenmiştir.

2. Çalışmanın konusu nedeniyle, 1924-2022 yılları arasında okutulan, Lise III. Sınıf tarih ders kitapları incelenmiştir.

1. 6. Varsayımlar

Türkiye Cumhuriyeti lise tarih ders kitaplarında, II. Mahmut imajının nasıl olduğunun ortaya koyulmaya çalışıldığı bu araştırmada, kullanılan kaynakların ve literatür taranarak elde edilen bilgilerin güvenilir olduğu varsayılmaktadır.

1. 7. Tanımlar

İmaj: Genel görünüm, izlenim, imge (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1182).

Tarih Ders Kitabı: "Herhangi bir eğitim ve öğretim programı çerçevesinde hazırlanmış, Kurulca örgün ve yaygın eğitim kurumlarında okutulması uygun bulunan basılı veya dijital ortamdaki kitap ve ekleri veya model prototip" (Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, 2021, s. 1).

Islahat: Düzeltme veyâ iyileştirme işleri (Devellioğlu, 2005, s. 398).

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tarih ve Tarih Öğretimi

2.1.1. Tarihin Tanımı ve Tarih Şuuru

Tarih'in, insanın geçmişteki bütün faaliyetlerini konu edindiği için "esaslı ve şumüllü" ve herkesin üzerinde ittifak ettiği bir tanımı yapılamamaktadır (Togan, 2019, s. 7). Carr, tarihi, "doğrulanmış olgular kümesi" olarak ifade ederek belgeleri, yazıtları ve her türlü dökumanı, balıkçı tablasındaki balıklara benzetmiş ve tarihçinin görevininde, dökumanlardan kendi yöntemine göre bir metin ortaya koymak olduğunu belirtmiştir (2016, s. 60). O, olgunun tarih araştırmaları için vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirttikten sonra tarihin tanımını şu şekilde yapmıştır: "Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog." (Carr, 2016, s. 82). Collingwood (2015, s. 42-43), tarihin "bir çeşit araştırma ve soruşturma olduğunu", insanların geçmişteki eylemlerini aradığını ve bu eylemlere ilişkin soruları yanıtlama çabası olduğunu ileri sürmektedir. Halkın'a göre tarih, insanların geçmişini inceleyen ve sosyal kapsamlı eylemlerinin bir tablosunu takdim eden bir disiplindir (2014, s. 4).

Gökalp, iki türlü tarihin var olduğunu belirtmektedir: şen'i (objektif) ve millî tarih. Objektif tarih, olayları ve olguları belgelere dayalı olarak olduğu gibi ortaya koymaktadır. Millî tarih ise pedagojik amaçlıdır. Gökalp, tarihi, çocuklara kendi vatanlarını sevdirmek, milletlerinin en saygıdeğer millet olduğunu öğretebilmek için en önemli araç olarak görmektedir. Bu yönüyle, millî tarihin terbiyevi ve pedagojik bir sanat olduğunu ifade etmektedir (2009, s. 198-199). Togan, olayların gelişiminden, hatta madde ve eşyanın geçmiş ve bugününden konu edinen her yazı ve her öyküyü (2019, s. 2) tarih olarak ifade etmektedir. Kafesoğlu, tarihin, amaçsız bir bilgi yığını olmadığını; topluma seslenen, toplumun günümüzdeki durumu ile ilgili ve aynı zamanda geleceği de düzenleyen başlıca bilgi şubelerinden biri olduğunu öne sürmektedir (2014, s. 238). Niyazi, tarihi, tarih ders

kitaplarında yer alan tanıma yakın bir şekilde tanımlamaktadır (2015, s. 22): "Tarih, insan topluluklarının geçmişte yaşadıkları olayların, zaman ve yer gösterilerek sebebleriyle anlatılmasıdır."

Güngör, tarihten esas kastedilen şeyin, "olguların bir mana ifade edecek şekilde yorumlanması" (2014, s. 4) olduğunu belirtmektedir. O, başka bir tanımında tarihi, "günümüzün problemlerini çözmek isterken geçmiş örnekler hakkında yaptığımız yorum" (Güngör, 1999b, s. 70) olarak ifade etmekte; tarih şuurunu "tarihin akışı hakkında belli bir görüş sahibi olmak" (Güngör, 1999b, s. 75) şeklinde dile getirdikten sonra insanın, tarihi olayları anlamlı bir bütünün içindeki parçalar halinde gördüğü anda tarih şuurunu kazanmış olduğunu kabul etmektedir.

2.1.2. Tarih Öğretimi

Tarih öğretimi, her çağ ve coğrafyada özellikle devleti yöneten güçlerin egemenliklerini meşru göstermek amacıyla kulllandığı bir araçtır. Fransız İhtilâli ile birlikte eğitimin toplumsallaşması çerçevesinde tarih öğretimi, özellikle kimlik aktarımının sağlanması ve vatandaşlık bilinci kazandırılması amacıyla ders programlarına konulmuştur. Sosyal bilimler içerisinde önemli bir konumun sahibi olan tarih eğitimi ve öğretimi, her zaman toplum tarafından ve ülke yöneticileri tarafından önem atfedilen bir konu olmuştur (Demircioğlu, 2011, s.65; Köstüklü, 1998, s. 18).

Tarih öğretiminin amaçları zamana ve mekâna bağlı olarak farklılaşmıştır (Demircioğlu, 2011, s. 65). Tarih her dönemde saraylarda, dinî kurumlarda gençlere geçmiş olarak anlatılmıştır. Eski Mısır'da, Çin Saray okulunda, İran'da, Eski Babil ve Asur'da, Yahudi devletlerinde, Antik Yunan'da, Roma'da ve Hristiyan dinî kurumlarında tarih anlatılmasına önem verilmiştir (Türk, 2006, s. 1-2). Hümanizm döneminde Comenius (1592-1670), okullarda vatandaşlık eğitiminin tarih dersinde verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Herder (1744-1803), millet ve milliyet kavramlarının, tarih dersinde öğretilmesi gerektiğini savunmuştur (Türk, 2006, s. 3).

İslam tarihinde bilimler ulum-i cüziye ve ulum-i aliye olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Tarih, ulum-i cüziye olarak kabul edilmiştir. İslam devletlerinde tarih

anlatmak her zaman önemli bir uğraş olarak kabul edilmiştir (Türk, 2006, s. 4-6). İlk Türk devletlerinde, özellikle Orhun Kitabeleri'ne bakıldığında, Bilge Kağan'ın Türk milletine öğüt verirken tarihten örnekler verdiği görülmektedir. Yine halk arasında okunan Oğuznameler ve diğer kahramanlık hikâyeleri bir anlamda tarih anlatımıdır. Dede Korkut, Oğuz boyları arasında kopuz çalıp öğüt verirken, hikâye anlatırken ve alp tipi insan yaratmaya çalışırken tarihe başvurmaktaydı. Karahanlılar döneminde kaleme alınan ve bir siyasetname kitabı örneği olan Kutadgu Bilig'te Yusuf Has Hacip, devlet adamlarına öğüt verirken örneklerini tarihten seçmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti zamanında saraylarda şairler kopuzlarla, Oğuz Türklerinin ilk atası Oğuz Han başta olmak üzere, Oğuz büyüklerini terennüm ederken tarih hep başvuru kaynağı olmuştur (Türk, 2006, s. 7).

Avrupa, tarihte Rönesans, Reform, Akıl Çağı ve Aydınlanma dönemleriyle yeni bir çığır açmış ve bu bağlamda Avrupa'da her alanda olduğu gibi eğitimde de büyük gelişmeler ve dönüşümler yaşanmıştır. J.R. d. Caradeux (1706-1785) ve Herder (1744-1803) ile beraber millî eğitim kavramı ortaya çıkmış, J.G. Fichte (1762-1814) milliyetçi eğitimin gerekliliğini ortaya atmış ve buna yönelik olarak yeni tip okulların açılması gerektiğini öne sürmüştür (Türk, 2006, s. 27). Fransız İhtilâli, eğitim alanında bir dönüm noktası olmuştur. Fransa Meclisi 1791'de aldığı bir kararla parasız eğitimi içeren yasayı kabul etmiştir. Fransız İhtilâli'nin fikirleri, XIX. yüzyılda Avrupa'da hızla yayılırken, oluşturduğu yeni seküler eğitim modeli de dünyanın pek çok yerine yayılmıştır (Türk, 2006, s. 29).

Osmanlı Devleti'nde, Satı Bey *(*2013, s. 221), tarih öğretiminin temel amacının, çocuklara konuların "millî ve vatanî" bir şekilde aktarılması olduğunu ifade etmiştir. Fuat Baymur, tarih öğretiminin amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır (Baymur, 1954, s. 5-8):

- Tarihi ilk olarak çocuklara, vatanlarında meydana gelen önemli olayları, olayın yaşandığı yerde yaşamış kimseleri ve atalarının yaşam tarzlarını öğretmek gayesiyle okutmak..
- Öğrencilere yurttaşlık hak ve vazifelerini öğretmek.
- Öğrencilere, içinde bulunduğumuz hali kavratmak.

- Çocuklara ibret dersi vermek.
- Çocuklara Türk Devriminin mânasını kavratmak.
- Çocuklarda beşerî faaliyetlerin her çeşidine karşı ilgi uyandırmak.
- Öğrencilere, insanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki ilişkiyi ve onların çevreleri üzerine yaptıkları etkileri kavratmak.
- Öğrencilerin zihin kuvvetlerini geliştirmek.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan İlkokul programında tarih dersinin amaçları, yeni kurulan ulus-devlet temelli bir yaklaşımla, Türk milliyetçiliği paradigmasıyla belirlenmiştir (Baymur, 1954, s. 8-9).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Avrupa Konseyi'nin tarih ve coğrafya kitaplarının yeniden gözden geçirilmesi çalışmaları çerçevesinde verilen bir dizi konferanstan biri olan, E. H. Dance'in "Tarih Öğretiminin Amaçları"nda, tarih öğretiminin esas olarak üç amacından bahsedilmiştir: Birincisi, öğrenciye geleneğe bağlı olarak bir miktar bilgi vermek. İkincisi, öğrencinin içinde bulunduğu cemiyete göre kendi halini belirlemek, bu cemiyetin yalnızca bugünden oluşmadığını ve bir geçmişinin olduğunu anlamasını sağlamak. Üçüncüsü, öğrencileri tümevarımcı ve objektif bir düşünce şekline alıştırmak ve eleştirel bir kafa yapısına sahip olmasını sağlamak (Schueddekopf, Bruley, Dance ve Vigander, 1969, s. 65). "Tarih Niçin Öğretilir?" sorusuna Nichol (Nichol, 1996'den aktaran Öztaş, 2007 s. 11) şu cevabı vermektedir:

- Tarih bilimi kültürel mirasımızın en önemli parçasıdır.
- Tarih karşılaştırma, çözümleme, sentez ve öteleme gibi eğitimsel becerileri geniş oranda geliştirir.
- Tarihçi, her öğrencinin bilmesi gereken önemli fikir ve kavramların tam bilincindedir. (değişim, süreklilik, sebep ve sonuçlar: Marksizm, Devrim ve Emperyalizm, vb. konularla ilgili kavramlar)
- Tarih geniş bir literatürü içerir.
- Tarih, dünya vatandaşlığı için, eğitimde hayati bir unsurdur.
- Tarih, okul ahlâkına katkıda bulunur.

- Tarih, yerel konumumuzun gelişimini anlamamıza yardım eder.
- Tarih, tarih bölümlerinin işsiz öğrenci ve mezunlarına iş temin eder.
- Tarih, geçerli bir disiplindir-her çocuğun denemesi gereken tek araştırma metodur.
- Tarih, öğrencilere yaşama uyunm sağlamada yardım eder.
- Tarih dilin kullanım ve edinimine yardım eder.
- Tarih, empatiyi besler ki bu, diğer insanların nasıl düşündüklerini ve hissettiklerini ve toplum içindeki konumlarını ve rollerini anlayabilme yeteneğidir.
- Tarih öğrencileri iyi birer vatandaş ve milletin sadık taraftarları yapar.
- Tarih, değerli bir boş zaman etkinliğidir.
- Tarih, toplumu kaynaştırır.

Türkiye'de tarih eğitiminde; tarihin tanımı, amacı ve boyutları bakımından dünyanın geldiği seviyenin çok gerilerinde kalındığı, Türkiye'de tarih eğitiminin daha çok Türk büyükleri olmak üzere kişiler üzerinden yürütüldüğü, kavramlar üzerinde durulmadığı, uzun devirlerin ortaya çıkmasını sağlayan aşamaların değerlendirilmediği, değişmesi mümkün görülmeyen basit tanımların hakim olduğu ve tarih ders kitaplarına dünyada tarihçiliğin, son 30-40 yıl içinde gerek Türkiye'de gerek dünyada geliştirdiği kavram, yöntem ile değişikliklerin yansıtılmadığı ileri sürülmektedir (Özbaran, 1992, s. 104-105). 1980'li yıllarda tarih ders kitaplarının durumu ise şu şekilde ifade edilmektedir (Özbaran, 1992, s. 187):

"Son 30-40 yıl içinde gelişen, Türkiye'de yansımaları görünen toplum tarihi, bir başka deyişle, insanları ilgilendiren her şey, toplumun nasıl oluşageldiğinin kolektif anısı, lise tarih kitaplarında yansıtılmamaktadır. Yıllar önce Köprülü, Akçura, daha sonra Barkan, Karal, Akdağ, İnalcık, Orhonlu gibilerin Türk tarihçiliğine getirdikleri içerik dahi aktarılmamıştır lise kitaplarında. Bu satırlarda sıralayamacağım birçok Türk ve yabancı tarihçinin, sözgelişi, Osmanlı tarihine getirdiği yeni yaklaşımlara kulak tıkanmıştır. 1950'li yıllarda kalınmıştır; günümüze yanaşamamışlardır-yanaştırılmamışlardır. Günümüz sorunlarıyla çok daha kolay tanışan ve yakın geçmişi 20. yüzyılı kapsayan süreç çok kısa, eksik ve basit geçiştirilmiştir."

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk üç çeyreğinde tarih öğretiminin genel amacının geçmiş dönemin bilgisinin ve kültürünün yeni nesillere aktarmak olduğu belirlenmiştir. Fakat özellikle İngiltere'de tarih öğretiminin hangi temellere dayandırılması gerektiğine dair tartışmalardan sonra, yeni tarih öğretimi anlayışı ortaya çıkmış ve bu anlayış Batı Avrupa ile Amerika'da geçerli olmuştur. Bu anlayış, öğrencilere geçmişin bilgisi ile beraber problem çözme düşünme becerilerin de kazandırılması gerektiğini belirtmektedir. Demircioğlu (2011, s. 65-66), bu yeni tarih anlayışının öğretim gayelerini tarihi bilgi, toplumsal değerlerin ve kültürün aktarımı, geçmişi ve bugünü anlaşılması, varolan ideolojik düzenin benimsetilmesi ve kimlik gelişiminin sağlanması, öğrencilere tecrübe ve bilimsel düşünme becerilerinin kazandırılması, tarihle alakalı temel kavramların öğretilmesi ve dil becerilerini ve boş vakitlerini değerlendirmek şeklinde sıralamıştır.

2.2. Tarih Ders Kitapları

Tarih öğretiminin en önemli araçlarından biri olan ders kitaplarının birçok tanımı mevcuttur. Bu tanımlar içerisinde en kapsayıcı olanlarından biri "Ders kitabı, belli bir dersin öğretimi için ve belli bir düzeydeki öğrencilere yönelik olarak yazılan, içeriği programlara uygun olan, incelemesi yapılmış ve tasdik edilmiş temel kaynaktır" şeklindedir (Şeritoğlu, 2019, s. 7). Öğretim programlarının dört ana öğesi olan kazanım, içerik, öğrenim süreci ve değerlendirme süreçlerinin taşıyıcısı durumunda olan ders kitaplarının; bilgileri sistemli duruma getirme, kişisel öğrenmeye yardımcı olma, koordine etme ve ölçme-değerlendirme gibi önemli işlevleri vardır (Şeritoğlu, 2019, s. 7-8). Ders kitapları, zorunlu eğitimin ilk olarak XIX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığı, Batı Avrupa başta olmak üzere modern eğitimin uygulandığı ülkelerde, eğitim ve öğretim sürecinin en önemli öğelerinden kabul edilmiştir. Hem öğretmen hem de bir kılavuz olarak kabul edilebilecek olan ders kitapları sayısal ders kitapları ve sözel ders kitapları olmak üzere başlıca iki gruba ayrılabilir (Demircioğlu, 2013, s. 120).

Tarih ders kitapları; ders kitapları içerisinde içeriği ülkeden ülkeye hatta aynı ülkenin farklı dönemlerinde en çok farklılık gösteren öğretim materyalidir. Bu yönüyle de, bütün dünyada hakkında en çok tartışma olan öğretim materyalleridir.

Yapılan tartışmalar daha çok kitapların içeriğiyle ilgilidir (Şimşek, 2017, s. xi). Demircioğlu'na göre, tarih ders kitapları, okutuldukları toplumun ideolojisini yansıttıklarındandır ki, "bir politik hafıza unsuru ve bellek bankası" (2013, s. 120) olarak kabul edilebilir. Köksal, tarih ders kitaplarının siyasî ve sosyo-kültürel açılardan bir simge olarak görüldüğünü; devlet olgusuyla, iktidar olgusuyla ve bu ikisiyle ilintili olarak ideoloji olgusuyla yakın bir şekilde alakadar oldukları ve onlar tarafından "fütursuzca" (2019, s. viii) değiştirildiklerini ifade etmektedir. İnal, ders kitaplarını, siyasal iktidarın kendi dünya görüşleri çerçevesinde, kendine uygun olan ideolojiyi "aktardığı ve yeniden ürettiği eğitsel araçlar" (2004, s. 11-12) olarak tanımlamaktadır.

Ortaylı, haklı olarak, okulda okutulan tarih kitabının mühim olduğunu, çünkü milletin bir bölümünün bütün ülkelerde okuldan sonar tarih okumaları yapmadığını ifade etmektedir (1995, s. 50). Bu sebeple, ülkeyi idare edenler kendi siyasî iktidarlarının etkisini, en somut şekilde ders kitaplarında göstermektedirler. Copeaux, bir devletin ya da siyasî iktidarın, kendilerine ait "simgeler"inin, en açık bir şekilde görülebileceği birincil kaynakların, tarih ders kitapları olduğunu belirtmektedir (2000, s. 3). Ülkede, her siyasî iktidar değişiminde, bu değişimden etkilenen unsurlardan biri ders kitapları, özellikle de tarih ders kitaplarıdır. Bu durumun, en uç örneklerinden biri Almanya'da, Nazilerin iktidarı ele geçirmesinden sonra, tarih ders kitaplarında yaptıkları değişikliklerdir (Schüddepkopf, 1969, s. 7). Türkiye tarihi de siyasî olarak çok değişken bir yapıya sahip olmuş; bu durum tarih ders kitaplarının özellikle içeriklerini ciddi ölçüde etkilemiştir.

Türkiye'de, hem iç dinamiklerin hem de dış dinamiklerin etkisiyle, tarih öğretiminde ve tarih ders kitaplarının yazımında birbirinden keskin çizgilerle ayrılmasa da, farklı dönemler vardır. Bu dönemleme konusunda görüşlerini derli toplu bir şekilde ilk olarak ifade eden Copeaux olmuştur. Copeaux'a (2000, s. 54) göre kitabın yazıldığı süre içerisinde sırasıyla,

- Türk Tarih Dönemi,
- Hümanist Dönem,

- Türk-İslâm Sentezi Dönemi olmak üzere başlıca üç etkili tarih anlayışı vardır.

Şimşek ve Yazıcı (2013, s. 10-29) tarafından ise Türkiye'de tarih öğretiminde dönemler şu şekilde belirtilmiştir:

- Osmanlıdan Kalan Miras,
- Erken Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi,
- Türk Tarih Tezi Dönemi,
- Hümanist Dönem,
- Türk-İslâm Sentezi Dönemi,
- Yeni Eğitim Anlayışı (Oluşturmacılık) Dönemi.

Yıldırım, tarih anlayışlarını başlıca dört kategoride ele almıştır (2014, s. 20):

- Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem,
- Türk Tarih Tezi Dönemi,
- Hümanist Tarih Anlayışı Dönemi,
- Türk-İslâm Sentezi Dönemi.

Türkiye'de tarih öğretimi alanındaki akademik çalışmaların öncü isimlerinden biri olan Turan'a göre Cumhuriyet döneminde tarih öğretiminde beş farklı dönem vardır (2019, s. 626):

- Osmanlı Mirası Dönemi (1920-1931),
- Türk Tarih Tezi Dönemi (1931-1942),
- Hümanizma Dönemi (1942-1976; 1978-1983),
- Türk-İslâm Sentezi Dönemi (1976-1978; 1983-2008),
- Çok Perspektiflilik Dönemi (2008'den günümüze).

Bu bölümde ilk olarak Osmanlı Devleti'nde tarih öğretimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. Daha sonra Cumhuriyet döneminde tarih öğretimine ve tarih ders kitaplarına hâkim olan tarih anlayışları ve dönemleri incelenmiştir. Buna göre, bu çalışmada tarih öğretimini beş dönemde ele alınması uygun bulunmuştur. Bunlar:

- Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi (1922-1931),
- Türk Tarih Tezi Dönemi (1931-1942),
- Hümanist Dönem (1942-1976; 1978-1983),
- Türk-İslâm Sentezi Dönemi (1976-1978; 1983-2007),
- Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi (2007'den Günümüze Kadar).

Cumhuriyet dönemi tarih öğretimi anlayışlarına geçmeden önce, Osmanlı tarihçilik geleneğinin üzerinde, ana hatlarıyla durulması faydalı olacaktır. Çünkü Cumhuriyet tarihçiliğinin ve tarih öğretiminin oluşumunda etkili olan unsurlardan biri de, Osmanlı tarihçilik geleneğidir (Ersanlı, 2018, s. 47).

Osmanlı Devleti'nde başlıca eğitim-öğretim müesseseleri şunlardır: Sıbyan Mektepleri, Medreseler, Enderun, Meşkhane, Acemioğlanlar Mektebi, Şehzadegan Mektepleri, Tekkeler ve Ahi Birlikleri (Öztaş ve Sannav, 2008, s. 179). Devletin her yerine yayılmış olan Sıbyan Mektepleri'nin amacı, Müslüman tebaaya dinin ve ahlâkın öğretilmesi olmuştur. Bu sebeple de, bahse konu mekteplerde, başta Hz. Muhammet'in hayatı olmak üzere, diğer peygamberlerin ve din büyüklerinin hayatları da öğretilmiştir. Bu yönüyle, tarih dersinin bu mekteplerde okutulduğu söylenebilir (Türk, 2006, s. 8). Osmanlı klasik döneminde, orta ve yükseköğretimin temeli olan medreselerin, öğretim programları incelendiğinde bağımsız bir tarih dersi tespit edilememiştir. Fakat Darülhadis derslerinde, Hz. Muhammet'in ve sahabenin hayatı, yaptıkları ele alındığı için bu dersler, bir İslam Tarihi dersi olarak görülebilir (Türk, 2017, s. 1-2). Osmanlı Devleti'nde devlet adamı, aynı zamanda devlet tarihçisi yetiştiren kurum olan Enderun Mektebi'nde tarih dersleri okutulmuştur (Öztaş ve Sannav, 2008, s. 183). Şehzadelerin eğitildiği mektepte ise, Enderun'dan gelen hocalar ve dönemin ünlü âlimleri tarafından hanedan tarihi, medeniyetler ve milletler tarihi öğretilmiştir (Türk, 2017, s. 5-6).

Günümüzdeki yaygın eğitim kurumlarına benzetebileceğimiz tekke ve zaviyeler ile Ahi ocaklarında halk eğitilmiştir. Bu yerlerde, fütüvvetname, Teracim-i Ahval, Tarih ve Sufi Kıssalarının okutulduğu aktarılmaktadır. Tarihi, Osman Gazi'ye kadar götürülebilecek olan Huzur Dersleri, genellikle ramazanlarda ve kimi zaman saraya davet edilen ulemânın yaptığı ilmi tartışmalardır. Bu derslerde,

peygamber kıssalarından bahsedilmesi yoluyla, tarih eğitimine katkıda bulunulmuştur (Türk, 2017, s. 7-8).

Lale Devri'nde başlayan, II. Mahmut döneminde hızlanan ve Tanzimat döneminde karar kılınan modernleşme çabaları esnasında, tarih disiplininin ve tarihin öğretilmesinin gerekli olduğu görülmüştür. İlk Türk matbaasının kurucusu İbrahim Müteferrika'nın kaleme aldığı *Usulu'l Hikem Fi-Nizamü'l- Ümem* adlı siyasetname türü eserde tarihin öneminden bahsedilmiştir (Türk, 2006, s. 23). Matbaanın kurulmasından itibaren matbaada basılan eserlerin önemli kısmını tarih eserlerinin oluşturması, tarih öğretimine verilen önemin arttığının önemli bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında, daha önceki padişahlardan daha cesur ve kapsamlı yenilikler, bu çalışmanında konusunu oluşturan II. Mahmut döneminde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç politikada ve dış politikada büyük meselelerle uğraştığı bu dönemde, padişah, bu kötü gidişin ve devletin tekrar eski gücüne erişmesinin yegane yolunun, Batı'nın teknik ve eğitim alanında elde ettiği kazanımlara sahip olmak olduğunun farkına varmıştır. Bu yönde II. Mahmut, çok önemli bir adım atarak 1824'te ilköğretimi zorunlu hale getirmiş ve 1838'de Rüştiyeleri açmıştır. Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839'da ilânıyla beraber modernleşme çabaları ivme kazanmıştır. Tanzimat ıslahatlarının başarıya ulaşması amacıyla, eğitim alanında yapılacak olan yeniliklerinin öneminin farkında olan I. Abdülmecit, eğitime babası gibi önem vermiştir. Onun döneminde, İstanbul'da ve taşrada rüştiyeler yaygınlaşmıştır. 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. 1866'da meydana gelen Girit İsyanı sonrasında; Avrupa devletlerinin kendisine sunduğu ıslahat tekliflerinden Fransız tezini tercih eden hükümet, bu kapsamda 1868'de Galatasaray Sultanisi'ni açmıştır (Türk, 2006, s. 31-33).

Tarih eğitiminde esas dönüm noktası, 1869 yılında Saffet Paşa'nın yayınladığı *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'dir (Baymur, 1949, s. 13; Tunçay, 1977, s. 276; Demircioğlu, 2008, s. 431). Nizamname, her seviyedeki tarih öğretimini tüm resmi ders programlarına koymuş, bu program devletin her yerinde uygulanmış ve tarih öğretiminin kurumsallaşması sağlanmıştır (Türk, 2017, s. 10). Sıbyan Mekteplerinde, Muhtasar Osmanlı Tarihi, Rüştiyelerde ise hem Genel Tarih

hem Osmanlı Tarihi öğretiminin yapılacağı bu yeni dönemin eskiden beri devam eden öğretimden bir farkı yoktur. Bu dönemde de, Osmanlı tarihi, millî bir tarih olarak değil, hanedan tarihi olarak okutulacaktır (Tunçay, 1977, s. 276). Bunun nedeni ise Tanzimat döneminin ideolojisi olarak kabul edilebilecek Osmanlıcılık çerçevesinde Osmanlı kimliği inşa etme amacıdır (Türk, 2017, s. 10).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilân edilmesinden sonra tarih ders kitapları için bir yarışma düzenlenmiştir. Bu yarışmanın şartnamesi, hem tarih dersi öğretim programlarının belirlenmesi hem de dönemin zihniyetini yansıtması itibariyle ilginçtir. Şartnamede, olayların tarafsız yazılması fakat vatan sevgisine yönelik konuların, "sena ve sitayişle yad olunması" talep edilmektedir. Şartnameye göre, yazılacak kitap; Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışına ve o dönem Anadolu'da var olan devlet ve milletlere ait bir giriş, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan o zamana kadar meydana gelen önemli olaylar, bütün Osmanlı sultanlarının doğum tarihi, tahta çıkış tarihleri ve ölüm tarihlerini belirten bir cetvel, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını gösteren bir harita ve o döneme kadar tahta geçen padişahlardan her birine ait olayları anlatan ayrı birer konulardan oluşan bölümleri içermelidir (Baymur, 1949, s. 13-14).

Tanzimat döneminde yeni açılan okullarda tarih dersinin programlara girmesi sonucunda, tarih kitapları yepyeni bir yöntemle yazılmaya başlanmıştır. Osmanlı tarihinin, siyasî olaylarının yanı sıra sosyal ve kültürel gelişmeleri de kitaplarda yer bulmaya başlamıştır. Ahmet Vefik Paşa'nın, Rüştiyeler için "Fransız usulünde" (Türk, 2006, s. 38) kaleme aldığı, "Fezleke-i Tarih-i Osmani" adlı eseri tarih ders kitaplarının ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Türk, 2006, s. 38; Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 12; Köken, 2014, s. 27). Bu kitapta, Avrupa tarih ders kitapları tarzında, Osmanlı tarihi; teşekkül, terakki, tekâmül ve inhitat şeklinde dört döneme ayrılmış, her fasılda teşkilat ve medeniyet hakkında bilgiler verilmiştir. Bu eserin diğer önemli yönü kendisinden sonra yazılan tarih ders kitaplarına örnek olmasıdır (Yinanç, 2011, s. 66-67). Cumhuriyet döneminde dahi ders kitaplarının benzeri sınıflandırmalarla yazılmaya devam edilmesi, bu eserin etkisinin çok uzun süredir devam ettiğini göstermektedir (Türk, 2006, s. 39). Süleyman Paşa tarafından yazılan,

“Tarih-i Alem” ve Abdurrahman Şeref Bey tarafından yazılan “Tarih-i Devlet-i Osmaniye” kitapları, tarih ders kitapları içerisinde mühim bir yere sahiptir (Köken, 2014, s. 27). Süleyman Paşa, Tarih-i Alem kitabıyla ilk defa millî tarihe önem veren bir ders kitabı yazmıştır. Ayrıca bu kitapta Türk Dünyası hakkında bilgiler verilmesi, millî duyguların uyanmaya başlamasında çok etkili olmuş ve kitap askerî okullarda yükselmeye başlayan Türkçülük düşüncesinin simgesi haline gelmiştir (Akçura, 2009, s. 337; Türk, 2017, s. 26-27; Oral, 2019, s. 109).

II. Abdülhamit döneminde, siyasî kaygılar ya da dönemin yönetme tarzı nedeniyle, tarih dersleri büyük ölçüde öğretim programlarından çıkarılmıştır (Baymur, 1949, s. 16; Tunçay, 1977, s. 276). Bu dönemde İlkokuldan Osmanlı Tarihi, orta okuldan da Genel Tarih dersleri kaldırılmış, orta okullarda sadece Osmanlı Tarihi okutulmaya devam edilmişttir (Tunçay, 1977, s. 276). Baymur, milletlerin hükümdarlara karşı yaptığı Fransız İhtilâli gibi savaşları kapsayan bir tarihin öğretilmek istenmemesinin dönemin şartlarına göre doğal olduğunu ifade etmektedir (1949, s. 16). Buna karşın, II. Abdülhamit döneminde ders kitaplarına büyük önem verilmiştir. O, kendi meşruiyetini sağlamak ve Mehmet Ö. Alkan’ın “İslam-Türk Sentezi” (2017, s. 157) olarak adlandırdığı ideolojisini geniş kitlelere yaymak için ders kitaplarına ağırlık vermiştir (Türk, 2006, s. 125).

II. Meşrutiyet dönemi cumhuriyetin siyasî laboratuvarıdır. Bu dönemde tartışılan konular Cumhuriyet döneminde de önemini korumuş, bu dönemde yetişen siyasî kadrolar, cumhuriyetin kuruluşunda yer almış kimselerdir (Tunaya, 1960, s. 97-98). Her türlü fikir akımının tartışıldığı bu dönemde, Osmanlı tarih öğretiminde çok önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 12). Osmanlıcılık politikasının yürütüldüğü bu dönemde, aslında II. Abdülhamit döneminde uygulanan “İslâm-Türk Sentezi” paradigmasından “Türk-İslâm Sentezi” paradigmasına dönülmüş ve Türklük ve Türk milliyetçiliği vurgusu üstünlük kurmuş ve bu bağlamda dönemin resmî ideolojisi Ziya Gökalp’in formülleştirdiği “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” anlayışı olmuştur (Alkan, 2017, s. 157).

II. Meşrutiyeti üç alt döneme ayırmak gerekir: Birincisi, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden II. Abdulhamit'in hal edildiği 31 Mart Vakası'na kadar geçen dönemdir. Bu dönemde öğretim programlarında önemli bir değişiklik yaşanmamış; Meşrutiyet'in kavramları öğrencilere öğretilmeye başlanmıştır. İkincisi, 31 Mart Vakası'ndan Balkan Savaşları'na kadar geçen dönemdir. Bu dönem ders kitaplarında II. Abdülhamit "müstebit" bir padişah; 31 Mart Vakası ise, "şeriatçı ve gerici" bir ayaklanma olarak yer almıştır. Üçüncüsü, Balkan Savaşları'ndan Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine değin olan dönemdir. Bu dönemde Türkçülük ideolojisi, militarist bir muhteva ve İslamcı bir söylemle birleştirilmiş ve ders kitaplarının belirgin özelliği Türk milliyetçiliği haline gelmiştir (Alkan, 2017, s. 158)

Türkçülük, XIX. yüzyılda dil ve edebiyat sahalarında yapılan çalışmalarla ortaya çıkmış ve II. Meşrutiyet döneminde bir düşünce akımı haline gelmiştir (Çalen, 2017, s. 22-23; Oral, 2019, s. 124). Türk milliyetçiliğinin, özellikle Balkan bozgunundan sonra, siyasete ve diğer alanlara hâkim olmasıyla beraber (Taştan, 2017, s. 14), "millî tarih" anlayışı doğmuş ve öğretim programlarına yansımıştır. Bu bu durum, II. Meşrutiyet dönemini, tarih yazıcılığı yönünden olduğu kadar tarih eğitimi için de bir yeniden doğuş (Köken, 2014, s. 27) yaşandığı bir dönem haline getirmiştir. Özelllikle 1912'den itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim alanına yoğunlaşması sonucunda, "millî tarih anlayışı" (Vurgun, 2016, s. 59), öğretim programlarında etkin bir şekilde yer almaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılan yeniliklerin ve değişimlerin günümüz şartlarına bakıldığında dahi şaşırtıcı olduğunu ifade edilmiş ve bu dönemde yapılan çalışmaları iki farklı başlık altında toplanmıştır:

1) Tarih derslerine ilk ve ortaöğretim müfredatlarında yer verilerek tarih ders kitaplarının aktif şekilde kullanılmaya başlanması.

2) Darulmualliminde yetişen öğretmen adaylarına "tarih bilen, tarih öğretebilir" anlayışının terk edilerek, tarihin nasıl öğretebileceğinin uygulamalı olarak öğretilmesi ve tarih öğretim becerilerinin kazandırılmaya çalışılmasıdır. (Oruç, 2017, s. 37).

Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde tarih öğretimi için yapılan bazı çalışmaların günümüzde dahi yapılamadığı belirtilmekte ve özellikle Satı Bey'in

çıkardığı *Tedrisat Mecmuası*'nda, uygulamalı tarih öğretimi ve tarih becerileri hakkında yayınlanan makalelerin önemli olduğu ifade edilmektedir (Oruç, 2017, s. 37). Bu dergide tarih derslerine ait ilginç fikirler ve örnekler yer almış, ayrıca tarih derslerine ait birçok örnek ders verilmiştir (Baymur, 1949, s. 17-18). Darulmuallimin bünyesinde açılan *Tatbikat Mektebi*, tarih öğretiminin uygulamalı olarak ilk örneklerinin verildiği kurum olması bakımından tarih öğretiminde önemli bir yere sahiptir (Oruç, 2017, s. 38). Bu dönemde bir yandan ders kitaplarına harita ve resimler eklenirken, başka yandan da önemli devlet adamlarıyla alakalı bilgiler kitaplarda yer almıştır (Köken, 2014, s. 28). Bu ders kitabı yazarlarının genel eğilimlerinin de kitaplarda resim ve harita kullanılması yönünde olduğu anlaşılmaktadır (Çalen, 2013, s. 244).

Bu dönemdeki ders kitapları, benzedikleri Fransızca eserlerin tercümesi olduğu ve Avrupa merkezci tarih anlayışını, özellikle Fransız tarih anlayışını, hâkim kıldığı gerekçesiyle daha sonra eleştirilere konu olmuştur (Tunçay, 1977, s. 276; Akçura, 2011, s. 50; Ersanlı, 2018, s. 65). İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin, Fransız İhtilali'nden etkilenmeleri ve 1908'i bir ihtilâl olarak görmeleri, II. Meşrutiyet devri tarih anlayışının ve öğretiminin pozitivizme yaslanan aydınlanma felsefesi üzerine inşa edilmesine neden olmuştur. Bu dönemin en önemli tarih ders kitabı yazarlarından, sözü edilen dönemin ders kitaplarına damgasını vuran (Arıkan, 1995, s. 151) ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da eserleri ders kitabı olarak okutulan Ali Reşad, Osmanlı Devleti'ndeki pozitivist tarih yazıcılığının ilk temsilcisi ve bu tarih anlayışının, Türkiye'de yerleşmesinde etkili olan en önemli kişidir. Eserlerinin büyük çoğunluğunu Charles Seignobos'tan etkilenerek kaleme almıştır (Toprak, 2021, s. 129). Onun ortaöğretime ait tarih serilerini küçük değişikliklerle aynen tercüme etmiş (Çalen, 2013, s. 237), daha sonra bu kitaplara Osmanlı tarihi konularını eklemiştir (Yıldırım, 2016, s. 49). II. Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in inkılapçı kadroları Fransız İhtilâli'ni ondan öğrenmişlerdir (Toprak, 2021, s.128).

Sonuç olarak II. Meşrutiyet devri tarih öğretimi ve tarih ders kitaplarında, Türk tarihi daha fazla yer almaya başlamasına ve millî tarih anlayışının gelişmesine rağmen, Avrupa merkezli tarih anlayışı daha fazla öne çıkmış; özellikle, Fransız tarih

yazarlarının ders kitapları büyük oranda tercüme edilerek okullarda okutulmuştur. Bu tercümeler de yeterli bir eleştiri süzgecinden geçirilmediğinden Türk tarihi hakkındaki birçok asılsız iddia ve iftiralar okullarda öğretilmiştir. Bu durum daha sonra bu kitaplarla ilgili sert eleştirilere neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde tarih öğretiminde uygulama aşamasında neler yapılabileceğine dair birçok makalenin yayınlanması önemli bir gelişmedir. Bütün bu eleştirilere rağmen bu dönemden Cumhuriyet'e resmî ideoloji ve resmî tarih kurumu miras kalmış (Alkan, 2017, s. 177); Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu dönemde yazılan ve okutulan tarih ders kitapları okutulmaya devam edilmiştir. Cumhuriyet döneminde tartışılan birçok konu olduğu gibi tarih anlayışı konusundaki da tartışmaların kaynağı da II. Meşrutiyet'tir. Bu sebeple, II. Meşrutiyet döneminde meydana gelen tartışmaları bilmeden ve anlamadan sağlıklı bir Cumhuriyet tarih anlayışı analizi yapılması pek mümkün değildir.

2.2.1. Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi (1922-1931)

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nin başlangıcını, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürmek mümkündür. Bu yüzyılda Türkoloji alanında Batı'da yapılan birçok bilimsel araştırma, Türklerin kendi milliyetlerinin farkına varmasına katkı sağlamıştır. Polonya'dan Osmanlı Devleti'ne sığınan Constantin Borzecki Paşa'nın (Müslüman olup Mustafa Celaleddin ismini almıştır), 1869 yılında Fransızca olarak yazdığı Eski ve Modern Türkler adlı eserde, Türk Tarih Tezi'nde savunulan görüşlere benzerlik gösteren tezler ortaya atılmıştır (Copeaux, 2000, s. 17). Bu eser, Türk tarihine özgün ve farklı bir bakış açısı sunmuş ve bu bakış açısı Osmanlı dönemi Türkçü aydınların ve Atatürk'ün Türk tarihine bakışı üzerinde derin bir etki yapmıştır (Oral, 2015, s. 29). Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda, önemli bir oryantalist olan Fransız Leon Cahun'un eserleri, Orhun Yazıtları'nın okunması, Necip Asım, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Veled Çelebi ve Yusuf Akçura'nın çalışmaları etkili olmuştur (Ersanlı, 2018, s. 74-75).

Osmanlı Devleti'nin savaş meydanlarında uğradığı ağır mağlubiyetler ve toprak kayıpları, Türk milletinin hafızasında silinmez izler bırakmıştır. 1918'de işgallerin başlaması ve Sevr Antlaşması (1920) ile Türklerin once Balkanlardan

sonra Anadolu'dan çıkarılmasının amaçlanması, Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkmasında etken olmuştur. Artık tüm dünyaya Anadolu'nun bir Türk vatanı olduğunu ispat etme gerekliliği vardı (Copeaux, 2000, s. 31).

Millî Mücadele başarıya ulaştıktan sonra, sıra devletin yeniden düzenlenmesine gelmiştir. Atatürk, 1923 yılında kendisine verilen bir fahri profesörlük töreninde yanında bulunan tarihçilere tarihe karşı olan ilgisini ve sevgisini ifade etmiştir (Öztaş, 2009, s. 96). Atatürk tarih alanında atacağı büyük adımları gerçekleştirmek için uygun zamanı beklemiştir. Bu kapsamda Atatürk, ilk olarak, 1922-1928 arasında, siyasî ve idarî alanda inkılapları hayata geçirmiş, 1928'den sonra tarih çalışmaları ile yoğun bir şekilde yeniden ilgilenmeye başlamıştır (Oral, 2015, s. 24).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde tarihe ve tarih öğretimine karşı bakış açısında önemli değişim yaşansa da II. Meşrutiyet döneminde uygulanan tarih programları büyük ölçüde korunarak yürürlükte kalmıştır (Çapa, 2017, s. 64). Fakat artık yeni bir rejime geçilmiş ve devletin bütün kurumlarında büyük bir değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Türk eğitim sistemini kurulan yeni devlet düzenine uydurmaya yönelik çalışmaların nasıl olması gerektiği konusu, 1924 yılında gerçekleştirilen II. Heyet-i İlmiye Toplantısı'nda gündeme gelmiştir. Bu bağlamda bahse konu toplantıda bir öğretim yılının başlangıç ve bitiş tarihleri, (ilkokullar beş yıl, ortaokullar ve liselerin süresi üçer yıl), öğretim programları, ders saatleri ve ders kitapları öncelikli konular olarak görüşülmüştür (Aslan, 2010, s. 218). Ayrıca ders kitaplarına "Millî Mücadele", "Sevr ve Lozan Barış Antlaşmaları", "Cumhuriyetin İlanı" ve "Halifeliğin Kaldırılması" konularının ilave edilmesine ve Osmanlı hanedanı ile alakalı bölümlerin ders kitaplarından çıkarılmasına karar verilmiştir (Aslan, 1995: s. 295-296).

Cumhuriyet döneminin ilköğretim programı olan 1924 İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda, tarih dersleri üçüncü sınıfta başlatılmış, bahse konu sınıfta, tarih dersinin daha çok bir kıraat ve musahabe tarzında okutulacağı belirtilmiş, özellikle en çok önemin Anadolu'da başlayan Millî Mücadeleden Cumhuriyetin ilanına kadar geçen "millî intibâh" dönemine verilmesi ve bu dönemin

kahramanlarının "menkıbeleri"nin anlatılması istenmiştir. Ayrıca programda, "eski istibdâd" yönetiminin kötülüklerinden, kişisel saltanatın zulümlerinden bahsedilmesi kararı alınmış, dördüncü ve beşinci sınıfta ise genel tarihle Türk tarihinin karma bir şekilde okutulması kararlaştırılmıştır (Baymur, 1949, s. 20-21; Alaca ve Yıldırım, 2021, s. 34-35). Program belirlendikten sonra, sıra ders kitaplarına gelmiş fakat zaman sorunu nedeniyle programa uygun ders kitapları hazırlanması mümkün olmadığından mevcut ders kitaplarında çıkarılan konular ve eklenen konular bazında değişiklikler yapılmıştır. Bu şekilde hem Türk Devrimi'ne uygun ders kitaplarını hazırlamak için zaman elde edilmiş hem de ders kitabı sorununa geçici bir çıkış yolu bulunmuştur (Aslan, 2010, s. 219). 1926 yılında ilkokul öğretim programında yapılan değişiklikle tarih dersleri yeniden düzenlenmiştir. Programda tarih dersinin hedefleri şu şekilde belirtilmiştir: 1) Çocuklara Türk milletinin geçmişi hakkında bilgiler vererek onlarda ulusal bilinç uyandırmak 2) Bugünkü uygarlığın uzun bir geçmişin ürünü olduğunu izah etmek 3) Büyük kişiliklerin yaşam ve hareketleri betimlenerek çocuklara imtisale şayan numuneler göstermek (Baymur, 1949, s. 21). 1926-1927 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulamaya geçen bu programda, ilk üç sınıfa hayat bilgisi dersi konulmuş, asıl tarih dersleri ise dördüncü ve beşinci sınıfta başlatılmıştır (Baymur, 1949, s. 21; Tunçay, 1977; s. 277-278; Çapa, 2017, s. 65-66). Programda, millî tarih telakkisine önem verilmiş ve bu telakki, Türk Tarih Tezi'ne uygun şekilde, Türk tarihinin başından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar bir bütün olarak ele alınmıştır (Çapa, 2017, s. 66).

Yeni programa uygun ders kitabı hazırlanması amacıyla ilkokullarda hemen harekete geçilmiş ve Mehmed Fuat Köprülü'ye 1924 ve 1926 programına uygun iki kitap hazırlatılmıştır. Ortaokul ve liselerde, öğretim programına ve iktidarın isteğine uygun ders kitaplarının okutulması ise bir süre daha gecikmiştir. Liselerde, Meşrutiyet dönemindeki kitaplar güncellenerek okutulmaya devam edilmiştir (Tunçay, 1977, s. 278; Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 15; Çapa, 2017, s. 66-67). Bu dönemde yapılan önemli bir değişiklik, ders kitaplarının kabulü ve hazırlatılması sorumluluğunun, 1926'dan beri *Milli Talim ve Terbiye Dairesi*'ne verilmesidir. Bu daire tarafından uzmanlara ders kitaplarıyla ilgili raporlar hazırlatılmış, bu raporlar

gereğince ders kitaplarında değişiklikler yapılmış ve yeni ders kitapları hazırlanmıştır (Çapa, 2017, s. 68).

1926-1927 eğitim-öğretim yılından itibaren, bütün lise dersleri için isteyen herkesin ders kitabı yazabilmesine olanak tanınmıştır. Bunun üzerine Daire'nin içinde oluşturulan, *Mektep Kitaplarını Tetkik Komisyonu* tarafından uygun görülen ders kitapları tespit edilmiştir. Kabul edilen ders kitapları, Devlet Matbaası'nda basılmıştır. 1927-1928 eğitim-öğretim yılında tarih derslerinde, Ahmet Refik (Altınay) Bey'in *Umûmî Tarih* kitabı (Lise-1), Hamid (Ongunsu) Bey'in *Kurûn-u Cedîde* ve *Asr-ı Hâzır Mebâdi* kitapları (lise-2) ve Ali Reşat Bey'in *Umûmî Tarih* kitabı (lise- 3) okutulmuştur. (Çapa, 2017, s. 67-70).

Cumhuriyet'in başlangıcında, tarih öğretiminde ve tarih ders kitaplarında millî tarih anlamında önemli adımlar atılmıştır. Türk tarihi, başından Cumhuriyet'e kadar bir bütünlük içerisinde verilmeye başlanmış; Türk tarihi, ders kitaplarında genel tarihle birlikte okutulmaya başlanmıştır. M. Fuad Köprülü gibi millî tarih anlayışını savunan tarihçilere ders kitapları yazdırılmış, Osmanlı hanedanına övgü ders kitaplarından çıkartılırken, Millî Mücadele ve Lozan Antlaşması ders kitaplarına girmiştir. Bu değişiklikler, başta Atatürk olmak üzere kurucu kadro tarafından yeterli görülmemesine rağmen, Vurgun'un isabetle vurguladığı gibi "millî tarih bağlamında atılan bu adımlar Türk Tarih Tezi ile nihai rengini" almıştır (2016, s. 74).

2.2.2. Türk Tarih Tezi Dönemi (1931-1942)

II. Meşrutiyet döneminde oluşmaya başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında geliştirilen millî tarih anlayışı, ilk önce özellikle ilkokullarda belirgin hale gelmiştir. Lise öğretim programlarında ise etkisi sınırlı kalmış ve yukarıda da belirtildiği üzere Fransız tarih ders kitaplarının büyük ölçüde tercümesi olan, II. Meşrutiyet'ten itibaren okutulan ders kitapları yürürlülükte kalmaya devam etmiştir (Yıldırım, 2016; s. 52). Fakat, bu durum, başta Atatürk olmak üzere, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun oluşturmaya çalıştığı Türk milliyetçiliği temelli devletin ideolojisiyle çatışan bir hâl ortaya çıkarmıştır.

Atatürk, öğrencilik yıllarının başından itibaren, tarihe meraklı ve çok sayıda tarih kitabı okumuş biridir. Manastır Askerî İdadisi'nde öğrenim gördüğü sırada tarih derslerine giren Kolağası Mehmet Tevfik Bey'i her daim saygıyla andığı hatıralardan anlaşılmaktadır. Siyasî hayatı boyunca da, konuşmalarında da her zaman tarihten atıflarda bulunduğu ve faydalandığı bilinmektedir (Öztaş, 2009, s. 95-96). O, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki Türkçü aydınlardan, güçlü bir şekilde etkilenmiş ve yoğun tarih okumaları sonucunda bir Türk milliyetçisi olmuştur. O'ndaki, Türk milletini tarihte hak ettiği yerde görme isteği, kendisinin tarihe olan alakasıyla bir araya gelmiş ve böylece çeşitli heyetlerle senelerce sürecek olan yapılan çalışmalar ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2021, s. 22). Bu çalışmalar ve Türk Tarih Tezi'ni bilimsel olarak ispat etme çabası kapsamında, iki tarih ve üç dil kongresi toplanmıştır. Türk Tarih Tezi'nin belli başlı önermeleri kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

- Türkler, brekisefal kafa yapısına sahip beyaz ırk mensubudur ve anayurdu Orta Asyadır (Tarih I, 1931, s. 17).
- Orta Asya dünya uygarlıklarının beşiğidir (Tarih I, 1931, s. 34).
- Türkçe dünya dillerinin kaynağıdır (Güneş-Dil Teorisi) (Dilmen, 1936, s. 56).
- Türkler dünyanın farklı bölgelerine yaptıkları göçlerle uygarlıkların gelişmesini sağlamıştır (Tarih I, 1931, s. 27).
- Sümerler, Hititler, İskitler, Akatlar, Elamlılar, Lidyalılar, İyonlular ve Etrüskler Türktür (Tarih I, 1931, s. 30-32).
- Mısır (Tarih I, 1931, s. 30) ve Hint uygarlığının (Tarih I, 1931, s. 28) ilk kurucuları brakisefal Türklerdir. Roma ve Yunan uygarlıklarını Türkler kurmuştur.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere söz konusu tezin en belirgin yönü, dünyadaki bütün medeniyetlerin kökünde Türklük arama çabası ve dünyaya medeniyet öğreten Türk imajının savunulmasıdır. Atatürk'ün kafasında daima

tasarladığı Türk tarihi ile ilgili çalışmalara hız kazandıran olay, Afet (İnan) Hanım'ın okuduğu bir Fransızca kitapta Türklerden sarı ırk olarak bahsedilmesi, Afet Hanım'ın Atatürk'e bu konudaki fikrini sorması ve onun, bunun kesinlikle böyle olamayacağı ve bu konu üzerinde durulması gerektiği şeklinde bir konuşmadır (Öztaş, 2009, s. 96). Görüldüğü üzere düşmanı Türk topraklarından çıkaran Atatürk döneminde, "tarih ve kültür davası başka bir cephe" olarak benimsenmiş, bu sebeple, tarih kitaplarındaki Türklük karşıtı iddialara karşı, "müdafaadan çok taarruz" yapılmıştır (Yıldırım, 2021, s. 22). Bu tez ile Atatürk, "tarihi tam anlamıyla ortaya koymayı" ve "tarih silahı ile" Türklere karşı ortaya atılan iddiaların gerçek olmadığını ispatlamanın gerekliliğine inandığından dolayı tarih çalışmalarını başlatmıştır (Öztaş, 2009, s. 97). Bu tez ile hedef; millete, bir şuur vermek, millî vatan şuuru kazandırmak; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uğranılan yenilgilerden sonra oluşan aşağılık duygusunu yok etmek ve millete özgüven aşılamaktır (Köken, 2014, s. 83). Türk Tarih Tezi'nin genel amaçları şöyle sıralanabilir (TTAH, 1930, s. 1-3):

- Türklüğün tarihteki büyük rolünü ortaya çıkarmak,
- Türk milletinin yaratıcı yeteneğinin derinliklerine giden yolu açmak,
- Türk deha ve karakterinin sırlarını meydana çıkarmak,
- Türk'ün özel yönlerini ve gücünü kendine göstermek,
- Millî inkişafın yoğun ırksal temellere bağlı olduğunu anlatmak

Türk Tarih Tezi, bilimsel kanıtlara dayanmadığı ve aşırılıkları içinde barındırdığı iddialarıyla, daha ortaya çıktığı dönemde ve sonraki dönemlerde de yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Türk milliyetçiliğinin önemli düşünürlerinden olan Erol Güngör, tezi ana hatları ile açıkladıktan sonra, "asıl maksat"ın iki olduğunu; bunlardan ilkinin Anadolu'nun yani şimdiki vatanımızın tarih-öncesinden itibaren Türklerin ülkesi olarak gösterilmesi ve böylece Türkleri Anadolu'da işgalci gören anlayışa karşılık verilmesi, ikincisinin Türklerin tarihin en eski ve en uygari kavmi olduğununun söylenmesi olduğunu belirttikten sonra, teze karşı, bu şekil bir tarih anlayışının o zaman için meseleye uygun bir çözüm olsa bile esastan yanlış olduğunu ve zaten kısa sürede tezin çürüklüğünün meydana çıktığı ve tezden vazgeçildiği

şeklinde bir eleştiri getirmiştir. (Güngör, 1999a, s. 84-85) Tabii ki bu eleştirilerin haklı olduğu yerler vardır. Fakat, bu tezin ortaya atıldığı dönemin ve şartlarının da düşünülmesi gerekir. Gerçekten de, Kabapınar, bu tezi, Türk milletinin Türklüğe ve Anadolu'ya sahip olmasını hedefleyen ve millet olmanın verdiği coşku ile aşırıya gidilmesinin doğal karşılanabilecek bir kuramlar bütünü olarak değerlendirmenin doğru olacağını ifade etmiştir (1992, s. 37). Yıldırım, dönemin dünyadaki geçerli medeniyet tezlerinde Türklerin, "olumsuz anıldığı" ya da "yok sayıldığı" gerçeğine karşılık, Türklerin medeniyetlerin kaynağı olduğu fikrinin ortaya atıldığını, bu nedenle Atatürk dönemindeki ilk tarih görüşlerindeki var olan tepkinin çok iyi anlaşılması gerektiği, bu tepkinin kültür emperyalizmine karşı bir duruş olduğu ve bu ilk görüşleri özgürlük davasını kazanmış olan Türk milletinin bir çeşit tarih manifestosu olarak kabul etmek gerektiği ileri sürmektedir. Devamında Türk Tarih Tezi'ndeki bu zihniyeti kavradıktan sonra bahse konu bu görüşlerin doğrularıyla yanlışlarıyla tarihsel önemini bilmek, ortaya konulan bazı tespitleri derinlemesine tetkik etmek gerektiği; zaten ilk zamanda ortaya atılan bazı görüşlerdeki yanlış olan yargılardan bir müddet sonra vaz geçildiği ifade edilmiştir (2021, s. 22).

Atatürk'ün 1928 yılından itibaren tarih çalışmalarına hız kazandırdığından yukarıda bahsedilmiştir. Bu çalışmalar, bir iki yıl içinde bazı neticeleri beraberinde getirmiş ve bazı tarih faaliyetleri notlar halinde yazılarak basılmıştır (Ersanlı, 2018, s. 111). Bu bağlamda, 1927-1928 yıllarında H. G. Wells'in *Dünya Tarihi* adlı eseri Türkçeye kazandırılmıştır. Antropolojiyi ön plana çıkaran bu eserin çevirisiyle birlikte, Türkiye'deki tarih anlayışı değişime uğramıştır. Wells'in bu eseri ile E. Pittard'ın *Irklar ve Tarih* adlı eserinin, Türk Tarih Tezi'nin dayandığı iki tabandır olduğu ifade edilmektedir (Toprak, 2021, s. 119, 141). Atatürk'ün hocası Mehmet Tevfik Bilge Bey'e, Ocak 1928'de Kuleli Askerî Lisesi'nde konferanslar verdirilmiş ve yine Atatürk'ün emriyle, Ziya Gökalp'in 1923 yılında yazdığı *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserinin, 1928'de liseler için ders kitabı olarak okutturulmasına dair karar alınmıştır. 1929 yılında, modern tarih öğretimini kavramaları için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir (Oral, 2015, s. 37). Ayrıca, Atatürk, tarih araştırmalarındaki yöntem eksikliğinin giderilmesi amacıyla, 1932-1938 yılları arasında, tarih araştırma

yöntemi alanında dünya çapında, birçok önemli kitabın[1] Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır (Köstüklü, 2011, s. 107).

Yukarıda bahsedilen yeni tarih oluşturma çalışmalarının ilk ürünü, Afet Hanım ile Atatürk'ün sohbetleri sonucunda ortaya çıkan ve 1929 yılında basılan *Türk Çocuklarına Tarih Notları* adlı eserdir. Bahse konu kitap, Atatürk'ün etrafındaki Ersanlı'nın tabiriyle, "siyasetçi-tarihçiler" (Ersanlı, 2018, s. 108) arasında, tartışmalara neden olmuştur. Bu kitabın, *Türk Tarihinin Ana Hatları* (TTAH) eserine ve daha sonraki eserlere kaynaklık ettiği belirtilmektedir (Oral, 2015, s. 38). Bu eserde Atatürk, tarih görüşünü "sistematik ve planlı tarih çalışmalarına yol açacak" şekilde açıklamıştır. Onun, bu notlarda açıkladığı tarih anlayışı, Türk Tarih Tezi'nin esasını oluşturmuş ve tezin izleyeceği yolu tayin etmiştir (Oral, 2015, s. 40).

Türk Tarih Tezi anlayışının kurumsal anlamda ele alınması ilk olarak, 23 Nisan 1930'da toplanan Türk Ocakları'nın VI. Kurultayı'nda sağlanmıştır. Bu toplantı, Türk Tarih Kurumu (TTK)'nun kuruluşuna giden yoldaki ilk faaliyettir (Öztaş, 2009, s. 97). Atatürk'ün bizzat katıldığı bu kurultayda, Türk Tarih Tezi konuşmacılar tarafından açıklanmış ve tartışılmıştır. Afet Hanım, yaptığı bir konuşmadan sonra, kırk imzalı bir önerge vermiş ve Türk tarihini bilimsel bir şekilde araştırabilmek amacıyla, daimî bir heyete ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Sonuçta önerge kabul edilmiş ve Türk Ocağı içerisinde onaltı üyeli "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" (TTTH) kurulmuştur. Bu heyet yeni tarih anlayışı çerçevesinde, 1930 yılının sonuna doğru önceden okullar için hazırlanmış ve fasiküller şeklinde bastırılmış olan tarih notlarından faydalanarak, Türk Tarih Tezi'ni açıklayan *Türk Tarihinin Ana Hatları* (TTAH) isimli 605 sayfalık eseri bastırmıştır (TTAH, 1930, XIV; Eyice, 1968, s. 510 Öztaş, 2009, s. 97). İlk millî tarih denemesi olan (Yıldırım, 2021, s. 23), bu eser dünya tarihi içerisinde Türk tarihinin yeri konusunda bir deneme mahiyetindedir (Eyice, 1968, s. 513).

[1] Gustavo Le Bon, *Tarih Felsefesinin İlmî Esasları*, çev. Haydar Rıfat, İstanbul 1932; Gabriel Hanotaux, *Tarih ve Müverrihler*, çev. Ahmet Refik, İstanbul 1932; E.Barnheim, *Tarih İlmine Giriş Metodu ve Felsefesi*, çev. M.Şükrü Akaya, İstanbul 1936; Ch. V. Langlois-Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, İstanbul 1937; G. Monod, *Tarihte Usul*, çev. Kazım Şinasi Dersan, İstanbul 1938.

TTAH, sadece yüz nüsha olarak basılmıştır (TTAH, 1930, s. IV). Bu eser, Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ndeki, dünya tarihini de içeren, "ilk Türk Milli Tarihi eseri" dir (Yıldırım, 2021, s. 24). Bu kitabın, sınırlı sayıda basılmasını ve sadece konunun uzmanlarına sunulmasını bizzat Atatürk emretmiş (Eyice, 1968, s. 510), kitabın ilk önce uzmanlar tarafından tartışılmasını sonra kamuoyuna sunulmasını istemiştir. Bu durumun nedeni, Atatürk'ün ve kitabı yazan kadronun, Türk Tarih Tezi'ni halka tutarlı ve mümkün olduğu kadar bütünlüklü sunmak istemesidir (Oral, 2015, s. 44). Kitabın, giriş mahiyetindeki "Bu Kitap Niçin Yazıldı" bölümünde, kitabın "muayyen bir maksat gözetilerek yazıldığı" belirtilerek o zamana kadar ülkede yayınlanan kitapların çoğunda ve bu kitaplara kaynak olan Fransız tarih kitaplarında, Türklerin tarih içindeki rollerinin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde küçültüldüğü vurgulanmıştır. Devamında, kitabın yazılma amacı, tarih ders kitaplarındaki Türk milletine zarar veren yanlışların düzeltilmesini sağlamak ve Türk millet için ulusal bir tarih yazmak olarak ifade edilmiştir (TTAH, 1930, s. 1).

TTAH, kısa süre içinde yazılmış ve gelen tepkilerden kitabın genel bir kabul görmediği anlaşılmıştır (Ersanlı, 2018, s. 120). Kitabın basılmasından kısa bir süre sonra Talim ve Terbiye Dairesi'nin kararıyla, TTAH kitabının Türk tarihiyle ilgili bölümlerindeki parçalardan oluşan 90 sayfadan oluşan *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı* adlı kitabı yayınlanmış (Oral, 2015, s. 49), bu eser 30000 tane bastırılmış ve okullara yardımcı ders kitabı şeklinde kullanılması için gönderilmiştir (Ersanlı, 2018, s. 124).

Türk Ocakları'nın 12 Mart 1931'de kapatılmasından dolayı TTTH, Atatürk'ün emriyle, 12 Nisan 1931'de, "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC)" ismiyle ayrı bir cemiyet hâline getirilmiştir (Öztaş, 2009, s. 98). Cemiyet, ilk olarak Atatürk'ün isteğiyle Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak hazırlanması planlanan tarih ders kitapları işine yoğunlaşmıştır (Öztaş, 2009, s. 98; Köken, 2014, s. 118; Ersanlı, 2018, s. 126). Bu kitapların doğrudan TTAH'dan "esinlenerek" ve aynı ekip tarafından acele bir şekilde hazırlanması yeni tarih tezinin yerleştirilmesinde okul kitaplarına verilen önemi göstermektedir (Copeaux, 2000, s. 40). TTTC, üzerine aldığı bu görevi, bir yıl içerisinde tamamlamış ve liselerde okutulması için dört ciltlik

tarih ders kitaplarını, 1931-1932 eğitim-öğretim yılına hazır hale getirmiştir. Maarif Vekaleti, daha sonra bu kitapları temel almış; ilkokullar ve orta okullar için tarih ders kitapları hazırlatmıştır (Köken, 2014, s. 118; Çapa, 2017, s. 100). Bu durum, Türk Tarih Tezi'nin temel hedef kitlesinin öğrenciler olduğunu göstermektedir (Oral, 2015, s. 76). TTAH kitabındaki tarih görüşünün, biraz daha ayrıntılı olarak (Yıldırım, 2021, s. 24) sunulduğu bu kitaplar; kaliteli kağıda basılmış, özenle ciltlenmiştir. Kitapta, çok sayıda harita kullanılmış ve bu haritalarda Alman tarih kitaplarındaki haritaların örnek alınmıştır. Atatürk'ün bu kitaplara bu kadar çok özen göstermesi, onun yeni tarih tezine verdiği önemi ortaya koymaktadır (Copeaux, 2000, s. 41). Eyice, kitapların özenli bir şekilde ciltlendiğini, öğrenciyi yormayacak şekilde rahat okunduğunu, çok iyi kağıda basıldığı, renkli ve siyah-beyaz resimler ile mükemmel haritalara sahip olduğunu ifade etmiştir (1968, s. 514).

TTAH ve dört ciltlik tarih kitaplarıyla Türk Tarih Tezi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih görüşü haline gelmiş (Yıldırım, 2021, s. 24), tam anlamıyla şekillenmiş ve sistemli hâle gelmiştir (Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 17). Artık yapılması gereken Türk Tarih Tezi'ni bütün dünyaya ilân etmek (Akman, 2011, s. 85) ve tarih ders kitaplarını eleştiri süzgecinden geçirerek geliştirmektir. Bu amaçla, Atatürk'ün himâyesinde Maarif Vekaleti'nin resmi girişimiyle Ankara Halkevi'nde 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye'deki ilk tarih kongresi olan I. Türk Tarih Kongresi toplanmıştır (Ersanlı, 2018, s. 139; Copeaux, 2000, s. 45). Bu kongrenin, Türkiye'nin kültür hayatında, "fay hattı" oluşturduğu, Türkiye'yi, 1932 yılı öncesi ve sonrasında kültürel anlamda, iki farklı dünyaya ayırdığı ve tarih bilimi yönünden de önemli bir fay hattı olduğu yönünde değerlendirilmelerinde bulunulmuş (Toprak, 2021, s. 145), kongrenin Türk Tarih Tezi'nin oluşum sürecinin "kutsanması" ve "Atatürk'ün onuruna düzenlenen büyük bir tören olduğu" yorumları yapılmıştır (Copeaux, 2000, s. 45-46).

I. Türk Tarih Kongresi'nin toplanma amacının pedagojik olması nedeniyle katılanların çoğunluğu daha çok orta dereceli okul öğretmenlerinden oluşmuş, buna göre katılımcılar 198 tanesi lise ve ortaokul öğretmeni, 18' tanesi üniversite profesörü ya da asistan, çoğu meclis üyesi olan, 25 tanesi de TTK üyesinden

oluşmuştur. Bu kişilerden 33'ü tartışmalara aktif katılım sağlamış, diğerleri ise dinleyici olarak bulunmuşlardır. Aktif katılım sağlayanlardan 15'i, kongreye bildiri sunmuştur (Ersanlı, 2018, s. 139). Bu bildiriler içerisinde, tarih öğretimi ile en ilgili olanı, Yusuf Akçura'ya ait "Tarih yazmak ve Tarih okutmak usullarine dair" ismini taşımaktadır (Öztaş, 2009, s. 99). Kongre de tartışmalar dört mevzu etrafında şekillenmiştir: 1) Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ait kaynakların kullanılması sorunu, 2) Türk dilleri üstüne tartışma, 3) Orta Asya'dan geniş ölçekli bir göçe neden olan coğrafi ve doğal değişikliklerin tartışılması, 4) Aynı sene basılan ders kitapları üstüne tartışma (Ersanlı, 2018, s. 143-145; Oral, 2015, s. 82). Kongrenin en sert tartışmaları, Zeki Velidî Togan ile Reşit Galip, Sadri Maksudi ve Şemsettin Günaltay arasında yaşanmıştır. Togan kongrede, Türk Tarih Tezi'nin iç deniz ve kuraklık tezi üzerine eleştiriler getirmesi üzerine, başta Reşit Galip olmak üzere, yukarıda sayılan isimlerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Daha sonra konu, Sadri Maksudi tarafından amacından saptırılmış ve Türkçüler arası bir mücadeleye dönüştürülmüştür. Reşid Galip, Kongre'de yaptığı konuşmada, Zeki Velidî Bey'in üniversitede öğrencisi olmadığı için şükrettiğini ifade etmiş demiş, bunun üzerine, Hüseyin Nihal Atsız, içlerinde ilk eşi Bedriye Hanım ve Pertev Naili Boratav'ında bulunduğu yedi arkadaşıyla beraber, Zeki Velidî'nin öğrencisi olmakla iftihar ettiklerini yazan bir telgrafı Kongre'ye çekmişlerdir. Bu beklenilmeyen gelişmeler sonucunda, Zeki Velidî Togan, 8 Temmuz 1932'de, Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi Kürsüsü müderrisliği görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır (Sertkaya, 1987, s. 5; Ersanlı, 2018, s. 167-175; Oral, 2017, s. 315-322).

I. Türk Tarih Kongresi'nden sonra, Türk Tarih Tezi'nin dil cephesini ele alan Türk Dili Kurultayı (1932) toplanmıştır. Türk Tarih Tezi ile kurulan yapıyı mükemmelleştirmek amacıyla, dilbilime başvurulmuş ve ortaya Güneş-dil teorisi atılmıştır. Bu teoriye ait ilk faaliyetler, 1935 yılında Türk Dil Kurumu (TDK) etrafında başlamıştır. 1936 yılındaki Üçüncü Dil Kurultay'ında teori, bilim dünyasına açıklanmıştır. Afet İnan, bu kurultayda teoriyi kısaca şu şekilde izah etmiştir (İnan, 1937, s. 7): "Asırlık işleri yıllara sığdıran Türk İnkılâbı, kendi mihrabının bizzat Güneş olduğunu bulmuştur. Tarih yolculuğunda Güneşin ilham izlerine en çok biz Türkler tesadüf ediyoruz. Türk ırkı kültürü öyle bir yerde buldu ki orada Güneş ona en çok verimli oldu. İlk

yurttan ayrılmağa mecbur olan Türkler başlıca göç yolları için yine Güneşin kılavuzluğundan istifade ettiler. Doğu ve Batı ellerine yayıldılar; o geniş ülkelerde yüksek varlıklarının ebedî vesikalarını bıraktılar."

1933 yılında geleneksel eğitim sistemini tasfiye etmek ve mevcut üniversite eğitimini kökten bir şekilde değiştirmek amacıyla Üniversite Reformu yapılmıştır. Bu reform sonucunda, 240 öğretim üyesinden 157'sinin görevi son bulmuş (Ersanlı, 2018, s. 196-197), bu sebeple, Türk Tarih Tezi'ni araştıracak gençlere, geleceğin uzman tarihçilerine ve tarih dersini okutacak gençlere ihtiyaç oluşmuştur. Ayrıca arkeoloji, antropoloji-etnoloji sahalarında da araştırmacıların Türkiye'de yetiştirilmesi gerekiyordu. Bütün bu nedenlerden ötürü, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 14 Haziran 1935 tarihinde bir kanunla kurulmuş ve 9 Ocak 1936 tarihinde açılışı yapılmıştır (Öztaş, 2009, s. 99). Ersanlı'nın, isabetle vurguladığı gibi fakültenin adı, Türk Tarih Tezi'nin ana öğelerini birleştirmiştir (Ersanlı, 2018, s. 199).

İkinci Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937 tarihinde, Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır. Kongreye, Atatürk başta olmak üzere, milletvekilleri, yabancı elçilik temsilcileri, yüksek rütbeli memurlar ile yerli ve yabancı delegeler katılmışlardır (Oral, 2015, s. 116). Bu kongrenin amacı da, birincisinde olduğu gibi, Türklerin tarih öncesi devirlerden beri var olduğunu ve diğer medeniyetlere kaynaklık ettiğini ispat etmektir (Öztaş, 2009, s. 100). Bu kongrenin Birinci Türk Tarih Kongresi'nden önemli farklılıkları da vardır. Birincisi, sadece Türk tarihçilerine yönelik düzenlenmiş; İkincisinde ise, Türk Tarih Tezi'ni bütün dünyaya tanıtmak amacıyla yabancı bilim adamları da davet edilmiştir. Bu yönüyle, kongre uluslararası olma özelliği de taşımaktadır (Öztaş, 2009, s. 100). Bu kongrenin birincisinden en önemli farkı, ilkindeki tartışma ortamının ikincisinde bulunmamasıdır (Ersanlı, 2018, s. 225).

İkinci Türk Tarih Kongresi'nde, tarih eğitimi veya tarih alanındaki araştırmalar mevzusunda, en küçük bir tartışma ya da eleştiri olmamış, dört ciltlik tarih kitapları bütünüyle eksiksiz kabul edilmiştir (Ersanlı, 2018, s. 228). Kongrenin tarih öğretimiyle ilgili önemli bir yararının açılışı bizzat Atatürk tarafından yapılan

Türk Tarih Sergisi olduğu söylenebilir. Bu sergide Türk Tarih Tezi'ni onaylayacak ilgili arkeolojik belgeler ile Türk tarihinin bütün safhaları canlı bir şekilde sergilenmiştir. Sergi bir yıl açık kalmış, bu zaman zarfında sergiyi çok sayıda yerli ve yabancı insanın sergiyi gezmiştir. Dönemin tarih öğretmenlerinin, öğrencilerine sergiyi gezdirmelerinin tarih eğitimi için çok yararlı olmuştur (Öztaş 2009, s. 100). Sergi, yabancı katılımcılar üzerinde de etkili olmuş ve katılımcılar, bu etkiyi yazılarında ifade etmişlerdir (Toprak, 2021, s. 297). Kongreye katılan yabancı bilimadamları, Türk Tarih Tezi'nin bilimsel olduğunu belirterek evrensel tarihi bir gerçek olduğunu kabul etmişlerdir (Oral, 2015, 124).

Türk Tarih Tezi'nin tarih eğitiminde ve tarih ders kitaplarındaki etkisi, Atatürk'ün ölümünden sonra azalsa da, günümüze kadar devam etmiş (Kabapınar, 1992, s. 38), 1938'den sonra tarih eğitiminde ve tarih ders kitaplarında değişim ve dönüşümler yaşanmış olsa da Türk Tarih Tezi'nden bir kopma olmamıştır (Yazıcı, 2017, s. 209).

2.2.3. Hümanist Dönem (1942-1976; 1978-1983)

Atatürk'ün ölümünden sonra, hem siyaset alanında hem de kültür alanında, önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu değişimden, tarih eğitimi ve tarih ders kitapları da, hem nicelik hem de nitelik olarak, önemli oranda etkilenmişlerdir. İnönü döneminde 1942'de yazılan Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal ve Menderes döneminde okutulan Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın kitapları sayfa sayısı olarak azaltılmış (Şimşek, 2013, s. 19) fakat bu dönemde asıl önemli değişim, nitelik anlamda gerçekleşmiş; kültür politikalarında başlayan Batı medeniyetinin kaynaklarına yönelme anlayışı tarih eğitimine de yansımıştır (Yazıcı, 2017, s. 209; Köken, 2014, s. 228). Atatürk döneminin eğitim ve kültür siyasetinin ana ilkelerinden olan Milliyetçilik'in yerine, eski Yunan ve Latin kültürü yerleştirilmeye çalışılmış, bu bağlamda İnönü döneminin en belirgin özelliği, "hümanistleştirme" olmuştur (Köken, 2014, s. 224).

İlkçağ konularında Yunan-Roma medeniyetine ağırlık verilmesinden dolayı, bu dönem "Hümanist tarih anlayışı" olarak nitelendirilmektedir. Özellikle 1938-1950

arasında İnönü döneminde, sözü edilen tarih anlayışı etkin olmuş; 1950-1960 Menderes döneminde bazı değişikliklere uğramıştır (Yıldırım, 2016, s. 55-56). Bu dönemde, Batı'ya yaklaşmak amacıyla Batı tarihinin öğrenilmesinin gerektiği düşünülmüştür (Yazıcı ve Şimşek, 2013, s. 20). Hümanist anlayışın tarih ders kitaplarına etkisi 1980'li yılların ortalarına kadar uzanmış (Yıldırım, 2016, s. 60), bu tarih anlayışı çerçevesinde Emin Oktay ve Niyazi Akşit'in 1947 yılında kaleme aldıkları *Tarih I* kitabı, 35 sene içerik bakımından önemli bir farklılığa uğramadan okutulmuştur. Bu kitabın konularının, %4'ü Türk Tarihi, %8'i Eski Anadolu Tarihi, %40'ı Antik Yunan Tarihi, %40'ı Roma Tarihi ve %8'i diğer konulara ayrılmıştır (Köken, 2014, s. 228). Bu durum, sözü edilen dönemde tarih ders kitaplarında Hümanizm'in etkisini açıkça göstermektedir.

Eğitim ve kültür alanlarındaki Hümanist yöneliş, Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı'na tayin edilmesiyle başlamış (Köken, 2014, s. 223), onun öncülüğünde Hümanizmi yerleştirmek ve güçlendirmek amacıyla birçok faaliyet yapılmış ve adeta bir seferberlik başlatılmıştır (Yıldırım, 2017, s. 133). Yücel ve Hümanizm taraftarlarının hedefi, millî kültür unsurlarının yanında evrensel kültürel değerlerini de öğrencilere aşılamak; böylece Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği inkılapların taşıyıcısı ve gelecek nesillere aktarıcısı kuşaklar yetiştirmektir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, Batı hümanizma geleneğinin ana kaynaklarını okuyabilmelerini sağlayabilmek için Antik Yunan-Latin dillerinin bilinmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur (Yıldırım, 2016, s. 56-57). Hasan Ali Yücel'in Bakan olduktan sonra ilk faaliyet olarak, 2-5 Mayıs 1939 tarihlerinde bir *Neşriyat Kongresi* düzenlemiş, burada alınan en mühim karar, doğu ve batı klasiklerinin Türkçe'ye tercüme edilmesi olmuştur (Elbir ve Karakaş, 2007, s. 387). Ayrıca, bu dönemde özellikle Batı klasiklerinin tercüme edilmeleri faaliyetlerine oldukça önem verilmiş, bu tercüme faaliyetinde tercümelerin çoğunu Batı klasiklerinin oluşturmasıyla beraber, İslam kültürünüde içine alan Doğu klasikleri de tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetlerinde her ne kadar Doğu ve İslam klasiklerinden sadece beş eser yer almış olsa da; bu durumun Hasan Ali Yücel'in, bir önceki dönemde görüldüğü gibi modernleşme anlayışında sadece Batı'yı mihver olarak

almadığını, bir Doğu-Batı Sentezi hedeflediğini göstermektedir (Yıldırım, 2017, s. 135).

Bazı Türk aydınları tarafından klasikler hareketinin Batı uygarlığı üzerine yeni bir zihniyet getirdiği, bu yeni zihniyetin, Atatürk'ün Türk Tarih Tezi'ne alenen karşı çıkmamasına rağmen, onun yerine ortaya konulduğu ve bu hareketin, en az Atatürk inkılâpları kadar, Batı medeniyetini Türkiye'ye yerleştirmek yolunda atılmış radikal bir tavrın eseri olduğu değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu tavır sonucunda Batı hümanizması, 1938-1946 yılları arasında, bütün devlet organları tarafından desteklenmiş ve yayılması sağlanmıştır (Güngör, 1999a, s. 100).

Eğitim anlayışına Hümanizm'in etkisi, 1939 yılnda yapılan I. Maarif Şûrası ile başlamış (Köken, 2014, s. 225), bu şûraya Hasan Ali Yücel'in Latin-Yunan dillerinin liselerde öğretilmesi önerisi damga vurmuştur (Yıldırım, 2016, s. 58). Bu konuda, herhangi bir karar alınmamasına karşın, 1940 senesinde İstanbul, İzmir ve Ankara'da Latince'nin öğretileceği "Klasik Liseler" açılmıştır. Bu konu ile ilgili o dönemde yazılan bir makalede bu hamlenin alfabe devrimiyle eş hatta daha üstün olduğu vurgulanmıştır. 1940-1941 eğitim-öğretim yılında eğitime başlayan liseler, 1943 eğitim yılının sonunda ilk mezunlarını vermiştir (Elbir ve Karakaş, 2007, s. 384-385). T. C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi (TD)'nin beşinci cildinin 2-XI-1942 tarihli ve 336 sayılı kararına göre, haftada 2 saat olmak üzere, liselerde tarih öğretim programı; birinci sınıfta liselerin bu sınıfa ilişkin öğretim programı aynen takip olunmakla birlikte, ders yılının üçte biri ilk konulara, üçte ikisi Ege, Yunan ve Roma dönemlerine ayrılacak, bu dönemlerin, özellikle, fikir ve sanat akımlarıyla toplumsal olaylarına önem verileceği gibi, Yunan ve Roma mitolojisi konuları genişletilerek okutulacaktır. İkinci sınıfta, haftada 2 saat olmak üzere, normal tarih öğretim programı uygulanmaya devam edilecektir. Üçüncü sınıfta, haftada iki saat olmak üzere, öğretim programı bütünlüğü korunmak şartıyla, konular kısaltılarak okutulması kararı alınmıştır (Tebliğler Dergisi, 1942, s. 58). 1943 yılında, ortaokulda okutulmak üzere, tarih ders kitabı yazdırılması kararlaştırılmış ve bunun üzerine bir yarışma açılmıştır. Bu yarışmada, yazarlardan, Türk tarihine başlangıç

kısmında yer verilmesi ve kitabın asgari üçte ikisinin Roma ve Yunan medeniyetine ayrılması istenmiştir (Elbir ve Karakaş, 2007, s. 386).

15-21 Şubat 1943 tarihlerinde Ankara'da bir araya gelen II. Maarif Şûrası'nın çalışmaları daha çok tarih dersleriyle ilgilidir. Bu şûrada, yeni tarih ders kitapları yazılması kararı alınmış; tarih öğretiminde, araç ve gereçlerin kullanılması yönünde önemli teklifler getirilmiştir (Köken, 2014, s. 229). 1946 yılından itibaren demokratikleşme adımlarının atılmasıyla beraber, 1949 yılında toplanan IV. Maarif Şûrası'nda demokratik eğitim üzerinde durulmuştur (Köken, 2014, s. 229-230). 1950-1960 yıllarında, yönetimde olan Demokrat Parti (DP) döneminde, tek parti döneminden farklı bir eğitim politikası anlayışı olmasına rağmen, Hümanist anlayışla kaleme alınan tarih ders kitaplarında önemli bir farklılık olmamıştır (Köken, 2014, s. 237).

Bu dönemde, Türk Tarih Tezi ile bağlar tam olarak kopmamasına rağmen, tezin medeniyetin kaynağının Orta Asya olduğu temelli anlayışının yanına, bu dönemde genel olarak dünya uygarlığını, özel olarak Batı uygarlığını, Anadolu'ya dayandıran bir tarih tasarımı ortaya atılmıştır. Bu şekilde, tarih yazım anlayışında İlkçağ, önemini korumaya devam ederken; mekân olarak eksen, Orta Asya coğrafyasından Anadolu coğrafyasına kaymıştır. Bu eksen kaymasının sonucu olarak lise tarih kitapları, Atatürk zamanındaki Türk tarihini kendisine miğfer olarak kullanan yapısından çıkarılmış, Yunan ve Roma tarih ve uygarlıklarının öğretilmesi, ara sıra Türk tarihinin öğretilmesinden öncelikli duruma gelmiştir. Mansel, Baysun ve Karal'ın kaleme aldıkları *Tarih I* kitabında, Türk tarihine sadece %5 (11 sayfa) yer verilirken; Yunan tarihine %30 (65 sayfa), Roma tarihine %27 (58 sayfa) yer ayrılmıştır. Akşit ve Oktay'ın yazdıkları Tarih I kitaplarında da emsal bir tablo vardır. Hümanist etkinin, bu dönem tarih ders kitaplarındaki bir diğer etkisi de, Atatürk döneminden farklı olarak Avrupa tarihinin ilk defa Ortaçağ dışında, Lise III tarih ders kitaplarında Osmanlı tarihi ile dengeli bir şekilde ele alınmasıdır (Yazıcı, 2017, s. 210-211). Tercan Yıldırım, bu yeni dönemde Türk Tarih Tezi'nin terk edilmediğini, ikili bir durumun meydana gelerek ulusal kültür ile evrensel kültürün tarih öğretim programında birarada aktarılmaya çalışıldığını; bilhassa Hümanist

görüşün daha yoğun olarak İlkçağ konularının yer aldığı Tarih I kitaplarında kendini gösterdiği, diğer sınıflara ait tarih ders kitaplarında Türk Tarih Tezi telakkisinin devam ettirilmeye çalışıldığını ve Osmanlı tarihinin biraz daha fazla ağırlık kazandığını ileri sürmektedir(2016, s. 59).

DP'nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren, Hümanist Döneme damga vuran ders kitapları Niyazi Akşit ve Emin Oktay'a aittir. Bu yazarların Tarih I-II-III kitaplarında Türk Tarih Tezi'nin etkisi kimi zaman yer almış iken, Tarih I kitapları Hümanist görüş çerçevesinde yazılmışlardır. Bu ders kitaplarında dikkat çekici bir diğer konu, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra İslam'a yaptığı hizmetlerin "ılımlı bir sentez"olarak aktarılmasıdır. Bu özelliklerinden dolayı, "Menderes ve Sonrası Dönem" şeklinde bahsedilen bu dönem, Türkiye'deki tarih telakkisinin iki baskın unsuru olan Türk-Tarih Tezi ile Türk-İslâm Sentezi arasındaki "uzun bir geçiş evresi" olarak değerlendirilebilir (Yıldırım, 2016, s. 60-61).

Bu dönemde milliyetçi söylem zayıfladığı için Atatürk dönemi tarih ders kitaplarında yoğun olarak kullanılan "romantik retorik" gerilemiş ve bu dönem tarih ders kitaplarında retoriğin yerine pedagojik tasanın biraz daha ön plana çıktığı ve bu nedenle daha sade ve kısa cümleler kullanılmıştır. Bu dönemde, siyasal sistemin geniş halk kitlelerine tanıtılması zorunluluğunun azalması ve ulus-devlet inşa sürecinin eski hızını kaybetmesinin yurttaşlık eğitiminin fark edilecek düzeyde azalmasına ve Osmanlı karşıtlığından vazgeçilmesine neden olmuştur. Ayrıca Hümanist akımla beraber lise tarih kitaplarında, Türk tarihine ve Türk'ün tarihteki yerine vurgu yapan milliyetçi tarih yazım anlayışının yerini Türk tarihini dünya tarihi içerisinde konumlandıran evrensel bir tarih yazım anlayışının yer bulmuştur (Yazıcı, 2017, s. 211-212).

Hümanist eğitim anlayışı, Türk aydınları tarafından lehte ve aleyhte olmak üzere, çok sayıda eleştiriye tabi tutulmuş, özellikle, milliyetçi-muhafazakâr aydınlar, bu eğitim anlayışını çok sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Bazılarına göre Hümanist tarih anlayışı ve eğitimi Batı uygarlığının temellerine inmek kisvesi altında gerçekte Antikçağ kültürünü yaymaktan ibaret kalmış; Türk milletinin değerleriyle ilgisi olmayan ve Türk ulusunu ulusal kültürden uzaklaştırarak tehlikeli bir yeni yol

açmıştır (Sezen, 1997, s. 344). Türk-İslâm Sentezi anlayışının temsilcisi olarak kabul edilebilecek olan Aydınlar Ocağı (AO)'nun bir dönem başkanlığını da yapan Mustafa E. Erkal Hümanist kültür anlayışı'na sert eleştiriler getirmiştir (1991, s. 142-143).

Bunun dışında Hasan Ali Yücel'in "himmeti ile" girişilen Hümanizm hareketinin, esas gayesinin "mazinin tamamiyle gömülmesi" ve "eski kültür kalıntılarının silinmesi" olduğu öne sürülmüş ve bu dönemde, Yunan, Bizans ve Hristiyan eserlerine daha çok önem verildiği; Türk-İslâm eserlerinin ise, "irtica ve taassup" unsurları olarak görüldüğü için yıktırıldığı belirtilmiştir (Turan, 2005, s. 156). Batı'nın kendi tarihinden doğan Hümanizma'nın, o toprakların kültürüyle çatışmaktan ziyade, o kültürü geliştirdiğini; fakat Türkiye'de uygulanan ve "müfredat programlarına sokularak okullarımızı da istila eden bu yabancı cereyanın" bozucu etkilerinin her alanda görüldüğü dile getirilmiştir (Kafesoğlu, 1999, s.174-180) Hümanist tarih eğitimine en somut tepkileri, 1976 yılında yazdığı tarih ders kitapları üzerinden İbrahim Kafesoğlu yapmıştır (Copeaux, 2000, s. 83).

2000'li yıllarda, tarih eğitimi üzerine yapılan akademik çalışmalar artmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında, genel olarak Hümanist tarih anlayışına olumlu olarak bakıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Mavi Anadoluculuk ismi de verilen, Türk Hümanizmi'nin umumî olarak kuşatıcı olduğu, Anadolu'yu geçmişiyle ve kültürel birikimiyle referans noktası olarak aldığı belirtilmekte (Yıldırım, 2016, s. 57), bu dönemin ders kitaplarından gayrimüslimlere karşı olumsuz ifadelerin çıkarılmasının önemi vurgulanmıştır (Yazıcı, 2015, s. 127). Yazıcı, yeni tarih yazım anlayışının kaynağının dünyaya uygarlık yayan Türkler iddiasından daha çok Batı uygarlığının köklerini Anadolu'da bulmaya çalıştığını ve bu taraflarıyla tarih anlayışını Kemalist tarih projesine göre daha akılcı esaslar üzerine inşa etmeye çalıştığını ileri sürmektedir (2017, s. 213).

Hümanist kültür anlayışı, 1939'dan sonra ortaya çıkmış, tarih eğitimini ve tarih ders kitaplarını da etkisi altına almıştır. Türk Tarih Tezi'nin ders kitaplarındaki etkisini tamamen ortadan kaldıramamış; fakat özellikle Tarih I kitabında, Türk Tarihi

arka plana atılmış, Antik Yunan ve Roma tarihleri ile medeniyetleri ön plana alınmıştır. 1950'ye kadar yoğun bir şekilde etkili olan anlayışın, DP'nin iktidara gelmesiyle etkisi zayıflamış, 1960'lı yılların başlarından itibaren, milliyetçi-muhafazakâr aydınların sert eleştirilerine maruz kalması sebebiyle Hümanist kültür ve eğitim anlayışı iyice güç kaybetmiştir. Fakat bu anlayış, 1980'li yılların ortalarına kadar, Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın Tarih I kitaplarının okutulmaya devam edilmeleriyle zayıfta olsa etkisini devam ettirmiştir.

2.2.4. Türk-İslâm Sentezi Dönemi (1976-1978; 1983-2007)

Hümanist tarih anlayışı ve 1960'lı yıllardan sonra güçlenmeye başlayan tarihsel materyalizmi temel alan Marksist tarih anlayışı, dönemin milliyetçi-muhafazakâr aydınları tarafından sert bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu tarih anlayışlarının devletin kültür politikasına hâkim olduklarını düşünen milliyetçi-muhafazakâr aydınlar, bu anlayışları sık sık eleştirmekteydi. Bu eleştirilerde, İbrahim Kafesoğlu ve Osman Turan başı çekmektedir (Yıldırım, 2016, s. 61). Kafesoğlu, 1960'lı yıllardan itibaren, tarih öğretimini "sadece Türk tarihi esasına göre oturtmak isteyen" bir tarihçidir (Özbaran, 1992, s. 93).

Hakkı Dursun Yıldız'ın 1964 ve 1966 yıllarında dönemin Hümanist anlayışla yazılan tarih ders kitaplarını eleştirdiği iki makale, hem millliyetçi-muhafazakâr kesimin Hümanist anlayışa bakışını göstermesi bakımından hem de daha sonra tarih ders kitaplarının yazılmasında etkili olacak olan Türk-İslâm Sentezi'nin zihniyetini göstermesi bakımından önemlidir. Yıldız, temel alınan öğretim programı ile tarih ders kitapları arasında çelişkili bir durum olduğunu; öğretim programında Türk tarihinin temel alınması gerektiği belirtildiği halde ders kitaplarında tam zıttı bir durum olduğunu ifade etmiştir. Liselerin birinci sınıfında, Türk tarihine sadece 8 sayfa yer verilirken, geri kalan 215 sayfa ise, millet olarak siyasî ve kültürel ilişkilerimizin bulunmadığı milletlerin tarihine ayrılmıştır. Ortaçağ tarihinin anlatıldığı liselerin ikinci sınıfında okutulan kitaplarda da durumun farklı olmadığı, yine konuların büyük oranda Türk tarihi ile alakası olmayan milletlerin tarihine ayrıldığı ifade edilmektedir. Bu kitaplarda Türk tarihinin bütünlüğünün

gözetilmediği, Hunlarla, Köktürklerle, Uygurlarla ilgili, bunların birbirinden ayrı siyasî yapılarmış gibi kısa kısa bilgiler verildiği; buna karşın, Avrupa ortaçağının ayrıntılarıyla anlatıldığı belirtilmektedir. O dönemde, liselerde okutulan üç tarih ders kitabında 435 sayfa diğer milletlerin tarihine yer verilirken, Türk tarihine sadece 285 sayfa yer verildiği aktarılmaktadır. Bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra Yıldız, Türk-İslâm Sentezi'nin gelecekteki tarih eğitiminde ve tarih ders kitaplarında hâkim olacak anlayışını içeren ifadelerle makalesini sonlandırmaktadır (1964, s. 90-93).

1960'lı yılların başlarında Hümanist kültür anlayışına ve güçlenen marksist tarih anlayışına tepkiler beraberinde kurumsallaşmayı da getirmiştir. 1961 yılında kurulan *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* (TKAE) ve bu kurumun yayın organı *Türk Kültürü* dergisi aracılığıyla Türk-İslâm Sentezi anlayışı geniş kitlelere yayılmaya başlamıştır (Yıldırım, 2016, s. 61; Copeaux, 2000, s. 55). Adalet Partisi (AP) 1965 yılında iktidara geldikten sonra bu ideolojiyi, *Bin Temel Eser* adlı bir kitap serisi aracılığıyla yaymayı amaçlamıştır (Copeaux, 2000, s. 55; Özbalcı, 2011, s. 129-132). Bu seri arasında çıkan İbrahim Kafesoğlu'na ait *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri* adlı eserin önsözünü yazan dönemin Milli Eğitim Bakanına ait sözlerin "Türk-İslâm Sentezi'nin yolunu" hazırladığı söylenebilir. Sentez, "kısmen Batı karşıtı bir tepki olarak" görülebilir. Buna rağmen sentez kuramcıları Kemalizm'e, Türklüğe bir güven aşıladığı için hakkını vermektedirler; fakat Hümanist Döneme karşı çok serttirler. İslam ise sentezin temeli ve Türk kültürüne hayat veren ana öğe olarak benimsenmekte; Türklük ise İslam'ın koruyucusu ve güçlendiricisi şeklinde konumlandırılmaktadır (Copeaux, 2000, s. 56-57). Kafesoğlu'nun, 12 Mayıs 1984 günü, AO'nun İstanbul'da düzenlediği, "Millî Kültürümüzün Temel Mes'eleleri" isimli seminerde, "Millî Kültürümüz" ismi altında yaptığı konuşmanın "meyvası" olarak görülen *Türk-İslam Sentezi* isimli eser, onun *Türk Millî Kültürü* adlı abidevi eserinin özü olarak görülmektedir (Kafesoğlu, 2020, s. 7-8). İlk baskının 1985 yılında yapıldığı bu eserin sonuç kısmında Kafesoğlu, Türk-İslâm Sentezi'nin bin seneden beri bütün Türk devletlerinde devam ettiğini, sağlam bir cemiyet oluşumunu sağladığı ve bu sâyede, Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük devletler kurmasına imkân verdiğini ifade etmektedir (2020, s. 197).

Türk-İslâm Sentezi'ni formüle eden kurum AO'dur (Dursun, 2002, s. 1). AO'nun temeli 1962 yılında bir grup akademisyen tarafından Aydınlar Kulübü ile atılmıştır. 1967 ve 1969 yıllarında "Milliyetçi İlmî Seminer ve Kongresi"nde bir araya gelen Mümtaz Turhan, İbrahim Kafesoğlu ve bazı milliyetçi akademisyenler, İbrahim Kafesoğlu'nun başkanlığında 14 Mayıs 1970 tarihinde AO'nın kurulmasına zemin hazırlamışlardır (Basmacı, 2009, s. 16-17; Copeaux, 2000, s. 58; Güvenç vd., 1994, s. 156). AO'nun görüşünü bir bütün olarak formüle etmesi 1973 yılında yayınladığı *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri* adlı eseriyle gerçekleşmiştir. Siyasî anlamda giderek etkinliğini artıran ocak, Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinin kurulmasına da öncülük etmiştir (Güvenç vd., 1994, s. 158).

Türk-İslâm Sentezi kuramcılarının beklediği fırsat, 12 Nisan 1975 tarihinden 21 Haziran 1977 tarihine kadar görev yapacak olan (Arslan, 2018, s. 30) I. MC hükümetinin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu hükümet döneminde, öğretim programlarında Türk kültürüne uymayan bölümlerin değiştirilerek Türk milletinin insanlığa yaptığı hizmetlerin öğretilmesi amaçlanmış ve 1976-1977 eğitim-öğretim yılında yapılan değişiklikle, tarihi olayların temelinde ekonomik etkenlerin değil manevî değerlerin olduğunun üzerinde durulması hedeflenmiştir. Bu eğitim-öğretim yılından itibaren okutulacak olan ders kitapları, milliyetçi camiada öne çıkan ve genel olarak akademik dünyada tanınan kişilere yazdırılmıştır.

Bu dönemde yapılan diğer bir önemli değişiklik, ders kitaplarında tek kitap uygulamasına geçilmesidir. Ders kitapları, MEB Yayınevleri tarafından ve tek elden basılmış, bu durum o dönemde bazı çevrelerce eleştirilmiş ve kitapların Türk-İslâm Sentezine göre yazıldığı ifade edilmiştir (Akbaba, 2017, s. 216). Tek kitap uygulaması çerçevesinde; Tarih I ve Tarih II kitapları, İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman ikilisine, Tarih III kitabı ise Yılmaz Öztuna'ya ısmarlama ile yazdırılmıştır (Akbaba, 2017, s. 215-216; Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 22). Bu kitaplarda, Hümanist tarih anlayışıyla yazılan kitaplardan farklı olarak, Tarih I kitabında Türklüğü dünya tarihi içerisinde ele alan anlayışın yerine, Türklüğü tarihin ekseni olarak ele alan bir anlayış hâkim olmuştur. Bu dönemde, Milliyetçi tarih yazımı, Türk Tarih Tezi'nden önemli bazı farklılıklarla yeniden ön plana çıkmıştır.

Hümanist Dönemde yazılan Akşit ve Oktay'ın Tarih I kitabında, Türk tarihine 8 sayfa yer verilirken; Kafesoğlu ve Deliorman'ın yazdığı Tarih I kitabında 163 sayfa yer verilmiş (Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 22), Tarih II kitabında, İslamiyet (32 sayfa %16), İslamiyet ve Türkler (107 sayfa %52), Kültür ve Teşkilat (42 sayfa %20), Batı Orta Çağı (24 sayfa %12) yer almıştır. Bu dönemde okutulan Tarih I-II kitapları, Türkiye'de tarih ders kitabı araştırmalarında en çok eleştiriye tabi tutulan kitaplardır (Akbaba, 2017, s. 230-231). Bu kitaplarda, İslamiyet ve Türkler bölümünün kitabın yarısından fazlasını oluşturması Türk-İslâm Sentezi'nin etkisinin somut göstergesidir. Öztuna'nın kaleme aldığı 477 sayfalık Tarih III kitabında, Avrupa tarihine sadece 58 sayfa (%12) yer verilmiştir (Öztuna, 1976). I. MC hükümeti döneminde yazdırılan Tarih I-II-III kitaplarının, nasıl bir ruhla yazdırıldığını, bu kitaplara Önsöz yazan dönemin Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Rıza Kardaş'ın 26 Ağustos 1976 tarihinde kaleme aldığı, Tarih III kitabında yer verilen sözlerinden daha somut olarak anlaşılmaktadır (Öztuna, 1976, s. 13).

Bu kitaplar bazı akademisyenler tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmişlerdir. Bu akademisyenler içerisinde başta gelen Kabapınar, bu kitabı "Cumhuriyet dönemindeki Türk Milli Eğitimi'nin en büyük" ayıbı ve "bir ders kitabından çok, bir ideolojinin kutsal kitabı" gibi ağır ifadelerle eleştirmekte (1992, s. 39) hatta Kabapınar, yazarların akademik yetkinliğini dahi sorgulayacak, onları ayrımcılık ve bölücülükle suçlayacak derecede ifadeler kullanmaktadır (1992, s. 38):

> "Kuşkusuz, Cumhuriyet tarihi boyunca, tarihin ideolojiye en üst düzeyde alet edildiği dönem, Milliyetçi Cephe Hükümetleri olarak adlandırılan koalisyon hükümetinin işbaşında olduğu 1976 ve 1977 yıllarıdır. Bu dönemde, işinin uzmanı olduğu varsayılan, (ama çoğu ideolog olma çabasından öteye geçemeyen) kimselere yazdırılan kitaplar, açık olarak ideoloji kokmaktadır. Telkin yoluyla koşullandırma yöntemi ile yazılan bu kitaplar, dar düşünce sistemlerini öğrencinin önüne sunmakta ve insanları ırksal, dinsel, mezhepsel ve ideolojik olarak kamplara ayırır niteliktedir."

Bu kitaplar, 1 Ağustos 1977-5 Ocak 1978 tarihleri arasında görev yapan II. MC Hükümeti (Arslan, 2018, s. 37-38) döneminde de okutulmaya devam edilmiş, III. Ecevit Hükümeti döneminde (5 Ocak 1978-12 Kasım 1979) bu kitaplar millî birliği sarsmakla itham edilerek kullanımdan kaldırılmıştır. 1976-1977 eğitim-

öğretim yılı öncesi kullanılan, Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın Lise I-II-III kitapları, herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam edilmiştir (Akbaba, 2017, s. 216).

Türkiye'de belli bir kesim tarafından, Türk-İslâm Sentezi anlayışının ve AO'nun hedeflerine esas olarak ulaşmasının, 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Bu kesme göre, bu anlayışa, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sahip çıkılmış ve bu anlayış, yeniden lise tarih kitapları yazımında etkin hale getirilmiştir (Tekeli, 1998, s. 14; Kabapınar, 1992b, s. 28; Güvenç vd., 1994, s. 159). Bu bağlamda, 1982'de toplanan Özel İhtisas Komisyonun, 1983 yılında yayımlanan "adeta bir ocak belgesi" (AO kastedilmekte) (Bozkurt vd., 1994, s. 159) niteliği taşıyan *Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu* ile Türk-İslâm Sentezi, devletin resmî görüşü haline gelmiştir (Yıldırım, 2016, s. 63; Copeaux, 2000, s. 59). Bu sentez, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDTYK) tarafından 1986 yılında somutlaştırılmış ve resmîleştirilmiştir (Copeaux, 2000, s. 59). Böylece, Atatürk milliyetçiliği ile süslenmiş Türk-İslâm Medeniyeti tarihi görüşü, tarih ve kültür sahasında, devletin resmî görüşü haline gelmiştir. Atatürkçülük ile Türk-İslâm Sentezi'nin bağdaştırılmaya çalışıldığı, Türk-İslâm Sentezi ile Batı kültürünün bazı unsurlarının birleştirilme çabalarıyla oluşturulan üç boyutlu "Büyük Sentez", bu dönemin ders kitaplarının temel dayanak noktası olmuştur (Yıldırım, 2016, s. 68-69). Rapor, adından anlaşılacağı gibi, "Milli Kültür" anlayışı üzerine inşa edilmiş, Atatürk'ün kültür politikası "ana direktifler" olarak kabul edilmiştir (Milli Kültür Raporu, 1984, s. 22). Raporda okullarda okutulan tarih kitaplarının o günün gerçeklerinin gerisinde kaldığı, Türk tarihine layık olduğu yerin verilmesi gerektiği ifade edilmekte (Milli Kültür Raporu, 1984, s. 126), tarih öğretiminin düzeltilmesi ve onarılması gereken bir problem olduğu belirtilmekte ve okul kitaplarının yeniden gözden geçirilip yazdırılması gerektiği vurgulanmaktadır (Milli Kültür Raporu, 1984, s. 132). Kitaplarda, mutlaka vurgulanması istenen ve Türk-İslâm Sentezi'ni çok iyi bir şekilde özetleyen görüşler, raporda şu şekilde yer almıştır (Milli Kültür Raporu, 1984, s. 134):

"İslamiyet, Türk kavimlerinin birleşme ve gelişmelerine çok şey sağlamıştır. İslamiyet olmasaydı Türkler çoktan erimiş ve dağılmış olabilirlerdi. Ancak İslamiyetin korunma, büyüme ve gelişmesindeki büyük rolleri de unutulmamalıdır. Türklerin, İslamiyete uyup, benimsemelerinde önemli bir sebep vardır. Çünkü Türklerin İslamiyetten önceki ahlak ve geleneklerinde büyük bir aykırılık yoktu. Bu da vurgulanmalıdır."

Milli kültür anlayışının anahtar kavram olduğu bu dönemde, esas tepki bir önceki dönemde Antik Yunan, Roma ve Hristiyan değerlerine ağırlık verilmesi ve bu yönde arkeolojik kazılara gereğinden fazla önem verilmesi yönündeki Hümanist tarih anlayışınadır (Milli Kültür Raporu, 1984, s. 491; Yıldırım, 2016, s. 64). 1980 öncesi siyasî kavganın nedeni olarak, bu tarih anlayışını gören darbeyi yapan askerî kadro; bu durumdan çıkış yolu olarak Türk-İslâm Sentezi ideolojisini görmüş, ayrıca 12 Eylül'e doğru yaşanan kötü gidişatın sebeplerinden biri olarak, "Atatürkçülük"ün yeterince bilinmemesini öne sürmüştür (Aslan, 1992: 185). Böylece, "Türk-İslam Sentezi ve Atatürkçülük" yeni dönemin her alanda belirleyici ideolojileri olmuştur. Bu durum, daha sonra, bütün siyasî ve kültürel hayatı derinden etkilemiştir.

TTK ve TDK'nun, yeni ideoloji çerçevesinde dönüştürülmesi sonucunda, ilk ve ortaöğretimde okutulan tarih ders kitapları da bu ideoloji doğrultusunda yazdırılmaya başlanmıştır (Yıldırım, 2016, s. 64). Bu ders kitaplarının dayandığı eserler, MC Hükümetleri zamanında okutulan İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman ve Yılmaz Öztuna'nın Tarih I-II-III tarih ders kitaplarıdır. Kabapınar, 1980 sonrası tarih ders kitabı yazarlarının, 1976 ders kitabı yazarlarını izlediklerini ve "adeta aynı doğrultuda II. İdeoloji Harekatını" lise tarih ders kitaplarında başlattıklarını ifade etmektedir (1992b, s. 29). 1980 sonrası tarih ders kitapları yazarları incelediğinde, daha çok Türk milliyetçiliğine bağlı oldukları görülmektedir.

19.11.1982 tarihinde Talim ve Terbiye Başkanlığı(TTB)'nin TD'de yayımlanan, "Yeni hazırlanan Tarih ve Coğrafya programlarının uygulama esasları" konulu genelgesinde, tarih ve coğrafya programlarının Türk tarihine, Türkiye coğrafyasına ve medeniyetine tarihine ağırlık verilmesi yoluyla yeniden düzenlendiği ifade edilmiştir (Tebliğler Dergisi, 1982, 2128). Bu program, TTB'nin 108 sayılı kararıyla 8.7.1983 tarihinde kabul edilmiş ve 1983-1984 eğitim-öğretim yılından

itibaren uygulamaya konulması onaya sunulmuştur. Programda, dokuz madde amaç ve bu programı açıklayan otuz üç madde vardır. Bu maddeler incelendiğinde, "Milli Kültür ve Atatürk" vurgusu göze çarpmaktadır. Programda I. Ünite "Tarihe Giriş" %8, II. Ünite "Türklerin İlk Ana Yurdu (İlk Yurdu) ve Göçler" %5, III. Ünite "Asya ve Mısır'da Kurulan İlk Medeniyetler" %20, IV. Ünite "Ege ve Roma Medeniyetleri" %5, V. Ünite "İslamiyetten Önce Kurulan Türk Devletleri" %25, VI. Ünite "İslamiyetten Önce Kurulan Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet" %12, VII. Ünite "İslam Tarihi" %25 oranında yer almıştır. Lise II'de, sadece II. Ünite Ortaçağ Avrupa tarihine ayrılmış ve %7'lik bir yer kaplamıştır. Kitabın geri kalan bölümleri, Türk ve İslam tarihine ayrılmıştır. Lise III'de II. Ünite "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa" %7 oranında yer bulmuş ve III. Ünite "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Avrupa"da adında bir bölüm Avrupa tarihine ayrılmıştır (Tebliğler, 1983, 2146, s. 338-342). Türk ve İslam tarihi konularının programda %67'lik bir yer kaplaması, yeni dönemin kültür ve eğitim politikasının ideolojisini somut olarak yansıtmaktadır. Bu program 1991 senesine kadar geçerli olmaya devam etmiş ve daha sonra yapılan programların da esasını oluşturmuştur (Yıldırım, 2016, s. 65).

1990'lı yıllar hem Türkiye'de hem de dünyada büyük dönüşümlerin ve değişimlerin olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönemde iç siyasette kısa ömürlü koalisyon hükümetleri, sık sık değişen milli eğitim bakanları (8 tane); neo-liberal ekonomi politikaları ve 1991'de Sovyetler Birliği (SSCB) yıkılmasına rağmen anti-Komünist politikalar etkili olmuştur. Bu etkiyi, tarihyazımı ve tarih öğretiminde hakim olan Türk-İslâm Sentezi ile birlikte değerlendirmek gerekir (Turan, 2017, s. 275). SSCB'nin yıkılmasından sonra 1991'de bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, bu Türk toplulukları ile ilgili bilgilerin orta ve lise tarih ders kitaplarına girişini, Milli Eğitim Bakanlığı eli ile hızlı bir şekilde sağlamıştır. 1993-1994 eğitim-öğretim yılı için yazdırılan Tarih I ve 2 ders kitaplarında ve Genel Türk Tarihi ders kitaplarında Türk dünyası konuları yer almaya başlamış (Behar, 1995, s. 199) ve 1993'de ders kitaplarının sonuna Türkiye haritasından sonra "Türk dünyası" haritası ilave edilmesine karar verilmiştir (Behar, 1995, s. 201).

1990'lı yıllarda eğitime etki eden diğer önemli unsurlar, Neo-liberal eğitim anlayışı ve UNESCO'nun elli seneden beri üzerinde faaliyet yürüttüğü barışsever tarih eğitimi faaliyetleridir. Bu anlayış ve faaliyetler, Türk eğitiminde kısmen olsa da etkisini göstermiş; politik ve askerî konular azaltılmış ve sosya-kültürel konuların arttırıldığı görülmüştür (Turan, 2017, s. 276). Türkiye'de barışçıl tarihyazımı ve öğretimi çalışmalarının yürütücüsü olduğunu öne süren Tarih Vakfı, düzenlediği sempozyum ve yayınladığı kitaplarla, Neo-liberal tarih anlayışının Türkiye'de yerleşmesi için kesif bir faaliyet içerisine girmiştir. Bu faaliyetlerden ilki, 1994 senesinde Buca'da düzenlenen *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu*'dur. Ardından 1995 senesinde Boğaziçi Üniversitesinde *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu* adlı sempozyumu gerçekleşmiştir. 1998 yılında İstanbul'da, Goethe Enstitüsü ile Almanya'nın Braunscweigh kentinde çalışmalar yapan George Eckert Uluslararası Ders Kitapları Enstitüsü ile beraber bir toplantı düzenlenmiştir (Turan, 2017, s. 278).

1990'lı yıllarda liselerde Kredili Sisteme geçilmesi önemli bir değişiklik olmuştur. Bu sistemin "Türk eğitim sistemini yeniden biçimleyeceği, eğitimin amacı ve içeriğini yeniden tanımlayacağı ve uygulamada yenilikler getireceği" ümidiyle büyük bir heyecan meydana getirdiği ifade edilmiştir (Kabapınar, 1995, s. 212). Kredili Sistem'e uygun olarak hazırlanan Tarih 1 ve Tarih 2 ders kitapları, pedagojik olarak öğrenci seviyesinin çok üstünde ve yazım dili çok ağırdır. Ayrıca Genel Türk Tarihi, İslam Tarihi, Osmanlı Tarihi ve Bilim Tarihi'nden oluşan seçmeli dersler beklenen yararı sağlayamamış; zorunlu tarih ders programının üniteleri parçalanarak seçmeli derse dönüştürülmüştür (Kabapınar, 1995, s. 214-215). Sonuç olarak, Kredili Sistem, yalnızca biçimsel bir değişiklik getirmesi ve tarih öğretimine esaslı bir yenilik getirmemesi nedeniyle eleştirilmiştir (Kabapınar, 1995, s. 223).

1993 ve 1998 yıllarında kısmen değişiklikler yapılsa da, Türk-İslâm Sentezi ve Atatürk milliyetçiliği anlayışları arasındaki "Büyük Sentez" devam etmiştir (Yıldırım, 2016, s. 69). Ancak Türk-İslâm Sentezi'nin, 1990'lı yıllarda etkili olmaya devam etmekle birlikte, "resmi ve tek tarih eğitimi" siyaseti haline geldiğini iddia etmek yanlıştır. 1980'li ve 1990'lı yılların başında SSCB'ye karşı kurulan Kemalizm

ile Türk-İslâm Sentezi ittifakı, SSCB'nin yıkılması ve 28 Şubat 1997 post-modern darbesi ile fiilen bozulmuştur. Bu durumun somut göstergesi olarak, 1998-1999 eğitim-öğretim yılından itibaren ortaokuldaki millî tarih ve milli coğrafya derslerinin kaldırılması ve yeniden Sosyal Bilgiler dersine dönülmesi gösterilebilir. 1990'lı yıllar, tarih eğitiminde önemli dönüm bir noktasıdır. Bu söylemin gerekçeleri olarak ise, bu dönemde ilk defa tarih eğitimine yönelik tezlerin yazılması, tarih eğitiminde yeni yöntem ve yaklaşımların denenmesi, tarih eğitimine yönelik birçok akademik toplantı tertiplenmesi, ilk defa iller bazında tarih öğretim programı geliştirme denemeleri yapılması ve liselerde kredili sistem denemesi gösterilebilir (Turan, 2017, s. 279-281).

Sonuçta, Türk-İslâm Sentezi, 1950'li yıllardan itibaren akademide ve aydınlar arasında oluşmaya başlamış, 1960'lı yıllardan itibaren güç kazanmış, 1970'li yılların ikinci yarısında iktidara gelen MC Hükümetleri zamanında tarih eğitimi ve tarih ders kitaplarında ana ideoloji haline gelmiştir. 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra yönetimi ele alan yönetici kadro, 1980 öncesi siyasî ve kültürel krizlerden çıkış yolu olarak bu ideolojiyi görmüş, kültür ve eğitim alanında Atatürkçülükle beraber hakim hale getirmiştir. Liberal siyaseti takip edeceğini ilan eden Anavatan Partisi (ANAP), 1983 yılında iktidara gelmesinden sonra Türk-İslâm Sentezi'nin tarih ders kitaplarında etkisini devam etmiş ve halen etmeye devam etmektedir. 2019-2020 eğitim-öğretim yılında okutulan 224 sayfadan oluşan 9. sınıf tarih ders kitabının %57'si (127 sayfa) Türk ve İslam tarihine ayrılması, Türklerin İslamiyeti kabul konusunu anlatılırken, Gök Tengri inancı ile İslamiyet arasında benzerlik kurulması ve Türk cihan hakimiyeti ülküsüne vurgu yapılması (Tüysüz, 2019, s. 183) bu etkinin somut göstergesidir.

2.2.5. Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi (2007'den Günümüze Kadar)

2004 yılından itibaren, liberal ideolojinin eğitime etkisi olarak değerlendirilebilecek yapılandırmacı yaklaşım ile demokratik sınıf ortamları, öğrencinin öğrenme sürecinde faal olarak yer alması, eleştiren, sorgulayan fertler

yetiştirmesi hedeflenmektedir (Yazıcı, 2017: 370). Bu hedefe doğru ilk olarak, 2007'den itibaren tarih öğretim programları büyük ölçüde değişmiş ve 2007 tarih dersi öğretim programında, öğrenci merkezlilik, bilgiyi üretme, bireysel farklılıkların dikkate alınması gibi unsurlar öne çıkmıştır (Yıldırım, 2018: 996). Ayrıca, bu programda eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, sorun çözme gibi temel becerilerin yanında; kronolojik düşünme, tarihsel kavrama, tarihsel analiz ve yorum, tarihsel sorun analizi ve karar verme, tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma gibi tarihsel düşünme becerilerine yer verilmiş, 2011 yılında gerçekleştirilen gözden geçirme ile bu beceriler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır (Yazıcı, 2017: 372-373). Bu değişikliklerle, tarih dersi öğretim programlarında davranışçı yaklaşımdan tamamen vazgeçilmiştir (Yıldırım, 2018: 996).

Tarih dersi öğretim programlarında meydana gelen bu köklü değişiklikler, tarih ders kitaplarına da önemli oranda etkilemiştir. Bu bağlamda dikkat çeken en önemli değişiklik, ders kitaplarının biçimsel özelliklerinde yapılmış, 2007 yılından itibaren hazırlanan ders kitaplarının, görsel nitelikleri artırılarak öğrencinin kitaba olan ilgisi çekilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, tarih ders kitaplarında yer alan resim, fotoğraf, harita, minyatür gibi görsel malzemeye ilave olarak, olayla ilgili döneme ilişkin gazete haberleri, istatiksel grafikler, poster ve karikatür gibi malzemeler de artık kullanılmaya başlanmıştır. Görsel öğeler yanında, tarih ders kitaplarında yaşanan en önemli değişiklik, kitapların metinsel niteliğinde yapılmış; önceki tarih ders kitapları, tamamı ders kitabı yazarları tarafından kurgulanan bütüncül bir metinden oluşurken, 2007 sonrası hazırlanan ders kitabı metinlerinin arasına, metin kutucukları yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu metin kutucukları, işlenen konuya ait birincil kaynaklarla beraber mühim tarihçilerin kitaplarından yapılan alıntılar veya internet kaynakları gibi ikincil kaynaklardan oluşmuştur. Üçüncü önemli değişiklik, ders kitaplarında kullanılan hem görsel hem yazılı malzeme için, öğrencilerin cevaplaması istenen ayrı ayrı soruların hazırlanmasıdır (2017: 272-273).

2010'lu yıllarda genel anlamda eğitim sistemine karşı var olan memnuniyetsizliğin kaynağı olarak öğretim programlarının görülmesi ve diğer bazı

gelişmeler nedeniyle, eğitimin her alanında olduğu gibi tarih öğretim programlarının da yenilenmesi çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların ilk sonuçları, 2016 yılı içinde öğretmen, akademisyen veya sivil toplum kuruluşlarının da katılımıyla taslak öğretim programında yayınlanmış, 2017 yılı içinde de yeni bir taslak program yayımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi programı aynı sene içerisinde yayımlanmıştır (Yazıcı, 2017: 373-374). 2017 tarih öğretim programında, içerik anlamında önemli bir değişim, yeniden 1980 yılına kadar okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dersini çağrıştıracak şekilde dersin kapsamının, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumundan Suriyeli mülteci sorunun yaşanmaya başladığı 2011 yılına kadar getirilmesi gösterilebilir. 2017 tarih öğretim programındaki önemli bir değişimlerden biri değerler eğitimine programda daha fazla yer verilmesi, diğeri yeni tarihsel düşünme becerileri ilave etmesidir. Bunun dışında pedagojik özellikler bakımından 2007 programının kronik sorunlarını, 2017 programının büyük ölçüde taşıdığı hatta bazı alanlarda 2007 programından geride olduğu belirtilmiş, 2017 tarih öğretim programının hazırlanmasının gereksiz olduğu, onun yerine 2007-2017 arası yapılan akademik çalışmalar ile 2007 programının sorunları tespit edilmiş ve çözüm önerileri sunulmuş olduğundan dolayı, 2007 tarih öğretim programının geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir (Yazıcı, 2017: 382).

2.3. İlgili Araştırmalar

Türkiye'de tarih ders kitaplarına yönelik bilimsel araştırmaların sayısında özellikle son yirmi yıl içerisinde artış yaşanmıştır. Bu çalışmanın da konusu olan tarihi şahsiyetler ile alakalı araştırmaların büyük çoğunluğu Sosyal Bilgiler dersi çerçevesinde yapılmıştır (Dere ve Ülker, 2022, s. 926). Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı'nın web sitesindeki tezler tarandığında tarih ders kitapları adında 84 tezin yazıldığı tespit edilmiştir. Bu tezlerden en güncel olanı Adnan Erken'in 2023 yılında yazdığı "Lise tarih ders kitaplarında Artuklular Beyliği'nin yeri ve öğretimi (1923-2022)" adını taşımaktadır. Bu çalışmanın konusu olan imaj konusunda en güncel tez İlknur Menekşe Bozkurt'un 2022 yılında kaleme aldığı "Cumhuriyetten günümüze tarih ders kitaplarında Padişah imajı (1931-2021)" adını taşımaktadır.

Bir Osmanlı padişahı üzerine sadece bir tez yazıldığı görülmüştür. Bu tez, Suat Çatar'ın 2019 yılında yazdığı "Cumhuriyet Dönemi tarih ders kitaplarında Sultan II. Abdülhamit imajı" adını taşımaktadır. İncelenen tarih ders kitapları, 1930'lu yıllardan 2010'lu yıllara kadar okutulanlar arasından seçilmiştir. Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem, Türk Tarih Tezi Dönemi, Türk-İslam Sentezi Dönemi ve Pedagojik Dönem olmak üzere 4 temel kategori ışığında incelenen II. Abdulhamit imajının, araştırmanın sonucunda tarih ders kitaplarındaki Sultan Abdulhamit imajının Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemde olumsuz olduğu ve bu olumsuzluğun miktarının Türk Tarih Tezi Dönemi'nde artarak devam ettiğinin saptandığı, her iki dönemde de II. Abdulhamit'in gerici, başarısız ve hürriyet karşıtı olarak tanımlandığı, Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde ise açık bir şekilde yumuşadığının görüldüğü belirtilmiştir. Pedagojik Dönemde ise, bu durum devam etmekle birlikte Sultan Hamit'in eğitimi, kültürü, Müslümanları ve Türkleri önemseyen bir padişah olarak resmedildiği, diğer yandan her dönemde II. Abdulhamit'in ülkeyi otoriterlikle yönettiğinin vurgulandığı ifade edilmiştir.

Tarih ders kitaplarında tarihi şahsiyetler ve imajları hakkında, editörlüğünü Ahmet Şimşek'in yaptığı 2019 yılında yayınlanan "Tarih Ders Kitaplarında İmajlar" kitabı ayrı bir öneme sahiptir. Bu kitapta bulunan 22 makalede, Türkiye'de okutulan tarih ders kitaplarında yer verilen çeşitli milletlerin, devletlerin, medeniyetlerin, cemiyetlerin ve tarihi şahsiyetlerin imajı ortaya konulmuştur. Tarihi şahsiyet olarak Mustafa Kemal Atatürk, Fatih Sultan Mehmet, Enver-Cemal ve Talat Paşalar, II. Abdulhamit, Sultan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Çerkez Ethem, Cengiz Han, Timur ve Şah İsmail'in tarih ders kitaplarındaki imajları bir makale çerçevesinde ortaya konulmuştur. Mehmet Alper Cantemir'in kaleme aldığı "Tarih Ders Kitaplarında Fatih İmajı" makalesinde, II. Mehmet'in Türkiye'deki tarih ders kitaplarındaki Osmanlı tarihi konuları içerisinde ismi öne çıkan birkaç padişahtan biri olduğu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Fatih imajının görünümü ve değişiminin İstanbul'un fethi üzerinden yazıldığını; başlangıçtan günümüze kadar "Müslüman bir Türk İmparatoru imgesinden, Müslüman sultan imgesine" bir değişim gözlemenin mümkün olduğu belirtilmiştir. "Tarih Ders Kitaplarında II. Abdulhamit İmajı"

makalesi ise yukarıda yukarıda bahsi geçen Suat Çatar'ın yüksek lisans tezinin kısaltılmış ve yeniden düzenlenmiş halidir. Bülent Akbaba'nın "Tarih Ders Kitaplarında Atatürk İmajı" makalesinde, incelenen tarih ders kitaplarının yayınlandıkları dönemin siyasal ve ideolojik anlayışını yansıttıkları fakat Mustafa Kemal Atatürk imajının sürekli olumlu bir yapıda olmakla birlikte, zamana ve zamanın siyasî atmosferine gore değişim gösterdiğinin söylenebileceği belirtilmiştir.

Bunun dışında Eray Alacanın yazdığı "Türkiye'de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişajı İmajı: II. Abdulhamit Örneği" (2018) adında bir makalesi mevcuttur. Bu araştırma sonucunda dönemin var olan siyasî iradesinin benimsediği ideolojiye bağlı olarak birbirine zıt siyasî iradelerin yönetime gelmesi ile II. Abdulhamit imajının yazımında günümüze doğru gelindikçe değişim yaşandığının tespit edildiği belirtilmiştir. Yine Osmanlı tarihine damga vurmuş devlet adamlarından Sokullu Mehmet Paşa'nın tarih ders kitaplarındaki imajını ele alan "Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Bir Osmanlı: "Sokullu Mehmet Paşa"" (2020) makalesi Ahmet Şimşek ve Mehmet Alper Cantemir tarafından kaleme alınmıştır. Bu araştırma sonucunda Sokullu Mehmet Paşa'nın etnik kökenine çok az vurgu yapıldığı; sadece 1952 ve 1987 yıllarında yazılan iki ders kitabında Hırvat kökenli olduğunun vurgulandığı belirtilmiştir. Diğer elde edilen bulgunun ise Sokollu ve Sokullu yazımlarında tarih ders kitaplarında bir karışıklığın göze çarptığı şeklindedir. Ayrıca günümüze doğru gelindikçe Sokullu Mehmet Paşa hakkında daha az bilgi verildiğinin tespit edildiği belirtilmiştir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

1924-2022 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında, II. Mahmut imajının incelendiği bu araştırmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bu yöntemin, herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yapılamamaktadır. Bu sebeple, birçok farklı tanımı yapılmıştır. Nitel araştırma, "Gözlem, görüşme ve döküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir". (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 39).

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması da kullanılmıştır. Durum çalışması, bilimsel sorulara cevap aramada kullanılan ayırt edici bir yaklaşım olarak nitelendirilmektedir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020, s. 24). Nitel durum çalışmasının en esaslı özelliği, "bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılması"dır. Ayrıca, bu modelle, bir olay ya da olgunun uzun bir dönem içerisinde geçirdiği değişim incelenebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 77).

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, Cumhuriyetin ilanından ünümüze kadar lisede okutulan tarih ders kitaplarıdır. Örnekleme yöntemi olarak "tabakalı örnekleme" kullanılmıştır (Büyüköztürk, v.d., 2020, s. 89). Buna göre, çalışmanın örneklemi, 1924 yılından 2022 yılına kadar her on yılda bir, en az bir kitap olacak şekilde, lisede okutulan 22 tarih ders kitabıdır.

Tablo 3.1: İncelenen Lise Tarih Ders Kitapları

Kitap Adı	Yazar Adı	Yılı	Yayınevi	Yayın Yeri
Muhtasar Türkiye Tarihi	Ahmed Refik	1340 (1924)	Kütübhane-i Hilmi	İstanbul
Asr-ı Hazır Tarihi	Ali Reşad	1926	Milli Matbaa	İstanbul
Türkiye Tarihi	Hamit ve Muhsin	1930	Devlet Matbaası	İstanbul
Tarih III	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti	1931	Devlet Matbaası	İstanbul
Yeni ve Yakın Çağlar	Arif Müfid-Mansel-Cavid Baysun-Enver Ziya Karal	1942	Maârif Vekâleti	İstanbul
Tarih III-Yeni ve Yakın Çağlar	Enver Koray	1951	İnkılap Kitabevi	İstanbul
Tarih III- Yeni ve Yakın Çağlar	Bedriye Atsız ve Hilmi Oran	1956	İnkılap Kitabevi	İstanbul
Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi	Enver Ziya Karal	1957	Maarif Basımevi	İstanbul
Tarih Lise III	Emin Oktay	1964	Tan Matbaası	İstanbul
Tarih Lise III	Emin Oktay	1973	Atlas Yayınevi	İstanbul
Tarih Lise III	Yılmaz Öztuna	1976	Devlet Kitapları	İstanbul
Tarih Lise III	Niyazi Akşit	1981	Remzi Kitabevi	İstanbul
Tarih Lise III	Veli Şirin	1986	Gendaş A.Ş	İstanbul
Tarih III	Ahmet Mumcu	1990	İnkılâp Kitabevi	İstanbul
Tarih Lise III	Hakkı Dursun Yıldız-Coşkun Alptekin-İlhan Şahin-İdris Bostan	1990	Servet Yayın-Dağıtım	İstanbul
Tarih III	İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu	1991	Altın Kitaplar Yayınevi	İstanbul
Osmanlı Tarihi I-II	Altan Deliorman	1995-1999	Bayrak Basın-Yayın-Dağıtım	İstanbul
Osmanlı Tarihi I-II	Kemal Kara	1999	Önde Yayıncılık	İstanbul
Tarih 2	Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek	2004	Tutibay Yayınları	İstanbul

Tarih 10	Vicdan Turan-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç-Şenol Türedi	2014	Devlet Kitapları	Ankara
Tarih 10	Sami Tüysüz	2016	Tuna Matbaacılık	Ankara
Tarih 11	Komisyon	2022	Devlet Kitapları	Ankara

Tablo 3.2. İncelenen Tarih Ders Kitaplarının Tarih Anlayışları Dönemlerine Göre Sınıflandırılması

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi (TTTH) (1922-1931)	Ahmed Refik -Muhtasar Türkiye Tarihi Ali Reşad- Asr-ı Hazır Tarihi Hamit ve Muhsin-Türkiye Tarihi
Türk Tarih Tezi Dönemi (TTT) (1931-1942)	Türk Tarih Tetkik Cemiyeti-Tarih III
Hümanist Dönem (HD)(1942-1976;1978-1983)	Arif Müfid Mansel-Cavid Baysun-Enver Ziya Karal-Yeni ve Yakın Çağlar Enver Koray-Tarih III Bedriye Atsız ve Hilmi Oran-Tarih III Enver Ziya Karal-Yeni ve Yakın Çağlar Emin Oktay-Tarih Lise III Emin Oktay-Tarih Lise III Niyazi Akşit-Tarih Lise III (İkinci Dönem)
Türk-İslâm Sentezi Dönemi (TİS) (1976-1978;1983-2007)	Yılmaz Öztuna- Tarih III (Birinci Dönem) Veli Şirin-Tarih Lise III Ahmet Mumcu-Tarih III Hakkı Dursun Yıldız-Coşkun Alptekin-İlhan Şahin ve İdris Bostan-Tarih Lise III İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu-Tarih III Altan Deliorman-Osmanlı Tarihi I-II Kemal Kara-Osmanlı Tarihi I-II Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek-Tarih 2

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi (YEAD) (2007-Günümüze Kadar)	Vicdan Turan-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç ve Şenol Türedi-Tarih 10 Samih Tüysüz-Tarih 10 Komisyon-Tarih 11

3.3. Veri Toplama Tekniği

Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitaplarında, II. Mahmut'un nasıl ele alındığının incelendiği bu araştırmada, veri toplama tekniği olarak, "doküman incelemesi" kullanılmıştır. Bu yöntem, "araştırması planlanan olgu veya olgular hakkında bilgi içeren materyallerin analizini" (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 187) içermektedir. Gözlem ve görüşme tekniklerinin kullanılmasının elverişli olmadığı ders kitapları araştırmalarında, doküman incelemesi tek başına bir araştırma yöntemi olarak kullanılması da yeterli olabilmektedir. Bu yöntemin aşamaları şu şekildedir: 1) dokümanlara ulaşma, 2) orjinalliğini kontrol etme, 3) dokümanları anlama, 4) veriyi analiz etme, 5) veriyi kullanma (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 193). Bu bağlamda, araştırmada ders kitapları doküman incelemesi kapsamında incelenmiştir.

3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Çalışmada elde edilen verilerin analizi hususunda, "betimsel analiz"den yararlanılmıştır. Betimsel analizde hedef, elde edilen bulguları, "düzenlenmiş ve yorumlanmış" bir şekilde ortaya koymaktır. Devamında, bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri ortaya konmaya çalışılır ve birtakım sonuçlara ulaşılır. Betimsel analiz dört aşamadan oluşur: 1) Betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, 2) Tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, 3) Bulguların tanımlanması, 4) Bulguların yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 224).

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

4.1. II. Mahmut'un Tahta Çıkışı

II. Mahmut'un tahta çıkışının incelendiği bu bölümde konu, padişahın tahta çıkış sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek olan Kabakçı Mustafa İsyanı'ndan itibaren ele alınmıştır.

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde incelenen ilk kitap, Ahmet Refik'in 1924'de basılan *Muhtasar Türkiye Tarihi*[2]'dir. Saltanatın kaldırılmasından iki yıl, Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra okutulan bu kitapta, Osmanlı padişahları hakkında olumsuz ibareler vardır (Refik, 1924, s. 88). Fakat Osmanlı ıslahat çalışmalarının, "devletin mevcudiyetinin bile tehlikede" olduğu bu dönemde (1924, s. 88) gerekli olduğu belirtilmekte ve bu çalışmalara karşı çıkanlar, başta yeniçeriler olmak üzere, ulema ve diğer gruplar, "eski kafalı" olarak nitelendirilmektedir. İşte bu grupların, III. Selim'in gerçekleştirdiği Nizam-ı Cedid ıslahatlarını kendileri açısından tehdit olarak gördükleri için "Boğaz Kala yamaklarından" Kabakçı Mustafa'yı kendilerine "reis" seçtikleri, Kabakçı'nın, "ıslahatlardan memnun olmayan vüzera ve ulema"nın "alttan alta teşvikiyle" başlattığı isyan sonucunda III. Selim'in "hâl" edildiği, taraftarlarının öldürüldüğü ve tahta Dördüncü Mustafa'nın geçirildiği aktarılmıştır (1924, s. 91). Fakat bu durumdan memnun olmayan III. Selim taraftarlarının, kendisini tekrar "iclas için teşebbüslerde" bulundukları ve Rusçuk Ayanından Alemdar Mustafa Paşa'nın beraberinde bir ordu ile İstanbul'a geldiği ifade edilmiştir. Alemdar'ın, III. Selim'i tahta çıkarmak istediği fakat Dördüncü Mustafa'nın bu sırada III. Selim'i öldürttüğünden dolayı amacın gerçekleşemediği ancak Dördüncü Mustafa'ya da "saltanatın yaramadığı", III. Selim ile "aynı akıbete duçar" olduğu vurgulanmıştır. Bu olaylar sonucunda, II. Mahmut'un, padişah; Alemdar Mustafa Paşa'nın da

[2] Ahmed Refik, Muhtasar Türkiye Tarihi, Kütüphane-i Hilmi, 1340, İstanbul. **1**. İlk Türkler, **2.** Selçuki İmparatorluğu, **3.** Osmanlı İmparatorluğu, **3.1.** Teessüs Devri (699-857), **3. 2.** İtila Devri (857-978), **3.3.** Tevakkuf Devri (978-1094), **3.4.** Ricat Devri (1094-1255) **4.** Osmanlı Hayat ve Medeniyeti (699-1255), **5.** Tanzimat ve Türkiye'de Meşrutiyet (1255-1335), **6.** Türk İstiklâl Harbi ve Cumhuriyet. 184 sayfa. 13 Harita, 121 Resim.

sadrazam olduğu belirtilmiştir (1924, s. 92-93). Ahmed Refik, II. Mahmut dönemi konusunu ele alırken, dönemin diğer önemli tarihi kişiliklerinin resimlerine yer vermiş; II. Mahmut'un resmine ise yer vermemiştir.

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde incelenen ikinci kitap, Ali Reşad'ın 1926'da yazılan *Asrı Hazır Tarihi*[3]'dir. II. Mahmut'un tahta çıkışı kitabın yedinci faslı olan "Ondokuzuncu Asırda Türkiye"nin "4. Ondokuzuncu Asrın İlk Nısfında Islahat Teşebbüsleri" alt başlığı içerisinde, "Alemdar'ın İstanbul'a Gelmesi" yan başlığı altında ele alınmıştır. Ali Reşad, 1792 Yaş Antlaşması'ndan sonra "terakki ve tecdidin lüzumunu anlamış olan bazı kimselerin himmetleriyle bazı ıslahat" girişimlerinin yapıldığını ve bu ıslahatların daha fazla Türkiye İmparatorluğu'nun başına gelen felaketlerin sebebinin ordu ve donanmanın, düşmana dayanamayarak "perişan" olması nedeniyle askerî alanda yapıldığını ifade etmiştir (Reşad, 1926, s. 163). Yeni kurulan ordunun adının Nizam-ı Cedid olmasından dolayı bu dönem ıslahatlarına genel olarak bu isim verildiği ve III. Selim'in ıslahatların "başlıca mürevvici" olmasına karşın yeterli "metaneti" olmadığından dolayı ıslahatların "akim" kaldığı belirtilmiştir. Padişahın bu tutumundan "cüreti artan" İstanbul'daki ıslahat düşmanları ile Üçüncü Sultan Selim'in yerine Şehzade Mustafa'yı padişah yapmak isteyen devlet adamlarının uygun bir zamanda yamak denilen yeniçerileri harekete geçirdiği ileri sürülmüştür (1926, s. 165). Reşad, başlarına Kabakçı Mustafa'yı geçiren asileri, birkaç yüz Nizam-ı Cedid askeri ile dağıtmanın mümkün olmasına rağmen bu askerlere kışlalarından çıkmamaları yönünde emir verildiğini ve bunun sonucunda "yamakların isyanı ehemmiyet kesb ettiğini" ifade etmiştir. Bu durumu gören bütün Yeniçerilerin ayaklandığı ve Nizam-ı Cedid'in kaldırılmasını istedikleri ve sonunda "korkak ve müterediddi" III. Selim'in

[3]Ali Reşad, Asrı Hazır Tarihi, Milli Matbaa, İstanbul, 1926. **Birinci Fasıl**: Viyana Kongresi ve Bu Kongreden Sonra Avrupa, **İkinci Fasıl**: Fransa'da Restorasyon ve Lui Filip Hükümeti, **Üçüncü Fasıl**: 1848 Senesine Kadar İngiltere, **Dördüncü Fasıl**: Ondokuzuncu Asrın Birinci Nısfında Avrupa'da Hareketi Fikriye**, Beşinci Fasıl**: Fransa' da İkinci Cumhuriyet ve İkinci İmparatorluk, **Altıncı Fasıl**: Milli İttihadlar, **Yedinci Fasıl**: Ondokuzuncu Asırda Türkiye, **Sekizinci Fasıl**: Ondokuzuncu Asrın İkinci Nısfında Avrupa, **Dokuzuncu Fasıl**: Ondokuzuncu Asrın İkinci Nısfında Hareketi Fikriye, **Onuncu Fasıl**: Avrupa Müstemlekatı, **Onbirinci Fasıl**: Amerika Hükümat- ı Müttehidesi, **Onikinci Fasıl**: Medeniyet-i Hazıranın Umumi Vasıfları, **Onüçüncü Fasıl**: Yirminci Asırda Türkiye (Meşrutiyet Devri, Harbi Umumi ve Netayici, İstiklal Harbi ve Cumhuriyet). Kitapta harita ve resim ya da herhangi bir görsel materyal kullanılmamıştır.

"Nizam-ı Cedid'in ilgasını mübeyyen ferman neşr ettiğini", "artık hiçbir şeyden korkuları" kalmayan asilerin ıslahat taraftarı onbir kişinin kendilerine verilmesini istediklerini ve padişahın bu istenen kişileri asilere teslim etmek gibi bir "küçüklük" yaptığı belirtilmektedir. Bu isyanı düzenleyenlerin bazılarının amacının III. Selim'i tahttan indirerek, Şehzade Mustafa'yı padişah yapmak olduğu dile getirilmiş ve bu amaca ulaşıldıktan sonra yeni padişahın hükümeti "zorbalara" teslim ettiği vurgulanmıştır (1926, s. 166).

III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından canını kurtarmak için İstanbul'dan kaçan bazı ıslahat taraftarı devlet adamlarının, Rusçukta Alemdar Paşa'nın yanına sığındıkları ve bu devlet adamlarının, Alemdarı, İstanbul'a giderek "zorbalar hükümetine nihayet vermek" ve III. Selim'in yeniden tahta geçmesini sağlayabilmek için ikna ettikleri aktarılmıştır. Bunun üzerine askeriyle birlikte İstanbul'a giden Alemdarın, padişah Mustafa'nın onun gelişini kendisine kuvvet katmak olarak değerlendirmesi ve bu yüzden izin vermesinden faydalanarak gücü ele geçirdiği ve kısa süre içerisinde bazı büyük memurları görevden aldığı, bazılarını ise önemli görevlere atadığı, "zorbaları tedib" ettirdiği belirtilmiştir. En sonunda, sadrazam mührünü de ele geçiren ve III. Selim'i tahta geçirmek için Topkapı Sarayı'na giden Alemdar'ın askeri ile sarayı kuşattığı fakat bu durum üzerine Sultan Mustafa'nın, III. Selim'i öldürttüğü, aynı zamanda "padişahlıkta kalabilmek için" Şehzade Mahmut'un da ölüm emrini verdiği ifade edilmiştir. Ancak "şehzade bazı sadık bendelerinin yardımıyla sarayın damı üzerine çıkıp kurtulmuş" ve Alemdar'ın içeri girdiğinde "şehzade Mahmud'un tahta çıkarılmasından başka" yapılacak bir şeyin kalmadığının anlaşıldığı vurgulanmıştır (1926, s. 166-167).

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde incelenen üçüncü ve son kitap Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*[4]dir. II. Mahmut'un tahta çıkışı kitabın altıncı kısmı olan "Islahat Teşebbüsleri 1792-1839" da ele alınmıştır. Hamit ve

[4] Hamit-Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930. **Birinci Kısım**: Osmanlı İmparatorluğu'nun İtila Devri, **İkinci Kısım**: Osmanlı İmparatorluğu'nda Tevakkuf Devri, **Üçüncü Kısım**: On Yedinci ve On sekizinci Asırlarda Avrupa'ya Umumi Bir Nazar, **Dördüncü Kısım**: Ricat Devri, **Beşinci Kısım**: On dokuzuncu Asırda Avrupa' ya Umumi Bir Nazar, **Altıncı Kısım:** Islahat Teşebbüsleri, **Yedinci Kısım**: Osmanlı Türk Medeniyeti, **Sekizinci Kısım**: Tanzimat Devri, Dokuzuncu Kısım: Meşrutiyet, **Onuncu Kısım**: Milli İntibah Devri.

Muhsin Beyler, III. Selim döneminde Batı'dan, özellikle askerî alanda, yapılan bazı ıslahatların ve bazı iç olayların ıslahat yanlılarına karşı ıslahat karşıtları tarafından "mütecavizane sözlerin safredilmesine" neden olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca halka vaaz veren "sarıklıların", Batı tipi kıyafet giyen ıslahat taraftarlarını dinî bakımdan sert eleştirmelerinin "mürtecileri tahrike" başladığı, padişahın Nizam-ı Cedid ordusuna karşı "müteveccih ve mültefit" bir tavır takınmasının, devlet adamlarından bazılarının Batı tipi bir giyim tarzına sahip olmasının ıslahat karşıtı çevrelerce ıslahatçı devlet adamları yüzünden "dine zaaf arız" meydana geldiğini söyleyenlerin sayısının gitigide arttığı dile getirilmektedir. Hatta ıslahat yanlılarının "tekfirlikle" itham edilmeye başlandığı belirtilmektedir (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 425). Bütün ıslahat karşıtlığını organize eden ve Şehzade Mustafa'yı tahta geçirmek isteyen "misli nadir bulunur seciyesiz, müfsit adamlar" olan Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ata Efendi'nin tertiplediği bir oyunla Yeniçeri yamaklarının Kabakçı Mustafa liderliğinde isyan ettiği belirtilmiştir. Asilerin, "kan dökülmesinden ihtiraz eden" padişah III. Selim'den istediklerini alınca daha da cesaretlenerek yeni isteklerde bulundukları; padişahın bu isyanı hızlı bir şekilde bastırma imkânı var iken, "fazla hilmi" davrandığı öne sürülmüştür. Sonunda, asilerin, padişahı hal ettikleri ve "veliahtı (Dördüncü Mustafa) unvanı ile iclas" eyledikleri aktarılmıştır (1930, s. 425-427).

Hamit ve Muhsin Beyler, "İrtica" yan başlığında, Dördüncü Mustafa'nın padişah olduktan sonra ilk icraatının "Selim devri ıslahatının ilgası" olduğunu, asileri memnun edecek her tedbirin alındığını ve "irticanın tesirini" ülkenin diğer bölgelerindeki ordu kıtalarında da göstermeye başladığını ifade etmişlerdir (1930, s. 427). "Rusçuk yaranı" yan başlığı altında ordudan kaçan ıslahat yanlısı Galip, Refik, Ramis, Behiç ve Tahsin Beyler gibi devlette "mühim hidematta istihdam edilmiş genç fikirli bazı zevat"ın Rusçuğa gittikleri ve Alemdar Mustafa Paşa'ya İstanbul'daki ve ordudaki durumu anlattıkları belirtilmiştir. Kendi aralarında yaptıkları görüşmeler sonuncunda, "Dördüncü Mustafanının hal'ine ve Üçüncü Selim'in tekrar iclasına" karar verdikleri dile getirilmiştir. Bu karardan sonra, Alemdar Mustafa Paşa'nın av bahanesiyle aniden on bin askeriyle Edirne'ye geldiği

ve Kabakçı Mustafa'yı idam ettirdiği vurgulanmıştır (1930, s. 426-427). Alemdar Mustafa Paşa'nın gücü elde ettikten sonra saraya giderek padişaha "saltanatı terk etmesi lüzumunu" bildirdiği; padişahın kendisi hariç taht adayı olan Üçüncü Selim ve Şehzade Mahmut'un öldürülme emirlerini verdiği dile getirilmiştir. Bu emir uyarınca "Selim'in şehit edildiği", o sırada sarayın kapılarını kırarak içeri giren Alemdar'ın askerlerinin Şehzade Mahmut'un "kaçmış olduğu damdan" indirilerek padişah ilan edildiği ifade edilmiştir (1930, s. 429).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde tek incelenen kitap, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*[5]'dir. II. Mahmut'un tahta çıkışı "IV-İmparatorluğun İnhilali ve İnkırazı" bölümünde, "A-Islahat Devri" kısmında, "Ulema ve Yeniçeri İrticaı : Selim III'ün Katli" yan başlığında ele alınmıştır. Yan başlıkta, "esası iktisadî olan" ve "fikrî ve manevî" sebeplerle beraber işlenerek, Nizam-ı Cedit askerî ıslahatları aleyhine bir propaganda başladığı, bu durum üzerine hükümetinde ıslahatların gerekliliğini şer'i kanıtlarla ispat eden bir risale yazdırılarak dağıtıldığı fakat risalenin pek etkisinin olmadığı ifade edilmiştir (TTTC, 1931, s. 73).

1806 yılında başlayan Rus savaşı nedeniyle Osmanlı ordusunun Tuna boyunda olduğu ve başlarında da "usul mucibince" ıslahat taraftarı sadrazamın bulunmasından dolayı İstanbul'da görev başında görünüşte askerî ıslahatın taraftarı görünmekle beraber gerçekte aleyhtarı olan Sadrazam Kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi kaldığı belirtilmiştir. Bu kişilerin teşvik etmesiyle Karadeniz Boğazı kalelerinin yamaklarının aralarından "Kabakçıoğlu namında" birisinin kumandası "altında ıslahat aleyhine kıyam ettiği"; bu kıyamın diğer asker ocaklarına da yayıldığı aktarılmıştır. Bu kıyama, çeşitli sebeplerden dolayı İstanbul halkının önemli bir kısmınında katıldığı ve sonuçta ihtilalcilerin başarıya ulaştığı, III. Selim'in tahttan indirelerek yerine "amcazadesi" IV. Mustafa'nın geçirildiği dile getirilmiştir. Nizam-ı Cedit'in ortadan kaldırıldığı, Nizam-ı Cedit kıyafetleriyle görülen bazı "zavallılar"ın öldürüldüğü ve ıshahat

[5] Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931. I-Osmanlı Devletinin Kuruluşu, II-Osmanlı İmparatorluğu, III-İmparatorluğun İnhitatı, IV-İmparatorluğun İnhilali ve İnkırazı. 310 sayfadan oluşan bu kitapta Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar anlatılmıştır. Kitab, 182 sayfa ana metin, 128 sayfa haritalar ve resimlerden oluşmaktadır.

taraftarlarının "öteye beriye" kaçtığı vurgulanmıştır (1931, s. 94). Kabakçı Mustafa İsyanı yenilik karşıtı gerici bir hareket olarak gösterilerek şunlar dile getirilmiştir:

"Kabakçıoğlunun kıyamında, halkı en çok teşvik eden *ulema sınıfı* idi; kıyamı, şeyhülislâm ile sadrazam kaymakamı idare ettiler. Teceddüt aleyhindeki bu hareket, Patrona Halil ihtilâli gibi bir halk kıyamı addolunamaz; *bu hareket, eski teşkilâtın bozulmasından mutazarrır olacak ocakların bir kısım devlet adamlarının ve ulûfe yiyenlerin dini siyasete alet ittihaz ederek vücude getirdikleri bir ulema ve yeniçeri irticaı mahiyetindedir*." (1931, s. 95).

Kabakçı'nın gazabından kaçan ıshahat yanlılarının, kendisinin de yeniçeri yamaklığından ilerlemiş olmasına rağmen, ıslahat taraftarı olan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında toplandıkları belirtilmiştir. Alemdar'ın "ümmî" olmasına rağmen "aklı selim sahibi" ve "çok cesur bir adam" olduğu aktarılmış; Rus harbinde de oldukça yararlar gösterdiği vurgulanmıştır. Alemdar'ın yanına sığınan ıshahat taraftarlarının onu 10.000 Rumeli askeri beraber "Rusçuktan İstanbul üzerine yürüttüğü" ifade edilirken, bu ordu "XX. iptidalarında Selanikten gelen Hareket ordusuna" benzetilmiştir. Alemdar'ın başta başarılı olduğu, bu yönde "irtica taraftarları"nın ezildiği, ıslahat karşıtı Köse Mustafa Paşa ve arkadaşlarının ortadan kaldırıldığı; Topal Ataullah Efendi ile "hempaları kazaskerler"in sürgüne gönderildiği ve Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olduğu dile getirilmiştir. Alemdar'ın saraya saldırdığı sırada IV. Mustafa'nın III. Selim'i öldürttüğü, Rusçuk Yaranı denilen ıslahatçı grubun iş başına geçtiği, bu grubun IV. Mustafa'yı tahttan indirerek "henüz 24 yaşında olan" II. Mahmut'u (bkz. Görsel 4.1.) 1808 yılında tahta çıkardıkları vurgulanmıştır (1931, s. 95).

Görsel 4.1. II. Mahmut'un resmi

102. MAHMUT II.
(1784 — 1839)

Kaynak:Tarih III, 1931, s. 287.

Hümanist Dönemde incelenen ilk kitap, Arif Müfid Mansel-Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal üçlüsünün kaleme aldıkları *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi Üçüncü Sınıf*[6]'dır. II. Mahmut'un tahta çıkışı, "XIX uncu ve XX nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu" bölümünde, "III. XIX ve XX nci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Islahatları" başlığı altında "A. Mahmut II nin Islahatı (1808-1839)" alt başlığında ele alınmıştır. Bu konuda ilk olarak, II. Mahmut'un (bkz. Görsel 4.2.) III. Selim'in yeğeni olduğu ve yenilik fikirlerini ilk olarak ondan aldığı aktarılmıştır. III. Selim'in "memleketi yuvarlanmakta olduğu uçurumdan kurtarmak için" Nizam-ı Cedit ıslahatını gerçekleştirdiği fakat yeniçeri, ulema ve bazı devlet adamlarının tertipledikleri bir isyan sonucunda tahttan indirildiği ve yerine "yarı deli bir padişah" olan IV. Mustafa'nın geçirildiği ifade edilmiştir. III. Selim'e "büyük saygısı olan" ve "başarmak istediği işe büyük hayranlık besleyen" Rusçuk âyanından Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'i tekrar tahta geçirme girişiminin, III. Selim'in

[6] Arif Müfid Mansel-Cavid Baysun-Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi Üçüncü Sınıf,* Maarif Matbaası, İstanbul, 1942. XIV üncü Asır, XV inci Asır, XVI ncı Asır, XVII nci Asır, XVIII inci Asır, XX uncu ve XX nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu.

öldürülmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandığı ve tahta IV. Mustafa yerine II. Mahmut'un geçirildiği belirtilmiştir (Mansel-Baysun ve Karal, 1942, s. 165).

Görsel 4.2. II. Mahmut'un çocukluğu

Kaynak: Arif Müfid Mansel-Cavit Baysun-Enver Ziya Karal, 1942, s. 166.

Hümanist Dönem içerisinde incelenen ikinci kitap, Enver Koray'ın *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*[7] adını taşımaktadır. II. Mahmut'un tahta çıkışı, "VII. XIX-XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti" bölümünde, "İç Politika Olayları" başlığında, "a-İkinci Mahmut ıslâhatı" alt başlığında ele alınmıştır. Koray, Osmanlı Devleti'nde "ilk defa geniş ölçüde Avrupa tarzında ıslâhat yapmak istiyen" III. Selim'in, Kabakçı Mustafa İsyanı sonucunda tahttan indirilmesi ile ıslahat hareketinin durduğunu belirttikten sonra İkinci Mahmut döneminde bu ıslahat çalışmalarına "daha önemle devam edildiğini" ve devletin birçok kurumunda "esaslı değişiklikler" gerçekleştiğini vurgulamıştır (Koray, 1951, s. 165).

[7] Koray, Enver, *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951. I-XV. Yüzyıl Ortasından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlı Devleti, II- XV. Yüzyıl Ortalarından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Avrupa, III-XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Duraklama 1579-1699, IV-XVII. Yüzyılda Avrupa, V-XVIII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Gerileme, VI-XVIII. Yüzyılda Avrupa, VII-XIX-XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, VIII-XIX-XX. Yüzyılda Avrupa, IX-Birleşik Amerika ve Uzakdoğu Devletleri.

Konuya bu şekilde giriş yaptıktan sonra II. Mahmut'un tahta geçiş süreci anlatılmaya başlanmıştır. Buna göre, III. Selim'in ıslahatından "memnun olan" bazı devlet adamlarının Rumeli'nde büyük güç kazanan Alemdar Mustafa Paşa'yı payitahta çağırdığını ve ondan III. Selim'in yeniden tahta geçirilmesini istedikleri aktarılmıştır. Daha sonra "hamiyetli bir adam" olarak nitelenen Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusu ile İstanbul'a geldiği, asileri yenerek duruma hâkim olduğu fakat III. Selim'i tekrar tahta geçirmeyi başaramadığı ifade edilmiştir. Bu duruma neden olarak da Dördüncü Mustafa ve yandaşlarının Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a geldiğini öğrenmeleri gösterilmiştir. Yazar, Dördüncü Mustafa ve yandaşları için şu eleştirilerde bulunmuştur: "Hatta Mustafa tahtta kalabilmek için hanedanın son üyesi olan Mahmut'u bile öldürmek istemişti." Ancak Dördüncü Mustafa ve yandaşlarının "adamları tarafından kaçırılan" II. Mahmut'u yakalayamadıkları ve Alemdar'ın IV. Mustafa'yı tahttan indirdiğini, "Selim'in yeğeni Mahmut"u padişah ilan ettirdiğini, kendisinin de sadrazam olduğunu belirtmiştir (1951, s. 166).

Görsel 4.3. II. Mahmut'un resmi

Kaynak: Enver Koray, 1951, s. 165

Hümanist Dönemde incelenen diğer bir kitap, Bedriye Atsız ve Hilmi Oran ikilisinin yazdığı *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*[8]'dır. II. Mahmut'un tahta çıkışı,

[8] Bedriye Atsız-Hilmi Oran, *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1956. **Birinci Bölüm**: XV. Yüzyıl, **İkinci Bölüm:** XVI. Yüzyıl, **Üçüncü Bölüm:** XVII. Yüzyıl, **Dördüncü Bölüm:** XVIII. Yüzyıl, **Beşinci Bölüm:** XIX ve XX. Yüzyıllar.

kitabın beşinci bölümü olan "XIX. ve XX. Yüzyıllar" da, "A-Osmanlı İmparatorluğu" başlığında, "2-Islahat hareketleri" alt başlığında, "Kabakçı Vakası ve III. Selim'in tahtından indirilmesi" yan başlığı içerisinde ele alınmıştır. Yan başlıkta ilk olarak, III. Selim'in ıslahat çalışmalarından "muhafazakarların" memnun olmadıkları, bunların Nizam-ı Cedit ıslahatı için gerekli olan giderleri karşılamak için oluşturulan İrad-ı Cedit hazinesini "ellerinde bir koz gibi kullanarak" halkı "zehirledikleri" değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca Vehabiler'in 1806 yılında Hicaz'a hakim olmaları ile Hac yolunun kapanmasının muhafazakârların padişaha karşı daha sert tavır almalarına neden olduğu ve camilerde III. Selim aleyhinde beyanlarda bulunarak halkı harekete geçirmeğe çalıştıkları değerlendirmesi yapılmıştır. Islahat çalışmalarından "şahsi menfaatleri bozulanlarında" memnun olmadığı, Yeniçerilerin ise "ocaklarının geleceğinden kaygıya düşerek" Nizam-ı Cedit'e düşman olduğu dile getirilmiştir. Fakat yazarlara göre, III. Selim'in tahttan indirilmesinin en önemli sebebi, "şiddet göstermek istemeyen, kan dökülmesini sevmeyen, yumuşak tabiatlı" bir karaktere sahip olmasıdır (Atsız ve Oran, 1956, s. 171).

Muhafazakarların sadrazam Ağa İbrahim Paşa'nın ordu ile beraber cepheye gitmesinden faydalanmak isteyerek harekete geçtikleri, Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin "kışkırtmalarıyla" Boğaz yamaklarının Kabakçı Mustafa'nın emrinde isyan ettikleri belirtilmiştir. İlk zamanlarda küçük çaplı bir ayaklanma olarak beliren bu isyanın "padişahın aldatılması ve tereddütü yüzünden" giderek büyüdüğü ve sonuçta "mürteciler"in III. Selim'i tahttan indirerek, IV. Mustafa'yı padişah yaptıkları ifade edilmiştir. Yeni padişahın ilk icraatının "Selim devri ıslahatını kaldırmak" olduğu vurgulandıktan sonra "irticaın galebesi" sonucunda, ıslahat yanlılarının bazılarının Rusçukta bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına gittiği aktarılmıştır. Tarih metinleri içerisinde (Rusçuk Yaranı) ismini alan bu yenilik taraftarlarının, İstanbul'daki durumu Alemdar'a anlattıkları dile getirildikten sonra yazarlar Alemdar hakkında, "yenilik taraftarı, cahil olmakla beraber anlayışlı, vatansever ve cesur" nitelemelerinde bulunmuşlardır. Alemdar'ın Rus harbindeki başarısından dolayı kendisine paşalık

rütbesi verildiği, emrinde 10.000 kişilik bir kuvvet olduğu ve Alemdar'ın "kendisine sadık bu ordusu" ile İstanbul'a geldiği belirtilmiştir. Alemdar'ın isyanı çıkaranların bir kısmını öldürttüğü, bir kısmını sürgüne gönderdiği ve birçok kimseyi de görevden aldığı ifade edilmiş; Babıali'yi basarak sadrazamdan zorla mührü aldığı, III. Selim'i yeniden padişah yapmak için saraya "hücum ettiği" aktarılmıştır. Ancak IV. Mustafa'nın "saltanatta rakipsiz kalmak" için III. Selim ile "tek şehzade" Mahmud'un öldürülmesini emrettiği; Selim'in öldürülmesine karşın Mahmud'un "adamları vasıtasıyla" kurtulmuş olduğu için padişah yapıldığı ve Alemdar'ın da sadrazam olduğu dile getirilmiştir (1956, s. 171).

Hümanist Dönemde incelenen bir diğer kitap, Enver Ziya Karal'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*[9]'dir. Bu kitap içerik ve görsel bakımından, 1942 yılında Arif Müfid Mansel-Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal'ın okutulmuş olan kitabının aynısıdır.

Hümanist Dönemde incelenen bir diğer kitap, Emin Oktay'ın *Tarih Lise III*[10]'tür. II. Mahmut'un tahta çıkışı, kitabın 6. Ünitesi olan "XIX. ve XX. Yüzyıllar" da, Birinci Bölüm "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu"nda, "2-III. Selimin Islahat Hareketlerine Karşı Yapılan Tepki" başlığında, "3-Kabakçı isyanı ve III. Selimin tahttan indirilmesi ve 4-Alemdar Mustafa Paşanın İstanbula gelmesi. III. Selim'in şehadeti ve II. Mahmudun padişah olması (1808)" alt başlıklarında ele alınmıştır. Yazar, ilk olarak III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedit ıslahatının yeniçeriler ve çıkarları bozulan "bazı kimselerin işlerine gelmediği", ıslahat çalışmalarını "dinden çıkmak gibi" algıladıkları değerlendirmesinde bulunmuş ve III. Selim hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Halbuki III. Selim, memleketi Avrupalılaştırmak, gerilikten kurtarmak niyetindeydi. Fakat şahsen ıslahatçı bir karaktere sahip değildi. Adı gibi halim ve selim bir padişahtı." (Oktay, 1963, s. 217-218). Kendi düşüncesinde devlet adamlarına sahip olmayan III. Selim'in, ıslahat hareketlerini istediği şekilde yürütemediği ileri sürelerek, Nizam-ı Cedit karşıtlarının gün geçtikçe

[9] Karal, E. Z., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.
[10] Oktay, E., *Tarih Lise III*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1964. **I. Ünite:** XV. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı İmparatorluğu, **II. Ünite:** XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa, **III. Ünite:** XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, **IV. Ünite:** XVII. Yüzyıl, **V. Ünite:** XVIII. Yüzyıl, **VI. Ünite:** XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu.

güç kazandıkları belirtilmiştir. Yazar, dönemin Osmanlı halkını "cahil ve mutaassıp" olarak nitelemekte, her dönemde olduğu gibi yapılan ıslahata "Gavur icadı" dendiği ve bu bağlamda ıslahat taraftarlarına "kafir gözüyle" bakıldığı değerlendirmesinde bulunmuştur (1964, s. 218).

Devlet içte bu durumda iken 1806 yılında Rusya ile savaşın başlamasıyla ordunun Tuna boylarına gitmesiyle bütün Nizam-ı Cedit düşmanlarının, başta dönemin Şeyhülislamı Topal Ataullah Efendi ve sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa olmak üzere, bu savaşı fırsat bilerek "harekete geçtikleri" vurgulanmıştır. Musa Paşa'nın topçu yamaklarına Nizam-ı Cedit elbisesi giydirdiği ve bunu onların katledilmelerini engellemek için istediği şeklinde yamaklara haber gönderdiği belirtilmiştir. Bu sırada, yamakların başına Kabakçı Mustafa adında bir "serseri"nin geçtiği ve asileri payitahta yürüttüğü aktarılmıştır. Asilerin, yolda kendilerine "birçok çapulcunun" katılmasıyla iyice güçlendiği, Nizam-ı Cedit'in kaldırılmasını istedikleri ve bu isteği "Musa Paşa'nın işi büyüterek" padişaha bildirdiği ifade edilmiştir. Bu esnada, III. Selim'in "kan dökülmesini" istemediği için emrindeki Nizam-ı Cedit askerlerini kullanmadığı, isyancıların isteklerini yerine getirdiği ve bu "korkak hareketin asileri büsbütün şımarttığı" ileri sürülmüştür. Asilerin bu tavizlerle yetinmeyerek, Nizam-ı Cedit taraftarlarının öldürülmesini talep ettiği ve padişahın buna da "razı olduğu" dile getirilmiş ve sonunda asilerin nihai amaçlarına ulaştığı ve 1807 yılında Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin verdiği fetva üzerine III. Selim'in tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa'nın geçirildiği aktarılmıştır (1964, s. 218).

Yazar, "yarı deli" olarak nitelediği IV. Mustafa'nın ilk iş olarak, Kabakçı Mustafa ve arkadaşlarının bütün isteklerini yerine getirdiğini; daha sonra Nizam-ı Cedit Ocağı'nı kaldırdığını, taraftarlarını takip ettirdiğini ve yakalananları idam ettirdiğini ifade etmektedir. Bu esnada Tuna boyunda görev yapan ordunun içerisinde isyan çıktığı ve oradada "Nizam-ı Cedit taraftarlarının kovalandığı" ifade edildikten sonra Nizam-ı Cedit hakkında şu değerlendirme yapılmıştır: "Sözün kısası, III. Selim'in 15 sene uğraşarak yapmaya muvaffak olduğu bütün iyi şeyler mahvoldu. İrtica bu sefer de üstün geldi." (1964, s. 219). Bu durum üzerine bazı ıslahat taraftarlarının "bir kolayını bularak" İstanbul'dan kaçtıkları ve Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına

gittikleri aktarılmıştır. Alemdar'ın, III. Selim'i çok sevdiği ve yenilik taraftarı olduğu; Rus harbi sırasında yararlılıklar gösterdiği ve emrinde "talimli ve kendisine bağlı 10.000 kişilik bir ordusu" olduğu dile getirilmiştir. Rusçukta toplanan Nizam-ı Cedit taraftarlarının III. Selim'in yeniden tahta çıkarılması kararını verdikleri; Alemdar'ın liderliğinde Ruslarla yapılan antlaşmadan faydalanarak İstanbul'a yürüdükleri belirtilmiştir. İlk olarak ihtilalden sonra Boğaz Nazırı olan Kabakçı Mustafa'nın kafasını kestikleri; daha sonra III. Selim'i tahta geçirmek üzere saraya saldırdıkları anlatılmıştır.

Bu durum üzerine IV. Mustafa taraftarlarının padişaha "III. Selim ile Şehzade Mahmud'un idam ettirilmesi"ni önerdikleri; IV. Mustafa'nın da III. Selim ile "kendi öz kardeşi" Şehzade Mahmud'un öldürülmelerini emrettiği ifade edilmiştir. İlk olarak, cellatların III. Selim'i öldürerek kanlı cesedini Arz Odasının önüne koydukları; devamında şehzadenin odasına girdikleri fakat şehzadenin lalası Amber Ağa ile bir cariyesinin Şehzade Mahmudu savunarak ve onu yaşanan karışıklıktan yararlanarak "Sarayın damına çıkardıkları" vurgulanmıştır (1964, s. 219). Yazar, Alemdar'ın III. Selim'in ölümünden duyduğu üzüntüyü ve II. Mahmut'un tahta çıkışını şu şekilde anlatmıştır:

"İşte bu sırada Alemdar Mustafa Paşa kapatılan Saray kapısını kırdırarak içeri girdi. III. Selim'in kanlı cesedini görünce üzerine kapanarak ağlamaya başladı ve ne yapacağını şaşırdı. Adamları, Şehzade Mahmudu damdan indirerek yanına getirdiler. Paşa, Sultan Mahmudu görünce:**<< Padişahım! Ben amcanı iclas için geldim. Kör olası gözlerim anı şu halde gördü. Bari seni iclas ile müteselli olayım>>** diyerek Sultan Mahmudu padişah ilan etti. IV. Mustafa tahttan indirilerek Sarayın bir odasına hapsolundu." (1964, s. 219).

Hümanist Dönemde Emin Oktay'ın aynı kitabın 1973 baskısı[11] da incelemeye tabi tutulmuştur. Oktay bu kitabında, 1964 yılındaki kitabından içerik olarak fazla bir değişiklik yapmamıştır. Fakat dilde sadeleşme akımı çerçevesinde bazı kelimeleri sadeleştirmiştir. Örneğin "siyasî" kelimesini "siyasal", mesele kelimesini "sorun" olarak kitabında yer vermiştir. Daha önceki kitapta olmayan

[11] Oktay, E., *Tarih Lise III*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1973. **I. Ünite:** XV. Yüzyılın Son Yarısında Osmanlı İmparatorluğu, **II. Ünite:** XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa, **III. Ünite:** XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, **IV. Ünite:** XVII. Yüzyıl, **V. Ünite:** XVIII. Yüzyıl, **VI. Ünite:** XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu.

"Batılılaşma" kelimesi bu kitapta kullanılmıştır. Kitaba getirdiği diğer bir yenilik, her ünitenin başında her konu hakkında "Konunun İşlenmesi" adıyla bazı sorular sorarak öğrenciyi konuya hazırlamasıdır. Diğer bir yenilik, bu soruların sonunda konu için faydalanılan kaynaklar "İnceleme ve Araştırma İçin Başlıca Kaynaklar" başlığı altında verilmesidir.

Hümanist Dönemde incelenen son kitap, dönemin ikinci döneminde (1978-1983) Niyazi Akşit tarafından yazılan *Tarih Lise III Sınıf*[12]'dır. II. Mahmut'un tahta çıkışı, IX. Ünite olan "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu" nda, "A-Osmanlı İmparatorluğunun Siyasal İlişkileri" başlığında, "Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi" alt başlığında ele alınmıştır. Yazar, bu konu bağlamında ilk olarak, III. Selim'in ıshahat hareketlerine "düşmanlık"ın giderek arttığını, "muhafazakâr" grupların ıslahat aleyhine "geniş bir propaganda faaliyetine" giriştiklerini ve ulema sınıfının bu faaliyetlere karıştığı değerlendirmesini yapmaktadır. Camilerde padişahın aleyhine vaazlarda bulunulduğu, Nizam-ı Cedit ıslahatına karşı halkın isyana teşvik edildiği belirtilmektedir. Osmanlı ordusunun Eflak ve Boğdan'da Rus kuvvetlerine karşı savaşa gitmesinden faydalanan şeyhülislam Ataullah Efendi ve sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa'nın "kışkırtmasıyla", Kabakçı Mustafa liderliğinde boğaz yamaklarının ayaklandığı ifade edilmiştir (Akşit, 1981, s. 203). III. Selim'e ayaklanmanın bastırılması için ordunun geri çağrılması önerisi yapılsa da, padişahın Rus ordularının Çatalca'ya kadar gelme tehlikesini öne sürerek bu öneriyi geri çevirdiği vurgulanmıştır. Sonuçta asilerin III. Selim'i tahttan indirerek "yarı deli olan" IV. Mustafa'yı tahta oturttukları aktarılmıştır (1981, s. 204).

Alemdar Mustafa Paşa'nın kendisine bağlı ordusuyla İstanbul'a geldiği, zorbaların öldürülmeye ve "fesatçı ulema"nın sürgüne gönderilmeye başlandığı dile getirilmiştir. Alemdar'ın bu başına buyruk hareketlerinden hoşlanmayan sadrazamın

[12] Niyazi Akşit, *Tarih Lise III Sınıf,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981. **I. Ünite:** XV. yüzyılın son yarısında Osmanlı İmparatorluğu, **II. Ünite:** XV. yüzyılda Avrupa, **III. Ünite:** XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, **IV. Ünite:** XVI. yüzyılda Avrupa, **V. Ünite:** XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, **VI. Ünite:** XVII. yüzyılda Avrupa, **VII. Ünite:** yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, **VIII. Ünite:** XVIII. yüzyılda Avrupa, **IX. Ünite:** XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, X. Ünite:** XIX. ve XX. yüzyıllarda Avrupa ve diğer dünya devletleri.

kendisine İstanbul'dan ayrılması gerektiğini bildirdiği fakat Alemdar Mustafa Paşa'nın bu uyarı üzerine Babıali'yi bastığı ve III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için saraya saldırdığı ifade edilmiştir. Bu esnada, IV. Mustafa'nın "tahtta yalnız kalmak için" III. Selim ile II. Mahmut'un ölüm emirlerini verdiği, III. Selim için bu emrin yerine getirilse de II. Mahmut'un "sadık adamları tarafından dama kaçırılarak" kurtulduğu ve II. Mahmut'un (bkz. Görsel 4.4) damdan indirilerek padişah ilan edildiği, Alemdar Mustafa Paşa'nın da sadrazam olduğu vurgulanmıştır (1981, s. 204).

Görsel 4.4. II. Mahmut'un Resmi

Kaynak: Niyazi Akşit, 1981, s. 230.

1975 yılında I.MC hükümetinin kurulmasından sonra tarih ders kitapları yeniden düzenlenmiş ve Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin birinci dönemi (1976-1978) başlamıştır. Bu çalışma bağlamında bu döneme ait incelenen kitap, Öztuna tarafından 1976'da kaleme alınan *Tarih Lise III*[13]'tür. II. Mahmut'un tahta çıkışı, kitabın birinci bölümü olan "Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî Tarihi"nde, "E- Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Devrinin Açılması (1683-1826)" kısmında, "5. Osmanlı-Rus Savaşları, III. Selim Devri Dış Olayları, Nizam-ı Cedit ve İrticâ" başlığı içerisinde ele alınmıştır. Bu konu bağlamında ilk olarak, Osmanlı Devletinin içerde

[13] Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1976. I. Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî Tarihi, II. Yeni ve Yakın Çağlar'da Batı Dünyası, III. Osmanlı Çağı Türk Medeniyeti, IV. Bugünki Türk Dünyası.

"derebeyler" ile uğraşırken 22 Aralık 1806'da Rusya ile yeniden savaşa başladığı, devletin içinde bulunduğu bu ortamda "gene çok aşağılık bir ihtilâl" in ortaya çıktığı ve 1807 yılında "Kabakçı İhtilâli" ile III. Selim'in tahttan indirildiği belirtilmiştir. III. Selim'in kardeş kanı dökülmesinden çekinerek, Nizam-ı Cedit ordusunu Kapıkulu ocaklarına karşı kullanmadığı ve bunun sonucunda "reformcu büyük hükümdârın eserinin mahv olduğu" değerlendirmesinde bulunulmuştur. Nizâm-ı Cedît hareketinin ortadan kaldırıldığı, III. Selim'in amcaoğlu IV. Mustafa'nın tahta çıkarıldığı aktarılmıştır. Bunun üzerine Nizâm-ı Cedît yanlılarının kendilerine Alemdar Mustafa Paşa'yı lider kabul ederek, "irticaa son vermek istedikleri" ve Alemdar'ın ordusu ile beraber İstanbul'a geldiği dile getirilmiştir. IV. Mustafa'nın 28 Temmuz 1808 tarihinde III. Selim'i "şehid ettirdiği" fakat yine de tahttan indirildiği ve yerine II. Mahmud (1808-1839)'un padişah olduğu ifade edilmiştir (Öztuna, 1976, s. 157).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresi (1983-2007) çerçevesinde incelenen ilk kitap, Veli Şirin'in yazdığı *Tarih Lise III*[14]'tür. II. Mahmut'un tahta çıkışı, IV. Ünite "XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Kalan Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa" da, "B-Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasî Gelişmeler" başlığında, "3. Kabakçı İsyanı ve Alemdar Mustafa Paşa" alt başlığında ele alınmıştır. Bu konu bağlamında ilk olarak, III. Selim'in Nizam-ı Cedid ıslahat hareketlerinin "daha baştan yeniçeriler ve çıkarları zedelenen zümreler" i rahatsız ettiği, diğer taraftan bu ıslahat hareketlerini tam olarak kavrayamayan "bazı ilmî ve dinî zümrelerin" de muhalefet ettikleri vurgulanmıştır. Halkın bir kısmınında ekonomik sıkıntının kaynağı olarak bu ıslahat hareketlerini gördüğü ve musikişinas biri olan, "adı gibi halim, selim" karaktere sahip III. Selimin sert tedbirlere başvurmasının beklenemeyeceği değerlendirmesi yapılmıştır. Saray'da ve devletin yüksek kademelerindeki ıslahat karşıtlarının liderliğini yapan Şeyhülislam Ataullah Efendi ile sadaret kaymakamı Köse Mustafa Paşa'nın, Boğazdaki kalelerde bulunan

[14] Veli Şirin, *Tarih Lise III*, Gendaş A.Ş., İstanbul, 1986. **I. Ünite:** Osmanlı İmparatorluğu (XVII. Yüzyıla Kadar), **II. Ünite:** XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa, **III. Ünite:** XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **IV. Ünite:** XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **V. Ünite:** II. Dünya Savaşı.

Yeniçerilere haber göndermesi ile isyanın başladığı anlatılmıştır. Yeniçerilerin, Kabakçı Mustafa isminde bir yeniçerinin liderliğinde ayaklandıkları, III. Selim'in, emrindeki düzenli Nizam-ı Cedid ordusunu bu asilerin üzerine sürmekte "gösterdiği tereddüt üzerine" asilerin sarayı kuşatarak III. Selim'i tahttan indirdikleri ve yerine IV. Mustafa'yı padişah yaptıkları belirtilmiştir. Bu isyan sonucunda, "o zamana kadar yapılan bütün ıslahat çalışmalarının ortadan kaldırıldığı" ve yakalanan ıslahat taraftarlarının öldürüldüğü dile getirilmiştir (Şirin, 1986, s. 205).

Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki isyanı ve III. Selim'in tahttan indirilmesini önlemek için harekete geçtiği, güçlü bir ordu ile İstanbul üzerine yürüdüğü ve Kabakçı Mustafa İsyanı'nın diğer liderlerini yakalatarak idam ettirdiği aktarılmıştır. Alemdar'ın nihai amacı olan III. Selim'i yeniden padişah yapma girişiminin ise "IV. Mustafa taraftarlarının erken davranması" nedeniyle başarılı olamadığı, III. Selim'in öldürüldüğü ve bu duruma "çok üzülen" Alemdar'ın II. Mahmut'u (bkz. Görsel 4.5) tahta çıkardığı belirtilmiştir (1986, s. 205).

Görsel 4.5. II. Mahmut'un resmi

Kaynak: Veli Şirin, 1986, s. 209.

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresinde diğer bir incelenen kitap, bu dönemin tarih ders kitapları açısından önemli ismi, Ahmet Mumcu'nun kaleme

aldığı *Liseler İçin Tarih 3*[15]'tür. II. Mahmut'un tahta çıkışı, IV. Ünite olan "XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa" da, "C. Osmanlı İmparatorluğunda Islahat Hareketleri" başlığı içerisinde ele alınmıştır. Bu konu bağlamında ilk olarak, III. Selim'in "tarihimizde, her alanda köklü reformlar yapmak gereğini bilinçli olarak kavrayan ilk devlet adamı" olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. "Büyük padişah" III. Selim'in bu köklü reform hareketine Nizam-ı Cedit adı verildiği fakat onun "çok iyi ve dindar bir Müslüman olmasına rağmen" özellikle Yeniçerilerin, kurulacak olan yeni ordunun "kurdukları çıkar düzenine son vereceğini" anladıkları vurgulanmıştır. Bu geniş çaplı reform hareketini destekleyecek bir kadrodan da mahrum olan padişahın Kabakçı Mustafa ayaklanması sonucu, 1807 yılında tahttan indirildiği, yaptığı reformların ortadan kaldırıldığı hatta "bununla da yetinilmeyip tekrar tahta çıkabilir kaygısı" ile öldürüldüğü anlatılmıştır. Bütün bu olaylara rağmen "bu büyük padişahın" açtığı yenilik yolunun kapanmadığı değerlendirmesi yapılmıştır (Mumcu, 1990, s. 108-109).

Osmanlı devlet adamlarının XIX. yüzyılda devletin çökmesini engellemek için "esaslı reformlar" hayata geçirmek gerektiğini anladıkları, III. Selim'in "denemelerinin" bu konuda "önemli düşüncelerin doğmasına" neden olduğu fakat padişahın ıslahat karşıtı gruplar tarafından tahttan indirildiği ifade edilmiştir. Yerine geçen IV. Mustafa'nın ise bir reform fikrine sahip olmadığı, çok kısa bir zaman tahtta kaldığı ve III. Selim'i yeniden tahtta geçirmek isteyen Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelip saraya yaklaştığı sırada III. Selim'in öldürüldüğü, oluşan bu yeni durum üzerine IV. Mustafa'nın tahttan indirilerek yerine 1808 yılında II. Mahmut'un tahta oturtulduğu belirtilmiştir (1990, s. 145).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresinde incelenen bir diğer kitap, Hakkı Dursun Yıldız-Coşkun Alptekin-İlhan Şahin ve İdris Bostan'ın kaleme aldıkları *Tarih Lise 3*[16]'tür. II. Mahmut'un tahta çıkışı, IV. Ünite "XIX. Yüzyıldan I.

[15] Ahmet Mumcu, *Liseler İçin Tarih 3*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1990. **I. Ünite:** Osmanlı İmparatorluğu (XVII. Yüzyıla kadar), **II. Ünite:** Yeniçağda Avrupa, **III. Ünite:** XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **IV. Ünite:** XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **V. Ünite:** II. Dünya Savaşı.

[16] Hakkı Dursun Yıldız-Coşkun Alptekin-İlhan Şahin-İdris Bostan, *Tarih Lise 3*, Servet Yayın-Dağıtım, 1990. **I. Ünite:** Osmanlı İmparatorluğu (XVII. Yüzyıla kadar), **II. Ünite:** XV. ve XVI.

Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa" da, "B. Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasî Gelişmeler" başlığında "3. Kabakçı İsyanı ve Alemdar Mustafa Paşa" alt başlığı içerisinde ele alınmıştır. Bu konu bağlamında ilk olarak, Nizam-ı Cedit programlarının sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için "bu fikrin benimsenmesi, idarecilerin güçlü olması ve imparatorlukta bir barış devrinin kurulması"nın gerekli olduğu ileri sürülmüştür. Zamanla bu reform hareketine karşı İstanbul'da bir grup oluştuğu, Anadolu ve Rumeli'de bazı âyanların ayaklandıkları belirtilmiştir. İncelenen kitaplar içerisinde, ilk defa bu kitapta reform muhalifi Yeniçerilerin yabancı devletler tarafından "kışkırtıldığı" ileri sürülmüştür. 1806 yılında Rusya ile savaşın yeniden başlamasını fırsat bilen ve Nizam-ı Cedit elbiseleri giymeyi ret eden Boğaz kalelerinde bulunan Yeniçeri yamaklarının aralarından seçtikleri Kabakçı Mustafa'yı lider seçtikleri ve Nizam-ı Cedit'i ortadan kaldırmak için harekete geçtikleri aktarılmıştır. III. Selim'in, durumu öğrenince "kimseye güvenemeyeceğini anladığı", Nizam-ı Cedit'i kaldırdığı fakat bununla yetinmeyen isyancıların, Nizam-ı Cedit taraftarlarının idamını istedikleri ve sarayı kuşattıkları ifade edilmiştir. Padişahın, emrindeki Rumeli ordusunu ise "Rus ordularına fırsat vermemek için" geri çağırmadığı vurgulanmıştır. Sonuçta, III. Selim'in tahttan indirelerek 1807 yılında IV. Mustafa'nın padişah olduğu ve bu sırada Tuna boylarında Ruslarla savaşan reform taraftarlarının Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın etrafında toplandıkları belirtilmiştir. Devamında, yazarlar şu yorumda bulunmuşlardır: "Kabakçı isyanı sonunda Osmanlı ordusunun modernleşme hareketi kısa sürdü ve Yeniçeri Ocağı ile Nizam-ı Cedit ordusu arasındaki rekabet, Yeniçeriler lehine sonuçlandı." (Yıldız vd., 1990, s. 162-163).

Alemdar Mustafa Paşa'nın, "Yeniçerilikten yetiştiği halde" ıslahat taraftarı olduğu, ilk önce Rusçukta iken IV. Mustafa'nın güvenini kazanmaya çalıştığı, Rumeli'ndeki ordunun İstanbul'a dönerken onunda orduya katıldığı belirtilmiştir. Alemdar'ın, İstanbul'a geldikten sonra o sırada "Boğaz komutanlığı yapan" Kabakçı Mustafayı idam ettirdiği, diğer "zorbaları" öldürttüğü, "isyancı ulema" nın

---

Yüzyıllarda Avrupa, **III. Ünite:** XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **IV. Ünite:** XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **V. Ünite:** II. Dünya Savaşı.

İstanbul'dan sürgün edildiği ve bu sayede etkinliğinin gitgide arttığı vurgulanmıştır. Alemdar'ın saraya giderek III. Selim'i yeniden padişah yapmak istediği fakat IV. Mustafa'nın tahtı bırakmak istememesi ve III. Selim'i öldürtmesi üzerine ancak şehzade Mahmut'u (bkz. Görsel 4.6) kurtararak 1808 yılında padişah yaptığı ifade edilmiştir (1990, s. 163-164).

Görsel 4.6. II. Mahmut'un bir resmi

Kaynak: Hakkı Dursun Yıldız vd.,1990, s. 163.

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresinde incelenen bir diğer kitap, İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu ikilisinin yazdıkları *Lise İçin Tarih III*[17]'tür. II. Mahmut'un tahta çıkışı, IV. Ünite "XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa" da, "B. Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasî Gelişmeler" başlığında "3. Kabakçı İsyanı ve Alemdar Mustafa Paşa" alt başlığı içerisinde ele alınmıştır. Bu konu bağlamında ilk olarak, III. Selim'in ıslahat girişimlerinin "özellikle yeniçerilerin ve bu arada çıkarları zedelenen bazı zümrelerin işine" gelmediği, bu sebeple ulema, esnaf, tüccar, sarrafların, incelenen kitaplar içerisinde ilk defa, dönemin ekonomik yapısında büyük rol oynayan Fenerli Rum ve Yahudilerin büyük kısmının Yeniçerileri destekleyerek Nizam-ı Cedid ve III.

[17] İsmet Miroğlu veYusuf Halaçoğlu, *Lise İçin Tarih III*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1991. **I. Ünite:** Osmanlı İmparatorluğu (XVII. Yüzyıla kadar), **II. Ünite:** XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa, **III. Ünite:** XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **IV. Ünite:** XIX. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, **V. Ünite:** II. Dünya Savaşı.

Selim'e karşı muhalefet ettikleri değerlendirmesi yapılmıştır. Rus savaşı nedeniyle Osmanlı ordusunun Tuna boylarında bulunması, ıslahat yanlısı sadrazamın da ordunun başında yer alması nedeniyle İstanbul'un idaresinin, "her ikisi de ıslahat taraftarı görünmekle beraber, gerçekte ıslahata karşı olan" sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile şeyhülislam Ataullah Efendiye kaldığı belirtilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 151).

Yukarıda sayılan grupların teşvikiyle Yeniçeri Boğaz yamaklarının Kabakçı Mustafa adlı bir yeniçeri liderliğinde ayaklandıkları, bu isyanın bütün asker ocaklarına yayıldığı ve sonunda asilerin, III. Selim'i tahttan indirerek yerine amcasının oğlu IV. Mustafa'yı geçirdiği aktarılmıştır. Bu isyan sonucunda Nizam-ı Cedit'in kaldırıldığı, ıslahat taraftarlarının "öteye beriye kaçtıkları"; bazılarınında ıslahat taraftarı olan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında toplandıkları ifade edilmiştir. Alemdar'ın, beraberindeki ıslahat yanlılarla İstanbul üzerine yürüdüğü, Kabakçı Mustafa ve isyanın diğer elebaşılarını yakalatarak öldürttüğü, Alemdar'ın saraya girdiği esnada IV. Mustafa'nın III. Selim'i öldürtmesi ile II. Mahmut'u 1808 yılında tahta çıkardığı dile getirilmiştir (1991, s. 152).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresinde incelenen bir diğer kitap, Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin birinci evresinde de tarih ders kitabı yazan, Altan Deliorman'ın 1995 basımı *Osmanlı Tarihi I*[18]ve 1999 basımı *Osmanlı Tarihi II*[19]'dir. II. Mahmut'un tahta çıkışı, *Osmanlı Tarihi I* de VII. ünite olan "XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı Devleti"nde, "A. II. Mahmud Dönemi Siyasî Olayları" başlığında, "1. II. Mahmud'un Hükümdar Oluşu" alt başlığında ele alınmıştır. İncelenen kitaplar içerisinde ilk defa II. Mahmut'un tahta çıkışı bu kitapta bağımsız bir başlık olarak anlatılmıştır. Bu konu bağlamında ilk olarak, III. Selim'in yaptığı Nizam-ı Cedid yeniliklerinin başta Yeniçeriler olmak geniş bir kesimi

[18] Altan Deliorman, *Osmanlı Tarihi I,* Bayrak Basım, İstanbul, 1995. **I. Ünite:** XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti, **II. Ünite:** XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti, **III. Ünite:** XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa'daki Gelişmeler, **IV. Ünite:** XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti, **V. Ünite:** XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti, **VI. Ünite:** XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Avrupa, **VII. Ünite:** XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı Devleti.

[19] Altan Deliorman, *Osmanlı Tarihi II,* Bayrak Basım, İstanbul, 1999. A. Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Yönetim, B. Osmanlı Toplumunun Yapısı, C. Osmanlılarda Ekonomik Hayat, D. Osmanlılarda Eğitim ve Öğretim, E. Osmanlılarda Kültür ve Sanat.

rahatsız ettiği, padişahın "gâvurlukla" itham edildiği vurgulanmıştır. Bu durumun sonucunda, "İstanbul Boğazı'nın bir ucundan bir ucuna" isyan başladığı, Yeniçeri yamaklarının Büyükdere'de toplanarak isyanı başlattıkları, liderleri olarak Kabakçı Mustafa'yı seçen isyancıların saraya doğru yürüdüğü, bu esnada, "gizliden gizliye onları tutan" sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa'nın padişahı yanlış yönlendirerek Nizam-ı Cedid ordusunun isyanı bastırmasını engellediği ileri sürülmüştür. Yazar, "eğitimli ve disiplinli" Nizam-ı Cedid ordusunun bu isyanı kolaylıkla bastırabileceğini ileri sürmüştür. Sonunda kan dökülmesini engellemek isteyen III. Selim'in, Nizam-ı Cedid'in kaldırılacağını bildirdiği, "önlerinde engel kalmayan" asilerin yenilik yanlılarını öldürdükten sonra padişahı da tahttan indirerek yerine IV. Mustafa'nın tahta oturtulduğu belirtilmiştir (Deliorman, 1995, s. 161).

Kabakçı Mustafa İsyanı'nda "canlarını kurtaran" bazı devlet adamlarının Rumeli'ye kaçarak, Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındıkları, bu sebeple onlara "Rusçuk yâranı" ismi verildiği aktırıldıktan sonra bu grubun Alemdar'ı, İstanbul üzerine "yürümeye ikna ettikleri" ifade edilmiştir. Bunun üzerine emrindeki askerlerle İstanbul'a gelen Alemdar'ın Kabakçı Mustafa ve isyanın diğer elebaşlarını öldürdüğü, bu esnada IV. Mustafa'nın, "tahtta iddia sahibi kimse kalmasın diye", III. Selim ile II. Mahmud'un ölüm emrini verdiği; tahttan indirildikten sonra sarayda yaşayan III. Selim'in öldürüldüğü, II. Mahmut'un ise kaçarak kurtulduğu anlatılmıştır. Alemdar'ın saraya girdikten sonra III. Selim'in cesedi ile karşılaştığı, bu durum üzerine II. Mahmut'u 1808 yılında padişah olarak tahta çıkardığı (bkz. Görsel 4.7) ve kendisinin de sadrazam olduğu belirtilmiştir (1995, s. 187-188).

Görsel 4.7. II. Mahmut'un tahta çıkarılmasını gösteren temsili bir resim

Resim: 61 - Sultan II. Mahmud'un tahta çıkarılışını gösteren temsili bir resim.

Kaynak: Altan Deliorman, 1995, s. 187.

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresinde incelenen bir diğer kitap, Kemal Kara'nın 1999 yılında kaleme aldığı *Osmanlı Tarihi 1*[20]ve 1997 yılında yazdığı *Osmanlı Tarihi 2*[21]'dir. II. Mahmut'un tahta çıkışı, *Osmanlı Tarihi I* de V. Ünite olan "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti"nde, "E. III. Selim Döneminin Siyasî Olayları" başlığında, "e)Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in Tahttan İndirilmesi" alt başlığında ve VII. ünite olan "XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı Devleti"nde, "A. II. Mahmud Dönemi Siyasî Olayları" başlığında, "a) II. Mahmut'un Saltanatının İlk Yılları" alt başlığında ele alınmıştır. Bu konu bağlamında ilk olarak, III. Selim'in başlattığı ıslahat hareketinin Yeniçeriler, din adamları ve esnaf tarafından "çıkarlarına uygun bulunmadığı", bu sebeple adı geçen zümrelerin ıslahat çalışmalarına karşı çıkmaya başladıkları vurgulanmıştır. Bu esnada, Rus savaşı nedeniyle ordunun İstanbul'da bulunmamasının ıslahat karşıtlarına "fırsat verdiği", ıslahat karşıtlarının, şeyhülislâm Ataullah Efendi ve

[20] Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1999. **I. Ünite:** XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti, **II. Ünite:** XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti, **III. Ünite:** XV. ve XVI. Yüzyıllarda Avrupa'daki Gelişmeler, **IV. Ünite:** XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti, **V. Ünite:** XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti, **VI. Ünite:** XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Avrupa, **VII. Ünite:** XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Osmanlı Devleti.

[21]Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 2,* Önde Yayıncılık, İstanbul, 1997. A. Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Yönetim, B. Osmanlı Toplumunun Yapısı, C. Osmanlılarda Ekonomik Hayat, D. Osmanlılarda Eğitim ve Öğretim, E. Osmanlılarda Kültür ve Sanat.

sadrazam kaymakamı Köse Musa Paşa başta olmak üzere, harekete geçtikleri; bu esnada III. Selim'in Rumeli Kavağı'ndaki Yeniçerilere Nizam-ı Cedit elbisesi giydirme kararı vermesinin ardından, Köse Musa Paşa ve Ataullah efendinin "kışkırttığı" Yeniçerilerin, Kabakçı Mustafa isimli bir yeniçerinin liderliğinde isyan ettikleri belirtilmiştir (Kara, 1999, s. 147-148).

İsyanın kısa sürede büyümesi üzerine III. Selim'in "bir çatışmamaya yol açmamak için" Nizam-ı Cedit'i kaldırdığını ilan etmesine rağmen isyancıların bununla yetinmeyerek Nizam-ı Cedit taraftarlarının idamını istedikleri; sonunda sarayı kuşatan isyancıların III. Selim'i tahttan indirerek, 1807 yılında IV. Mustafa'yı tahta çıkardığı ifade edilmiştir. İstanbul'dan kaçabilen ıslahat yanlılarının Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındıkları ve Paşayı "Nizam-ı Cedit'in gerekli olduğuna inandırdıkları" ileri sürülmüştür. Bu yönde ikna olan Alemdar Mustafa Paşa'nın, III. Selim'i yeniden padişah yapmak ve Nizam-ı Cedit'i tekrar canlandırmak için 1808 yılında İstanbul'a geldiği aktarılmıştır. Daha sonra Alemdar'ın başta Kabakçı Mustafa olmak üzere isyanın elebaşlarını öldürttüğü, bu esnada IV. Mustafa'nın Osmanlı hanedanından tahta oturabilecek kendisinden başka erkek kalmaması için III. Selim ile II. Mahmut'un ölüm emrini verdiği belirtilmiştir. Bunun üzerine III. Selim'in öldürüldüğü, II. Mahmut'un ise kurtulmayı başardığı; oluşan bu durum üzerine Alemdar'ın IV. Mustafa'yı tahttan indirerek II. Mahmut'u (bkz. Görsel 4.8) tahta çıkardığı anlatılmıştır (1999, s. 148).

Görsel 4.8. II. Mahmut'un resmi

Kaynak: Kemal Kara, 1999, s. 169.

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresi çerçevesinde son incelenen kitap, Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek ikilisinin yazdıkları *Lise Tarih 2*[22]'dir. II. Mahmut'un tahta geçmesi sürecindeki Kabakçı Mustafa İsyanı, Alemdar Mustafa Paşa Olayı ve II. Mahmut'un padişah olarak ilan edilmesi olayları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Sadece 78. sayfada, iç ve dış gelişmelerin etkisiyle, "yeniliğe karşı olan grupların" çıkardığı isyan ile 1807 yılında III. Selim'in tahttan indirdiğine dair birkaç cümlelik bir değerlendirme bulunmaktadır (Güneş ve Özbek, 2004, s. 78).

Ortaöğretim ders kitaplarında 2007 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi çerçevesinde ilk incelenen kitap, Vildan Turan-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç ve Şenol Türedi'den oluşan bir ekip tarafından hazırlanan *Ortaöğretim Tarih 10*[23]'dur. II. Mahmut'un tahta çıkışını hazırlayan Kabakçı Mustafa İsyanı, Alemdar Mustafa Olayı ile ilgili ayrı konu başlıkları bulunmamaktadır. Sadece bazı yerlerde bazı bilgiler verilmektedir. III.

[22] Ahmet Güneş- Süleyman Özbek, *Lise Tarih 2*,Tutibay Yayınları, İstanbul, 2004. **1. Ünite:** Osmanlı Siyasî Tarihi-I (1300-1600), **2. Ünite:** Avrupa Tarihi-1 (1300-1600), **3. Ünite:** Osmanlı Siyasî Tarihi-2 (1600-1922), **4. Ünite:** Avrupa Tarihi-2 (1600-1918), **5. Ünite:** Osmanlılarda Devlet Yönetimi, **6. Ünite:** Osmanlı Toplumu, **7. Ünite**: Osmanlı Ekonomisi, **8. Ünite:** Osmanlılarda Kültür ve Sanat, **9. Ünite:** Osmanlılarda Eğitim ve Öğretim.

[23] Vicdan Turan-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç-Şenol Türedi, *Ortaöğretim Tarih 10*, Devlet Kitapları, Ankara, 2014. **I. Ünite:** Beylikten Devlete (1300-1453), **II. Ünite:** Dünya Gücü: Osmanlı Devleti(1453-1600), **III. Ünite:** Arayış Yılları (XVII. Yüzyıl), **IV. Ünite:** XVIII. Yüzyılda Değişim ve Diplomasi, **V. Ünite:** En Uzun Yüzyıl (1800-1922).

Selim'in hayatının kısaca verildiği bilgi kutusunda padişahın dış politikada başarılı bir siyaset uygulamasına rağmen iç politikada aynı başarıyı gösteremediği için "bir iç ayaklanmanın kurbanı olduğu" ileri sürülmüştür. Bu ayaklanma sonucunda, III. Selim'in 29 Mayıs 1807 tarihinde tahtı Şehzade Mustafa'ya bıraktığı, Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a geldiği haberinin alınması üzerine de IV. Mustafa'nın adamları tarafından 28 Temmuz 1808'de öldürüldüğü belirtimiştir (Turan vd.,, 2014, s. 146). "II. Mahmut Dönemi Islahatları" nda II. Mahmut'un "kendisini tahta çıkaran" Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam yaptığı ifade edilmiştir (2014, s. 160).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde incelenen ikinci kitap, Sami Tüysüz'ün yazdığı *Ortaöğretim Tarih 10*[24]'dur. II. Mahmut'un tahta çıkışını sağlayan olaylar ayrı başlıklar halinde verilmemiştir. Sadece III. Selim ıslahatları konu başlığında bu dönemde devam eden "başarılı ıslahat programı"nın, çıkarları elden giden başta Yeniçeriler olmak üzere birçok grubun muhalefeti sonucunda 1807 yılında Kabakçı Mustafa'nın etrafında toplanan isyancılar tarafından III. Selim'i tahttan indirerek yerine IV. Mustafa'yı tahta geçirilerek ortadan kaldırıldığı ifade edilmiştir. Bu isyan sonucunda Nizam-ı Cedit ordusunun dağıtıldığı, ıslahatı destekleyenlerin cezalandırıldığı aktarıldıktan sonra "böylece Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmak amacıyla başlatılan yenilik hareketlerinden biri daha başarısızlıkla sonuçlandı" değerlendirmesi yapılmıştır (Tüysüz, 2016, s. 145). "B. II. Mahmut Dönemi Islahatları"nda padişahın (bkz. Görsel 4.9) 1808 yılında tahta geçtiği bilgisi verilmiştir (2016, s. 158).

[24] Sami Tüysüz, *Ortaöğretim Tarih 10*, Tuna Matbaacılık, Ankara, 2016. **I. Ünite:** Beylikten Devlete (1300-1453), **II. Ünite:** Dünya Gücü: Osmanlı Devleti(1453-1600), **III. Ünite:** Arayış Yılları (XVII. Yüzyıl), **IV. Ünite:** XVIII. Yüzyılda Değişim ve Diplomasi, **V. Ünite:** En Uzun Yüzyıl (1800-1922).

Görsel 4.9. II. Mahmut'un resmi

Kaynak: Sami Tüysüz, 2016, s. 158.

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi çerçevesinde incelenen üçüncü ve son kitap bir komisyon tarafında yazılan *Ortaöğretim Tarih 11*[25]'dir. II. Mahmut'un tahta çıkışı, "4.4. Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme Hareketleri" konusu içerisinde bilimsel metinlerden yola çıkarak öğrencilerin konu ilgili yorum yapmalarının istediği bölümde Kemal Beydilli'den alıntılanan "Alemdar Mustafa Paşa"da, II. Mahmut'u tahta çıkarananın Alemdar Mustafa Paşa olduğu vurgulanmıştır. şu şekilde anlatılmıştır (Komisyon, 2022, s. 158).

[25] Komisyon, Ortaöğretim Tarih 11, Devlet Kitapları, Ankara, 2022. **I. Ünite:** Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774), **II. Ünite:** Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı, **III. Ünite:** Uluslararsı İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914), **IV. Ünite:** Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri, **V. Ünite:** Sermaye ve Emek. **VI. Ünite:** XIX. ve XX. Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat.

Görsel 4.10. II. Mahmut'un resmi

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 158.

II. Mahmut'un tahta çıkışı sürecinin ele alındığı bu bölümde, incelenen tarih ders kitaplarına göre Kabakçı Mustafa İsyanı; Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi ve Hümanist Dönemde irticai bir faaliyet olarak, Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde çıkarları zedelenen grupların bir hareketi olarak değerlendirilmiştir. Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde bu olaylara çok az yer verilmiştir. III. Selim, incelenen bütün kitaplarda ıslahatçı büyük bir padişah olarak nitelendirilmiş; öldürülmesi bazı ders kitaplarında şehadet olarak belirtilmiştir. Kabakçı İsyanı'nda gösterdiği tavır çoğu kitap tarafından padişahın yumuşak tabiatlı, halim ve selim karakterde olmasına bağlanmış; bazı kitaplar ise Rus ordusunun İstanbul'a gelmesini engellemek için orduyu geriye çağırmadığını ifade etmektedirler. Bu isyanın gerçekleşmesinde önemli paya sahip olan Köse Musa Paşa ve şeyhülislam Ataullah Efendi, Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi hariç bütün ders kitaplarında olumsuz karakterler olarak aktarılmıştır. IV. Mustafa, özellikle Hümanist Dönem ders kitaplarında yarı deli biri olarak nitelenmekte ve incelenen bütün ders kitaplarında olumsuz bir şekilde yer almaktadır. Hatta onun hanedanın son erkek üyesi olan şehzade Mahmut'u öldürecek kadar kendi tahtını düşündüğünü ileri sürmüşlerdir. Alemdar Mustafa Paşa, bütün ders kitaplarında olumlu olarak yer almış; bazı ders kitaplarında ümmi ve Yeniçeri kökenli olmasının onun reformcu biri olmasını engellemediği yorumları yapılmıştır. II. Mahmut'un

tahta çıkışı esnasında dama kaçırılması son dönem hariç birçok ders kitabında yer bulmuştur.

4.2. Sened-i İttifak

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde, Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde Sened-i İttifak ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, Alemdar Mustafa Paşa'nın, sadrazam olduktan sonra uzun zamandır vilayetlerin merkezî hükümete bağlılıklarının çok fazla zayıfladığını; her tarafta âyanların, hanedanların büyük kazaları ve sancakları istedikleri gibi idare ettiklerinin farkında olduğu vurgulanmıştır. Artık "Vilayetlerde İstanbul hükümetinin nafiz-ül- emr" olmadığı ve devlette, devlet düzeninin yeniden sağlanabilmesi için her şeyden önce bu âyanların, hanedanların hükümetin emirlerine, kanun ve nizamlara uymalarını temin etmek gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Alemdar'ın, İstanbul'da bir "meclis" toplayarak gerekli olan ıslahata girişebilmek için bu âyanların başlıcalarının payitahta çağrıldığı ve hepsinin itaat ederek geldiği vurgulanmıştır (Reşad, 1926, s. 167).

İstanbul'da yapılan toplantıda merkezî hükümetin emirlerinin her yerde geçerli olabilmesi için bazı önlemler düşünüldüğü belirtilmiştir. Sened-i İttifak'ın içeriği hakkında kısaca şu şekilde bilgi verilmiştir: "hükümet ayan ve hanedanlara haksız olarak taarruz etmeyeceğini, ayanda bilmukabele eğer içlerinden biri hükümet-i merkeziyenin emirlerine itaat etmezse hepsinin ondan davacı olacaklarını taahhüt ettiler ve bir senet imzaladılar." (Reşad, 1926, s. 168). Reşad (1926, s. 168), hükümetin böyle bir seneti kendi isteği ile imzalamasının o dönem devletteki karışıklığın ne kadar büyük olduğunu göstermesi açısından önemli olduğunu da ifade etmiştir.

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, Alemdar Mustafa Paşa'nın, sadrazam olduktan ve İstanbul'da düzeni tekrar tesis ettikten sonra hemen ıslahata başladığı; bu yönde ilk olarak "dairei nüfuzlarını hemen müstakillen idare etmekte" olan ve bazen savaşa katılmaları için gönderilen emirleri dahi tanımayan taşra âyanlarını İstanbul'a davet ettiği aktarılmıştır. Alemdar'ın bunlarla yaptığı görüşmeler sonucunda bir "ittifak senedi" imzalandığı; buna göre:

"Bu senet mucibince hükûmetin emri heryerde nafiz olacak, hertarafta asker yalnız hükûmet namına alınacak, vergilerin heryerde tahsiline itina edilecek, müttefiklerin mucibi ceza hareketleri vukuunda biribirlerine düşürülmesi usulü terkedilerek tedipleri sadrazam tarafından icra olunacaktı. Elhasıl yeniçeri kıyamı vukubulursa bütün müttefikleri bilâistizan İstanbula gelerek bunları tedip eyliyeceklerdi." (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 429).

Hamit ve Muhsin Beyler, padişahın kendi tebaası ile böyle bir ittifak senedi düzenlenmesini "saltanatının istiklâl ve şerefine münafi gördüğü" halde başka çaresi kalmadığı için imzaladığı ve padişahın ileride uygun bir fırsat çıkarsa "bu gibi mütegallibe"yi ezmeyi kafasına koyarak bu senedi imzaladığı değerlendirmesinde bulunmuşlardır (1930, s. 429-430).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de Sened-i İttifak ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Hümanist Dönemde Mansel- Baysun ve Karal'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, II. Mahmut'un padişahlığının ilk yıllarında sadrazamlık yapan Alemdar Mustafa Paşa'nın büyük eyalet sahipleri olan âyanlarla bir "ittifak senedi" yaparak onların devlete olan bağlılıklarını temin etmeye çalıştığı ifade edilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 165). Sened-i İttifak'ın içeriği ve sonuçları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Enver Koray'ın *Tarih III*'de, Sened-i İttifak ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, Alemdar Mustafa Paşa'nın, sadrazam olduktan sonra memlekette asayiş ve emniyeti sağladıktan sonra ıslahata giriştiği; Anadolu ve Rumeli âyanlarını davet ederek devlet işlerinin düzenli yürümesi için onlara "önemli konuşmalar" yaptığı belirtilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 201). Sened-i İttifak'ın adı geçmemiş, içeriği ve sonuçları hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Oktay'ın *Tarih Lise III*'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan sonra İstanbul'da asayişi sağladığı, o esnada imparatorluğun birçok yerinde âyan

denilen birtakım "derebeyler"in türediği ve bunların hükümet merkezini dinlemedikleri dile getirilmiştir. Bu durum üzerine, Alemdar'ın, bütün âyanları İstanbul'da bir "konferansa" davet ettiği; onun başkanlık ettiği toplantıda âyanlardan "Padişaha, Sadrazama, Devlet emirlerine ve yapılacak ıslahat hareketlerine sadık kalacaklarına" dair söz alındığı belirtilmiştir. Buna karşılık âyanlara da devlet tarafından "bir şey yapılmayacağına" dair söz verildiği; padişahla âyanlar arasında yapılan bu sözleşmeye tarihimizde Sened-i İttifak adı verildiği aktarılmıştır. Yazar, bu senetle ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: "Bu senetle padişah, derebeylerin varlıklarını ve kendi kendilerine elde etmiş oldukları hakları tanımış oluyordu. Sultan Mahmut o zaman bu senedi istemiyerek tasdik etmişti." (Oktay, 1964, s. 220).

Akşit'in *Tarih Lise III*'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan sonra İstanbul'da güvenlik tekrar sağladığı, devletin işlerini görüşmek üzere Anadolu ve Rumeli âyanlarını İstanbul'a çağırarak onlarla büyük bir toplantı yapıldığı ifade edilmiştir. âyanları devlete bağlamak fikriyle bir "ittifak senedi" düzenletdiği vurgulanmıştır (Akşit, 1981, s. 204). Akşit, Sened-i İttifak'ın içeriği ve sonuçları hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Yılmaz Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de ve Veli Şirin'in *Tarih Lise III*'de de Sened-i İttifak ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Mumcu'nun *Tarih III*'de, bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa'nın veziriazam olmasının âyanların devletten güçlü olduğunu gösterdiğini, Alemdar'ın makamını kullanarak âyanlarla padişah arasında Sened-i İttifak denilen bir antlaşma imzalanmasını sağladığı belirtilmiştir. Mumcu, devletin tamamen parçalanmasına yol açacak bu anlaşmayı padişahın uygulamaya koymadığını ileri sürmüştür (Mumcu, 1990, s. 154-155). Sened-i İttifak'ın içeriği ve sonuçları hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmede bulunmayan yazar, II. Mahmut'u büyük bir padişah olarak görmekte iken; Alemdar Mustafa Paşa'yı kendi menfaatini devletin menfaatinden önde tutan bir âyan olarak görmektedir.

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'te, Sened-i İttifak ayrı bir alt başlık olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Alemdar'ın sadrazamlığa getirildikten sonra Rumeli ve Anadolu'daki âyanlarla devlet işlerini görüşmek üzere bir toplantı yaptığı; bu toplantıda, Yeniçeri Ocağı'nın düzenlenmesi için görüşlerin tartışıldığı ve âyanlarla hükümet arasında kurulacak ilişkilerde esas olacak "prensiplerin" de kabul edildiği ifade edilmiştir. Sened-i İttifak adı verilen bu antlaşmaya göre âyanların hükümetin bütün ıslahat hareketlerini kabul edeceği fakat bu senetle Anadolu ve Rumeli âyanlarının varlığının da devlet tarafından tasdik edildiği vurgulanmıştır. II. Mahmut'un bu belgeyi imzalattığı için Alemdar Mustafa Paşa'ya muhalif olduğu dile getirilmiştir (Yıldız vd., 1990, s. 164).

İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu'nun *Lise İçin Tarih III*'de, Sened-i İttifak ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi I*'de, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu ve Rumeli'de "derebeylerini andırır" etkili bazı kişilerin ortaya çıktığı ve bunlara "âyan" denildiği aktarılmıştır. Bu kişilerin daha önce görevi "vergi vermek ve asker toplamak, erzak ve levazım tedarik etmek" iken, zamanla güçlendikleri; devlet otoritesini sarsacak duruma geldikleri ve bunların itaat altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu durum üzerine, II. Mahmut'un Anadolu ve Rumeli âyanlarını İstanbul'a davet ettiği, çeşitli bölgelerden yetmiş civarı âyanın İstanbul'a geldiği ve hükümetle âyanlar arasında Sened-i İttifak adı verilen bir anlaşmanın imzalandığı ifade edilmiştir. Anlaşma uyarınca, âyanların gücünün padişah tarafından resmen tanındığı, âyanların padişaha sadık kalacakları, asker ve vergi toplanmasına yardım edecekleri, hükümetin emirlerine boyun eğecekleri, uymayanların ise el birliğiyle cezalandırılacakları ve İstanbul'da bir Yeniçeri isyanı ortaya çıkarsa izin almaksızın İstanbul'a gelerek isyanı bastıracakları karara bağlanmıştır. Deliorman, Sened-i İttifak'ın "padişahın yetkilerinin kısıtlanması" manasına geldiği ve bu sebeple II. Mahmut'un, bu anlaşmadan "pek memnun kalmadığı", âyanlara karşı duyduğu hoşnutsuzluğunun daha da arttığı değerlendirmesini yapmıştır (Deliorman, 1995, s. 188).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1*'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'u denetim altına aldıktan sonra Anadolu ve Rumeli âyanlarını toplantıya çağırdığı ve toplantı sonunda bir sözleşme imzalandığını belirtmiştir. Kara, burada Sened-i İttifak ile ilgili incelenen kitaplar içerisinde ilk defa şu değerlendirmede bulunmuştur : "Türk siyasî, demokrasi ve anayasa tarihi yönünde önemli olan bu sözleşmeye **"Sened-i İttifak"** denir." Ardından sözleşmenin içeriğine geçilmiş; buna göre bu sözleşmeyi imzalayanların padişaha bağlı kalacaklarına, vergi ve asker toplamada yardımcı olacaklarına dair söz verdikleri; ayrıca İstanbul'da padişaha karşı meydana gelebilecek bir isyanı bastırmaya gelmeyi de kabul ettikleri aktarılmıştır. Buna karşın, padişahın da vergileri düzenlemeyi ve âyanların haklarına saygılı olmayı kabul ettiği ifade edildikten sonra II. Mahmut'un hükümdarlığına "gölge düşüren" böyle bir sözleşmeyi "çaresizlik" nedeniyle imzalamayı kabul ettiği değerlendirilmesi yapılmıştır (Kara, 1999, s. 169).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, incelenen diğer tarih ders kitaplarının aksine Sened-i İttifak'ın II. Mahmut'un isteği ve arzusu dışında değil onun kendi iradesi ile merkezî hükümeti güçlendirmek için âyanlara imzalattığı bir belge olduğu ileri sürülmüştür (Güneş ve Özbek, 2004, s. 187). Kitabın başka bir yerinde ise Sened-i İttifak ile âyanların devletin yapacağı bütün düzenlemeleri benimseyecekleri belirtilerek devletin bu sözleşme ile "âyanların varlığını resmen benimsemiş" olduğu değerlendirmesi yapılmıştır (2004, s. 214). Yazarlar, bir yanda Sened-i İttifak'ı II. Mahmut'un istediği ve onun âyanlara imzalattırdığını ileri sürmüşler diğer yandan devletin âyanları resmen tanımak zorunda kaldığını belirtmektedirler.

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, II. Mahmut'un, kendisini padişah yapan Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam olarak atadığı, Anadolu ve Rumeli âyanlarının bir hayli güçlendiği ve "başına buyruk hareket ettiğini" düşündüğü belirtilmiştir. II. Mahmut'un bu durumu sonlandırmak için Alemdar aracılığıyla âyanlarla görüşerek Sened-i İttifak'ı imzaladığı; bu belge ile "ilk kez padişahın mutlak otoritesinin" sınırlandırıldığı ve âyanların haklarının ve varlığının tanındığı vurgulanmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesindeki Sened-i

İttifak maddesi alıntılanarak öğrencilere "Senediittifak'ı padişah yetkileri açısından değerlendiriniz." ödevi (bkz. Görsel 4.13) etkinlik olarak yöneltilmiştir (Turan vd., 2014, s. 160).

Görsel 4.11. Sened-i İttifak'ın maddeleri

Kaynak: Vicdan Turan vd., 2014, s. 160.

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, XIX. yüzyılda Osmanlı taşra yönetiminde âyanların ağırlığının bir hayli arttığı, 1808 yılında tahta oturan II. Mahmut'un "âyanların gücünü kırmak" istediği fakat bunu hemen yapabilme imkânının olmadığını bildiği ve sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ile âyanlar arasında Sened-i İttifak isminde bir belgenin imzalanmasını "kabul etmek durumunda" kaldığı dile getirilmiştir. Bu belge ile âyanların padişaha bağlı kalacakları, ıslahatları destekleyecekleri ve kanunlara uyacaklarının ilan edildiği; devletin ise ağır vergiler koymayacağı, vergilerin belli zamanlarda düzenli olarak toplanacağı ve miktarlarının âyanlarla görüşülerek kararlaştırılacağını kabul ettiği aktarılmıştır. Ayrıca padişahın âyanların yetki alanına giren işlere karışmaması ve hiçbir âyanın suçsuz yere cezalandırılmaması konularında "kendisini sınırlandırdığı" ifade edilmiştir (Tüysüz, 2016, s. 158).

Sened-i İttifak bu şekilde öğrencilere aktarıldıktan sonra konuyu değerlendirmeye yönelik "Sened-i İttifak'ın Türk demokrasi tarihindeki önemi

hakkında neler söyleyebilirsiniz?" sorusu yöneltilmiştir (2016, s. 158). Ayrıca konu başında, öğrencilerin konuya ilgisini çekmeye, merak uyandırmaya ve konuyla ilgili ön bilgilerini harekete geçirmeye yönelik araştırma görevi verilmiştir: "Sened-i İttifak'ın Osmanlı tarihindeki önemi hakkında bir araştırma yapınız." (2016, s. 156).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın II. Mahmut'u tahta geçirdikten ve kendisi de sadrazam olduktan sonra "padişahtan daha etkin bir konuma geldiği"; kendisi de bir âyan olduğu ve ülkede düzenin sağlanması için devletle âyanların "görüşmesi ve uzlaşması" gerektiğini düşündüğü ileri sürülmüştür. Bu yönde, Rumeli ve Anadolu'daki âyanların İstanbul'a davet edildiği fakat bazılarının bu davete olumsuz cevap verdiği; davete uyanlarla sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında bir heyet arasında geniş katılımlı bir toplantı gerçekleştiği ifade edilmiştir. Bu toplantıda yapılan yoğun müzakereler sonucunda 29 Eylül 1808'de bir sözleşme kaleme aldığı ve âyanlara "birtakım hak ve imtiyazlar veren" bu sözleşmeye Sened-i İttifak denildiği ve bu sözleşmenin II. Mahmut'un da onaylamasıyla "resmen geçerli ve bağlayıcı siyasi bir belge niteliği" kazandığı değerlendirmesi yapılmıştır. Sened-i İttifak'ın imzalanmasından kısa bir süre sonra çıkan bir Yeniçeri isyanı sonucunda "sözleşmenin mimarı" Alemdar Mustafa Paşa'nın öldüğü ve böylece "Sened-i İttifak'ın sahipsiz kaldığı" ve belgenin maddelerinin uygulanamadığı vurgulanmıştır (Komisyon, 2022, s. 158-159).

İncelenen ders kitapları içerisinde ilk defa Sened-i İttifak'ı, Türkiye'deki anayasal hareketlerin başlangıcı olarak belirten bu kitapta, ayrıca ilk Sened-i İttifak-Magna Carta benzerliği ve farklılıkları Ali Akyıldız'ın "Sened-i İttifak" maddesinden (bkz. Görsel 4.12) alıntı yapılarak işlenmiştir (2022, s. 159).

Görsel 4. 12 Sened-i İttifak ile Magna Carta Karşılaştırması

Magna Carta (Magna Karta) ve Sened-i İttifak

Sened-i İttifak, bir kısım araştırmacılar tarafından 1215'te İngiltere'de kral ile soylular arasında imzalanan Magna Carta'ya (Görsel 4.53) benzetilir. Ortaya çıkış biçimleri ve içerikleri bakımından bu iki belgenin aralarında bazı benzerliklerin bulunduğu söylenebilir ancak sonuçları bakımından belgelerin birbirine benzediğini ileri sürmek güçtür. Zira Magna Carta, İngiltere'de soyluların haklarını teminat altına alarak zamanla bu hakların, halka doğru genişlemesinin yolunu açmıştır. Oysa Sened-i İttifak için böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Magna Carta'da haklarını krala karşı korumak isteyen güçlü bir sosyal grup olarak soylular varken Sened-iİttifak'ta senedin içeriğindeki hakları benimseyen böyle bir taraf yoktur.

Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", s.514'ten düzenlenmiştir.

Görsel 4.53
Magna Carta'nın imzalanışı (Tablo)

ÖRNEK METİN

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 159.

Sened-i İttifak, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ders kitaplarında ya hiç yer almamış ya da çok az yer bulmuş, senede Türk Tarih Tezi Dönemi ders kitabında ise yer verilmemiştir. Hümanist Dönemde sadece Emin Oktay'ın ders kitabında yer verilmiş diğer kitaplarda yer verilmemiştir. Sened-i İttifak, Türk-İslâm Sentezi Dönemi ders kitaplarında büyük oranda, özellikle 1990'lı yıllardan sonra yazılanlarında, önemli bir yer kaplamaya başlamıştır. Bu dönem yazarları içerisinde Kemal Kara, incelenen tarih ders kitapları arasında ilk defa Sened-i İttifak'ın Türk demokrasi tarihindeki önemine vurgu yapmıştır. Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi ders kitaplarında Sened-i İttifak daha geniş anlamda ele alınmış, Türk demokrasi tarihindeki önemi vurgulanmış, bu dönemde ilk defa anayasal sürecin başlangıcı olabileceği ve Magna Carta ile olan benzerlik-farklılıkları ele alınmıştır.

4.3. II. Mahmut'un Âyanlarla İlişkisi ve Tepedelenli Ali Paşa

Türk Tarihine Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut'un âyanlarla ilişkisine dair herhangi bilgi veya değerlendirmeye yer verilmemiştir. Tepedelenli Ali Paşa İsyanı ile ilgili sadece

Yunan İsyanı sırasında zor durumda kalan Yunanların "imdadına" yetiştiği belirtilmiştir (Refik, 1924, s. 97).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, vilayetlerin uzun zamandan beri merkezle bağlantısının zayıfladığı; her yerde âyanların büyük kazaları, sancakları "istedikleri gibi idare ettikleri" ve vilayetlerde İstanbul hükümetinin "nafiz-ül emr" olmadığı vurgulanmıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın aracılığıyla imzalanan Sened-i İttifak'tan sonra sarayın, Alemdar aleyhine "teşvikata" başladığı ifade edilmiştir (Reşad, 1926, s. 168). Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa İsyanı ile ilgili kendisinin merkezî hükümete çok bağlı olmamasına rağmen çok güçlü ve tedbirli olduğundan dolayı, Moralıların bağımsızlık isteklerini bastırdığı fakat o esnada sarayda padişah nezdinde saygınlığı olan Halet Efendi'ye hediyeler almadığı için, Halet Efendi'nin, Tepedelenli aleyhine çok entrikalar çevirdiği ileri sürülmüştür. Halet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa'yı asi gösterdiği, bu durum üzerine padişahın her taraftan asker göndererek Hurşid Paşa komutasında bir ordu ile Yanya'yı kuşattığı fakat Mora'da çok az asker kaldığı ve Ali Paşa'nın kendisini kurtarabilmek için Rumları isyana davet ettiği ifade edilmiştir (1926, s. 135).

Hamit ve Muhsin'in *Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut'un Alemdar Mustafa Paşa'nın aracılığıyla âyanlarla kendi saltanatının bağımsızlığına ve şerefine aykırı gördüğü Sened-i İttifak'ı sonra ileride fırsat olduğunda "bu gibi mütegallibeyi (âyanlar kastediliyor) ezmeyi zihnine koyarak onayladığı vurgulanmıştır (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 429-430). Bu bağlamda, II. Mahmut'un âyanları eşkiya gibi gördüğü ve uygun zaman ve şartlarda onları yok etmeyi tasarladığı anlaşılmaktadır. Tepedelenli Ali Paşa ile ilgili Rus savaşı ile Vehabi sorunu çözüldükten sonra sıranın "şurada burada tagallüp eden" derebeylerin yok edilmesine geldiği ve bunlardan birinin Güney Arnavutluğa hakim olan Tepedelenli Ali Paşa olduğu aktarılmıştır.

Ali Paşa'nın aslen Arnavut olduğu yarım asırdan beri o bölgede yöneticilik yaptığı ve emrinde onbinden fazla düzenli askeri olduğu; kendisinin ve paşa unvanlı üç oğlununda başlangıçta devlete bağlılıklarının yerinde olduğu ve Moralıların XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zaman zaman beliren bağımsızlık

isteklerine engel oldukları ifade edilmiştir. Fakat bir süre sonra, padişahın Halet Efendi isminde "bir müfsidin nüfuzu" altında kaldığı, bu kişinin de Ali Paşa ile arasının açık olduğu; Ali Paşa'nın, kendi gücüne çok güvendiği ve bu duruma Halet Efendi'nin entrikalarının da eklenmesiyle isyan ettiği dile getirilmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut'un, Ali Paşa ve oğullarının "tenkili" için ferman yayınladığı, sonunda oğullarının başlangıçta af edildikleri ancak daha sonra idam edildikleri; Ali Paşa'nın da iki sene Yanya Kalesi'nde "mahsuriyete tahammül ettikten sonra" 1822'de teslim olduğu ve kesilen başının İstanbul'a gönderildiği belirtilmiştir. Ali Paşa'nın büyük askeri gücü ile Mora üzerinde baskı unsuru olduğu ve bu baskının ortadan kalkmasının "Mora kıyamının inkişafına" çok önemli bir etki yaptığı vurgulanmıştır (1930, s. 438-439).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, imparatorluğun eyaletlerinde merkezî hükümetin etki ve etkinliğinin azaldığı ve her tarafta âyan denilen, bir kısmı memurluktan gelen bir kısmı bulunduğu bölgede ortaya çıkan, "bir nevi feodal beyler" meydana çıktığı ifade edilmiştir. Ardından eğer Osmanlı ordusu yeniden düzen altına alınarak merkezi hükümet güçlendirilirse "bu türedi beylerin keyfi ve zalimane hareketlerinin önüne geçileceğinin" muhakkak olduğu ileri sürülmüştür (TTTC, 1931, s. 93).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ele alınırken ocağın kaldırılmasından sona merkezî hükümetin daha bağımsız ve serbest hareket edebilme imkânı kazandığı; artık eyaletlerde de merkezî hükümetin emir ve yasaklarının uygulanabilmesi için "kendi havasında yürüyen eyalet paşalarının da tedib" edilmesi gerekli olduğu ifade edilmiştir. Gerçekten eyaletlerin XIX. yüzyıl başlarında hemen hemen merkezle bağı kalmamış, birçok "adeta müstakil paşalıklar vücut bulduğu" vurgulanmıştır. Bunların en ünlülerinin Pazvantoğlu, Tepedelenli Ali Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Bağdat Kölemen Paşaları ve Garp Ocakları (Trablus, Tunus, Cezayir) bey ve dayıları oldukları belirtilmiştir (1931, s. 104).

II. Mahmut döneminde, yukarıda isimleri verilen önemli âyanların ve diğer daha küçük ölçekli âyanların itaat altına alınması için "Osmanlı İmparatorluğunda

mevcut feodal rejimin büsbütün kaldırılması", taşranın merkeze sıkı sıkı bağlanabilmesi ve bu şekilde Osmanlı Devleti'nin dağılması için "hayli uğraşıldığı"; bazılarında başarısızlık sağlanmış olsa da sonunda büyük oranda başarı sağlandığı şu şekilde ifade edilmiştir: "Hasılı vilayetlerin merkeze olan merbutiyetleri hayli sağlamlaştırıldı" (1931, s. 105).

Tepedelenli Ali Paşa'nın hükümet tarafından atanmış Yanya valisi olduğu, giderek hükmettiği araziyi genişlettiği; Yanya, Manastır, Selanik, Yenişehir bölgelerinde birçok çiftlik sahibi olarak çok zenginleştiği ve oğullarına hatta torunlarına paşalık verdiği aktarılmıştır. Ali Paşa'nın merkezî hükümetin emirlerinden istediklerini uygulayıp istemediklerine "hiç kulak asmadığı" ve bir kısım Makedonya ve Yunanistanla bütün Epir'in "hemen müstakil hükümdarı" olduğu vurgulanmıştır (1931, 104-105).

Hümanist Dönemde Mansel- Baysun ve Karal'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığında II. Mahmut'un büyük eyalet sahipleri, âyanların devlete bağlılıklarını sağlamak için "ittifak senedi" imzaladıkları belirtilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 165). Tepedelenli Ali Paşa hakkında, kendisinin 1820'de hükümete karşı ayaklanınca Rumların fırsattan yararlanarak isyan etmeye giriştikleri aktarılmıştır (1942, s. 146).

Koray'ın Tarih III'de, II. Mahmut'un âyanlarla ilişkilerine dair herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Tepedelenli Ali Paşa hakkında Yunan İsyanı konusu içerisinde bilgi verilmiştir. Buna göre, Yunanların çok uzun bir süreden beri bir isyan için hazırlandıkları ancak Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın korkusundan harekete geçemedikleri vurgulanmıştır. Ardından, II. Mahmut'un "gözdesi Halet Efendi'nin entrikalarıyla", Ali Paşa'nın isyan etmiş sayılarak üzerine ordu gönderildikten ve öldürüldükten sonra, Yunanların açıkça harekete geçtikleri ileri sürülmüş ve şu şekilde bir değerlendirme yapılmıştır: "Halet Efendinin para hırsı için çevirdiği entirikalarla Tepedelenli öldürülmeseydi Yunan isyanı belki olmaz belki de çok daha sonra olabilirdi." (Koray, 1951, s. 145).

Görsel 4.13. Tepedelenli Ali Paşa resmi

Kaynak: Enver Koray, 1951, s. 144.

Atsız ve Oran'ın *Tarih III*'de, II. Mahmut'un âyanlarla ilişkisine dair herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Tepedelenli Ali Paşa, "Yunan İsyanı ve Yunan devletinin kuruluşu" konusu bağlamında ele alınmıştır. Buna göre Ali Paşa'nın Yanya valiliği sırasında, birçok eyalette ayaklanmalar varken, onun tedbirli idaresi ve Rumlar üzerindeki baskısı nedeniyle hükmettiği bölgelerde isyan çıkmadığı vurgulanmıştır. Ancak II. Mahmut'un üzerinde etkisi olan Nişancı Halet Efendi'nin entrikaları sonucunda Ali Paşa'nın öldürülmesi ile Rumlar üzerindeki baskının ortadan kalktığı ileri sürülmüştür (Atsız ve Oran, 1956, s. 174).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan sonra İstanbul'un asayişini sağladığı, ardından o esnada devletin birçok yerlerinde âyan denilen birtakım "derebeyler"in türediği ve bunların merkezî hükümetin emirlerini dinlemedikleri belirtilmiştir. Alemdar'ın, bu âyanları İstanbul'a davet ederek padişah ile Sened-i İttifak sözleşmesini imzalattığı ve II. Mahmut'un bu senedi istemeyerek imzaladığı vurgulanmıştır (Oktay, 1964, s. 220). II. Mahmut'un hükümet ve idarî alandaki ıslahatları ele alınırken bu ıslahatlardan birisininde "vilayetlerin merkeze bağlanması" olduğu, Sened-i İttifak'ın bu konuda başarılı

olamadığı ve bu âyanların "gene merkezi dinlemedikleri" dile getirilmiştir. II. Mahmut'un, Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi "devlete kafa tutan" valilerle mücadele ettiği ve "bu suretle bütün imparatorluk içinde devlet otoritesi sağlandığı" değerlendirilmesi yapılmıştır (1964, s. 252-253).

Tepedelenli Ali Paşa, "Yunan İsyanı ve Yunan devletinin kuruluşu 1820-1829" konusu bağlamında ele alınmıştır. Buna göre, Rumlar'ın Etniki Eterya Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda isyan hazır hale geldikleri ancak bu esnada Yanya'da valilik yapan Ali Paşa'nın cemiyetin bütün çalışmalarından haberi olduğu ve Rumlar'ın isyan etmelerine fırsat vermediği ileri sürülmüştür. Tepedelenli Ali Paşa'nın çeşitli sebeplerden dolayı devlete isyan etmesinin Rumlar'ın işine yaradığı ve bu durumu fırsat bilen Rumlar'ın isyana giriştikleri vurgulanmıştır (1964, s. 223).

Akşit'in *Tarih III*'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan sonra "devletin işlerini görüşmek üzere" âyanları İstanbul'a çağırdığı ve devletle âyanlar arasında "ittifak senedi" imzalattığı ifade edilmiştir (Akşit, 1981, s. 204). "Memleket yönetiminde ıslahat" konusunda, II. Mahmut zamanında "kuvvetli bir merkeziyetçilik yaratılmaya" çabalandığı; bu bağlamda eyaletlerde yarı bağımsız hale gelen âyanlara karşı harekete geçildiği, Sened-i İttifak imzalanmasına rağmen âyanların "yine merkezi dinlemedikleri" ve istedikleri gibi davrandıkları vurgulanmıştır. Bunların konakları, hapishaneleri, mahkemeleri ve kalabalık askeri kuvvetleri olduğu; en önemlilerinin Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Orta Anadolu'da Çapanoğulları, Arnavutlukta Tepedelenli Ali Paşa olduğu aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu zamanlarda "bunların yaptıklarının karşılıksız kaldığı" ve sonunda II. Mahmut'un âyanlığı kaldırdığı, âyanların bir kısmını öldürdüğü bir kısmını sürgüne gönderdiği fakat Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanlarının uzun sürdüğü ifade edilmiştir (1981, s. 233).

Tepedelenli Ali Paşa, Yunan Ayaklanması konusu içerisinde yer almıştır. Buna göre Yanya valisi ve bir süre Rumeli Beylerbeyliğine atanan Ali Paşa'nın "akıllı bir adam olduğu", Rumlar'ın faaliyetlerini yakından izlediği ve Etniki Eterya

Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında Babıali'ye zamanında bilgi verdiği ifade edilmiştir. Fakat Ali Paşa'yı "çekemeyenlerin", onunla padişahın arasını açtığı; vezirliğini aldırttıkları ve bunun sonucunda Ali Paşa'nın isyan ettiği vurgulanmıştır. Bu durumu fırsat bilen Etniki Eterya Cemiyeti'nin de ayaklanmayı başlattığı belirtilmiştir (1981, s. 207).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih III*'de, II. Mahmut'un Kavalalı Mehmet Ali Paşa hariç tüm "serkeş valileri" ve "ayan denen bir çeşit derebeylerini"n çoğunu ya merkeze bağladığı ya da ortadan kaldırdığı; 1789-1826 arası devletin eyaletler üzerinde günden güne zayıflayan otoritesini yeniden sağladığı ileri sürülmüştür (Öztuna, 1976, s. 166). Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde bir cümle içinde geçmektedir (1976, s. 159).

Şirin'in *Tarih III*'de, II. Mahmut'un âyanlarla olan ilişkisi hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir. Tepedelenli Ali Paşa, "Yunan İsyanı" konusu içerisinde ele alınmıştır. Buna göre, Yunan İsyanı sırasında Yanya valisi olan Ali Paşa'nın Etniki Eterya'nın çalışmalarını yakından takip ettiği, bu sebeple cemiyetin isyana kalkışamadığı fakat Osmanlı Devleti'nin iç meselelerinden dolayı Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan ettiği ve sonunda öldürüldüğü ifade edilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kalkmasıyla Yunanların isyan edebilecekleri bir ortamın oluştuğu ve isyanın Eflak'ta başladığı belirtilmiştir (Şirin, 1986, s. 207-208).

Mumcu'nun *Lise İçin Tarih 3*'de, II. Mahmut'un ıslahat planının üç safhasından birincisinin "Devlet otoritesini yeniden kurmak" olduğu; bu bağlamda toprak sisteminin bozulması nedeniyle "bir çeşit derebeyi" olarak değerlendirilebilecek "âyanların" ortaya çıktığı ve bunların "tıpkı bir bey gibi hüküm sürdükleri" ifade edilmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla, II. Mahmut'un âyanlarla büyük bir mücadeleye başladığı; kendisini tahta çıkaran Alemdar Mustafa Paşa'nın da bir âyan olduğu için padişah ile âyanlar arasında bir anlaşma yaparak "devlette merkezi gücün" parçalanmasını istediği ileri sürülmüştür. II. Mahmut'un ise "bu düşünceye şiddetle karşı çıktığı", âyanların siyasî gücüne onları ya birbirine

düşürerek ya da zaman zaman üstlerine giderek kısa sürede büyük ölçüde son verdiği belirtilmiştir (Mumcu, 1990, s. 146). Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde Osmanlı hükümetinin Mora isyanı ile uğraşırken, Arnavutlukta bir âyan olan Tepedelenli Ali Paşa isyanıyla da uğraşmak zorunda kaldığı ifadeleriyle yer almıştır (1990, s. 142-143).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan sonra Rumeli ve Anadolu'daki âyanlarla Sened-i İttifak anlaşmasının yapılmasını sağladığı, bu antlaşmaya göre âyanların hükümetin tüm ıslahat hareketlerini kabul edecekleri ve buna karşılık II. Mahmut'un da âyanların varlığını onaylacakları belirtilmiştir (Yıldız vd., 1990, s. 164). Bu bilgiler dışında, II. Mahmut'un âyanlarla ilişkisine dair herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir. Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde Rumların isyana hazırlandıkları ancak Ali Paşa'nın varlığının buna engel olduğu; Ali Paşa'nın "bazı sebepler" nedeniyle devlete isyan ettiği ve bu durum sonucunda Rumlar'ın Eflak ve Boğdan'da isyana başladıkları ifadeleriyle yer almıştır (1990, s. 166).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Tarih III*'de, II. Mahmut'un âyanlarla ilişkisine dair herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir. Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde, Ali Paşa'nın "bazı iç meseleler" nedeniyle devlete isyan ettiği; Yunanların bu isyanı fırsat bilerek Eflak ve Boğdan'da isyana başladıkları dile getirilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 154).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi I-II*'de, devletin zayıflamasıyla birlikte Anadolu ve Rumeli'de "derebeylerini andırır" etkili bazı kişilerin türediği, bunlara "âyan" denildiği ve bunların zamanla güçlenerek devlet otoritesini sarsacak hale geldikleri belirtilmiştir. Bu âyanların mutlaka itaat altına alınması gerektiği öne sürülerek bu bağlamda, II. Mahmut'un bu kişilerle Sened-i İttifak ismi verilen bir anlaşma imzaladığı fakat bu anlaşmanın padişahın yetkilerinin kısıtlanması anlamına geldiği ve II. Mahmut'un "bu anlaşmadan pek memnun kalmadığı, âyanlara karşı duyduğu hoşnutsuzluğunun arttığı" ileri sürülmüştür (Deliorman, 1995, s. 188).

Taşra teşkilatındaki değişmelerin ele alındığı konu içerisinde, II. Mahmut'un Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra "âyanlara karşı harekete geçtiği", bunların bir kısmının ortadan kaldırıldığı, bir kısmının ise sürgüne gönderildiği ancak bazı âyanların direnmeye ve devlete kafa tutmaya devam ettikleri vurgulanmıştır. II. Mahmut ile âyanlar arasındaki mücadelenin devletin otoritesinin yeniden sağlanmasıyla sonuçlandığı ifade edilmiş, II. Mahmut döneminde devlet idaresinin "merkeziyetçi karakteri"nin kuvvetlendirildiği, eyalet yöneticilerinin âyanlardan atanmamasına dikkat edildiği; bu görevlilerin doğrudan merkezden atanmasına başlandığı, bunlara maaş verilerek "ücretli devlet memuru" olmalarının sağlandığı ve II. Mahmut'un aldığı bu önlemler sayesinde âyanların etkisinin git gide azaldığı öne sürülmüştür (1999, s. 45). Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde, Ali Paşa'nın Arnavutlukta geniş bir nüfuz alanı oluşturan oluşturduğu ve onun devlete isyan etmesinin Yunan ihtilâlcilerinin işine yaradığı aktarılmıştır (1995, s. 191).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1-2*'de, II. Mahmut'un, âyanlarla imzaladığı Sened-i İttifak'ı "hükümdarlığına gölge düşürmesine" rağmen başka çaresi olmadığı için kabul ettiği (Kara, 1999, s. 169) ayrıca âyanların merkeze olan bağlılıklarını artırmayı planladığı vurgulanmıştır (1997, s. 35). XVIII. yüzyıldan itibaren eyalet ve sancaklarda güçlenen âyanların giderek merkezî yönetimle çatışmaya ve ona karşı gelmeye başlayan bir güç olarak ortaya çıktığı; II. Mahmut'un merkezî yönetimi güçlendirmek amacıyla eyaletlere atayacağı mütesellimlerin "yörenin güçlü kişilerinden olmamasına" dikkat ettiği ifade edilmiştir. II. Mahmut döneminde yapılan diğer önemli bir değişikliğin ise mahalle ve köylerde muhtarlık teşkilâtının kurulmuş olması olduğu ve böylece "âyanların yerinin muhtarların almaya başladığı ve âyanlığın kaldırılması için" çok önemli bir adımın atılmış olduğu belirtilmiştir (1997, s. 35-36).

Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı içerisinde, Rumlar'ın kurduğu Etniki Eterya adlı gizli bir cemiyet vasıtasıyla isyan hazırlığı içinde oldukları, Tepedelenli Ali Paşa'dan korktuklarından dolayı bir müddet harekete geçemedikleri ancak Ali

Paşa'nın bazı sebeplerden dolayı ayaklanması ve sonuçta idam edilmesinin Rumlara "bekledikleri fırsatı verdiği" ifade edilmiştir (1999, s. 171).

Görsel 4. 14. Tepedelenli Ali Paşa'nın temsilî resmi.

Kaynak: Kemal Kara, 1999, s. 171.

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, II. Mahmut'un, eyaletlerde merkezî otoritenin "eskisi gibi güçlü olması için" uğraştığı, bu bağlamda eyaletlerde mütesellimlerin güçlü âyanlardan oluşmamasına[26]özen gösterdiği ve bu sebeple eyalet görevlilerinin doğrudan merkezden atandığı vurgulanmıştır. Burada, diğer ders kitaplardan farklı olarak Sened-i İttifak'ın, II. Mahmut tarafından âyanlara "merkezî gücün hissettirilmesi için" imzalattırıldığı ileri sürülmüştür (Güneş ve Özbek, 2004, s. 187). II. Mahmut döneminde, âyanlık kurumunun bazı bölgelerden kaldırıldığı, muhtarlık teşkilâtının kurulduğu ve merkezî otoritenin sağlanabilmesi için valilere maaş bağlandığı böylece valilerin "ücretli birer memur" durumuna getirildikleri ifade edilmiştir (2004, s. 188). Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde, Ali Paşa'nın Rumlar'ın isyan hazırlıklarının farkına vardığı ve bu durumdan hükümeti haberdar ettiği ancak onun bu tavrının vezirlikten uzaklaştırılmasına neden olduğu ve Tepedelenli'nin bu duruma isyan etmesiyle

[26] Kitapta oluşmasına şeklinde geçiyor fakat oluşmamasına olması gerekir.

Rumlar'ın oluşan yeni durumdan faydalanarak ayaklandıkları ifade edilmiştir (2004, s. 82).

Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin *Ortaöğretim Tarih 10*'da, II. Mahmut'un âyanların çok güçlendiği ve başına buyruk hareket ettiklerini düşündüğü, Alemdar Mustafa Paşa'nın aracılığıyla âyanlarla görüşülerek Sened-i İttifak'ın imzalandığı belirtilmiştir. Alemdar'ın Yeniçeriler tarafından öldürülmesinden âyanların artan gücünden rahatsız olan II. Mahmut'un, âyanları ortadan kaldırarak "merkez üzerindeki baskılarını yıkmaya" çabaladığı vurgulanmıştır (Turan vd., 2014, s. 160). Tepedelenli Ali Paşa; Yunan İsyanı konusu içerisinde, Rum İsyanı'nın sebeplerinden biri olarak ileri sürülmüş ve öğrencilere "Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanından Rumlar nasıl yararlanmış olabilirler?" şeklinde bir soru yöneltilerek konu metninin içerisinde önemli görülen bir konunun irdelenmesi sağlanmıştır (2014, s. 164).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, XIX. yüzyılda Osmanlı taşra idaresinde, âyanların "ağırlığının oldukça arttığı", 1808 yılında tahta geçen II. Mahmut'un âyanların gücünü kırmak istediği ancak bunu hemen gerçekleştiremeyeceğini bildiği için sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ile âyanlar arasında, Sened-i İttifak isminde bir belgeyi imzalamayı kabul etmek zorunda kaldığı ileri sürülmüştür. II. Mahmut'un, bu belgeyi devlet otoritesini sarstığı ve yetkilerinin bir bölümünü elinden aldığından dolayı hiçbir zaman benimsemediği; devlet içerisinde güçlendikçe âyanlara karşı mücadelesini arttırdığı aktarılmış; bu amaçla ölen âyanların yerine kendi adamlarını atadığı, bölgelerinde "köklenip güçlenmelerini engellemek" amacıyla bazı âyanları ülkenin diğer yerlerinde görevlendirdiği beliritildikten sonra şu değerlendirme yapılmıştır: "Böylece devlet otoritesini zayıflatan ve ülke bütünlüğünü tehlikeye düşüren âyanlık hareketini kısmen de olsa önledi." (Tüysüz, 2016, s. 158). Ayrıca, II. Mahmut'un, âyanların etkinliğini azaltıp merkezî otoriteyi güçlendirdikçe taşra teşkilarında da ıslahatlar yapma imkânı elde ettiği belirtilmiştir (2016, s. 158). Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde, Mora İsyanı çıktığı esnada Ali Paşa'nın da isyan etmesiyle bölgede

asayişin iyice bozulduğu ve Rumlar'ın bu durumdan faydalandıkları ileri sürülmüştür (2016, s. 161).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, Osmanlı Devleti'nde, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletle halk arasında bağlantıyı sağlayan âyan ve eşraf olarak adlandırılan "mahalli otoriteler"in ortaya çıktığı; âyanların zamanla devletin içine düştüğü zor durumdan faydalanarak bulundukları bölgedeki etkinliklerini ve güçlerini genişlettikleri ifade edilmiştir. III. Selim'in "bu durumdan rahatsız olduğu", âyanları halka seçtirerek merkezî otoriteyi güçlendirmeye çalıştığı ancak başarılı olamadığı ve taşrada otorite kuramayan devletin "bu yerel güçlerin" varlıklarını kabul etmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Âyanların gerek kendi aralarında gerekse devletle yaptığı mücadelelerin, sosyal ve siyasî dengeleri bozduğu dile getirilmiştir. II. Mahmut'un ilk yıllarının merkezdeki ve taşradaki dengeleri gözetmekle geçtiği; taşrada âyanların "mahalli güçler" olarak ön plana çıktığı ve zaman içerisinde âyanların etkinliğinin ortadan kalktığı vurgulanmıştır (Komisyon, 2022, s. 159).

Tepedelenli Ali Paşa, Yunan İsyanı konusu içerisinde, Mehmet Hacısalihoğlu'nun "Yunanistan" makalesinden alıntılanarak bir bilgi kutucuğu oluşturulmuştur. Bu makalede, Tepedelenli Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde taşrada âyanların XVIII. ve XIX. yüzyıl başlarında her yerde arttığı dönemde Yunanistan'daki en güçlü âyan olduğu belirtilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın Yanya'daki âyanlık mücadelesi sonucunda, Yanya valiliğini ele geçirdiği, kısa zamanda bütün rakiplerini ortadan kaldırarak Yunanistan'ın büyük bir kısmına ve güney Arnavutluk'a hakim olduğu ve "yarı özerk bir yönetim" kurduğu ifade edilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın 1820'de II. Mahmut tarafından görevden alınmasından sonra, Paşanın "isyana meyilli Rumlarla" iş birliği yaptığı ve başlattığı isyanın 1822'de bastırıldığı aktarılmıştır. Bu esnada, Osmanlı Devleti'nin Yunan İsyanı ile yeterince ilgilenemediği, bu durumunda isyanı kolaylaştırdığı ve başarılı olmasına katkı sağladığı vurgulanmıştır (2022, s. 99).

Genel olarak bakıldığında II. Mahmut'un âyanlarla olan ilişkisinin; bütün tarih anlayışları dönemlerinde, devletin otoritesinin yeniden sağlanması meselesi

üzerinden şekilllendiği tespit edilmiştir. II. Mahmut'un, âyanları bu meselede bir engel olarak gördüğü, Sened-i İttifak'ı da mecburen kabul ettiği ve gücü ele geçirmeye başladıktan sonra âyanlarla mücadeleye giriştiği aktarılmıştır. Tepedelenli Ali Paşa konusunda bütün tarih anlayışları dönemlerinde Yanya Valisi olan Ali Paşa'nın Yunanlıların isyan etmesinin önünde bir engel olduğu vurgulanmıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı ve ardından öldürülmesi ile Yunan isyanının başlayabildiği öne sürülmüştür. Ancak Ali Paşa'nın isyan etmesinin nedeni olarak, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ile Hümanist Dönem'in ilk ders kitaplarında[27], Halet Efendi'nin entrikaları belirtilmiştir.

4.4. Milliyetçilik İsyanları

Milliyetçilik isyanları, II. Mahmut döneminde devleti en çok uğraştıran sorunlardan biridir. Bu bağlamda, Sırp İsyanı'nın Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik sâikiyle çıkan ilk isyan olması; Yunan İsyanı'nın da bu sâik ile başlaması, sonunda başarıya ulaşması ve Yunanların bu anlamda Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk millet olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında da konuya bu öneminden dolayı geniş yer ayrılmıştır. Milliyetçilik isyanları, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut döneminin yer aldığı bölümde hacim olarak en geniş yeri kapladığı tespit edilmiştir. Cumhuriyet'in başından itibaren başlayan bu olgu günümüze kadar devam etmiştir. Bu durumun nedeni olarak, Osmanlı Devleti'nin dağılmasında Milliyetçilik isyanlarının payının büyük olması, Cumhuriyet'i ilân eden kadronun bu isyanları bizzat yaşayarak yıkıcı etkisini görmesi ve yeni Türk devletinin bu yıkıcılığa maruz kalmaması görülebilir. Bu bölümde, tarih ders kitaplarında geniş olarak yer alan Sırp ve Yunan İsyanları iki alt başlıkta ele alınmıştır.

4.4.1. Sırp İsyanı

Türk Tarih Tezi Dönemi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, "Milliyet Fikirleri" yan başlığında, Fransa inkılâbında

[27] Halet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa isyanındaki rolünden son defa Atsız ve Oran ikilsinin 1956 yılında yazdığı tarih ders kitabında bahsedilmiştir.

"milliyetin hâkimiyeti esası" ortaya çıkınca "milliyet nazariyesi"nin de her yerde yükselmeye başladığı; eğer milletlerin kendini idare etme hakkı varsa "milletin kendisini ecnebi bir devlete de idare ettirmemesi" gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeple, bir milletin ayrı ayrı devletlerin idaresi altında olmasının o millet için büyük bir zaaf olduğu, her milletin "toplu ve müstakil bir devlet teşkil" etmesi gerektiği ileri sürülmüş ve "milliyet kaidesi" esasının bu suretle tesis ettiği değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeden sonra, Avrupa'da çeşitli milletleri kendi yönetiminde yaşatan üç devlet bulunduğu ve bu devletlerin Türkiye, Avusturya ve Rusya olduğu belirtilmiştir. Bu üç devlette "ırkları ve lisanları muhtelif müteaddit milletler" var olduğu; bunların hepsinin de tâbi oldukları devletlerden kurtulmak istedikleri fakat bu devletlerin, "milliyet fikirlerini öldürecek derecede kuvvetli ve zalim" olduğu ifade edilmiştir. Bu devletler içerisinde en zayıfının Osmanlı İmparatorluğu olduğu, Müslüman olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek için isyan eden milletlere, Hristiyan devletlerin "kendileri de muhtelif milliyetlere malik olan ve onlara zulüm altında" yaşıtıyor olsalar dahi yardım edeceği muhakkak olduğu dile getirilmiştir. Sonuçta, milliyetçilik isyanlarının bu şekilde olduğu belirtilmiş fakat incelenen diğer ders kitaplarının aksine Osmanlı Devleti'ne ilk isyan eden milletin Rumlar olduğu ileri sürülmüştür (Refik, 1924, s. 95).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, milliyetçilik isyanları, "Şark Meselesi" içerisinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türklerin zayıfladıkça Avrupa devletlerinin Şark Meselesi'ni bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha fazla karıştıkları ve sonuçta, "Türkiye İmparatorluğu'nun inkısamını tacil" (Reşad, 1926, s. 127-128) ettikleri ifade edilmiştir. Burada Şark Meselesi'nin tanımı ve içeriği hakkında şu ifadelere yer verilmiştir:

> "Avrupalıların meydana çıkarmış oldukları Şark Meselesi tabirinden maksatları Türkiye İmparatorluğu'nun Avrupa, Asya, Afrika'dan, Şarkî Akdeniz kıyılarında mevcûdiyetinden tevellüd eden siyasî meselelerin hiddet - i umûmiyesi idi.
>
> Şu halde Osmanlı Türkleri Balkan yarımadasına ayak bastıkları zamandan yani on beşinci asırdan ve Bizans İmparatorluğu'nun inkırazından itibaren Şark Meselesi Avrupa için mevzûubahs olmuş demekdir. 12-15 inci asırlarda Türkler bütün Avrupa ve bilhassa Avusturya için büyük bir tehlike teşkil ettikleri, sahil hududlarını Viyanaya kırk kilometre kalıncaya kadar Avrupa'nın göbeğine doğru tevsî eyledikleri için yine Şark Meselesi mevcud

idi. Onsekizinci asırdada Şark Meselesi vardı; Çünkü ilk önce Avusturya, daha sonra Rusya Türkleri Balkan yarımadasına çekilmeye mecbur etmişlerdi. Ondokuzuncu asırda Türk İmparatorluğu'nun dâhili ve hâricî sebeplerden dolayı inhitatı üzerine Şark Meselesi son derece mühim ve karışık bir şekil aldı: bir taraftan Rusya ve Avusturya müttehidi harbler, müdâhalelerle Türkiye'nin Avrupa'daki hâkimiyetini tehdid ve vilayetlerini zabt ettiler. Diğer taraftan Türkiye İmparatorluğu kendi kendine inhilâl ve inkısam etti. Balkan yarımadasındaki muhtelif Hristiyan milletler, Sırplar, Rumlar, Romenler, Bulgarlar onbeşinci asırdan beri Türkiye tabiyeti altında yaşarlarken birbirlerini müteâkiben istiklâllerini te'min ettiler. Bazıları, Sırplar, Rumlar, isyan ederek; bazıları, Romenler ve Bulgarlar, büyük Avrupa devletlerinin teşebbüs ettikleri harblerden istifâde eylerek müstakil oldular." (1926, s. 128).

Şark Meselesi hakkında bu şekilde bilgiler verildikten sonra XIX. yüzyılda Şark Meselesinin aşamaları şu şekilde sıralanmıştır:

"Sırp İsyanı [1804-1810] ve Babıaliye tabi bir Sırbistan Prensliğinin teşkili [1830]

Rum İsyanı [1821-1829]; Türkiye-Rusya Harbi [1829] Edirne Muâhedesi [1829] ve Yunan Krallığının tesisi.

Mısırın muhtariyetiyle neticelenen Mısır ve Suriye meseleleri [1831-1841]

Kırım Seferi [1854-1856], Paris Muâhedenamesi

Bosna ve Hersek İsyanı ve Türkler ile Sırplar, Karadağlılar, Ruslar, Romenler arasındaki Balkan Harbi [1875-1878]; Berlin Muâhedenamesi, Sırbistan ve Romanya'nın tamamıyla müstakil olmaları, Bulgaristan Prensliğinin teşkili ve Bosna-Hersek'in işgali." (1926, s. 129).

Balkanlardaki Hristiyan milletlerin, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra eski hallerini korudukları, çünkü Osmanlıların "hâkimiyeti altına giren muhtelif milletleri temsil ederek bir millet vücuda getirmek" politikasının olmadığı; bu milletlerinin hepsinin Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine dâhil oldukları belirtilmiştir. Ardından "bunların ruhanî reisleri olan İstanbul Rum patriğinin riyâsetindeki papazlar"ın âdeta devlet içinde ayrı bir devlet oluşturdukları; Hristiyanların manastırlarının okul görevi gördükleri, "millî tarihlerinin hatıraları"nın buralarda korundukları vurgulanmıştır. Ayrıca, bu milletlerin, yerel yönetimde de serbest hareket ettikleri, aralarında kendilerine bir başkan seçtikleri, bu başkanlara Sırplarda "knez"; Rumlarda "primat" denildiği aktarılmıştır (1926, s. 129-130). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydan gelen Balkan coğrafyasındaki milliyetçilik isyanlarının, Şark Meselesi içerisindeki yeri bu şekilde açıklandıktan sonra, bu isyanların belli başlı sebepleri şu şekilde sıralanmıştır:

‘‘Ondokuzuncu asırda bütün bu Hristiyan milletler isyan ettiler, Türk hâkimiyetinden çıkarak müstakil devletler teşkil eylediler. Bu isyanları doğuran başlıca sebepler üçtür: İmparatorluk vilayetlerinin hepsine şâmil olan fena idare; Onsekizinci asır sonlarından ve Kaynarca Muahadesinden [1774] beri Balkan Hristiyanlarının tabii hamisi tavrını takınan Rusya’nın yardımedeceği ümidi; Fransa büyük ihtilâlinin Avrupa’nın her tarafına yaydığı hürriyet fikirlerinin tesiri.” (1926, s. 130-131).

XIX. yüzyılda Balkan isyanlarının genel çerçevesi çizildikten sonra Sırp İsyanı konusuna geçilmiş ve isyanın ilk olarak sebepleri izah edilmeye başlanmıştır. Buna göre, asıl Sırbistan denilen yerin bir takım nâhiyelere ayrıldığı, Belgrad vilayetine bağlı olduğu; tüm eyaletlerde “zorbalar”ın halka zulüm ettiği gibi Sırbistan’da da “yeniçeriler ve sipahiler”in Sırplara zulüm ettiği ve özellikle “Belgrad Dayıları”nın dik kafalı ve zalimce hareketleriyle ün kazandıkları vurgulanmıştır. Sırpların “mûteberanı”nın domuz çobanlığı ile uğraştığı, Sırpların “millî ananelerini” korudukları; her köyde halk tarafından seçilmiş bir meclis, bir knez “yani bir kocabaşı, birde serdarı” bulunduğu, bunların köylerin idarî ve adlî işlerine baktığı ve her bir nâhiyede “oberknez namıyla bir sergerde” var olduğu belirtilmiştir. Sırpların dinî işlerini yürütebilmeleri için seçilen Piskoposların Osmanlı tarafından Rumlardan atandığı, bunların da, halkı ve halk gibi fakir olan Sırp papazlarını soydukları; bu papazların köylerde yönettikleri kiliselerin küçük ve önemsiz oldukları ve bu kiliselerde çan çalmanın ve haç çıkarmanın yasak olduğu ifade edilmiştir. Ancak İpek ve Prizren’de bulunan Sırp manastırların, padişahtan aldıkları fermanlar sayesinde önemli oldukları; Sırpların millî uyanışlarında önemli bir role sahip olan okulların bu manastırlar tarafından yönetildikleri vurgulanmıştır. Bu okulların, Sırpları “yavaş yavaş uyandırmaya” çalıştıkları belirtilmiştir (1926, s. 131-132).

Sırpların XIX. yüzyıl başlarında Avusturya ordusunda çok sayıda Sırp askerinin olduğu hatta bir kısmının subaylığa terfî ettiği; Ziştovi Antlaşması gereğince Osmanlı tarafından bu askerlere yönelik genel af îlân edildiği ve akabinde pek çok Sırp’ın Avusturya’ya gittiği aktarılmıştır. Sırp isyanının sebepleri açıklandıktan sonra isyanın gelişimi anlatılmaya başlanmış, bu bağlamda, 1804

tarihlerine doğru "yeniçerilerin zulmünden" kaçan bazı Sırplar'ın ormanlara "ilticâ" ederek çeteler oluşturdukları; "İskoçyane" bir millet meclisi topladıkları belirtilmiştir. Bu mecliste bulunan "rüesâ" arasından Kara Yorgi'yi "baş sergerde intihab" eylediği ve bu şekilde başlayan isyanın on bir sene [3 Şubat 1804-3 Kânunuevvel 1815] devam ettiği ifade edilmiştir (1926, s. 132).

Sırpların ilk önce, padişahın sadık reâyâsından olduklarını, padişaha karşı dahi ayaklanan Yeniçerilere karşı "kıyam ettiklerini îlân ettikleri"ni; bu îlân üzerine Belgrad Dayıları'nın, Yeniçerilerin zulmünden "bıkmış usanmış" bazı Müslümanların, güvenlik isteyen sipahilerin Sırplarla birleştikleri belirtilmiştir. Osmanlı hükümetinin Belgrad'ı zapt ettikten sonra Yeniçerilerin etrafa dağıldıkları; bu durum üzerine Sırplar'ın tavırlarının değiştiği, bazı muafiyet ve ayrıcalıklar hatta bu ayrıcalıkların Avusturya tarafından güvence altına alınmasını istedikleri dile getirilmiştir. Bu isteklerinin geri çevrilmesi üzerine Sırplar'ın, "devlet aleyhine" döndükleri, Rusya'dan ve Avusturya'dan yardım istedikleri; Rusya'nın zaten bir süreden beri "Sırbistan, Karadağ Hristiyanlarını, Akdeniz sâhil ve adalardaki gayrimüslim tebaayı" bağlı bulundukları devletlere karşı isyana teşvik etmekten geri durmadıkları aktarılmıştır. Sırbistan'da ayaklananlara başkanlık eden Kara Yorgi'nin, "Sırp gospodarı ünvanını" aldığını; Babıali'nin Sırplar'ın bağımsızlığını tanımadıkça silahları terketmeyeceklerini îlân ettiğini belirtmiştir. Babıali'nin, Sırbistan üzerine yeterli kuvvet göndererek bu isyanı bastırması gerekirken, o esnada bütün ülkede ortaya çıkan âyanlar ve dağlı eşkiyasının harekete geçirdiği iç meseleler nedeniyle isyana karşı gerekli tedbirlerin alınamadığı; Ruslar'ın yardımıyla Karadağlılar'ın da isyan ettikleri vurgulanmıştır (1926, s. 132-133).

1806 yılında Rusya ile savaş başladığı, Sırplar'ın Sofya ve Vidin önlerine geldikleri ancak mağlup olarak "kaçmaya mecbur oldukları"; sonunda, 1812 Mayıs ayında imzalanan Bükreş Antlaşması'na "Sırpların bir nevi idâre-i muhtâre nâil olmaları için" bir madde eklendiği vurgulanmıştır. Bu antlaşma gereğince, asilerin af edileceği, Sırplar'ın kendi kendilerini yönetmek ve devlete verilecek vergi miktarını Bâbıâlî ile ortak olarak atama hakkını elde ettiği ifade edilmiştir. Yapılan barıştan sonra Sırbistan'ın bu maddeye göre uygun olarak düzenlenmesi gerektiği fakat Kara

Yorgi'nin "istiklâle benzer" ayrıcalıklar istediği ve isyana devam ettiği için sadrazam Hurşid Paşa'nın üç koldan Sırplar üzerine hücum ettiği ve onları 1813 yılında itâat altına aldığı belirtilmiştir. Kara Yorgi'nin ümitsiz bir şekilde Macaristan'a kaçtığı, "sergerdelerden Miloş Obrenoviç"in Sırpların baş knezi olduğu fakat Sırplar'ın, bağımsızlıklarını sağlamadıkça "rahat durmamaya karar verdikleri"; diğer taraftan Slav İttihadı Komiteleri'nin asileri ayaklanmaya devam etmeleri yönünde teşvik ettikleri ileri sürülmüştür. Bir süre sonra isyan çıktığı ve bastırıldığı fakat birkaç ay sonra Sırplar'ın yeniden isyan ettikleri, sonunda Sırbistan kazalarının her birinden halkın seçimiyle temin olunacak birer knezin sürekli Belgradda muhafız nezdinde bulunmaları kabul edildiği, "Sırbistanın idâre-i muhtâresine bu suretle temel kurulmuş" olduğu ifade edilmiştir (1926, s. 134).

Bundan sonra Miloş Obrenoviç'in "Sırbistanın tamam-ı muhtariyetini istihsale" çalıştığı, bu amaca ulaşmak için on beş sene uğraştığı; Ruslar'ın ciddi yardımlarını aldığı, sonunda 1835 yılında yayınlanan bir hattı hümayun ile "öteden beri Rusyanın Sırplar için talep ettiği imtiyazlar"ın uygulamaya konduğu dile getirilmiştir. Sırbistan'ın hukuk bakış açısından ve fiilen "muhtariyet iktisab" ettiği, gerçekten yine devlete vergi vermekle sorumlu bir prenslik olduğu; Belgrad Kalesi'nde "eskisi gibi Türk askeri" bulundurmaya devam edeceği fakat zabıta, adlî, dinî, malî işler bakımından bağımsız olduğu ifade edilmiştir (1926, s. 134-135).

Hamit ve Muhsin Beyler'in *Türkiye Tarihi*'nde, Sırplar'ın Fatih zamanında bağımsızlıklarına son verildiği, çoğunlukla "mısır zirâati veya domuz çobanlığı" yaparak köylerde yaşadıkları, Karlofça Antlaşması sonucunda Avusturya yönetimine geçen Macaristan arazisinde bir miktar Sırp bulunduğu ve bunların aracılığıyla, Türk idaresi altında yaşayan Sırplardan bazılarının Avusturya ordusunda askerlik yaptığı ifade edilmiştir. Bu askerlerin bir kısmının alt düzeyde rütbeli subaylığa terfî ettikleri, daha sonra memleketlerine döndükleri; bu subaylarla köylülerin ileri gelenlerinin Sırbistan'ın "mûtebaranı"nı oluşturdukları ileri sürülmüştür (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 434-435).

Yeniçerilerin, İstanbul'da halkı ve sarayı baskı altına aldıkları gibi, sınır vilayetlerindeki kalelerde bulunarak "yerlikulu" ismini taşıyan Yeniçerilerin ve özellikle bu Yeniçerilerin "dayı denilen reisleri"nin de, bulundukları yerlerde, halkı bunaltarak valileri ve memurların uyarılarını dinlemeyerek halktan çeşitli şekillerde para aldıkları belirtilmiştir. Yeniçerilerin, bu tavırlarının yol açtıkları memnuniyetsizliğe ilave olarak Sırpların köylerde idarî ve adlî işlerini yürütmek üzere seçtikleri "kocabaşı ve serdarları"nın olduğu, yine Sırbistan'ın bazı yerlerinde fermanlara dayanarak teşkilâtlarını koruyan Sırp manastırlarının var olduğu aktarılmıştır. Bu kurumların "millî emeller ve an'aneleri" yeni nesillere aktardıkları, bu şekilde, "millî bir intibah hareketi için müsait bir zemin" hazırladıkları vurgulanmıştır. Bu durum sonucunda, Sırpların, 1804 yılında Rusların da kışkırtmasıyla isyan ettikleri, asıl amaçlarını gizleyebilmek için yalnızca Yeniçerilere ve Dayılara karşı silahlandıkları ve esasen hükümete boyun eymeyen Yeniçerileri "tedip etmekten" başka bir amaçlarının olmadığını îlân ettikleri dile getirilmiştir. Bu iddialara başlangıçta Osmanlı hükümetinin de inandığı hatta Bosna valisine Sırplara yardım etmesi için emir verildiği fakat Yeniçeriler yenilgiye uğratıldıktan sonra Sırpların, hükümetin Sırp asilere "köylerine dağılmalarını" istediği zaman "hakikî maksatlarını kısmen" ortaya çıkardıkları ve ıslahat istedikleri belirtilmiştir (1930, s. 435-436).

Sırp asilerin başının, daha önce Avusturya ordusunda alt düzeyde bir subay olarak görev almış daha sonra çete reisi olan Kara Yorgi olduğu aktarılmıştır. Sırp asilerin, istedikleri idarî yeniliklerin kabul edilmesinin düşünüldüğü esnada verilecek ayrıcalıkların bir yabancı devletin kefâleti altına alınmasını istedikleri fakat Osmanlı Devleti tarafından ret cevabını aldıktan sonra uzun süre Sırplarla Türk askeri arasında savaşın devam ettiği, bu esnada Sırbistan'ı Kara Yorgi'nin yönettiği ifade edilmiştir. Türk-Rus savaşının devam ettiği esnada Rusların, Sırplara her türlü desteği verdikleri ve Bükreş Antlaşması'na Sırplara ayrıcalıklar verilmesi ile ilgili ne ifade ettiği belirsiz olan bir maddenin ilâve edilmesine çalıştıkları vurgulanmıştır. Bu durum üzerine, Sırbistan harekâtının Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasından sonra devam ettiği, sonunda sadrazam Hurşit Paşa'nın, Sırpları yenilgiye uğrattığı ve Kara

Yorgi'nin de "eşya ve nukudunu" alarak Avusturya'ya kaçmaya mecbur edildiği ifade edilmiştir (1930, s. 436).

Kara Yorgi'nin yerine, uzun süreden beri muhalifi ve rakibi eski bir domuz tüccarı olan Miloş Obrenoviç'in Sırplara başknez olduğu; Sırpların bu defa da Miloş'un yönetimi altında isyana devam ettikleri ve sonunda Rus çarının aracılığıyla Miloş Obrenoviç'in Sırpların başkanı olduğu dile getirilmiştir. 1816 yılında, Osmanlı askerlerinin koruması altında olmak koşuluyla, Sırbistan'ın kuzey kısmına bazı ayrıcalıklar verildiği fakat Sırplar'ın bu ayrıcalıklarla yetinmedikleri; Miloş'un Sırbistan'ın özerkliğini genişletmek için çalışmaya devam ettiği, kimi zaman Osmanlı Devleti'nin kimi zaman Rus çarının yakınlığını kazanmaya uğraştığı vurgulanmıştır. Bu esnada, 1818 yılında Miloş Obrenoviç'in, Sırbistan'a dönen Kara Yorgi'yi öldürterek kesik başını da İstanbul'a gönderdiği ve sonunda 1830 yılında yayınlanan bir ferman ile "prens unvanını alarak Sırp hükümdarı" olduğu belirtilmiştir. Miloş'un, Belgrad Kalesi ile diğer birkaç kalede bulunan Osmanlı askerlerinin çekilmesini sağladığı, bu şekilde özerkliğe sahip olan Sırbistan'ın, iç işlerinde artık bağımsız olduğu ve "millî asker" oluşturarak "kendi kanunları ile idâre edilmek salâhiyetini" kazandığı ifade edilmiştir (1930, s. 436-437).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, gayrimüslim tebaanın, Osmanlı Devleti'nin "fütûhat devirlerinde" refah içinde yaşadığı fakat bu durumun XVII. yüzyılın sonlarında değişmeye başladığı ileri sürülmüştür. Bu yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda yaşadığı sıkıntıların sonucunda, "padişahın gayrimüslim tebaa nazarında artık eski şeref ve itibarı"nın kalmadığı öne sürülmüştür (Komisyon, 1931, s. 96). Rum patrikhanesinin, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak Ortodoks Hristiyanlar üzerinde, "nüfuz ve cebrini" arttırdığı, özellikle Rum papazların hem gayrimüslim tebaayı Osmanlı Devleti'nden soğuttukları hem de bölgede Rusya'nın propagandasını yaptıkları ileri sürülmüştür. Ardından, Gayrimüslim tebaanın Osmanlı yönetiminden hoşnut olmadıkları belirten değerlendirmelerde bulunulmuştur (1931, s. 97-98).

"Sırp ve Yunan İhtilâli" yan başlığı altında yukarıda sebeplerinden bazılarının izah edildiği gayrimüslim tebaanın memnuniyetsizliğinin, Rus propagandasından başka, XIX. yüzyıl asır başlarında "millî hürriyet, millî istiklal, millî vahdet, millî adavet" duygularının da uyandığı ifade edilmiştir. Osmanlı yönetimi altında, gayrimüslim tebaanın "ferih ve fahur" yaşarken anlamına pek fazla dikkat etmeyerek söyledikleri millî destanlar, millî hikâyelerin "ıstırap günlerinde maziyi tahassürle hatırlamaya", eski bağımsız günlerine olduklarından farklı anlamlar yükleyerek bu günleri "serbest ve mes'ut telâkki" etmeye yol açtığı belirtilmiştir (1931, s. 98-99).

Avrupa'da ve Rusya'da iş yapan bazı tüccarların eğitim için buralarda bulunan gayrimüslim gençlerde geçmişin özlemini artırmaya çalıştıkları, 1789 Fransız ihtilâlinin ortaya çıkardığı "hürriyet ve müsavat, milliyet ve istiklâl idealleri" nin de şehirli ve Avrupa ile ticaret yapan Hristiyan tebaanın "kulağına gittiği" aktarılmıştır. Bu gençler tarafından bu fikirlerin yavaş yavaş diğer Hristiyan reayaya da yayıldığı, "Müslüman Osmanlılar"ın Fransa ihtilâli ile ilgili "hiçbir sarih fikir edinmedikleri" zamanlarda bile Galata'nın, Fener'in, Bükreş'in, Adalar Denizi'nin Avrupa ile ticârî ilişkilerde bulunan Rumlar'ın bu olay hakkında az çok bilgi öğrenmiş oldukları dile getirilmiştir. Fakat Rumlar'ın, bağımsızlık isyanı için tüm şartları daha erken tarihlerde sahip olmalarına rağmen "hristiyan reayanın ilk ihtilâli"nin Rumlar arasından çıkmadığı; "metbuları aleyhine ilk kıyam eden" milletin Sırplar olduğu vurgulanmıştır (1931, s. 99).

Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik temelli isyanların sebepleri genel hatlarıyla açıklandıktan ve ilk isyan eden milletin Sırplar olduğu belirtildikten sonra Sırp isyanının aşamaları anlatılmaya başlanmıştır. Buna göre, Sırplar'ın bazılarının memleketlerinde barınamadıkça Avusturya yönetimindeki Macaristan'a kaçtıkları; bunlardan bazılarının orduda küçük rütbeli olarak subay olarak görev yaptıkları ve bunların az çok savaş tekniklerini öğrendikleri aktarılmıştır. 1787 yılında, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Rusya Savaşı sırasında, Avusturya ordusunda yer almış olan Kara Yorgi'nin, 1803 yılında çevresine toplanan bazı köylülerle Osmanlı yönetimi aleyhine "kıyam" ettiği ifade edilmiştir (1931, s. 99).

Kara Yorgi'nin birçok Osmanlı paşasını uzun süre uğraştırdığı; zora düşünce de, o esnada Osmanlı Devleti ile savaş içerisinde olan Rusya'ya "iltica ettiği" ve Rus imparatoru'nun ona general rütbesi verdiği belirtilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 1807 yılında başlayan savaşın 1812 yılında Bükreş Antlaşması ile sona erdirildiği zaman, Rus Çarının antlaşmaya Sırp asilerini padişahın şefkat ve merhametine terk ettiğine dair bir madde eklemekten başka Kara Yorgi'ye yardımda bulunamadığı vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşı sona erdikten sonra "bu ilk sırp ihtilâlinin şiddetle" bastırıldığı, Sırplar'ın ellerinde bulunan silahların tamamının toplandığı; bununla birlikte "bu ilk millî kıyam"ın semeresiz kalmayacağı ve "bu tedibattan" on üç yıl sonra, 1825 yılında, Kara Yorgi'nin rakibi Miloş'un Osmanlı Devleti'ne isyan ettiği ifade edilmiştir. Sırp İsyanı'nın, Osmanlı Devleti tarafından kolaylıkla bastırıldığı ileri sürülmüştür (1931, s. 99). Yunan İsyanı sonucunda, 1829 yılında Rusya ile imzalanan Edirne Antlaşması ile Sırbistan'a özerklik verildiği belirtilmiştir (1931, s. 102).

Mansel-Baysun ve Karal'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "B. Sırp isyanları (1804-1812)" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin bütün Balkan uluslarına olduğu gibi Sırplara da din, dil ve kendi topraklarının yönetimlerinde serbestlik tanıdığı; Sırpların da, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin bu yönetiminden yararlandığı ve rahat rahat yaşadıkları ifade edilmiştir. Burada, Sırp köylüsünün durumunun Avrupa ve Rusya'dan daha iyi olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet otoritesinin zayıflamasının, Balkanlardaki "doğruluk ve güvenlik" esaslarına dayanan yönetimin zayıflamasına neden olduğu ve devletin tüm tebaasında devlet idaresinden rahatsızlıklar başladığı vurgulanmıştır (Mansel vd., 1942, s. 144).

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, ilk olarak, Türk ve İslâm tebaa arasında isyanlar görülmeye başlandığı; hükümetin bu isyanları bastırmakta yetersiz kaldığını gören Sırpların da 1804 yılında "Kara Corc" adında birinin liderliğinde ayaklandıkları belirtilmiştir. Asilerin, Rusya'nın da yardımıyla cesaret kazandıkları, devlete karşı geldikleri, kısa zamanda birkaç Osmanlı ordusunu bozguna uğrattıkları ve birçok şehrin de Sırp asilerin eline geçtiği aktarılmıştır. 1806 yılında, Osmanlı-

Rus savaşı başladığında Sırpların Ruslarla beraber hareket ettikleri fakat Ruslarla Fransızların arasının Erfurt antlaşmasından sonra giderek açılmasıyla, Rusya ile Osmanlı Devleti'nin 8 Mayıs 1812'de Bükreş Antlaşmasını imzaladıkları dile getirilmiştir. Bu antlaşmadan sonra Rusya'nın Sırplara olan desteğini çekmesi ile beraber "Sırpların yardımcısız" kaldıkları, Osmanlı ordusu karşısında dayanamadıkları ve isyanın lideri Kara Corc'un Avusturya'ya sığındığı ifade edilmiştir (1942, s. 144-145).

Kara Corc'un başlattığı isyan bastırıldıktan sonra Sırbistan'da, isyandan önceki duruma geri dönüldüğü ancak 1815'te Sırpların, Miloş Obrenoviç isminde birinin liderliğinde tekrar ayaklandıkları, Osmanlı Devleti'nin Miloş'a dış yardımı engellemek amacıyla onu "Sırpların reisi" olarak kabul ettiği ve Sırplara "mahalli idare hakları" verdiği vurgulanmıştır. Bu verilen taviz ile ilgili şu değerlendirme yapılmıştır: "İlk defa olarak, Osmanlı Hükümeti bu suretle Hıristiyan tebaasının karşısında baş eğmiş oluyordu." (1942, s. 145). Miloş Obrenoviç'in, padişaha karşı saygılı davrandığı, 1818 yılında Sırbistan'a dönen Kara Corc'un "başını keserek" İstanbul'a gönderdiği ve 1830 yılında da padişahın bir fermanıyla "prens" unvanını alarak "Sırp hükümdarı" olduğu belirtilmiştir. Böylece Sırbistan'ın iç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı "muhtar bir hükümet" haline geldiği vurgulanmıştır (1942, s. 145).

Koray'ın *Tarih III*'de, "Sırp İsyanı 1804-1830" yan başlığında, Sırbistan'ın Osmanlı hâkimiyetine kesin olarak Fatih Sultan Mehmet (1444-1446;1451-1481) zamanında girdiği ve o dönemden itibaren Sırpların, Osmanlı idaresinin kendilerine sağladığı kolaylıklardan yararlanarak "güvenlik içinde" yaşadıkları ileri sürülmüştür. Kendi dinlerini serbestçe yaşadıkları, milli dillerini serbestçe konuşabildikleri "hatta bazı cemaat teşkilâtlarının" faaliyetlerine dahi izin verildiği vurgulanmıştır. Ancak Osmanlı yönetiminin bozulduğu dönemlerde Sırpların da diğer Balkan milletleri gibi Osmanlı yöneticilerinin "yolsuzluklarından bıktıkları", özellikle Yeniçerilerin zorbalığından çok şikâyet ettikleri ifade edilmiştir (Koray, 1951, s. 143).

Köken olarak Slav olan Sırpların aynı kökten geldikleri Ruslar tarafından XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yönetimine karşı kışkırtıldıkları ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki "İslâm-Türk" halkının, devlet idaresindeki bozulma nedeniyle isyan ettiği belirtilmiştir. Bu isyanın, devletin zayıf olması nedeniyle bastılamayışının Sırpları da "isyana sürüklediği"; başlangıçta bu nedenden dolayı isyan eden Sırpların, daha sonra "Fransız ihtilalinin hürriyet fikirleriyle beslenerek İmparatorluktan ayrılmak" amacını gütmeye başladıkları ifade edilmiştir (1951, s. 143).

Sırpların, "Yeniçerilerin zorbalığına" karşı ilk olarak, 1804 yılında, daha önce Avusturya ordusunda askerlik yapmış olan Kara Corc isminde bir "Sırplı idaresinde" isyan ettiği, Ruslardan yardım alan asilerin "hükümetin zayıflığından cesaret alarak" isyanı genişlettikleri ve üzerlerine gönderilen Osmanlı güçlerini mağlup ederek birkaç şehri de ele geçirdikleri aktarılmıştır. 1807 yılında, Osmanlı-Rus savaşı esnasında Sırpların Ruslardan silah yardımı aldıkları; bu yardıma güvenen Sırpların Osmanlı Devleti'nin onların isteklerini kabul ettiğini beyan etmesine rağmen isyanı sonlandırmadıkları ve 1812 Bükreş Antlaşması ile Sırplara bazı ayrıcalıklar verileceği söylenmesine rağmen, Sırp asilerin bu söze güvenmeyerek resmî garanti istedikleri belirtilmiştir. Bu durum üzerine, Osmanlı Devleti'nin asilerin üzerilerine gönderdiği ordunun, Kara Corc'u yenerek onu Avusturya'ya kaçmaya mecbur ettiği ve Sırbistan'ın yeniden itâat altına alındığı ifade edilmiştir (1951, s. 143).

Sırpların, 1815 yılında, Miloş Obrenoviç liderliğinde tekrar ayaklandıkları, bu durum üzerine Rusya'nın yeniden isyana müdâhil olmasını engellemek amacıyla Osmanlı yönetiminin Miloş'u "Sırpların reisi" olarak tanımayı kabul ederek, onlara iç işlerinde bazı ayrıcalıklar tanıdığı dile getirilmiştir. 1818 yılında, "Yeni Sırp Prensi" Miloş'un, Osmanlı padişahına dostluk göstermek için Sırbistan'a dönen Kara Corc'u yakalatarak kafasını kestirdiği ve kesik başı İstanbul'a gönderdiği aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, 1829 "Edirne Barışı"ndan sonra Sırpların ayrıcalıklarını "biraz daha artırarak" Miloş'a prens unvanı verdiği, bu şekilde Sırbistan'ın iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı bir devlet

haline geldiği vurgulanmıştır (1951, s. 143). Sırp isyanı ile ilgili, "Sırp isyanı Osmanlı İmparatorluğunda hıristiyan tebanın ilk isyanıdır" vurgusu yapıldıktan sonra bu isyanın bastıralamama sebepleri olarak "İmparatorluğun zayıflığı ve Rusyanın karışması" gösterilmiş ve sonuçta Sırpların bağımsız bir devlet olarak tamamen imparatorluktan ayrıldıkları belirtilmiştir. Konunun sonunda, Sırp isyanının kronolojisi ana hatlarıyla verilmiş, 1804 yılında başlayan isyanın aralıklarla devam ettiği ve sonunda 1878 Berlin Kongresi'nde alınan bir kararla bağımsız Sırbistan'ın kurulmasıyla sona erdiği ifade edilmiştir (1951, s. 144).

Atsız ve Oran'ın *Tarih III*'de, "3. Balkanlar milliyet hareketleri" alt başlığında Osmanlı Devleti'nin "Balkanlarda yerleşmesinden" sonra Hristiyan milletlerinin durumlarında herhangi bir değişiklik olmadığı; Türklerin bu milletleri asimile etmek gibi bir politika gütmediğinden ötürü bütün Hristiyan milletlerin din, dil ve geleneklerinde tamamen serbest bırakıldıkları ileri sürülmüştür. Balkan Hristiyanlarının özel kanunları ile aralarındaki davaları baktıkları, eski köy ve nahiyelerinde teşkilâtlarını aynen devam ettirdikleri, manastırların birer okul görevi yerine getirdiği ve buralarda "millî tarihlerinin hâtıralarını" andıkları aktarılmıştır. Bütün bu ayrıcalıklı durumlarına rağmen, Balkan milletlerinin XIX. yüzyıldan itibaren birer birer isyan etmeye başladıkları; bu durumun sebepleri olarak, "Osmanlı idaresinin bozulmuş olması, Rusyanın kışkırtması ve Fransa ihtilali'nin Avrupaya yaydığı hürriyet fikirleri"nin çok önemli rol oynadığı ifade edilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 172). O dönemin büyük devletlerinin Balkan Hristiyanlarının isyanlarına karşı tutumu ele alınmıştır. Bu bağlamda, İngiltere ve Fransa'nın Balkan politikasının "iki taraflı" olduğu; siyasî sebeplerden ötürü Osmanlıları, dinî sebeplerden ötürü de Balkan Hristiyanlarını tuttukları ileri sürülmüştür. Avusturya'nın ise yönetimi altındaki milletlere örnek olmasından çekindiği için bu milletlerin isyanlarına taraftar olmadığı değerlendirmesi yapılmıştır (1956, 173).

"A-Sırp isyanı (1804)" yan başlığında, Sırpların ilk olarak Yeniçerilerin zulmünü bahane ederek isyan ettikleri, liderlerinin daha önce Avusturya ordusunda "gedikli subay" olarak çalışmış ve çete reisliği de yapmış olan Kara Yorgi isminde biri olduğu belirilmiştir. Osmanlı hükümetinin de başlangıçta Yeniçerilerin

cezalandırılması amacıyla isyancılara yardım ettiği, bunların birkaç kale ile Belgrad'ı dahi ele geçirdikleri ve burada esas niyetlerini ortaya çıkararak "ecnebi bir devletin kefaleti altında olmak üzere ıslahat yapılmasını ve imtiyazlar verilmesini" talep ettikleri vurgulanmıştır. Sırp asilerin, Osmanlı Devleti'nin bu istekleri reddetmesi üzerine, Osmanlı Devleti aleyhine döndükleri, Rusya'dan ve Avrupa'dan yardım istedikleri ve bu şekilde Sırp isyanının başlamış olduğu dile getirilmiştir (1956, s. 173).

Kara Yorgi'nin isyanı başlattığı esnada, içte ve dışta zor bir dönemden geçen Osmanlı Devleti'nin bu isyana karşı "gerekli tedbiri" alamadığı; bu durumdan yararlanan Sırpların Bosna taraflarına saldırdığı, Karadağlılarında Rusya'nın kışkırtmasıyla ayaklandıkları belirtilmiştir. 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı boyunca isyanın devam ettiği, bu sırada Rusların Sırplara silah ve para göndermeği "ihmal etmediği"; Bükreş Antlaşması'yla Sırbistan'a bazı ayrıcalıklar verileceği sözü verildiği halde Kara Yorgi'nin bağımsızlığa yakın bir ayrıcalık talep etmesinden ötürü isyanın devam ettiği ifade edilmiştir. Ancak Rus savaşının bitmesiyle Osmanlı ordusunun serbest hareket etme imkânı elde ettiği, bunun üzerine Osmanlı ordusunun üç koldan Sırplar üzerine hücum ettiği, sonunda asilerin her tarafta yenilgiye uğratıldığı ve Kara Yorgi'nin de 1813 yılında Macaristan'a kaçtığı aktarılmıştır (1956, s. 173).

Kara Yorgi'nin yerine, rakibi olan Miloş Obrenoviç'in geçtiği, Sırpların yeni liderleriyle isyana devam ettikleri ancak Rus çarının devreye girmesiyle, Miloş'un "Sırpların reisi" olarak tanındığı ve Napolyon tehlikesi ortadan kalktığı için rahatlayan Rusya'nın müdahalesini engellemek düşüncesiyle, bazı şartlar karşılığında Sırbistan'ın kuzey kısmına, 1816 yılında bazı ayrıcalıklar verildiği ifade edilmiştir. Miloş Obrenoveç'in, daha sonra Sırbistan'ın imtiyazlarını genişletmek için kimi zaman Rusya'nın kimi zaman Osmanlı Devleti'ne yüzünü çevirdiği, 1818 yılında Sırbistan'a dönen Kara Yorgi'yi öldürterek kesik başını İstanbul'a gönderdiği ve sonunda Edirne Antlaşması'ndan sonra 1830 yılında yayınlanan bir fermanla "öteden beri Rusya'nın istediği imtiyazların" uygulamaya konulduğu belirtilmiştir. Sırbistan'ın hukuki bakımından "fi'len muhtariyet" kazandığı; bu fermana göre

“Mali, dini, adli ve zabıta bakımından iç işlerinde serbest, dış siyasetde Osmanlı’lara bağlı” kalacağı aktarılmıştır (1956, s. 173-174).

Oktay’ın *Tarih III*’de, “3-Osmanlılarda Milliyet Hareketleri” alt başlığında, “7-Sırp isyanı ve Sırp Devletinin kurulması (1804-1830)” yan başlığında, ilk olarak, Sırbistan’ın Fatih zamanında Osmanlı Devleti’ne katıldığı bilgisi verilmiştir. Osmanlıların, bütün Hristiyan tebaaya olduğu gibi Sırplara da din, mezhep ve dil hürriyeti verdiği ve bu sebeple Sırp köylüsünün toprağına, ahlâk ve geleneklerine bağlı kaldığı ileri sürülmüştür. Sırplar’ın, Karlofça Antlaşmasına kadar Osmanlı Devleti’nin “en iyi bir tebaasını teşkil” ettiği; XVIII. yüzyıl boyunca meydana gelen Osmanlı-Rusya ve Avusturya savaşları nedeniyle Sırbistan topraklarının zaman zaman istîlâya uğradığı ve kimi zaman Osmanlı Devleti’nini kimi zaman da Avusturya’nın eline geçtiği ifade edilmiştir. Bu durumun, Sırplar’ın rahat ve huzurunu kaçırdığı fakat pek çok yabancı milletle temasını artırdığı vurgulanmıştır (Oktay, 1964, s. 221).

XVIII. yüzyılda, Sırplar’ın Osmanlı Devleti’nden “soğumalarına” neden olarak; Osmanlı merkezî yönetiminin bozulması, Sırbistan’ı yöneten ve kendilerine Dayı denilen “Yeniçeri kodamanlarının” halka yapmış oldukları “eziyet ve zulümler” gösterilmiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Rusya ve Avusturya’nın, Sırbistan’a “birtakım gizli ajanlar” gönderdikleri; bunların Sırplar’a “milliyet ve hürriyet fikirleri”ni aşıladıkları ve onları sürekli olarak Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttıkları, Fransız İhtilâli’nin de bu durumda az da olsa payının olduğu ileri sürülmüştür (1964, 221).

Sırp isyanının, XIX. yüzyılın başlarında, Yeniçerilerle şikâyetlerle başladığı, asilerin gruplar halinde dağlara çıkarak çeteler oluşturdukları ve isyancı grubun başına 1804’de Kara Yorgi isminde bir “Sergerde” nin geçmesiyle isyanın “millî bir karakter” aldığı vurgulanmıştır. Kara Yorgi’nin “domuz ticareti” sayesinde zenginleştiği, zamanında Avusturya ordusunda subaylık ettiği, bir ara dağa çıkarak eşkîyâlık da yaptığı dile getirilmiştir. Kara Yorgi’nin isyanının kısa sürede geliştiği, Osmanlı Devleti’nin o esnada, Rusya ile savaş halinde olması sebebiyle isyana

gereken önemi veremediği; Rusların, Sırplarla anlaşarak isyanın büyümesine yardım ettiği ifade edilmiştir. Rusların, Bükreş Antlaşması imzalanana kadar Sırplara yardım ettiği hatta Bükreş Antlaşmasına Sırplara özerklik verileceğine dair bir madde koydurduğu belirtilmiştir. Kara Yorgi'nin, Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitmesinden sonra, yukarıda bahse konu olan maddeye dayanarak Osmanlı Devleti'nden "istiklâlini istemeye kalktığı"; bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nin Sırbistan "işlerine önem vermeye" başladığı ve isyanın bastırıldığı bilgisi verilmiştir. Kara Yorgi'nin, Osmanlı Devleti'ne yenilmesi üzerine 1813 yılında Avusturya'ya kaçtığı, bir süre sonra, Miloş Obrenoviç isminde, "diğer zengin bir domuz taciri"nin Sırpların lideri olduğu ifade edilmiştir. Bu yeni durum üzerine, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Sırbistan meselesine karışmasını engellemek için Miloş'u "Sırbistan Prensi (Baş Knez) olarak tanımak zorunda kaldığı, ona bazı imtiyazlar verdiği ve böylece Osmanlı yönetiminde ayrıcalıklı bir Sırbistan Prensliği'nin kurulduğu beliritilmiştir (1964, s. 222).

Miloş Obrenoviç'in, ayrıcalıkları kazandıktan sonra Osmanlı Devleti'yle "iyi geçindiği", hatta Sırbistan'a dönen rakibi Kara Yorgi'yi idam ettirdiği ve kafasını İstanbul'a gönderdiği belirtilmiştir. Sırbistan'ın durumunun 1830 yılına kadar bu şekilde devam ettiği; Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra, Sırbistan'ın, "Osmanlı Devletine bağlı, fakat iç işlerinde serbest bir devlet" haline geldiği ve Osmanlı Devleti'nin birkaç kale hariç Sırbistan'da bulunan güçlerini geri çektiği vurgulanmıştır. Buradan itibaren incelenen diğer kitaplarda verilmeyen Sırbistan'daki hanedan kavgaları aktarılmaya başlanmıştır. Buna göre, Miloş Obrenoviç'in Sırbistan Prensi olmasından bir müddet sonra, 1840 yılında, Kara Yorgi yanlılarının kendisini Prenslikten indirerek yerine bir süre oğullarını geçirdiği fakat sonunda Sırbistan Prensliği'nin "Kara Yorgi sülâlesine" geçtiği dile getirilmiştir (1964, s. 222).

Akşit'in *Tarih III*'de, "Balkan Devletlerinin Kuruluşu" alt başlığında ilk olarak, Balkanlardaki Osmanlı tebaası Hristiyan milletlerin, Osmanlı Devleti'ne isyan etmesinin sebepleri sıralanmıştır. Buna göre, Hristiyan milletlerin; Fransız İhtilâliyle dünyaya yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketlerinin etkisi, Osmanlı

Devleti'nin eski gücünden uzaklaşması, Avrupa'nın o dönemdeki büyük devletlerinin bu milletleri kışkırtmaları ve korumaları vb. sebeplerle isyan ederek Osmanlı Devleti'nden ayrıldıkları ve bağımsız birer devlet kurdukları vurgulanmıştır (Akşit, 1981, s. 204).

"Sırp ayaklanması ve Rus savaşı" yan başlığında, Sırbistan'ın, Fatih Sultan Mehmet döneminde "bir Osmanlı ili haline" getirildiği, Sırp köylüsünün kendi topraklarının "gerçek sahibi" olarak bulundukları köylerde yaşamaya devam ettikleri; sadece her sene elde ettikleri ürünün bir kısmını vergi olarak Tımarlı Sipahilere verdikleri vurgulanmıştır. Sırpların, "âdil Türk" idaresinden memnun oldukları fakat XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren durumun değiştiği; bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, Rusya ve Avusturya ile yaptığı savaşlar esnasında Sırbistan topraklarının, savaş alanı oldukları için zarar gördüğü ileri sürülmüştür (1981, s. 205). Rusya ile Avusturya'nın propagandacılarının Sırplar arasında milliyetçilik düşüncesini uyandırmak için çabaladıkları, diğer yandan, merkezden bir hayli uzakta bulunan Sırbistan'daki kalelere yerleştirilen Yeniçerilerin keyfî davranışlarıyla halkı ezdikleri belirtilmiştir. Sırpların, bütün bu sebeplerin etkisi ve knez adı verilen beylerinin, Yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine, daha önce çete başkanlığı yapmış ve Avusturya ordusunda görev almış olan, Kara Yorgi'nin liderliğinde 1804 yılında isyan ettikleri aktarılmıştır (1981, s. 205).

Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'nda, padişahın Sırplara bazı ayrıcalıklar tanıdığı, Kara Yorgi'nin bu ayrıcalıklara dayanarak "bağımsızlığa yakın imtiyazlar" istediği ancak Osmanlıların, Rusya "himayesinden yoksun kalan" Sırplar üzerine ordu göndererek, Kara Yorgi'yi yenilgiye uğrattığı ifade edilmiştir. Bu durum üzerine Kara Yorgi'nin Avusturya'ya kaçtığı ve Sırbistan'ın büyük bölümünün yeniden itâat altına alındığı dile getirilmiştir. Sırplar'ın, 1815 yılında Miloş Obrenoviç isminde "zengin bir domuz tüccarının" idaresi altında yeniden isyan ettikleri, bu esnada, Osmanlı Devleti'nin, Napolyon tehlikesinin ortadan kalkmasıyla rahatlayan Rusya'nın, Sırbistan işlerine müdahale etmesini engellemek için Miloş'u Sırbistan Prensi (Baş Knez) olarak tanıdığı ifade edilmiştir. Daha sonra, 1816 yılında sadece kalelerde Osmanlı askeri

kalmak şartıyla Kuzey Sırbistan'a bazı önemli ayrıcalıkların verildiği belirtildikten sonra şu değerlendirme yapılmıştır: "Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu ilk defa Hıristiyan halkın ayaklanmasına baş eğmiş oluyordu." (1981, s. 205-206).

Miloş Obrenoviç'in Osmanlı Devleti'nden ayrıcalıkları elde ettikten sonra padişahın yakınlığını kazanmaya çalıştığı; bu bağlamda, 1818 yılında Sırbistan'a dönen Kara Yorgi'nin başını keserek İstanbul'a gönderdiği aktarılmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra Sırbistan'ın "dış siyasette Osmanlı Devleti'ne bağlı, fakat iç işlerinde serbest bir devlet" haline geldiği vurgulanmıştır. Sonunda, 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Sırpların "tam bir bağımsızlığa" kavuştukları belirtilmiştir (1981, s. 206).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih III*'de, Sırp İsyanı'ndan, incelenen diğer tarih ders kitaplarının aksine sadece birkaç cümle ile bahsedilmiştir. Buna göre, Sırp İsyanı, kitapta, "Türk-Rus Savaşı (1809-12), Sırp ve Yunan İhtilâlleri" alt başlığında bahse konu olmuştur. Bu bağlamda, 1809-12 Rus savaşının Bükreş Antlaşması (1812) ile son bulduğu, Türkiye'nin Besarabya'yı kaybettiği, Belgrad ve çevresinden oluşan "küçük bir Sırbistan prensliğine, muhtâriyet (otonomi)" verildiği belirtilmiştir (Öztuna, 1976, s. 157-159).

Şirin'in *Tarih III*'de, Sırbistan'ın, Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren Osmanlı Devleti'nin "bir eyaleti" olduğu, Osmanlıların, diğer Hristiyan "uyruklarına" olduğu gibi, Sırplara da "her türlü din, dil, gelenek, hürriyeti" sağladığı ve Sırpların "insanca yaşamasını" sağladığı ileri sürülmüştür. Fakat bu durumun, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra değişmeye başladığı, bu yüzyılda yapılan savaşlar sırasında Sırbistan'ın sık sık el değiştirmesinin "halkın huzurunu" bozduğu; XVIII. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde ortaya çıkan bozulmalarından dolayı diğer eyaletlerde olduğu gibi Sırbistan'da da Yeniçerilerin "halka kötü davrandıkları" vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan faydalanmak isteyen Rusya ve Avusturya'nın, Sırbistan'da Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulundukları aktarılmıştır. Ayrıca Fransız İhtilâli'nin

yaydığı "milliyet, bağımsızlık, hürriyet" gibi fikirlerin de Sırplar üzerinde etkili olduğu değerlendirmesi yapılmıştır (Şirin, 1986, s. 207).

Yukarıda belirtilen bütün bu sebeplerden dolayı, "Kara Yorgi adında bir Sırplı"nın 1804 yılında, Yeniçerilerden şikâyetle başlayan ayaklanmayı, "millî bir havaya sokarak" büyüttüğü ve bu esnada, Osmanlı-Rus Savaşı'nın da bir yandan devam etmesi ile Osmanlı Devleti'nin isyanın üzerine gidemediği ileri sürülmüştür. Rusların da bu isyanı büyütmek için her türlü yardımı yaptıkları ancak Osmanlı-Rus savaşının bitmesinden sonra "Sırbistan işlerine" önem verildiği ve 1813 yılında isyanın bastırıldığı aktarılmıştır. Fakat bir süre sonra Sırp İsyanı'nın, Miloş Obrenoviç isminde birinin başkanlığında tekrar başladığı ve Rusların isyana müdâhale etmesini engellemek için Osmanlı Devleti'nin, Miloş'a "bazı imtiyazlarla Sırbistan Prensliği" verdiği belirtilmiştir. Bu durumun 1829 Edirne Antlaşması'na kadar değişmeden devam ettiği, bu antlaşma sonucunda Rusların baskısıyla Sırbistan'ın "Osmanlı Devleti'ne bağlı, iç işlerinde serbest bir devlet" haline geldiği ve 1878 Ayestefanos Antlaşmasıyla "tamamen ayrı bir devlet olduğu" ifade edilmiştir (1986, s. 207).

Mumcu'nun *Tarih 3*'te, "B. Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyanlar" alt başlığında, "1. İsyanların Sebepleri" yan başlığında, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde pek çok isyan çıktığı, bu isyanların büyük ve kapsamlı olanlarının Balkan Yarımadası'nda meydana geldiği ifade edilmiştir. Balkan isyanlarının çıkmasında Fransız İhtilâli ile "uyanan milliyet duygusunun" önemli payı olduğu fakat dış güçlerin özellikle Rusya'nın, bu duyguları kışkırtarak isyanların çıkmasını "kolaylaştırdığı" ve "haksız müdahaleleri" ile de bastırılmasını zorlaştırdığı vurgulanmıştır (Mumcu, 1990, s. 141).

"2. Sırp İsyanı" yan başlığında, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı ilk isyanın, XIX. yüzyıl başında Balkan Yarımadası'nın orta bölümlerinin kuzeyinde yer alan ve XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı idaresi altında olan Sırbistan'da çıktığı belirtilmiştir. Sırpların, Osmanlı idaresi altında uzun zaman rahat bir yaşam geçirdikleri fakat XVIII. yüzyılda Osmanlı toprak sisteminin bozulması, merkezî

otoritenin çok azalması, Sırbistan kalelerinde görev yapan Yeniçerilerin halka zulmü gibi sebeplerinin Rusların kışkırtmaları ile birleşmesi üzerine Kara Yorgi isminde bir liderin öncülüğünde 1804 yılında isyan ettikleri ifade edilmiştir. Bu isyanın, Osmanlı Devleti tarafından "tam bastırılmak üzereyken", XIX. yüzyılın "ilk Türk-Rus savaşı"nın çıktığı, bu durumun Sırp isyanının tamamen söndürülmesini çok zorlaştırdığı değerlendirilmesi yapılmıştır (1990, s. 141).

Rusların, 1806-12 Osmanlı-Rus savaşını bitiren 1812 Bükreş Barışı'na, "savaşta kendilerine yardımı dokunan" Sırplar için de bir madde eklettikleri ve bu maddeye göre, "Sırbistan'ın özerk" olduğu aktarılmıştır. Bundan böyle de, Sırbistan'da Osmanlı hâkimiyetinin "salt sözde" kaldığı ve Sırpların "aşama aşama" bağımsızlıklarını kazandıkları, parantez içinde 1878 Berlin Barışı şeklinde belirtilmiştir (1990, s. 142).

Yıldız- Alptekin- Şahin ve Bostan'ın *Tarih 3*'te, "4. Sırp İsyanı" alt başlığında, "Sırp İsyanı'nın Sebepleri" yan başlığında, Sırbistan'ın Fatih döneminde Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar barış içinde yaşadığı ileri sürülmüştür. Bu döneme kadar, Sırp köylüsünün toprağının sahibi olduğu; din ve dil hürriyeti içinde yaşadığı vurgulanmıştır. Fakat XVII. yüzyılda, Osmanlılar ile Avusturya ve Rusya arasından uzun süren savaşların Sırbistan topraklarında yaşanmasının, Sırp halkının arasında "huzursuzluğun başlamasına" neden olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda Rusya ile Avusturya'nın Sırp halkı arasında milliyeçilik düşüncesini yayma faaliyetleri, Osmanlı yönetimindeki çözülmenin Balkanlarda da yansımalarının görülmesi ve bölgede görev yapan Yeniçerilerin "haksız davranışları"nın Sırp halkının isyan etmesine neden olduğu vurgulanmıştır (Yıldız vd., 1990, s. 164-165).

"Sırp İsyanı'nın Başlaması ve Yayılması" yan başlığında, ilk Sırp isyanının Yeniçerilerin padişaha şikâyet etmesi üzerine knez ismi adı verilen Sırp idarecilerini öldürmesiyle 1804 yılında başladığı bilgisi verilmiştir. Sırp asilerin, Kara Yorgi başkanlığında silahlandıkları ve dağlara çekildikleri; Kara Yorgi'nin isyana katılma konusunda kararsız kalan gösteren Sırp köylüsü arasında mücadelenin padişaha

değil Yeniçerilere karşı olduğu ve kendisinin padişaha bağlı olduğunu yaymaya çalıştığı belirtilmiştir. Yeniçerilerin baskısından şikâyetçi olan bazı Müslümanların dahi Sırpları desteklediği fakat Yeniçerilerin "sindirilmesinden" sonra isyanın durmadığı ve Sırpların bazı yeni şartlar ileri sürerek Osmanlı idaresine "katılmak" istedikleri ifade edilmiştir (1990, s. 165).

Sırpların, 1807 yılında, o esnada devam eden Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rusların Sırpları "kışkırtması ve yardım etmesi"nin isyanların yeni bir aşamasını başlattığı, Karadağ'ın da Sırplar'a katıldığı fakat Avusturya'nın Rusya himayesinde kalacak bir Sırbistan'ı desteklemediği ileri sürülmüştür. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'ndan sonra ümitlenen Sırpların bağımsızlık istemeye kalktığı, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a ordu göndermesiyle isyanın bastırıldığı ve Kara Yorgi'nin 1813 yılında Avusturya'ya sığındığı dile getirilmiştir. Kara Yorgi'nin kaçmasından Sırp asilerin kısa bir süre sonra Miloş Obrenoviç isminde başka bir knezin etrafında toplandıkları, bu esnada Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın müdâhale etmesini engellemek için Miloş'u baş knez olarak tanıdığı ve ona bazı ayrıcalıklar sağlayarak 1816 yılında Sırbistan'ın "imtiyazlı bir prenslik" prenslik olmasını kabul ettiği belirtilmiştir. Konunun sonunda Sırbistan'ın, 1829 Edirne Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne bağlı ancak içişlerinde serbest bir duruma geldiği ve 1878 Ayestefanos Antlaşması'yla "tam bağımsızılığı" elde ettiği bilgisi verilmiştir (1990, s. 165).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Tarih III*'de, bir Osmanlı eyâleti olan Sırbistan'ın, Fatih zamanında "alındığı", alındıktan itibaren Sırpların, "büyük bir hoşgörüyle" dinleri ve dillerinde serbest bırakıldığı; ticaretle uğraştıkları, askerlik yapmadıkları ve kendilerinden devletin belirlediği miktar dışında vergi alınmadığı vurgulanmıştır. XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'ne "sadakatle bağlı" olan Sırpların, bu yüzyılın sonlarından itibaren tutumlarında değişmeye başladığı belirtildikten sonra bu durumun nedeni olarak özellikle devletin uzun süren savaşlar yapmasının iç düzenin bozulmasına yol açtığı ileri sürülmüştür. Bu durumun bölge halkını huzursuz ettiği, bu topraklarda "gözü olan" Rusya ve Avusturya'nın işine yaradığı; bu devletlerin gönderdikleri ajanlar yoluyla Sırpları, Osmanlı Devleti

aleyhine kışkırttıkları ifade edilmiştir. Bütün bu sebeplerin yanında, Fransız İhtilâli'nin yaydığı "hürriyet ve eşitlik, milliyet ve bağımsızlık ilkeleri" nin de Sırpları etkilediği aktarılmıştır (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 152).

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, 1803 yılında, Kara Yorgi isminde, daha önce Avusturya ordusunda yer almış olan bir Sırplının, çevresine topladığı bazı köylülerle beraber isyan ettiği; Osmanlı Devleti'nin iç meseleleri nedeniyle Rusya tarafından desteklenen isyanla ilgilenemediği dile getirilmiştir. Rusya ile savaşın başlamasından dolayı Sırp isyanının ancak 1812 Bükreş Antlaşması'ndan sonra bastıralabildiği fakat Miloş Obronoviç isminde diğer bir Sırplı tarafından on üç yıl sonra isyanın tekrar başlatıldığı ve Rusya'nın isyana karışmasını engellemek için Miloş'a, Sırbistan Prensliği'nin verildiği ifade edilmiştir. Sırbistan'ın, 1829 Edirne Antlaşması ile iç işlerinde serbest bırakıldığı, 1878 Ayestefanos (Yeşilköy) ve Berlin Antlaşmaları sonunda "Rusların baskısıyla tamamen bağımsız" bir devlet olduğu bilgisi verilmiştir (1991, s. 152-153).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi I*'de, "4. İsyanlar" alt başlığında, "a. Sırp İsyanının Gelişmesi" yan başlığında, incelenen tarih ders kitaplarında ilk defa Sırp isyanının 1804 yılında, III. Selim döneminde başladığı vurgulanmıştır. İsyanın Avusturya ve Rusya desteğiyle "kanlı" bir şekilde geliştiği ve isyancıların Belgrad'ı işgal ederek buradaki Türkleri öldürdükleri belirtilmiştir (Deliorman, 1995, s. 190).

Osmanlı-Rus Savaşı'nı bitiren Bükreş Antlaşması (1812) ile Sırplara ayrıcalıklar verilmesinin kararlaştırıldığı fakat bu antlaşmanın Sırpları "yine de memnun etmediği"; Sırpların Türk askerlerinin kalelerde bulunmaya devam etmesine karşı çıktıkları ve Osmanlı Devleti'nin, kendilerinin ödemeleri için belirlediği vergiyi ağır buldukları belirtilmiştir. Bu sebeple, karışıklığın bitmediği Sırbistan'a Osmanlı kuvvetlerinin yürüyerek asileri "sindirdiği", isyanın lideri Kara Yorgi'nin Avusturya'ya kaçtığı aktarılmıştır. Burada, incelenen diğer tarih ders kitaplarında verilmeyen Kara Yorgi'nin Osmanlı Devleti ile arasını bozmak istemeyen Avusturya tarafından tutuklandığı, bu durum üzerine Sırbistan'ın yeni liderinin Miloş Obrenoviç olduğu bilgisi verilmiştir. Sırp İsyanının daha sonra aralıklarla devam

ettiği, 1829 yılında, "Rusların galibiyeti" ile sona eren savaştan sonra bağımsızlık yolunda Sırplara, "daha geniş haklar" verildiği ifade edilmiştir (1995, s. 190).

Bu kitapta, diğer incelenen diğer tarih ders kitaplarından farklı olarak, Sırp İsyanı'nın sebepleri Osmanlı Devleti'nin iç işlerinin bozulmasını ya da Yeniçerilerin Sırplara yaptığı zulmü göstermemiş; isyanın suçunu tamamen Sırp tarafına yüklemiştir.

Kara'nın *Osmanlı Tarih 1*'de, "c) Sırp İsyanı" alt başlığında, Sırbistan'ın Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'ne katıldığı, Osmanlı Devleti'nin "toprakları içindeki bütün Hristiyanlara tanıdığı dil, din ve hürriyeti"ni, Sırplara da tanıdığı ve bu şekilde Sırp halkının "toprağına bağlı kaldığı" ifade edilmiştir. Fakat bu durumun 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra değişmeye başladığı ve Osmanlı Devleti'ne bağlı topluluklardan "ilk ayaklanan"ların Sırplar olduğu vurgulanmıştır. Burada, Sırp isyanının sebepleri olarak, Altan Deliorman'ın görüşlerinden farklı şekilde, 1797 yılında Fransa'nın Dalmaçya kıyılarını ele geçirmesinden sonra Sırplar arasında yayılan milliyetçilik fikirleri ile Rusya'nın kışkırtmasını ileri sürmüştür. Yukarıda öne sürülen görüş tekrar edilerek Sırp İsyanı'nın, Rusların ve Batılıların kışkırtması sonucu başladığı, Sırpların 1804 yılında Kara Yorgi etrafında toplanarak isyan ettikleri, 1806 Osmanlı-Rus savaşının isyanın genişlemesine neden olduğu ve savaşın sonunda 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması ile Sırplara bazı "imtiyazlar" verildiği aktarılmıştır. Fakat Kara Yorgi'nin "bağımsızlığa yakın" isteklerde bulunmasından dolayı isyana devam ettiği, bunun üzerine Sırbistan'a gönderilen Osmanlı güçlerinin Kara Yorgi'yi yenilgiye uğrattığı, Kara Yorgi'nin Avusturya'ya kaçtığı ve Sırplar tarafından ele geçirilen kalelerin geri alındığı belirtilmiştir (Kara, 1999, s. 170).

Sırpların başına Kara Yorgi'nin kaçmasından sonra Miloş Obronoviç'in geçtiği, isyanın yeniden başladığı, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın müdahalesini engellemek için Miloş'u Sırp prensi olarak tanıdığı ve bu şekilde Osmanlı Devleti'nin idaresinde, "imtiyazlı bir Sırbistan Prensliği"nin kurulduğu dile getirilmiştir. Bu durum üzerine Miloş Obronoviç'in Osmanlı Devleti ile "iyi

geçindiği", Sırbistan'a geri dönen Kara Yorgi'yi öldürterek Osmanlı Devleti'ne "bağlı olduğunu"ispatlamaya çalıştığı ifade edilmiştir. Sırbistan'ın 1829 Edirne Antlaşması ile iç işlerinde bağımsız hale geldiği, 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılarak "bağımsız bir ülke" haline geldiği bilgisi verilmiştir (1999, s. 170).

Güneş ve Özbek'in *Tarih 2*'de, "2. Milliyetçilik Hareketleri ve Yeni Meseleler" alt başlığında, 1789 Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan "ulusçuluk akımından" en çok Osmanlı Devleti'nin etkilendiği değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmenin gerekçeleri olarak şu görüşler ileri sürülmüştür: "Çünkü gerek içeride ve gerekse dışarıda durumu gün geçtikçe kötüye giden devlet, otoriteyi sağlayamaz duruma gelmiştir. Bir de buna, başta Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere ve Avusturya gibi devletlerin Osmanlı egemenliğindeki Hristiyanları ayaklanmaya kışkırtmaları eklenince, durum iyice tehlikeye girmiştir.". Ardından Sırpların ve Yunanların, ulusçuluk duyguları ile hareket ederek bağımsızlıklarını kazandıkları vurgulanmıştır (Güneş ve Özbek, 2004, s. 80).

"a. Sırp İsyanı" yan başlığında, isyanın XIX. yüzyılın başında Sırpların Yeniçerilerden şikâyetleriyle başladığı; XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinden memnun olan Sırpların, "bu yüzyılda huzursuzluk çıkarmaya" başladıkları belirtilmiştir. Sırpları, Fransız Devrimi ile dünyaya yayılan ulusçuluk fikrinin etkilediği, aynı yüzyılda Osmanlı toprak sisteminin bozulduğu ve merkezî otoritenin bir hayli zayıfladığı ve bu yüzyılda Sırbistan toprakları üzerinde meydana gelen savaşların Sırp topraklarına çok zarar verdiği aktarılmıştır. Sırbistan'da, Avusturya ile Rusya'nın devamlı olarak Sırpları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmalarının ve kalelerde bulunan Yeniçerilerin halka kötü davranmalarının halkın huzursuzluğunu iyice arttırdığı ifade edilmiştir (2004, s. 80-81). Sırpların Yeniçerilerin hareketlerini bahane ederek silâhlanmaya başladıkları, 1804 yılında Kara Yorgi isminde birisinin liderliğinde isyan ettikleri ve isyan bastırılmak üzere iken başlayan Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Sırp İsyanı ile yeterince ilgilenemediği ve Rusyanın teşviki ve işbirliğiyle isyanın daha da büyüdüğü belirtilmiştir. Kara Yorgi'nin, Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitmesinden ve Bükreş Antlaşması'ndan sonra

Sırbistan'ın bağımsızlığını istemeye "niyetlendiği" fakat Osmanlı Devleti'nin Sırp İsyanı'nı bastırdığı ve Osmanlı ordularına mağlup olan Kara Yorgi'nin 1813 yılında Avusturya'ya kaçtığı aktarılmıştır (2004, s. 81).

İncelenen diğer tarih ders kitaplarından farklı olarak bu kitapta Osmanlı Devleti idaresinde imtiyazlı bir Sırbistan prensliği kurulduğu ardından idaresinin Miloş'a verildiği öne sürülmüştür. Daha sonra, Kara Yorgi'nin geri döndüğü Sırbistanda yakalanarak öldürüldüğü, Sırbistan'ın bu durumunun 1830 yılına kadar aynen devam ettiği belirtilmiştir. Rusya ile imzalanan 1829 Edirne Antlaşması'yla, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı, iç işlerinde serbest bir devlet haline geldiği ve 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile bağımsız bir devlet oldukları bilgisi verilmiştir (2004, s. 81).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, Sırp İsyanı, İlber Ortaylı'nın eserinden esinlenerek ismi verilen "V. Ünite: En Uzun Yüzyıl (1800-1922)"de, ikinci konu olan "II. Mahmut Dönemi Siyasi Olayları"nda, "1. Milliyetçilik Hareketleri ve İsyanlar" alt başlığında ele alınmıştır. Konuya başlamadan önce öğrencileri konuya motive etmek için "Hazırlanalım" adı altında iki soru sorulmuştur. Dönemin Rus Çarı, İngiltere Başbakanı, Avusturya Başbakanı ve Osmanlı devlet adamı ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın, Balkanlardaki Hristiyan milletlerin durumu ve Fransız İhtilâli ile ilgili görüşleri alıntı cümleler halinde verilmiştir. Bu görüşler aktarıldıktan sonra görüşlerle ilgili öğrencilere iki soru (bkz. Görsel 4.15) yöneltilmiştir (Turan vd., 2014, s. 163).

Görsel 4. 15. Milliyetçilik Hareketleri ve Dönemin Devlet Adamlarının Görüşleri

Kaynak: Vicdan Turan vd., 2014, s. 163.

Sırp İsyanı aktarılmaya başlanmadan önce Fransız İhtilâli'nin Osmanlı Devleti tarafından nasıl algılandığı ele alınmış, ardından ihtilâlin etkilerinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilâli'ni ortaya çıktığı dönemde "Fransa'nın iç sorunu" olarak değerlendirdiği hatta ihtilâl rejimini tanıyarak Fransa ile iyi ilişkiler geliştirdiği vurgulamıştır. Fakat daha sonra Osmanlı Devleti'nin "Batılılaşma" faaliyetleri esnasında, Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkan ve bütün dünyaya yayılan milliyetçilik ve özgürlük fikirlerinden etkilenmeye başladığı belirtilmiştir. Burada Rusya'nın milliyetçilik fikrini kullanarak Balkan milletlerini teşvik ettiği; "parçala, böl, yönet" stratejisi uygulayarak Osmanlı Devleti'nden ayırmaya çalıştığı ve bu şekilde ezelî politikası, "sıcak denizlere inme"yi gerçekleştirmek istediği ifade edilmiştir. Rusya'nın, bu politikayı uygularken ideoloji olarak Panslavizm'i benimsediği ileri sürülmüş ve "Bilgi Notu" (bkz. Görsel 4.16)

olarak bu ideoloji hakkında kısa bir bilgi, kutucuk içerisinde yer almıştır (2014, s. 164).

Görsel 4.16. Panslavizm Tanımı

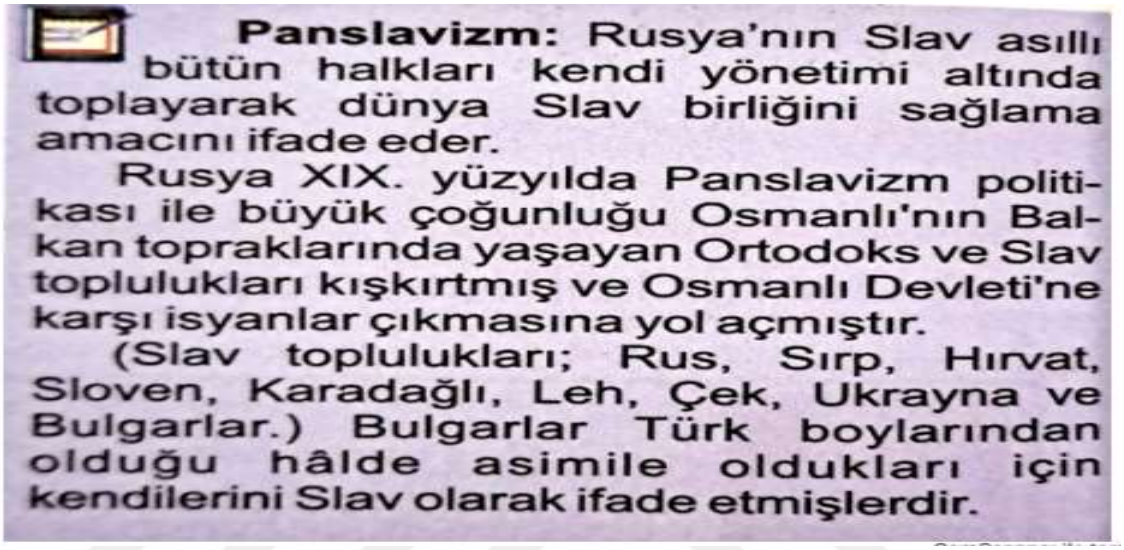

Kaynak: Vicdan Turan vd.,2014, s. 164.

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan milliyetçilik isyanlarının sebepleri olarak Rusya'nın uyguladığı Panslavizm politikası öne çıkarılırken; Rusya'nın Avrupa devletleri ile yaptığı sömürgecilik yarışının da etkili olduğu dile getirilmiştir (2014, s. 164).

"a. Sırp İsyanı'nda, Sırpların, Fatih döneminde, Osmanlı Devleti'ne bağlı hale geldiği, din, dil ve kültürlerini yaşamalarında serbest bırakıldığı; Sırbistan'ın, Avusturya ile yaptığı savaşları esnasında, "savaş alanı" haline geldiği ve Avusturya ile Rusya'nın ajanları vasıtasıyla "milliyetçilik ve bağımsızlık" konusunda teşvik edildiği ileri sürülmüştür. Burada, Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı milliyetçilik akımının etkisi ve Rusların kışkırtmaları ile ilk isyanın Sırbistan'da çıktığı ileri sürüldükten sonra incelenen tarih ders kitaplarında ilk defa Sırp isyanının sebepleri maddeler halinde verilmiştir. Sırp isyanının sebepleri aktarıldıktan sonra, Sırbistan'da ilk isyanın, Kara Yorgi'nin liderliğinde, 1804 yılında çıktığı, 1878 yılına kadar sürdüğü; bu süre içerisinde Sırpların, 1812 Bükreş Antlaşması ile bazı

ayrıcalıklar ettiği ifade edilmiştir. Böylece, "milliyetçilik hareketleri sonucunda imtiyaz elde eden ilk toplum"un Sırplar olduğu ve bu gelişmelerin diğer Balkan toplulukları da cesaretlendirdiği ileri sürülmüştür. Konunun sonunda; Sırpların, 1829 Edirne Antlaşması ile özerklik kazandığı ve 1878 Berlin Antlaşması ile tam bağımsız hale geldiği ve bu gelişmenin ortaya çıkmasında, Rusya'nın payının çok önemli olduğu vurgulanmıştır (2014, s. 164).

Tüysüz'ün *Tarih 10*'da, "2. Milliyetçilik Hareketleri" alt başlığında, "a. Sırp İsyanı" yan başlığında, Sırpların Fatih döneminde Osmanlı egemenliği altına girdiği, XIX. yüzyılın başlarında bağımsızlık elde etmek için ayaklandıkları ve bu isyanın meydana gelmesinde; Sırplara yönelik, "Fransızların milliyetçilik yönünden, Rusların ise dinî yönden" yaptıkları propagandanın etkili olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Rusya ile yaptığı savaşlar esnasında, Sırbistan arazisinin savaş alanı hâline gelmesinin de "Sırplar arasındaki ayrılıkçı fikirleri güçlendirdiği" ifade edilmiştir. Sırbistan'da görev yapan Yeniçerilerin ve bazı devlet görevlilerinin "keyfî" davranışlarının da üstelemesiyle Sırpların, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının iyice zayıfladığı aktarılmıştır. Bütün bu durum üzerine, Sırpların bağımsızlık kazanmak için 1804 yılında, Kara Yorgi liderliğinde ayaklandıkları belirtilmiştir (Tüysüz, 2016, s. 160).

Rusya ile Avusturya'nın yardımlarıyla Sırp isyanının kısa zamanda büyüdüğü, bu sırada Rusya ile savaşa girişen Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmakta güçlük yaşadığı vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin, 1812 Bükreş Antlaşması ile Sırplara "iç işlerini ve vergilerini" düzenleme hakkı verdiği fakat verilen bu hakları beğenmeyen Sırpların isyana devam ettikleri; bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a ordu gönderdiği ve Sırplar yenilgiye uğratılarak Belgrad'ın geri alındığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, isyanı kısa sürede bastırmasına rağmen, Rusya'nın olaya müdâhale etmesini engellemek için Sırplara "yeni ayrıcalıklar" verdiği; Rusya ile imzaladığı 1829 Edirne Antlaşması'nda Sırbistan'a özerklik vermek "zorunda" kaldığı bilgisi verilmiştir. Sırpların, milliyetçilik hareketleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlığını ilk kazanan "ilk topluluk" olduğu ve İdarî anlamda, "ilk özerklik hakkı"nı elde ettiği belirtilmiştir

(2016, s. 160). Sırpların milliyetçilik hareketleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlığını ilk kazanan "ilk topluluk" olduğu ve İdarî anlamda, "ilk özerklik hakkı"nı elde ettiği belirtilmiştir (2016, s. 160).

Komisyon'un Ortaöğretim *Tarih 11*'de, Sırp İsyanı, "4. Ünite Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri"nde, "4.1. İhtilaller Çağı" alt başlığında, "Sırp İsyanı (1804-1817) yan başlığı içerisinde ele alınmıştır. Fransız İhtilâli ile meydana gelen olay ve gelişmelerin, Avrupa'nın siyasî, sosyal ve ekonomik yaşamını altüst ettiği, sonuçları bakımından ise " bütün dünyayı çok yönlü" etkilediği vurgulanmıştır (Komisyon, 2022, s. 123). Fransız İhtilâli'nin sonuçları işlenirken; eşitlik, özgürlük, ulusçuluk, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik gibi kavramların bu ihtilâl ile bütün Avrupa'ya yayıldığı, Avrupa içinde yaşanan birçok savaş sonucunda liberalizm ve milliyetçilik ideolojilerinin etkilediği toplumlarda ulus-devlet anlayışının ortaya çıktığı değerlendirmesi yapılmıştır (2022, s. 125).

"Fransız İhtilali'ni İmparatorluklara Etkisi" yan başlığında, Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan yukarıda sayılan fikirlerin, dönemin çok uluslu imparatorlukları olan Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin "sosyal ve siyasi hayatlarını" etkilediği belirtilmiştir. İhtilâlin diğer imparatorluklara etkileri anlatıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne geçilmiş, bu bağlamda çeşitli ırk, din, dil ve kültüre mensup toplumlardan meydana gelen Osmanlı Devleti içerisinde Fransız İhtilâli ile birlikte milliyetçilik fikrinin yayılmaya başladığı ifade edilmiştir. XIX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nde çıkan isyanların en önemli sebebinin bu fikir akımının olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca, dönemin Fransa İmparatoru Napoleon'un; Balkanları ele geçirmek, Mısır'a ulaşmak ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak hedefinde olduğu ve bu sebeple Osmanlı tebaası Hristiyan milletler arasında "bağımsızlık düşüncesinin yayılmasını" istediği öne sürülmüştür (2022, s. 126-127).

Balkanlardaki milliyetçilik isyanlarında, Fransa'nın etkisi izah edildikten sonra Rusya'ya da değinilmiş ve bu devletin de Balkanlarda Osmanlı tebaası Hristiyan milletler arasında milliyetçilik düşüncesini yaymak istediği vurgulanmıştır. Bu çalışmada incelenen tarih ders kitaplarında, Osmanlı Devleti'nin Balkan

topraklarında XIX. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik isyanlarında bu kitaba kadar daha çok Rusya'nın etkisi üzerinde daha çok durulurken bu kitapta daha çok Fransa'nın ve Fransız İhtilali'nin etkisi üzerinde durulmuştur. Buna göre Fransa'nın, Napoleondan sonra bölgeden çekilmiş olmalarına rağmen Balkanlarda propaganda faaliyetlerine devam ettikleri; böylece Osmanlı Devleti'ne bağlı Hristiyan milletler arasında "bağımsızlık isteklerinin hızla yayılmaya" başladığı ve bu durumunda Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Sırp İsyanı'na neden olduğu belirtilmiştir (2022, s. 127-128).

"Sırp İsyanı (1804-1817)" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin, XV. yüzyılda topraklarına kattığı Sırbistan'da halkın diline ve dinine karışmadığı, Sırpların yaşadığı bölgede XVIII. yüzyılın ortalarına kadar herhangi bir karışıklık yaşanmadığı dile getirilmiştir. Fakat bu yüzyıldan itibaren Sırbistan topraklarında, Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında meydana gelen savaşlarda bölgenin savaş alanı haline geldiği aktarılmıştır. Burada Avusturya ve Rusya'nın, Sırpları ayaklandırmak için "milliyetçilik propagandası" yaptıkları; bu topraklardaki "güvenlik ve huzuru" bozdukları ileri sürüldükten sonra Sırpların Osmanlı Devleti'ne isyan etmesinin diğer sebepleri şu şekilde sıralamıştır: "Merkezî otoritenin bozulması, vergilerin artırılması ve yeniçeriler ile âyanların baskılarının artması." (2022, s. 128).

Sırpların, 1804 yılında Kara Yorgi liderliğinde, "bağımsız bir devlet kurma isteğiyle" isyanı başlattığı, isyana Rusya'nın destek vermesi ve Karadağlıların katılması ile isyanın daha da şiddetlendiği ifade edilmiştir. Burada Avusturya'nın isyana karşı tutumu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın denetiminde bir Sırbistan'ın olmasını istemeyen Avusturya'nın "bağımsız Sırp Devleti"ne karşı çıktığı ve bu durumun Avusturya ile Rusya'nın anlaşmazlığına neden olduğu ileri sürülmüştür (2022, s. 128).

Sırp İsyanı'nın, 1812 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması'na kadar sürdüğü, bu antlaşma ile Sırplara ayrıcalıklar verildiği fakat Bükreş Antlaşması'ndan sonra da, "Sırpların bağımsızlık hareketleri"nin devam ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin sorunu kesin olarak çözmek

istediği, daha sonra 1813 yılında Kara Yorgi'yi yendiği, böylece Sırp İsyanı'nın sona erdiği ve Sırbistan'nın tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlandığı aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'ı denetim altına aldıktan sonra 1816 yılında Sırplara geniş haklar verdiği ve 1817 yılında Osmanlı Devleti'ne tâbi, "İstanbul'a bağlı kalmak koşuluyla" Sırbistan Prensliği'nin kurulduğu dile getilrilmiştir. Bu kitapta incelenen diğer tarih ders kitaplarında isyanın ikinci lideri olarak belirtilen Miloş Obronocviç hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Sırp İsyanı'nın önemi ve daha sonraki isyanlara örnek olduğu belirtilmiştir (2022, s. 128).

"Balkanlardaki Toprak Kayıpları" yan başlığında, yeniden Sırp İsyanı'na (bkz. Görsel 4.18) değinilmiştir. Buna göre, XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesi başta olmak üzere yaşanan diğer olayların Balkan milletlerinin art arda bağımsızlık kazanmalarına neden olduğu bir daha ifade edilmiştir. Daha sonra, Sırp İsyanı, konu olarak işlenirken değinilmeyen isyanın 1804 yılında Yeniçerilere tepki olarak başladığı görüşü öne sürülmüş, isyanın güçlendikçe "milliyetçi bir karakter" kazandığı ve Sırpların özerklik talep etmeye başladıkları aktarılmıştır. Sırpların 1812 Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrıcalıklar kazandığı fakat bu ayrıcalıkları 1815 yılında isyanın tekrar başlamasına engel olamadığı, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Sırpların özerklik elde ettikleri belirtilmiştir. Sonunda, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Sırplar'ın "tamamen Osmanlı Devleti'nden kopuşu" gerçekleşmiş ve bağımsız Sırp Devleti'nin (bkz. Görsel 4.17) kurulmuş olduğu ifade edilmiştir (2022, s. 180).

Görsel 4. 17. Sırp Krallığı Arması

Görsel 4.77
Sırp Krallığı arması

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 180

Görsel 4.18. Sırp İsyanı Tablosu

Görsel 4.8
Sırp İsyanı
(Tablo)

olarak çözmek isteyen Osmanlı
lup etmistir. Böylece Sırp İsyanı

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 128.

Sırp İsyanı'nın bu çalışma kapsamında ele alınışına bakıldığında, genel olarak Sırp İsyanı şablonu bütün tarih anlayışları dönemlerinde ve tarih ders kitaplarında birbirine yakındır:

- Sırpların Fatih zamanında ele geçirildiği, Osmanlı yönetiminde XIX. yüzyılın başına kadar rahat bir yaşam sürdükleri,
- XIX. yüzyılın başından itibaren Yeniçeri zulmünü bahane ederek, aslında milliyetçilik sâikiyle Kara Yorgi liderliğinde isyan ettikleri,
- Osmanlı Devleti'nin Kara Yorgi'yi yenerek isyanı bastırdığı fakat Miloş Obrenoviç'in liderliğinde Sırpların yeniden isyan ettikleri ve 1830 yılında özerklik elde ettikleri.

Bu şablonun, bazı ders kitaplarında küçük çaplı değişimlere uğrasa da, büyük oranda korunduğu tespit edilmiştir. Ancak Sırp İsyanı işlenirken zaman içerisinde Sırplar hakkında "domuz çobanlığı, domuz tüccarlığı" yaptıklarına dair bilgi ders kitaplarından kalmıştır. Bu bilgi ilk olarak, 1926 yılında yazılan Ali Reşad'ın ders kitabında, 1930 Hamit-Muhsin Beyler'in ders kitabında, Emin Oktay'ın ders kitabında, en son 1981 yılında yazılan Niyazi Akşit'in ders kitabında yer almıştır. Sırplar hakkında böyle bir bilginin imalı bir şekilde Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Hümanist Dönem'in bazı ders kitaplarında yetmiş beş yıl boyunca yer alması bu kitapların olumsuz taraflarından biri olduğu söylenebilir.

4.4.2. Yunan İsyanı

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, daha önce de ifade edildiği gibi, milliyetçilik düşüncesiyle isyan eden ilk Balkan milletinin, incelenen diğer tarih ders kitaplarının aksine, Sırplar değil "Rumlar" olduğu iddia edilmiştir. Bu kitapta Yunan İsyanı, "Yunan İhtilali ve Birinci Devir" ve "Yunan İhtilali, İkinci Devir" olmak üzere iki yan başlık altında anlatılmıştır.

"Yunan İhtilali ve Birinci Devir" yan başlığında, ilk olarak, Yunanistan'da yaşayan Rumların, "eski Yunanlılarla ırken hiçbir münasebetleri"nin olmadığı, bunların "İslavlarla Arnavutların ihtilatından" meydana geldikleri öne sürülmüştür (Refik, 1924, s. 96). Yazarın, bu görüşü ileri sürmesinin sebebi Avrupalıların, bugün

hâlâ inandıkları gibi, günümüzde Yunanistan'da yaşayan insanların, Antik dönemde Yunanistan'da yaşayan insanlarla aynı kökten geldikleri tezinin yanlış olduğunu ortaya koymak olabilir. Çünkü Avrupa kamuoyu, Yunanlar isyana başladıklarında devletlerinin yöneticilerine Batı medeniyetinin temeli olarak gördükleri Yunanlara yardım edilmesi yönünde baskı yapmışlar ve bu durum Yunan İsyanı'nın başarıya ulaşmasının en önemli sebebi olmuştur.

Rumların, özellikle de İstanbul'da yaşayanlarının, Türkiye'den "büyük müsaadeler" gördükleri; dinlerinde, dillerinde, geleneklerinde serbest bırakıldıkları ve askerlik görevinden de muaf tutulduklarından dolayı "var kuvvetlerini ticarete ve sanayiye" verdikleri vurgulanmıştır. Rumların varlığının "Türk unsurunun zararına mevcudiyetlerini" devam ettiği, ülkedeki ticareti ele geçirdikleri öne sürüldükten sonra Türklerin, isteseler Rumları Türkleştirebilecekleri fakat bunu hiçbir zaman düşünmedikleri ifade edilerek Türklerin hoşgörü siyaseti sâyesinde Rum ya da Yunan milletinin varlığını devam ettirebildiği düşüncesi verilmek istenmiştir. Fakat Türkler bu kadar hoşgörülü iken Rumların bu durumdan kendi menfaatleri doğrultusunda yararlandıkları, "Türkiye'nin zararına hareket ettikleri", deniz ticaretini ellerine alarak zenginleştikleri, Fener'de yaşayan Fenerli Rumların ise "adeta bir zadegân sınıfı" oluşturdukları ve divan tercümanlığında daima onların kullanıldıkları ifade edilmiştir (1924, s. 96). Rumların, yukarıda bahsedilen faaliyetler sâyesinde, Türkiye'de kazandıkları para ile "eski Yunanlılığı ihyâya" çabaladıkları, Bizans'ı sahiplendikleri; "Türkiye'yi yıkmaya" çalıştıkları" ve "Türkleri mahv etmek için" uğraştıkları iddia edilmiştir. Türkiye, ne zaman Rusya ve Avusturya ile savaş yapsa "düşman tarafına hizmet etmekten geri durmadıkları" öne sürülmüştür. Yazar, bu durumun sebebi olarak, şu etkenleri sıralamıştır: "Bu hale sebebiyet veren, hep Türkiye'de milliyet hissinin bulunmaması, padişahların zalimane istibdadı, halkın cehâleti, maârifin noksanlığı idi." (1924, s. 96).

Türklerin düşman ile mücadele ederken Rumların daha fazla ümitlendikleri ve bu ümitle Yunan Muhibleri Cemaati isminde bir örgüt oluşturdukları belirtilmiştir. Bu örgütün görevi; Rum vatanperverlerini toplamak, para cem etmek, silah dağıtmak, Türklere karşı isyan için ne lazımsa hazırlamak olarak sıralanmıştır.

Örgütün, sonunda istediğinin olduğu, beş sene zarfında seksen bin üyeye ulaştığı ve bu esnada Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarının onların yardımına yetiştiği ifade edilmiştir (1924, s. 96-97).

Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettiği, Rumlardan yardım istediği, bunun üzerine 1821 yılında Bütün Mora, Teselya ve Adalardaki Rumların Türklere karşı silaha sarıldığı ve bu şekilde Yunan isyanının başladığı aktarılmıştır. İsyanın altı yıl sürdüğü, bütün Rumların ayaklandığı ve Türklerle Rumların mücadelesinin çok kanlı gerçekleştiği vurgulanmıştır. Bu kitapta, incelenen diğer tarih ders kitaplarında pek fazla üzerinde durulmayan, Yunan İsyanı esnasında yaşanan Tropoliçe katliamından söz edilmiştir. Buna göre, Rumların Tropoliçe'yi ele geçirdikten sonra, "on iki bin Türkü kılıçtan" geçirdikleri, Türklerin de bu katliama karşılığını "Sakız vakasıyla" verdiği öne sürülmüştür. Eğitimsiz ve düzensiz Yeniçerilerin bu iç isyanı dahi bastıramadığı sonunda Mısır'daki eğitimli bir orduya sahip Mehmet Ali Paşa"dan yardım istendiği; Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa'yı göndererek "Mora ihtilâli"ni bastırdığı ve Rumların işgal ettikleri yerlerin hepsinin geri alındığı aktarılmıştır. Böylece 1827 yılında "Yunan ihtilalinin birinci devresi"nin sona erdiği belirtilmiştir (1924, s. 97).

"Yunan İhtilâli, İkinci Devir" yan başlığında, Yunan isyanının bastırılmış gibi gözükse de, "alttan alta" devam ettiği, 1827 yılında bu defa isyanın ikinci devrine geçildiği vurgulanmıştır. Bu devrin de iki yıl sürdüğü vurgulandıktan sonra bu isyanda bütün Avrupalıların Rumlardan yana tutum takındığı, okullarda eğitim gören Avrupalı gençlerin edebiyat derslerinde Yunan edebiyatı okuyarak Yunanlılara karşı "meclûbiyet" duydukları ifade edilmiştir. Bu tutkunluk nedeniyle, Avrupalıların, "eski Yunanlılarla alâkadar olmayan Rumları himâye" ettiği ve gereğinden fazla "hissiyata kapıldıkları" öne sürülmüştür. Ahmed Refik, isyanın çıkmasında Rumları ve Avrupalıları suçladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne de idaresinin zayıflığı ve kurduğu baskı rejiminden dolayı suçlamalar yöneltmiştir (1924, s. 99-100).

Yunan İsyanı'nın ikinci devresi başladıktan sonra Avrupa'nın her yerinde Yunanlar için yardım toplandığı, dönemin büyük devletlerinin isyana müdâhil oldukları; Rusya, Fransa ve İngiltere'nin katılımıyla Londra Antlaşması'nı imzaladıkları ve bu antlaşma ile Sırplara Bükreş Antlaşması ile sağladıkları ayrıcalıklar gibi, Yunanlara da bu antlaşma ile ayrıcalık istedikleri aktarılmıştır. Bu devletlerin sözü edilen ayrıcalığı Osmanlı Devleti'nden alabilmek için donanmalarını yollayarak Navarin'de Türk donanmasını aniden ateşe tuttukları, "hiç bir dakika zulümden geri" durmadıkları ve haksız yere altı bin Türk'ü katlettikleri vurgulanmıştır. Türkiye'nin Navarin'de yaşanan olaylar nedeniyle, bu devletlerden tazmînat istediği fakat bu devletlerin bu isteği kabul etmedikleri gibi, Rusya'nın Türkiye'ye savaş ilan ettiği; bir yıldan fazla süren savaş sonunda hicri 1240 tarihinde Rusya ile Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile "Yunanistan meselesi"nin sonuca bağlanmış, "Arta Körfezi ile Golos beynindeki hududun aşağısı, civar adalarla berâber" ayrıldığı ve burada bağımsız bir Yunan Krallığı'nın teşkil edilmiştir (1924, s. 100).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, "Rum İsyanları" yan başlığında, Rumların isyan girişimlerinin yeni olmadığı, Rusya'nın, eskiden beri Rumları, "teşvik ve tahrik ederek devlet-i metbûaları aleyhine isyan ettirmeye, Morada müstakil bir Rum hükümeti teşkil ettirmeye" çabaladığı vurgulanmıştır. Hatta, Kaynarca Antlaşması ile sona eren, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, Mora'daki Rumların isyana kalkıştıkları, fakat "çok çabuk tedib" olunduklarına değinilmiştir. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde isyan çıktığı halde, Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumlar üzerinde baskısı nedeniyle isyan edemedikleri fakat daha önce îzah edildiği üzere Ali Paşa baskısı ortadan kalkınca Rumların isyana başladıkları ve bu şekilde başlayan Rum İsyanı'nın 1821 Şubat-1829 Eylül arası dokuz yıl devam ettiği belirtilmiştir (Reşad, 1926, s. 135). Ardından Rum İsyanı'nın kronolojisi ana hatlarıyla şu şekilde verilmiştir: Eterya denilen bir gizli cemiyetin hazırladığı bu isyana Mora, Eski Yunanistan ve adalardaki bütün Rumlar iştirak etmiş nihayet Rusya, Fransa ve İngiltere'nin müdahaleleri, Navarin Muharebesi [20 Teşrinevvel 1827], bir Türk-Rus harbi [1828-1829] ve Edirne

Muahedenamesi [14 Eylül 1829] ile Yunanistan müstakil bir devlet olması (1926, s. 135-136).

Rum İsyanı'nın kronolojisi verildikten sonra, "Rumların Ahvalı" yan başlığında, Rumların ticaret ile zengin oldukları ve eğitim bakımından da diğer Osmanlı tebaasından ileride oldukları, Avrupa'daki iç savaşlar esnasında Rum gemicilerinin Osmanlı bayrağı altında tarafsız bir şekilde denizlerde seyahat ettikleri ve bu sâyede bütün Akdeniz ticaretini ele geçirdikleri ifade edilmiştir. Marsilya, Trieste, Odesa gibi büyük şehirlerde yaşayan Rumlar'ın bu ticaret sâyesinde zenginleştikleri, eski Yunanistan'da birçok okul açtıkları, eğitim gören Rumların "istiklâl sevdasına" kapıldıkları ve Rusya'dan yardım gördükçe "isyandan çekinmedikleri" vurgulanmıştır (1926, s. 136).

Mora Yarımadası halkının tamamının Hristiyan olmasından dolayı her nâhiyenin kendi kendini idare ettiği, emlâk zengini Mora valisinin kaldığı yer olan Trabliçe (Tropoliçe) kasabasında toplanan meclise vekil gönderdiği bilgisi verilmiştir. Rumların, dağlık yerlerde oturan Mayenotlar, köylerde silahlanmış çeteler halinde gezdikleri ve korunaklı kalelerde oturduklarına değinilmiştir. Orta Yunanistan dağlarında palikaryaların, "bir nevi milis askeri" oluşturdukları, bu milis güçlerin parçalara ayrılarak dağlarda dolaştıkları; Osmanlı yönetimine karşı olan Rumların dağlara kaçtıkları, zengin Müslümanları yakalayarak idam ettikleri, onları soydukları ve kalafat denilen bu eşkiyalara, Yunan halkının "millî kahraman" olarak nazarıyla baktıkları vurgulanmıştır. Daha sonra Rumların yaşadığı adalardaki gemi sayısının artırıldığı, gemilerine top koyduktan sonra Cezayir korsanlarıyla dahi savaş edecek düzeye geldikleri ve Tepedelenli Ali Paşa'nın gücü kalmayınca Epir, Teselya, Mora Hristiyanlarının 1821 yılında isyan ettikleri aktarılmıştır (1926, s. 136).

"Eterya ve Eflak İsyanı" yan başlığında, Mora'da isyan başladığı sırada Eflak'ta da bir isyanın meydana geldiği, Odesa'da yaşayan bazı gençlerin ve tüccarların "Rusya'nın hâriciye nezâreti müsteşarlığında bulunan ve aslen Rum olan Kapudesterya'nın" yardımıyla Rumları isyana hazırlamak için Eterya adında gizli bir cemiyetin oluşturulduğu belirtilmiştir. Ulah voyvodası olup Rusya'ya iltica eden

İpsilanti'nin iki oğlunun bu cemiyetin üyesi oldukları, Rus çarının bu cemiyeti himâye ettiği hatta Aleksandr İpsilanti'yi yaveri olarak atadığı ve bütün bunların ardından Eterya Cemiyeti üyelerinin Rusya'nın yardımını alacaklarına dair ümitlendikleri ifade edilmiştir. İsyan hazırlıklarının tamamlandığına inanan Aleksandr İpsilanti'nin 700 süvâri ile birlikte Eflak'a girdiği, Romanya köylülerinin isyan halinde olmalarına rağmen Rum İsyanı'na katılmaktan çekindikleri, İbrail, Yorgi gibi Tuna sahilinde bulunan kalelere yardım gönderildiği ve bu sebeple Aleksandr İpsilanti'nin hiçbir şey yapamadığı ileri sürülmüştür. Çarın dahi bu isyanı düzenleyenin yaveri olmasından dolayı kızarak, "İpsilantinin hareketini takbih" ettiği ve bu sebeple İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçmaya mecbur kaldığı vurgulanmıştır (1926, s. 137).

"Mora İsyanı" yan başlığında, Mora asilerinin Kolokotronis isminde bir kalafatın liderliğinde vilayet merkezi olan Trapoliçe kasabasını kuşattıkları, Avrupa'nın her yerinden özellikle de Fransa ve İngiltere'den yardım için gönüllüler geldiği, asilerin kaledekilere teslim olmayı teklif ettikleri aktarılmıştır. Fakat kaleden Arnavut silahlı askerlerin çıkmalarından sonra aniden şehre girerek, "bütün Müslümanları vahşiyane itlaf ve mallarını yağma" ettikleri, Rum gemicilerin Müslüman gemicilere hatta Osmanlı Devleti'nin savaş gemilerine saldırmaya başladıkları ifade edilmiştir (1926, s. 137).

Yunan İsyanı'nın bu şekilde gelişmesinden sonra asilerin, Epidovros şehrinde asilerin temsilcilerinden oluşan bir mecliste, Yunanistan'ın bağımsızlığını temsil eden bir senato ile beş üyeli bir meclisten oluşan bir hükümetin kurulduğu, Avrupa'da eğitim gören Mavro Koradati isminde birini hükümet başkanı seçtikleri bilgisi verilmiştir. Bu esnada İstanbul patriği ile bazı rahiplerin isyana karıştıkları gerekçesiyle patrik ve üç piskoposun asılarak idam edildikleri dile getirilmiştir (1926, s. 137-138).

"Asilere Tedbirler" yan başlığında, Eterya Cemiyeti'nin başlattığı isyanın Mora'dan başka adalara ve Rumların yaşadığı diğer yerlere de sıçradığı için sahillere muhafızlar gönderildiği; Anapoli'nin 25.000 askerle kuşatıldığı, bu şehir ele

geçirildikten sonra Kara Trabliçe'nin geri alınması için asker sevkine başlandığı aktarılmıştır. Bu esnada yedi bin kadar Arnavut askerinin, "mütedâhil ulûfelerini" istedikleri fakat bu ödemenin yapılabilmesine imkân olmadığını anlayınca, birden bire orduyu terk ettikleri ve bu durumun diğer askerleri şaşırttığı vurgulanmıştır. Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarının çok eksik olduğu, Mora Hristiyanlarının isyan halinde; dağlarda, derelerde, ormanlarda fırsat bekledikleri, ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak ulaşım yollarının da asiler tarafından engellenmesiyle "Trabliçeye gidilmek şöyle dursun Anapolide ikamete dahi imkân olamadığından" Gördös'e dönüldüğü ve Anapoli'nin açlıktan asilere teslim olduğu belirilmiştir (1926, s. 138).

"Rumların Muvaffakiyetleri" yan başlığında, isyanı bastırmak için gönderilen Yeniçerilerin, subaydan yoksun olan askerlerin, Yenişehirden ileriye gidemediklerinden "Avrupa'nın her tarafından kendilerine yardım edilen Rumlar"ın, Mora Yarımadası'nı tamamen ele geçirdikleri ve dışarıdan saldırılar ile Atina'yı ele geçirdikleri belirtilmiştir. Rum asilerin, Sakız adasına bir iki bin kişi göndererek ada halkını isyan ettirdikleri; Sakız kalesini kuşattıkları, kaledeki Osmanlı askerlerinin kaleyi kırk gün kadar savunduğu; sonunda Osmanlı donanmasının yardıma yetiştiği ifade edilmiştir. Adaya çıkarılan Osmanlı askerlerinin asileri tamamıyla dağıttığı ve ancak "bu yağmalar Rumların Müslümanlara yaptıkları zulümlere, vahşetlere nisbetle hiç bir şey" olmadığı değerlendirilmesi yapılmıştır (1926, s. 138-139).

"Avrupalıların Maharetleri" yan başlığında, Sakız Adası'ndaki olayların bütün Avrupa kamuoyunu Türklerin aleyhine çevirdiği, Avrupa'da Yunan asilerine yardım toplamak için cemiyetler oluşturulduğu; Avrupa'da her grubun, Yunanlara yardım etmek için para topladığı dile getirilerek şu ifadelere yer verilmiştir:

> "Hürriyet taraftarları inkılâpperver, krallık taraftarları Hristiyan olmak saffetiyle Yunanlılara iltizam ettikleri gibi edebiyat müntesibleri eski Yunan edebiyatının, romancılarda kalefetlerin, palikaryaların garip sergüzeştleri hatırı için Yunanlıları seviyorlardı. Avrupa'dan asilere muâvenet için pek çok gönüllü, mühimmat, melbusa, para gönderildi. Hatta İngiltere bankaları Yunan hükümet-i isyanına evvel yirmi milyon, sonra elli milyon Frank ikraz ettiler." (1926, s. 139).

"İbrahim Paşa'nın Mora'yı İzamı" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmakta zorlanması üzerine sonunda, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya başvurarak Mora asilerinin cezalandırması görevini kendisine havâle ettiği; Paşanın, daha önce de Girit ve Kıbrıs asilerini cezalandırmak için görevlendirilmiş ve bu görevi başardıktan sonra Girit'in valiliği verildiği aktarılmıştır. Bu defa, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya Mora valiliği verilmiş, bunun üzerine İbrahim Paşa, 1824 yılında, Mısır İskenderiye'den, 54 harp gemisinden, 12.000 asker ile 150 toptan, bir kaç yüz ticaret gemisinden oluşan bir donanma ile Mora'ya doğru yola çıkmıştır (1926, s. 139).

"Muvaffakiyet" yan başlığında, İbrahim Paşa'nın Modon'a asker çıkardıktan sonra önemli bir yer olan Navarin'in, "berren ve cebren" bir ay kuşatmadan sonra ele geçirdiği, daha sonra Trapoloçe'yi aldıktan sonra Anapoli'ye çok yaklaştığı; diğer yandan Rumeli seraskerliğine atanan Reşid Paşa'nın Teselya'yı aldıktan sonra Misolonya'yı ele geçirdiği bilgisi verilmiştir. Bu şehirde, "İngiliz şair-i meşhuru Bayron"un öldüğü; Rum asilerinin ve destekçilerinin Misolonya savunmasının, "Avrupa efkârıumûmiyesinde büyük bir muhabbet" kazandığı fakat sonunda Türklerin Atina'yı ele geçirdikleri ve Yunan hükümetinin hiçbir ümidinin kalmadığı ifade edilmiştir (1926, s. 140). Ali Reşad, Yunan İsyanı'ndaki Avrupa desteğinin önemini ve Avrupa kamuoyunun Rumlara bakışının değişimini şu sözlerle vurgulamıştır:

> "Filhakîka Avrupa'dan muâvenet edilmemiş olsaydı asilerden eser kalmayacağı şüphesizdi. Şimdiye kadar Rum isyanına karşı bî-kaydane veya bedhahane hareket eden hükümetler asilere teveccüh ve muhabbet göstermeye, mahv olmak derecesine geldiklerini görünce muâvenet etmeye başladılar. Bu tebeddülün sebebini diplomasi hesaplarında değil, Mora muharebesinin başladığı zamandan beri bütün Avrupa efkârıumûmiyesinde Rumlar lehinde hâsıl olan cereyanda aramalıdır." (1926, s. 140).

"Avrupa Ülkelerinin Müdâhalesi" yan başlığında, bütün bu gelişmeler karşısında Avrupa hükümetlerinin isyanın Osmanlı Devleti tarafından bastırılmak üzere iken müdâhale etmeye karar verdikleri, İngiltere Dışişleri Bakanı Canning'in Yunan hükümetini resmen tanıdığı; bu durumdan cesâret alan Yunanların,

“İngiltere’nin himâyesini talep ve kendilerine bir kral tâyin etmesini istirham” ettikleri ifade edilmiştir. Ayrıca, Rus çarı Aleksandr’ın asileri Osmanlı idaresi altında bırakmamak için İngiltere ile müzâkereye giriştiği fakat Yunan isyanı hakkında iki devletin anlaşamadığı; bu sırada, Rusya’da çar değişimi olduğu ve Alekandr’ın yerine I. Nikola’nın geçtiği belirtilmiştir (1926, s. 140).

Yeni çarın, Türkiye’ye “ilân- ı harbe mütahayyil” göründüğü fakat İngiltere’nin Osmanlı’ya savaş açmak istememesinden ötürü Rusya ile İngiltere sözleşme imzaladığı; bu sözleşmeyede, “Yunanistan’ın vergi verir bir prenslik haline gelmesi için Türkiye tazyik” edilmesi kararının alındığı belirtilmiştir. Bu sözleşmeye, daha sonra Fransa’nın da dâhil olduğu, bunun üzerine üç devlet arasında 1828 Temmuz ayında Londra Antlaşması’nın imzalandığı; bu antlaşmaya göre, bu üç devletin, “kan dökülmesine mâni olmak istediklerini” ilân ve asiler ile Türkiye arasında arabuluculuk yapma isteklerini taraflara ilettikleri belirtilmiştir. Ayrıca, bu ülkelerin İstanbul’daki elçilerinin Osmanlı Devleti’nden, asiler ile mütâreke imzalamasını istedikleri fakat Osmanlı Devleti’nin bu isteği geri çevirdiği aktarılmıştır (1926, s. 140-141).

“Navarin Baskını” yan başlığında, Osmanlı Devleti’nin yukarıda bahsedilen konu hakkında, büyük devletlerin isteğini geri çevirmesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Moraya bir donanma gönderdikleri; o esnada Türk donanmasının Mısır donanması ile Navarin’de bulundukları ve İngiliz donanması amiralinin Türk gemilerinin Navarin limanından çıkması için uyardığı ifade edilmiştir. Bu uyarıya Türk kaptanlarının “cevab-ı red” vermeleri üzerine meydana gelen savaşta İbrahim Paşa’nın bütün gemilerinin içindekilerle beraber battığı; bu haberin “Avrupa’daki Yunan muhiblerinin meserretine mûcib olduğu” ve Osmanlı Devleti’nin, Türkiye’ye resmen savaş ilânı etmeden, bu olaya neden olan üç devletten savaş tazmînatı istediği belirtilmiştir. Bu isteğe ret cevabı veren üç devletin ayrıca İstanbul’daki elçilerinin de ülkelerine geri döndükleri, Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa’nın savaş yapmak istemedikleri sadece Rusya’nın 1828 yılında Osmanlı Devleti’ne savaş ilân ettiği vurgulanmıştır (1926, s. 141).

"Rusya Seferi" yan başlığında, Rusya'nın savaş ilânı sonrasında, 1828 Mayıs ayında Prut Nehri'ni geçtiği bilgisi verildikten sonra Osmanlı Devleti'nin o dönem ki durumu hakkında şu yorum yapılmıştır: "Türkiye Rusya ile harp edebilecek bir halde değildi. Donanması Navarinde mahv olmuş, pek az zaman evvel ilga edilen Yeniçerilerin yerine kaim olan talimli askerin yetiştirilmesine henüz başlanmamıştı." Avrupa devletlerinde Osmanlı Devleti'nin bu durumuna ve "malî ve askerî tevfiki nazar-ı dikkate alınarak", Osmanlı Devleti'nin hemen yenileceği görüşünün hâkim olduğu fakat gerçekte böyle olmadığı vurgulanmıştır (1926, s. 141). Bu bağlamda, Osmanlı ordusunun savaş başladıktan sonra kendisinden beklenmeyecek şekilde iyi savaştığı, Rusların her ne kadar Anadolu tarafında Anape, Poti, Kars, Ahıl Kelek, Ahsehe, Ardahan kalelerini ele geçirdiyse de Rumeli tarafında hiçbir önemli başarısı olmadığı ve "1828 senesi vekay- i harbiyesi"nin Türkiye için oldukça başarılı geçtiği ileri sürülmüştür (1926, s. 142).

Osmanlı-Rus Savaşı'nın 1829 senesinde de devam ettiği, Rusların Anadolu tarafında Erzurum'a kadar gelerek burasını işgal ettikleri; Yunanların bu esnada Teselya ve Yanya tarafına saldırdıkları ve sonunda, Rus generali Diebitch kumandası altındaki Rus ordusunun "büyük bir cüret" ile Balkanları geçerek Edirne'ye girdiği belirtilmiştir. Artık Rus ordusunun ileri karakollarının 1829 Ağustos ayında "İstanbul'a birkaç fersah" kadar yakın olduğu vurgulanmıştır (1926, s. 142). Burada İstanbul'a çok yaklaşan ve ülkesinden çok uzaklaşan Rus generalinin konumunun kendileri açısından çok tehlikeli olduğu ve emrinde sadece iki bin kişi olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu esnada, İşkodra valisi Mustafa Paşa'nın, hızlı bir şekilde Filibe'ye gelmekte olduğu ve Rus ordusuna yandan saldırı yapabilecek bir konum almak üzere olduğu belirtilmiştir. Ali Reşad, bu bilgileri vererek savaşın gidişatının Osmanlı Devleti lehine geliştiğinin üzerinde durmuş fakat İstanbul'da, padişahın ve devlet adamlarının aksi bir psikolojide olduklarını şu şekilde ifade ederek, onları eleştirmiştir: "Fakat İstanbul'da İkinci Sultan Mahmud ile ricâl-i devlet Rusların pâyitahta yaklaşmalarını haber alınca son derece telaş ederek şaşırdılar: hemen musalahaya razı oldular. Bu telâşın neticesi olmak üzere Edirne Muâhedenâmesi akd edildi [1829 4 Eylül]." (1926, s. 142).

"Edirne Muâhedenâmesi" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin bu antlaşma ile; Yunanistan için imzalanan protokolü "tamamen kabul ettiği", hükümet başkanının Fransa, İngiltere, Rusya hükümdar hanedanlarından hiçbirine mensup olmayan bir Hristiyan prens olacağı ve yeni hükümetin başkanının Osmanlı Devleti'nin onayıyla üç devlet tarafından atanacağı kararlarının alındığı aktarılmıştır. Ayrıca Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne senelik bir milyon kuruş vergi vereceği ve Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalan Müslümanların malları için tazmînat ödeyeceği belirtilmiştir (1926, s. 143).

"Yunan Krallığı" yan başlığında, Yunanistan'ın bir süre Kapudisterya tarafından yönetildiği fakat zamanında Rusya devletine hizmet eden Kapudisterya'nın, yönetim alanında şiddet göstermesinin özellikle adalar halkının isyan etmesine neden olduğu ve birçok olay ile karışıklığın çıkmasına sebebiyet verdiği ifade edilmiştir. Sonunda Avrupa devletlerinin duruma müdâhil olmasıyla 1832 yılında Yunan krallığına Bavyera kralının oğlu olan Otto'nun atandığı ve bu şekilde Yunan hükümetinin kurulduğu belirtilmiştir (1926, s. 143-144).

Hamit ve Muhsin Beyler'in *Türkiye Tarihi*'nde, "Mora ihtilâli" yan başlığında, ilk olarak Fransız İhtilâli ile Avrupa'da başlayan "milliyet hareketi"nin çok geçmeden gemicilik ve ticaret dolayısıyla Avrupa ile yoğun temas içerisinde olan Mora Rumlarında da etkisini gösterdiği ve bunların, "Türkiye idaresinden kurtulmak" için çareler aramaya başladıkları ileri sürülmüştür. Yunan gemicilerinin, Fransız İhtilâli'nin devam ettiği esnada Osmanlı bayrağı altında ve tarafsız devlet sıfatıyla Akdeniz ile Karadeniz ticaretini ellerine geçirdikleri için "ihtilâl için sarfı lâzım olan mebaliğ"in temin edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Sırpların, 1812 Bükreş Antlaşması sonucunda imtiyaz kazanmalarının da Yunanların, "gayrete gelmelerine" sebep olduğu değerlendirmesi yapılmıştır (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 440). Rumların Mora'da ve Orta Yunanistan'da, Akdeniz adalarında yoğun bir nüfusa sahip oldukları buralarda Müslüman nüfusun az olduğu ve bu sebeple bu bölgelerdeki Rumların bu bölgeleri Türklerin eline geçmesinden itibaren kendi kendilerini yönettikleri ve seçilmiş kocabaşların nâhiye müdürlüğü görevini de yerine getirdikleri dile getirilmiştir. Kocabaşıların, Rum tebaa ile hükümet arasında

arabuluculuk durumunda olduklarından dolayı "hükümet nüfuzunu" ellerinde bulundurdukları; köylerin papaz ve öğretmenlerinin de hükümetin denetiminden uzak, doğrudan doğruya patrikhanenin memuru sıfatı ile görevlerini yaptıkları ve bu şekilde, "bir merkezin altında mükemmel bir teşkilat" meydana getirmiş olarak çalıştıkları vurgulanmıştır (1930, s. 440).

Daha sonra Rumların elinde isyan zamanı kullanabilecekleri, dağlarda haydutluk eden, daha çok zengin Müslümanları soyan kleftler, hükümete ve kocabaşılara yardım etmek için oluşturulmuş palikarya adı verilen milis kuvvetleri ile Cezayir korsanlarına karşı gemilerine top koyan Rum gemicilerin bulunduğu bilgisi verilmiştir. Diğer yandan zengin ve eğitimli Rumların kendilerini "eski Yunanîlerin ahfadı" olarak görmeye başladıkları; Marsilya, Trieste, Odessa gibi zengin ticaret merkezlerinde yaşayan Rumların örgütler kurarak para topladıkları, Yunanistan'da okullar açtıkları ve bu okullarda bağımsızlık düşüncesini yaydıkları üzerinde durulmuştur (1930, s. 440-441).

"Etniki Eteriya" yan başlığında, yukarıda belirtilen örgütlerden başka 1814'te Etniki Eteriya adı ile Odessa da, "gizli bir siyasî cemiyet"in kurulduğu, bu cemiyetin Yunan isyanında ve Yunanların bağımsızlıklarını kazanmalarında önemli bir paya sahip olduğu vurgulanmıştır. Etniki Eteriya'nın başkanı tarif edilirken ilginç bir şekilde şu cümleler kullanılmıştır:

> "cemiyetin yemin, rütbe, efradı arasında teati olunan işaretler gizli teşkilâtı mevcuttu. Vücudü olmadığı halde pek kuvvetli bulunduğu telkin edilen hayalî bir reisten daima bahsolunurdu ki efrada bu gizli reisin Rus Çarı Birinci Aleksandr olduğu zehabı verilmek için çarın harp yaveri *Aleksandr İpsilanti* cemiyetin başına getirilmiş, fakat kendisine ancak (reis vekili) unvanı verilmişti." (1930,s. 441).

Etniki Eteriya cemiyetinin amaçlarından aslında günümüzde de vazgeçilmediği; bu amaçların, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak, "Ayasofya'ya haçı dikmek olduğu ve bu amaçlara ulaşmak için de Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bütün Hristiyanları birleştirerek silahlandırmak gerektiğini bildikleri ifade edilmiştir (1930, s. 441). Ardından cemiyetin kısa sürede Osmanlı

Devleti sınırları içerisinde Rum bulunan bütün önemli şehirlerinde hatta Bükreş, Moskova ve Trieste gibi yabancı şehirlerde dahi şubeler açtığı, para topladığı ve isyan için Hristiyanları kışkırttığı belirtilmiştir. İpsilanti'nin Mora'da ne kadar isyancı çıkabileceğini öğrenebilmek için araştırma yaptığı, kırk bin kadar isyancının çıkabileceğini öğrendiği; ancak o sırada Mora'da on iki bin kadar Türk askerinin bulunduğu ve bunların da Tepedelenli Ali Paşa'yı, "tenkil" için gönderilmesiyle, isyan için uygun ortamın oluştuğu ileri sürülmüştür (1930, s. 442).

"İsyan" yan başlığında, Aleksandr İpsilanti'nin 1821 ilkbaharında Boğdan'daki Eterya üyeleri ile Rus çarının yardımına güvenerek Prut Nehri'ni geçtiği, Hristiyan halka "Hıristiyan ahaliye eski Yunanîlere ait tarihî hatırat ile dolu bir beyanname" dağıttığı belirtilmiştir. Bu beyannamede Türklere, (Dara) ile (Serhas) ın kadın mizaçlı ve tembel tabiatlı ahfadı" denildiği ve Türklerin eski İranlılardan daha kolaylıkla mağlup edilebileceğinin yazıldığı vurgulanmıştır. Çarın, Bükreş'i işgal eden İpsilanti'nin bu isyan hareketinden haberi olduğu zaman memnuniyetini belli ettiği fakat İttifakı Mukaddes'in halen devam etmesinden dolayı ve Meternich'in kendisini "korku ve tereddüde" düşürdüğü için İpsilanti'ye "gizli bir cemiyetin tahrikâtına iştirak etmek suretile kendisini lekeliyemiyeceğini" bildirdiği aktarılmıştır (1930, 443).

Öte yandan Memleketeyn halkının eskiden beri Fenerli Rum beyleri tarafından yönetildiği, bu beylerin halka çok kötülükler yaptıklarından dolayı Memleketeyn halkının Rumlara karşı "muhabbetten ziyade bir nefret hissi" besledikleri öne sürülmüştür. Bu bölge halkının, "ırkan ve lisanen Latin oldukları", Osmanlı yönetimi altında eskiden beri serbest ve özerk bırakıldıklarını düşünerek, "Yunanlıların menfeatine böyle tehlikeli bir işe" karışmak istemeyenlerin bu bölge halkı arasında çok olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Buğdan asilerinin, Çardan ve Sırbistan Prensi Miloş Obronoviçten de bekledikleri yardım alamadıkları, bu sebeple sayılarının ancak sekiz on bini bulduğu ve asilerin Alota Nehri kenarında perişan edildiği ve İpsilanti'nin kaçarak kurtulduğu aktarılmıştır (1930, s. 443).

Boğdan'daki Yunan İsyanı bu şekilde kolaylıkla bastırılırken, aynı zamanda Mora'da başlayan isyanın asiler lehine geliştiği; Müslüman halkın ve askerlerin kalelere çekilmeye mecbur kaldıkları ve zahire ile mühimmat eksiği çeken kalelerin, birer birer asilerin eline geçtiği ifade edilmiştir. Mora vilayetinin merkezi olan Tripoliçe'nin asiler tarafından işgal edildiği, burada Mora valisi Hurşit Paşa'nın eşinin dahi esir düştüğü; asilerin ele geçirdikleri yerlerde günlerce katliamlarda bulundukları ve her yeri ve her şeyi yağma ettikleri belirtilmiştir. Diğer taraftan, Rum gemicilerin adaları isyana katılmaya çağırdıkları ve kısa zamanda isyanın güneyden kuzeye doğru, Teselya ve Manastır'a kadar yayıldığı aktarılmıştır (1930, s. 443-444). İstanbul'daki Rum patriği Grigoryos'un da Etniki Eteriya üyesi olduğu bilgisi verildikten sonra II. Mahmut'un Rum isyanına karşı tutumunun sert olması üzerine patriğin nasıl bir tutum takındığı ve sonu şu şekilde ifade edilmiştir:

> "İstanbuldaki rum patriği Grigoryos ta Eteriya azasındandı. Bir aralık İkinci Mahmudun Rumlara karşı şedit infialini hissederek bir aforozname tanzim etmiş, bunda Eteriya azasının yeminleri batıl olduğunu, buna binaen rücu ederek azalıktan çekilmelerini tavsiye eylemiş ve çekilmeyenlerin kiliseden tardedildiklerini ebedi lânet altında bırakıldıklarını ilâve ve ilân etmek suretile padişahı teskin eyliyebilmişti. Maamafih bir müddet sonra Moralılarla muharebede devam ettiği tahakkuk ettiği için yerine bir diğer patrik intihap ettirilmiş, muahharen Grigoryos ve birkaç metropolit İstanbulun muhtelif mahallerinde idam edilmiştir." (1930, s. 444).

Dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Halet Efendi'nin, Mora isyanını önemsemediği, padişaha Rumları, Tepedelenli Ali Paşa'nın isyana teşvik ettiği ve onun "hakkından gelindiği gün", Mora İsyanı'nın da, kendiliğinden sona ereceğini söylediği dile getirilmiştir. Oysaki aynı zamanlarda Yanya kuşatması sona ererek Ali Paşa'nın idam edildiği, Hurşit Paşa komutasındaki kuvvetinde Mora'ya gönderildiği fakat isyanın sona ermediği belirtilerek, Halet Efendi'nin isyanın bastıralamamasındaki olumsuz rolü vurgulanmıştır (1930, s. 444-445).

Mora'da bu şekilde asilerle mücadelenin devam ettiği sırada, bir yandan da Sakız'a bir miktar asker gönderildiği, fakat bu askerlerin Sakız asilerine karşı aşırı şiddet gösterdiği "fevkalâde mubalâğalarla ilân edildiği için", Avrupa kamuoyunun,

Türkiye'nin aleyhine bir tutum takındığı ifade edilmiştir. Bu sırada, Rum gemicilerinin, Sakız ve Midilli limanlarındaki Osmanlı donanmasını yakmayı başardıkları ve bütün bu başarısızlığın sorumlusu olarak görülen Halet Efendi'nin, önce sürgün edildiği ardında da idam olunduğu belirtilmiştir (1930, s. 445). İsyancıların, "muvaffakıyetlerinden emin" olduklarından ötürü 1822 kânunusanisinin birinci günü, Epidor civarında bir orman içerisinde bir meclis topladıkları, Yunanistan'ın bağımsızlığını istedikleri ve Avrupa'da eğitim görmüş, Mavro Kordato adında birini hükümet başkanı seçerek, beş kişiden oluşan bir icra heyeti ile bir senato oluşturdukları aktarılmıştır (1930, s. 445).

Osmanlı Devleti'nin isyancılara karşı bazı başarılar kazansa da bu durumun asiler tarafından Avrupa'ya başka bir şekilde anlatılarak, dönemin büyük devletleri tarafından "kendilerine karşı himayekâr" bir tutum alınması ve Yunanistan lehinde, Türkiye'ye müdahale edilmesinin sağlanmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Sonunda, bu propagandaların etkisi ile Avrupa'da, hemen her sınıftan halkın Rumlara yakınlık gösterme sebepleri şu şekilde ifade edilmiştir:

"Propagandaların tesiri ile Avrupada hemen her sınıf halk bunlara fikren, çok defa da maddeten müzaheret etmeğe başladılar. Kırallık taraftarları hıristiyan oldukları için, Hürriyet ve inkılâp taraftarları Rumların harekâtını Türklere karşı hürriyet ve inkılâp mücadelesi addettikleri için, elhasıl edebiyat müntesipleri eski yunan edebiyatı ve esatiri hatırı için, romancılar palikaryaların müheyyiç sergüzeştleri için, âlimler de eski yunan ilim ve felsefesi zevkile kendilerine taraftar olmakta ve binaenaleyh her taraftan bunlara gönüllü, mühimmat, para, elbise ve eşya gönderilmekte idi." (1930, s. 445-446).

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, Rumlar lehindeki kamuoyunun baskısının ve bu devletler arasında diplomatik görüşmelerin devam etmesine karşın Avusturya başvekili Meternich'in kişisel siyaseti ve hükümetin yararı bakımından Osmanlı Devleti'ni, bu isyanı "müessir ve seri bir surette" bastırması için teşvik ettiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin, isyanı bastırmakta zorlandığı için, daha önce birçok olayda olduğu gibi, bu işe de 1824 kânunusanide Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın görevlendirilmesine karar verdiği, ödül olarak kendisine, Mora ve Girit valiliklerinin verileceği belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, "şöhretini tezyit

edeceğinden ve iki mühim vilâyeti daha ele geçireceğinden pek memnun olarak", bu yeni görevi de kabul ettiği ifade edilmiştir (1930, s. 446).

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın, "hükümetin dört senede bastıramadığı isyanı birkaç hafta içinde teskin ettiği"; Mora'yı baştanbaşa fethederek, serasker Reşit Mehmet Paşa tarafından kuşatılmış olan Misolonki kalesi önünde Osmanlı ordusu ile birleştiği aktarılmıştır. O esnada "Derya Kaptanı" Hüsrev Paşa'nın donanma ile Misolonki'ye gelmesi üzerine hem denizden hem karadan üç vezirin çabası ile bu kalenin de fethedildiği bilgisi verilmiştir. Bundan sonra İbrahim Paşa'nın Mora'ya döndüğü, Reşit Paşa'nın Atina'yı kuşattığı, burayı Fransız gönüllülerinden olan Miralay Faviye'nin savunduğu ancak burasınında alındığı ve asilerin elinde birkaç ada ile hükümetlerine başkent ilan ettikleri Nopli kalesi gibi bazı yerlerden başka bir şey kalmadığı aktarılmıştır (1930, s. 446-447).

Yukarıda belirtilen gelişmelerden sonra, Mora İsyanı'nın "bitiyor gibi" olduğu ancak tam bu sırada 1825 yılında, Çar Aleksandr'ın ölmesinin ardından yerine Birinci Nikola'nın geçmesinin ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının sorunun başka bir aşamaya geçmesine neden olduğu ileri sürülmüştür (1930, s. 447).

"Akkerman mukavelenamesi" yan başlığında, Rusya'nın yeni çarı I. Nikola'nın Türkiye ve Mora İsyanı hakkında "başka türlü" düşüncelere sahip olduğu, İngiltere elçisi ile yaptığı daha ilk görüşmesinde, "Türkiyenin tedavisi kabil olmıyacak bir hastalıkla mâlul" olduğunu ileri sürdüğü ve tahta çıkmasından dört ay sonra Bâbıâli'ye gönderdiği bir ültimatomda Bükreş Antlaşmasının uygulanma şekline itiraz ederek bazı isteklerde bulunduğu ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin de, Mora İsyanı'nın sona erdiğini düşündüğü bu zamanda, Rusya ile yeni bir sorunun çıkmasını istemediği ve bu sebeple Rusya'nın görüşme isteğine karşı olumlu cevap verildiği, görüşmelerin gerçekleşmesi için Akkerman'a delegeler gönderildiği ve 1826 yılında Akkerman Mukavelenamesi'nin imzalandığı belirtilmiştir (1930, s. 447). Akkerman Mukavelenamesi'nin imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı ancak bu esnada, Avrupa'da Misolonki ile Atina'nın

fethi üzerine Mora asilerinin, "yeis ve feryadı"nın, Avrupa basınının Türkler aleyhindeki yayınlarını arttırdığı vurgulanmış ve bir dipnotta Avrupa'nın Yunanlar lehindeki faaliyetleri kısaca izah edilmiştir[28]. Diğer yandan, İngiltere'nin, Rusya'nın Yunanlar lehine müdâhale edeceğini sezerek, hem kendi kamuoyunu "okşamak" hem de Rusya'yı "tasavvurat ve icraatında" serbest bırakmamak düşüncesinden dolayı Rusya ile görüşmelere başladığı, bir müddet sonra Fransa'nın da bu görüşmelere katıldığı ve 1827 yılında, Londra'da "bir ittifakı müselles" imzalandığı aktarılmıştır. Burada, Mora olaylarının artık bir Avrupa sorunu haline geldiği değerlendirmesi yapılmıştır (1930, s. 448).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması anlatıldıktan sonra, Yunan İsyanı'nın ikinci aşaması, "Mora mes'elesinin devamı" yan başlığında işlenmeye devam edilmiştir. Buna göre, yabancı devletlerin, Osmanlı devlet adamları kadar belki de onlardan daha fazla Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının sonuçları üzerinde kafa yordukları belirtilmiştir. Bu olay ile başlayan yeni ıslahat hareketinin, "Osmanlı Hükûmetini yeniden diriltebileceğini", güçlenmesini sağlayabileceği fakat yeni askerî teşkilâtın, hızlı bir şekilde olumlu sonuçlar veremediği takdirde devletin çöküşüne neden olabileceğini düşündükleri ve kendi çıkarlarına göre planları olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Rusya'nın kendi kamuoyunun, "Mora tenkilâtı" nedeniyle Türkiye aleyhinde bulunmasından yararlandığı, ortodoks koruyuculuğuna da dayanarak Türkiye'ye savaş açmayı düşündüğü ve İngiltere ile Fransa'nın Rusya'yı bu konuda tek olmasını engellemek için daha önce de bahsedilen Londra Mukavelenamesi'ni imzaladıkları belirtilmiştir (1930, s. 453).

İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinin bu mukavelenâmeyi Bâbıâli'ye tebliğ ederek, bu esaslar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin ateşkes antlaşması imzalanmasını

[28] İttifakı Mukaddesin tesiri altında pek bunalmış olan hürriyetperverler, coşmak için yunan isyanını vesile ittihaz etmişlerdi. Bu itibar ile asiler Avrupada çok taraftar buldular. İngilterede Lort Bayren *Byron,* Fransada *Victor Hugo,* birtakım manzumelerle halkı tehyiç etmekte idiler. Hatta Bayren bizzat Moraya gelmiş, Misolonki muhasarasında bulunmuş ve orada vefat etimşti. Fransız miralaylarından Faviye, Piyemon Hükûmetinin sabık nazırlarından Santaroza da gönüllüler arasında idi. İsyanın intıfaya yüz tutması üzerine gazeteler faaliyetlerine büsbütün germi vermişlerdi. Parlâmentolarda da bu şeci milletin tekrar Türklerin elinde bırakılıp bırakılmayacağı hakkında, İttifakı Mukaddes rabıtasını düşünmek mecburiyertinde bulunmıyan gayrimes'ul mebuslar tarafından izah ve istizahlar vukubuluyordu (1930, s. 448).

istedikleri fakat daha önce olduğu gibi bu teklifin de kabul edilmeyeceğini bilen bu devletlerin, Yunan sularına "nümayiş" için birer filo gönderdikleri ifade edilmiştir (1930, s. 454).

"Navarin Baskını" yan başlığında, Osmanlı donanmasının Mısır donanması ile beraber Mora'nın güney tarafında Navarin limanında bulunduğu, bu üç devletin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiş olduğu için üç müttefik devlete mensup donanmanın Osmanlı gemilerine Yunan sahillerini terk etmelerini bildirmek için limana girdiği aktarılmıştır. Üç devlet tarafından Osmanlı Devleti'ne savaş ilânı yapılmadığı için, "harbi hatırına getirmeyen" bu sebeple savaş durumunda olmayan Türk donanmasına, Fransız gemilerinin aniden saldırmaya başlaması üzerine, üç devlet ile Osmanlı Devleti arasında savaşın başladığı belirtilmiştir. Üç devletin gemilerinin de katıldığı bu savaşın, "üç buçuk saat imtidad ederek", Osmanlı ve Mısır donanmasının yok olmasıyla sonuçlandığı; sadece birkaç geminin kara sahile oturmak suretiyle kurtulabildiği, geriye kalan gemilerin "gark olduğu" ya da yandığı vurgulanmıştır. 20 teşrinievel 1827 tarihinde meydana gelen faciada, sadece nüfus kaybının yedi sekiz bin kişiyi bulduğu bilgisi verilmiş, hangi kaynaktan alındığı belirtilmeyen, "Hukuku düveli payimal eden ve tarihi medeniyette silinmez lekelerden olan" cümlesi[29] ile Navarin faciasının Osmanlı Devleti için vahâmeti bir daha tekrar edilmiştir (1930, s. 454-455).

Navarin faciası üzerine, Osmanlı Devleti'nin, kendisine resmen savaş açmayan üç devletten açıklama ve tazmînat istediği, üç devletin elçilerinin ise suçu Osmanlı kaptanlarına yükledikleri ve Yunanistan hakkındaki isteklerini tekrar ederek sonunda İstanbul'u terk ettikleri ifade edilmiştir. Bundan sonra, İngiltere ve Fransa'nın savaş istemedikleri, sadece Rusya'nın 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiği vurgulanmıştır (1930, s. 455).

[29] Avrupa'da efkârıumumiye Türklerin o derecede aleyhinde idi ki fecaati aşikâr olan bu barbarca hareket birçok yerlerde alkışlandı. Ezcümle Fransada taşkın tezahürata vesile oldu. Yalnız İngilizler, amirallerini azletmişler ve hükûmet parlâmento nutku iftitahîsinde bu "meş'um" hâdisenin kıralın teessürünü mucip olduğunu kaydeylemişti (1930, s. 455)

“1828 Rus harbi” yan başlığında, 1828 yılında başlayan savaşın, başlangıçta zannedildiği gibi çabuk bitmediği, “Vak’ai hayriye ile berrî, Navarin vak’ası ile bahrî kuvvetinin hiçe” indiği vurgulanmıştır. Daha sonra, acele ile temin edilen birkaç gemi ve az sayıda askerle genellikle Osmanlı Devleti’nin Ruslara uzun süre dayanamayacağı düşünüldüğü fakat Osmanlı Hükümeti’nin Ruslara bir hayli dayandığı vurgulanmıştır. Rusya’nın, bir iki ayda İstanbul’a gireceğinden kuşku etmeyenlerin, Osmanlı askerinin Balkan sınırını koruyabildiği hatta Silistre kuşatmasından bozguna uğrayarak geri çekilmeye mecbur bıraktırdığını gördükten sonra, “tahminlerinde aldandıkları”nı anlamış oldukları ileri sürülmüştür. Bu esnada, Meternich’in, yeniden devletler arasında aracılık yaparak, Mora sorununda görüşmelerin tekrar başlaması için her iki tarafı da ikna etmeyi başardığı belirtilmiştir (1930, s. 456).

Ancak savaşın, aniden Osmanlı Devleti aleyhine bir şekil aldığı, gerçekten Rusların umulmadık bir anda, Balkanları geçmeyi başardıkları ve “büyük bir cüretle”, Edirne’yi işgal ederek Marmara kıyılarına kadar geldikleri belirtilmiştir. Sayıları on beş bini geçmeyen bu “mütecasir” kuvvetin, arkasında yer alan Osmanlı askerleri tarafından geri çekilme yollarının kapanması ihtimali olmasına rağmen, İstanbul halkındaki korku ve telâşın etkisiyle, Osmanlı Devleti’nin, Edirne’ye delege göndererek barış isteğinde bulunduğu aktarılmıştır. Aynı zamanda, Anadolu tarafında da, Rusların 1829 yılında Erzurum’a kadar ilerlediği ve bu kaleyi de almayı başardıkları belirtilmiştir (1930, s. 456).

“Edirne Muahedesi” yan başlığında, 1829 yılında, Edirne Antlaşması ile Yunanistan’a “tam istiklâl” verileceği maddesinin yer aldığı; bu antlaşmanın en ağır maddelerinin, Yunanistan’ın bağımsızlığı ve tazmînat içeren maddelerinin olduğu belirtilmiş ve Yunanistan’ın bağımsızlığının sonuçlarının ağır olacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bunlarına arasında yunan istiklâlile tazminat en ağır maddeleri teşkil ediyordu. Yunanlılara muhtariyet verilmemesi için bu kadar fedakârlık yapılmış iken şimdi istiklallerinin tasdikıne mecburiyet hâsıl olması, bunun Eflak, Buğdan ve Sırbistan için suimisal olacağından endişe edilmesi, bir de bu kadar gaileler arasında muzayekası gittikçe artmış

olan hazinenin böyle bir meblağı tesviye mecburiyetinde kalması fazla tesir bırakmıştır." (1930, s. 457).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde, *Tarih III*'de, Rum patrikhanesinin, Osmanlı Devleti'nin güçten düşmeye başlamasından itibaren, Hristiyan tebaa üzerinde "nüfuz ve cebrini" arttırdığı, Osmanlı hükümetine güvenen Rum papazların, "irtikâp, irtişa ve zulümde" Osmanlı memurlarına taş çıkarttıkları ve Hristyan tebaanın huzursuz edildiği ileri sürülmüştür. Kitapta, bu şekilde, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen Balkan isyanlarında, Rum patrikhanesinin payı olduğu kadar Osmanlı Devleti de sorumlu tutulmuştur. Fenerli Rum beyleri hakkında şu çok ağır eleştiriler getirilmiştir: "Hele Fenerli Rum beyleri, Osmanlı Devletinin başına en büyük belâ kesilmişlerdi. Fener Patrikhanesi etrafına toplanan bu Bizans döküntüleri, patrikhanenin servetinden istifade ederek gayrimeşru yollarla çok para toplamış ırk ve nesilleri karmakarışık bir güruhtu." (Komisyon, 1931, s. 97) .

Fenerli Rum beylerine bu şekilde eleştirilerle beraber, bu beylerin zekâ ve bilgileri sâyesinde, Divan-ı Hümayun tercümanlığı görevini yerine getirdikleri, devlet görevlilerinin sarraflıklarını yaptıkları ve "devletin diplomasi münasebatını" ele aldıkları belirtilmiştir (1931, s. 97). Sonunda, biraz abartılı olduğu vurgulanarak, Fenerli beylerin "bütün Osmanlı idaresini kontrol etmek ve bu idarede söz geçirmek" kuvvetine sahip oldukları ve bu beyleri ile Patrikhanenin, Osmanlı Devleti'nde karışıklık olduğunda, devletin devamından yana oldukları fakat devlet düzene girmeye başladığında, devletin "bir an evvel batmasına" çalışacaklarını öne sürülmüştür (1931, s. 97-98).

İlk Sırp kıyamının kolayca bastırıldığı dile getirildikten sonra, Osmanlı tarih kitaplarının Mora İsyanı diye isimlendirdikleri Yunan isyanına geçilmiştir. Buna göre, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru bağımsız bir Yunanistan kurulması için çalışan bazı Rumların bulunduğu, Teselyalı Rigaz isminde bir şairin, İstanbul ve Balkanlarda yaşayan bütün ortodoksları Rum kabul ettiği; bütün bu ortodoskların işbirliği yaparak Bizans'ı yeniden canlandırılması ve Müslüman Türklerin Asya'ya gönderilmesi için yoğun bir mesai harcadığı ifade edilmiştir. Bu şairin, "Ne vakte kadar, yiğitler!" sözleriyle başlayan şiirinin, bütün Hristiyan tebaayı isyana teşvik eden heyecanlı bir

eser olduğu ve asilerin bu şiiri, "adeta Fransızların Marseyyizi" gibi ezberledikleri aktarılmıştır (1931, s. 100).

XIX. yüzyılın başlarında, bazı Rum gençlerinin başının Rus çarı I. Aleksandr'ın olduğunu bildikleri, Etniki Eterya isminde gizli bir cemiyet kurdukları; bu cemiyetin, Osmanlı Devleti'nin her yanında şubeler açtığı ve halkı isyana teşvik ettikleri belirtilmiştir. 1818 yılında cemiyetin, İstanbul'da bir merkez komitesinin bulunduğu, sadece İstanbul'da 17.000'den fazla üyesi olduğu bilgisi verilmiştir (1931, s. 100).

Eski Eflak voyvodası Fenerli İpsilanti beyin oğlu, Etniki Eterya Cemiyeti'nin liderlerinden ve çarın yaverlerinden Aleksandr isminde bir gencin, Osmanlı Devleti'nin, Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı ile uğraşmasını fırsat bilerek "yunan istiklâlinin ilânı dakikasının hulûl ettiğini zan" ile Boğdan'a girdiği ve "şatafatlı bir beyanname ile" Rumları isyana davet ettiği dile getirilmiştir. Ancak Fener beylerinden canı çok yanmış olan Ulahların isyana katılmadıkları, Osmanlı ordusunun, çoğunluğunun zengin Rum ailelerine mensup olup Rusya'da eğitim gören gençlerden oluşan, "İpsilanti müfrezesini" kolayca ezdiği; Etniki Eterya liderinin, Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldığı ve orada, Avusturya tarafından "tıkıldığı" hapishanede öldüğü aktarılmıştır (1931, s. 100).

Bununla birlikte, bu isyan hareketinin hiçbir etkisinin olmadığını söyleyebilmenin mümkün olmadığı, bir süre sonra, Moranın dağlık arazisinde devlete bağlı olmayan ve kısmen eşkiyalıkla geçinen dağlılarla, Yunan adalarının korsanlığa alışkın gemicilerinin isyan ettikleri ve isyana, adaların zengin Rum tüccarlarının yüksek miktarda bağışlarda bulundukları vurgulanmıştır. Papaz ve piskoposlarında liderlik ettikleri bu isyan hareketinin, İpsilanti'nin isyanına göre çok ciddi ve önemli olduğu; Osmanlı Devleti tarafından, hemen isyan bölgesine askerî kuvvet gönderilmesine rağmen, "isyan ateşinin" çabuk söndürülemediği ve savaşın karada ve denizde beş altı sene sürdüğü ifade edilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa meselesinin halledilmesinden sonra, boş kalan askerin isyan bölgelerine gönderilmesine rağmen, "ihtilâlcilerin tenkili"nin mümkün olamadığı, sonunda,

hükümetin gücünü başarılarıyla kanıtlayan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği ve onun da oğlu İbrahim Paşa'yı güçlü bir ordu ve donanma ile yardıma gönderdiği belirtilmiştir (1931, s. 100-101).

Devamında, Avrupa'nın isyana verdiği destek ve desteğin sebepleri aktarılmıştır. Bu bağlamda, Avrupa'nın lise ve üniversitelerinde, eskiden beri eski Yunan dil ve edebiyatı öğretildiği, eski Yunan'ın hayatının "süslenip bezenerek", olduğundan daha uygar ve parlak gösterildiği, eski Yunan'ın filozofları, şairleri, hatipleri ve tarihçilerinin okutularak açıklandığı, eski Yunan savaşlarının abartılı öykülerinin gerçek gibi öğretildiği ve okur yazar Batılılarının çoğunun eski Yunanın "muhip ve hürmetkârı" olduğu ileri sürülmüştür. XIX. yüzyılda, kendilerine Rum ya da Yunan diyenlerin, eski Roma ve Yunan medeniyetleriyle benzerliklerinin sadece aynı yerde yaşamalarından ibaret kaldığı fakat "Türklere ve müslümanlara husumetle meşbu Hıristiyan garblılar"ın, bu asi Rumları Eflatun, Aristo, Homer ve Demostenlerin torunları; Osmanlıları ise "barbarların bakayası" gibi gösterdikleri ifade edilmiştir (1931, s. 101).

Bu durum üzerine, bütün Batı ve Orta Avrupa'da asiler lehine, "heyecanlı bir teveccüh ve muhabbet cereyanı"nın ortaya çıktığı, her yerde, "helinosları sevenler" cemiyetlerinin kurulduğu; toplumun her sınıfından birçok insanın bu cemiyetlere üye olduğu ve ciddi bir miktar da yardım toplandığı belirtilmiştir. Dönemin meşhur İngiliz şairi Byron'un, "kendi memleketinde oturamayacak kadar münasebetsizliklerde" bulunduktan sonra, Yunanları kurtarabilmek için, Yunanistan'a giderek isyancılara katıldığı, Fransızların meşhur şairi Victor Hugo'nun Yunanları metheden ve Türklere iftira eden şiirler yazdığı; bazı "serseri" Fransız ve İngiliz subayın isyana katıldığı bilgisi verilmiştir. Ardından, kısaca "bütün Avrupanın bazı içtimaî tabakalarını, bir yunan muhipliğidir sardığı" ve bu fikir akımıının, bazı Avupalı devlet adamlarını da etkilediği değerlendirmesi yapılmıştır (1931, s. 101).

Kitapta, Etniki Eterya Cemiyeti'nin amacının, "İstanbul başta olmak üzere bütün osmanlı hıristiyanlarını kıyam ettirmek" olduğundan dolayı, cemiyetin

İstanbul'un yakılması, sarayın kuşatılması, devlet adamlarının öldürülmesi gibi "dehşetli hadiselerin" yerine getirilmesi için gerekli hazırlıklarda bulunduğu ifade edilmiştir. Bu planın başarıya ulaşması için, bizzat Rum patriği ve metropolitlerin de ne gerekiyor ise yapılması için hazır olduğu fakat Fenerli Rum beylerinden birinin bütün bu hazırlıkları Osmanlı hükümetine haber verdiği belirtilmiştir. Devamında, Osmanlı Devleti'nin, bu isyan hazırlıklarına karşı gerekeni yaptığı, "tabiidir ki hükûmette şiddetle hareket ederek patriği ve suikaste methali olan metropolitleri yakalatıp resmî elbiselerile Patrikhane kilisesine astırdığı" cümlesi ile vurgulanmıştır. Fakat bu olayın, Hristiyan dünyasındaki "heyecanı bir derece" daha arttırdığı; bu şekilde, giderek yayılan Yunan isyanının, asıl merkezi olan Mora ve adalarda, Osmanlı ve Mısır askerinin yoğun uğraşısıyla, sonunda Atina ve Misolongi'nin ele geçirildiği ve isyanın bastırılır gibi olduğu dile getirilmiştir. Ancak bir süre sonra isyana Fransa, İngiltere ve Rusya'nın müdahele ettiği, 1827 yılında Osmanlı ve Mısır donanmasını Navarin'de yaktıkları (bkz. Görsel 4.19) ve Osmanlı ile Mısır'ın askerlerini Mora'dan çekmek zorunda kaldıkları belirtilmiştir (1931, s. 101-102).

Görsel 4.19. **Navarin'de yakılan Osmanlı donanması**

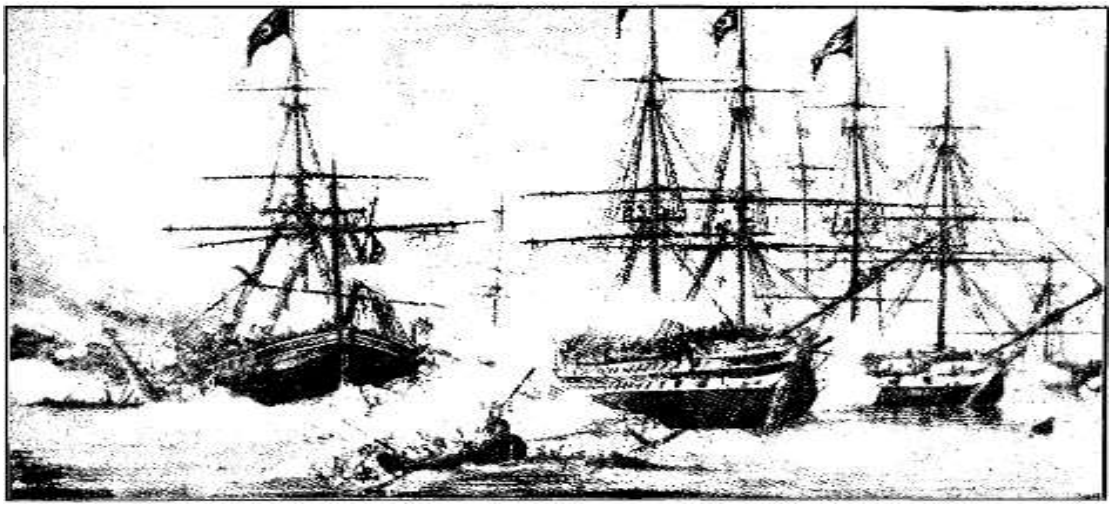

Kaynak: Komisyon, 1931, s. 286.

O sırada 1812 Bükreş Antlaşması'ndan beri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında anlaşmazlık konusu olan bazı sorunların Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanına yol açtığı; Rusların, Anadolu ve Rumeli'de ilerledikleri ve mağlup olarak sona eren savaş sonunda Rusya ile 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin "Yunanistan'ın istiklâlini tanımaya mecbur edildiği" belirtildikten sonra Avrupa devletlerinin isyanın başında tarafsız iken daha sonra Yunanlar lehine taraf değiştirmelerinin gerekçeleri şu şekilde izah edilmiştir:

"Yunan ihtilâlinin başlarında, Rusya, Fransa ve İngiltere Devletleri ihtilâlcilere mütemayil değilken, soradan ihtilâlciler lehine adeta birbirlerile müsabakaya girişmişlerdir. Bunun sebebi şu idi: İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıfladığını, Rusların yakın şarkı istilâ ile Akdenize çıkmaları ihtimalinin arttığını görüyor ve bunun için Ruslara karşı Akdenizde kendilerine merbut ve minnettar bir Yunan Devletinin teessüsünü istiyorlardı. Ruslar ise Yunanistanın rus muavenetile istiklâl kazanarak, Rusyaya minnettar kalmasına ve Rusyanın Akdenizde bir mesnedi olmasına çalışıyorlardı." (1931, s. 102).

Yunanistan'ın Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmasıyla artık Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ile Rusya tarafında taksimi yerine Osmanlı tebaası Hristiyan milletlerin bağımsızlıklarını kazanarak, "Osmanlı İmparatorluğunu inhilâle uğratma" devrinin başladığı vurgulanmıştır. Ardından, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren komşu devletlere toprak kaybetmekten daha çok kendi tebaasının ayrılmasıyla dağıldığı yorumu yapılmıştır (1931, s. 102-103).

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "C. Yunan Devletinin Kuruluşu (1815-1830) alt başlığında, "1- Osmanlı İmparatorluğunda Rumların durumu:" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu her bölgesinde Rumların var olduğu, imparatorluğun kıyı kasabalarında ve büyük şehirlerinde de önemli sayıda oldukları belirtilmiştir. Rumların devlet nezdinde diğer Hristiyan tebaaya göre özel konumda olduğu vurgulanarak bu durumun sebepleri şu şekilde sıralanmıştır: Rum kilisesinin bütün Şark Hıristiyanların başı olması, Fenerli Rumların, devletin tercümanlık hizmetlerini yerine getirmeleri ve Eflak, Buğdan voyvodalıklarında bulunmaları. Ardından, sahil

şehirleri ile adalarda yaşayan Rumların Türk bayrağı altında gemicilik yaparak para kazandıkları ve kolay bir hayat sürdükleri ileri sürülmüştür (Mansel vd., 1942, s. 145).

Rumlar arasında milliyetçilik fikrinin hangi devletler tarafından ve nasıl yayıldığı üzerinde durulmuştur. Buna göre, milliyetçilik fikrinin Rumlar arasında yayılmasında, Avrupa'nın payı olmakla beraber, en büyük payın Ruslara ait olduğu öne sürülmüştür. Avrupalıların rönesanstan itibaren eski Yunan kültürüne karşı "derin bir ilgi" göstermeye başladıkları, XVIII. yüzyıl aydınlarının "her şeyden önce Yunan dostu" oldukları ve eserleriyle beraber Avrupa kamuoyunda "bir Yunan dâvası uyandırmaya" çalıştıkları belirtilmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kısa bir süre Rus filosunun Mora ve Yunan adalarını ele geçirdiği ve Rumlar arasında "milliyetçilik propagandası" yaptıkları; Fransız İhtilali döneminde Napoleon'un Yunanlar arasında "milliyetçilik temellerine dayanan isyanlar" çıkartmaya çalıştığı aktarılmıştır. Ayrıca gemi ticareti sayesinde zenginleşen ve Avrupa ile sıkı temasta bulunan Rumların, çocuklarını Fransa ya da Rusya da okutarak "Yunan dâvasına öncü bir sınıf" yetişdirdikleri vurgulanmıştır (1942, s. 145).

"2-Etniki Eterya:" yan başlığında ilk olarak, Yunan bağımsızlığını hazırlayan unsurun Etniki Eterya Cemiyeti olduğu ileri sürüldükten sonra cemiyetin, 1814 yılında iki Rum ve bir Bulgar tarafından Odesa'da kurulduğu; amacının, "Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan tebaayı ayaklandırmak ve istiklale kavuşturmak" olduğu belirtilmiştir. Ardından cemiyetin, devletin her yerinde şubeler açtığı, başkanının Aleksandr İpsilanti isminde Fenerli bir Rum'un olduğu ve isyan sırasında Rus çarının yardımına güvendiği ifade edilmiştir (1942, s. 145-146).

"3-Eflak-Buğdan ve Mora isyanları:" yan başlığında, 1820 yılında, Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesinden yararlanmak isteyen Rumların harekete geçtikleri; İpsilanti'nin, Çar ile Avrupa'dan yardım geleceğini zannederek Eflak ve Buğdan'daki halkı isyan ettirmeye çalıştığı fakat Eflak ve Buğdan halkının "Lâtin ırkından" olması nedeniyle Rumları sevmedikleri iddia edilmiştir. Bu sebeple, bu

bölgedeki isyanın kısa sürede bastırıldığı fakat Etniki Eterya'nın, 1821 yılında, bu defa da Mora da isyanı başlattığı; "millî bir karakter" kazanan isyanın hızla geliştiği ve Rumların çoğunluk oldukları yerlerde, Türkleri öldürerek mallarını yağmaladıkları aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, kendi gücüyle isyanı bastıramayınca Nisan 1824'te Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa emrindeki Mısır güçlerinin isyanı "kolaylıkla" bastırdığı ancak tam bu esnada Avrupa devletlerinin "işe karıştığı" ifade edilmiştir (1942, s. 146).

"4-Navarin (1827):" yan başlığında, Avrupa devletlerinin Mora İsyanı'na karşı başlangıçta "seyirci kaldıkları"; bu durumun nedeni olarak, Avrupalıların Meternich sistemine dâhil olduğu ve bu sistemin "milliyetçilik cereyanlarına düşman" olduğu ifade edilmiştir. Avrupalıların Yunan isyanı karşısında büyük devletlerin, Yunanların tarafını seçmelerinin sebepleri olarak, Rusya'nın, Doğu Akdeniz'e yerleşme politikası çerçevesinde ne Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini ne de güçlü bir Mehmet Ali Paşa'nın bölgeye yerleşmesini istediği; Fransa'nın, Viyana Kongresi'nde kendisine karşı birleşen Avrupa devletlerini ayırmak istediği ileri sürülmüştür. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Temmuz 1827'de düzenlediği Londra konferansıyla, "padişahın himayesinde bir Yunanistan devletinin kurulmasına ve Osmanlı Devleti bu işe razı olmazsa kuvvet kullanmağa karar verdikleri fakat Osmanlı Devleti'nin bu kararları, iç işlerine müdahale olarak kabul edeceğini belirterek ret ettiği aktarılmıştır. Bu ret cevabı üzerine, üç devletin, Mora'yı kuşattığı ve Teşrinievel 1827 de donanmalarıyla, Navarin limanındaki Osmanlı ve Mısır donanmalarını bir baskın ile yaktıkları dile getirilmiştir (1942, s. 146).

"5-Osmanlı-Rus harbi ve Edirne muahedesi (1828-1829):" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin, "ilânı harbsiz" olarak donanmasını yakan üç devletten "zarar ve ziyan istediği"; Rusya'nın bu isteğe cevabının Osmanlı Devleti'ne savaş açmak olduğu ve Fransa ile İngiltere'nin savaşta tarafsız kaldıkları belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, Yeniçeri Ocağı'nın yeni kaldırılmış ve yeni ordunun ise henüz tam olarak kurulamadığından dolayı, Osmanlı-Rus savaşının galibinin Rusya olduğu ileri

sürülmüştür. 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı ifade edilmiştir (1942, s. 146).

Koray'ın *Tarih III*'de, "Yunan İsyanı 1821-1830) alt başlığında, Mora ile Yunanistan'ın, Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı yönetimine geçtiği, Rumların "Osmanlı Devleti içindeki hıristiyan halk arasında en serbest ve en imtiyazlı" millet olduğu ve kendilerine devletin birçok önemli görevleri arasında Eflak ve Boğdan beyliklerine atanma ayrıcalığının da verildiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sahil şehirleri ve kasabalarında yaşayan Yunanların, imparatorluğun içerisindeki en zengin millet olduğu öne sürüldükten sonra, Yunanlarda, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olma düşüncesinin, "bilhassa Rusyanın kışkırtmasiyle Fransa ihtilalinin hürriyet fikirlerinin Yunan aydınları tarafından benimsenmesi" sonucunda ortaya çıktığı ileri sürülmüştür (Koray, 1951, s. 144-145).

Avrupa kamuoyunda, Rönesanstan itibaren Antik Yunan medeniyetinin kurucuları olarak gördüğü, dönemin Yunan halkına karşı büyük bir sempati beslendiği ve özellikle, XVIII. yüzyılda Avrupa'nın önemli aydınlarının "birer Yunan dostu" oldukları gibi, aynı zamanda eserleriyle de Yunanları destekledikleri belirtilmiştir. Avrupa'da Yunanlar lehine bir havanın estiği dönemde, zengin Yunanların çocuklarını Avrupa'ya eğitim için gönderdikleri ve bu çocukların memleketlerine döndüklerinde bağımsız Yunanistan fikrini de beraberinde getirdikleri ifade edilmiştir. Sözü edilen gelişmelerin etkisi altında ve Etniki Eterya ismindeki bir cemiyetin faaliyetleri ile, XIX. yüzyılın başlarında Yunanistan'da ayaklanmanın başladığı, Yunanların uzun süreden beri ayaklanma için hazırlandıkları fakat Tepedelenli Ali Paşa "korkusundan" girişimde bulunamadıkları ifade edilmiştir. Ancak Ali Paşa'nın, "Padişah İkinci Mahmut'un gözdesi Halet Efendinin entrikalariyle" ortadan kaldırılmasından sonra, Yunanların "açıkça" harekete geçtikleri dile getirilmiş ve şu görüş iddia edilmiştir: "Halet Efendinin para hırsı için çevirdiği entirikalarla Tepedelenli öldürülmeseydi Yunan isyanı belki olmaz belki de çok daha sonra olabilirdi." (1951, s. 145).

Etniki Eterya'nın Yunan İsyanı'nı hazırlayan ve Yunanistanı isyan ettiren gizli bir cemiyet olduğu, 1814 yılında Odessa'da kurulan bu cemiyetin Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan milletleri ayaklandırmak için faaliyet gösterdiği ve cemiyetin Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde birçok gizli şubeler açtığı aktarılmıştır. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin de bu cemiyetin içinde bulunduğu, Rus çarının himayesi altında bulunan cemiyetin başkanının Fenerli Rumlardan İpsilanti isminde birisi olduğu; Rus çarının himayesine güvenen İpsilanti'nin, 1820 yılında Eflak ve Boğdan halkını isyan ettirmeye çalıştığı fakat "Lâtin ırkından" olan bölge halkının Rumları sevmedikleri ifade edilmiştir. Eflak ve Boğdan halkının, özellikle kendilerini yönetmeleri için atanan beylerin, "İstanbul Rumlarından" olması nedeniyle "onlara karşı bir kin ve nefret" besledikleri; işte bu sebeplerden dolayı cemiyetin bölge halkını isyana sürükleyemediği, isyana kalkışan bir kısım halkında, Osmanlı güçleri tarafından yenilgiye uğratılarak isyancıların dağıtıldığı belirtilmiştir (1951, s. 145).

Bu durum üzerine Eflak ve Boğdan isyanından istediğini elde edemeyen Etniki Eterya Cemiyeti'nin Mora halkını ayaklandırmak için faaliyete başladığı, Rumların esasen 1814 yılında itibaren isyan için gereken hazırlıkları yaptıkları; "Tepedelenli Ali Paşanın şiddet ve baskısından korkarak" isyana girişmeye cesaret edemedikleri öne sürülmüştür. Fakat Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra Mora halkının önemli bir kısmının, "silâha sarılarak dağlara" çıktığı; Tepedelenli Ali Paşa isyanını bastırmaya gönderilen Mora'daki muhafız kuvvetlerin yokluğundan yararlanan isyancıların Moradaki kaleleri ele geçirerek Müslüman halkı öldürdükleri belirtilmiştir (1951, s. 145).

Yunan İsyanı'nın daha önce belirtilen sebeplerden dolayı hızlı bir şekilde büyümesi üzerine "millî bir olay" haline geldiği, Rumların çoğunlukta olduğu yerlerde Müslüman halkı öldürerek şehir ve kasabaları yağma edip yaktıkları dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ise, baştan önem vermediği bu isyanı bastırmak için az sayıda kuvvet gönderdiği fakat gönderdiği kuvvetlerin ard arda yenilmesi üzerine durumun ciddiyetini anladığı ve sonunda devletin kendi gücüyle bu isyanı bastıramayacağını anlayarak 1824 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yı bu göreve

tayin ettiği ifade edilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi koşuluyla, oğlu İbrahim Paşa'yı Mora'ya gönderdiği, İbrahim Paşa'nın kısa zamanda isyancıları birçok yerde yenilgiye uğratarak dağıttığı belirtilmiştir (1951, s. 146).

Mehmet Ali Paşa'nın Mora İsyanı'nı bastırmasının Avrupa'yı harekete geçirdiği, Avrupalı aydınların "Yunanlıları, eski Yunan medeniyetini kuranların çocukları" saydıkları; bu sebeple onlar hakkında devlet adamlarını harekete geçirecek "ateşli" yazılar yazdıkları vurgulanmıştır. Öte yandan Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'de yer alan Girit ve Mora valiliklerini elde etmesinin, Avrupa devletlerinin birçoğunun çıkarına aykırı olduğundan dolayı Yunan İsyanı'na karışmayı yararlı buldukları aktarılmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Osmanlı Devleti yerine güçlü bir bir devletin geçmesini istemediği, İngiltere'nin Hindistan yolu üzerinde ve Fransa'nın dostu bir devletin Mısır'da kurulmasına razı olmadığı, Avusturya'nın Viyana Kongresi kararlarına aykırı olduğunu hatırlatmasına rağmen bu devletlerin isyana karışmalarını engelleyemediği dile getirilmiştir (1951, s 146).

Bütün bu sebeplerden dolayı Londra'da bir konferans toplandığı, konferansın "bağımsız bir Yunanistan kurulması" hedefini güttüğü; bu sebeple ortak bir donanmayı Akdeniz'e yolladıkları ve müttefiklerin Osmanlı Devleti'ne ültimatom göndererek Yunanlara daha geniş ayrıcalıklar verilmesini istedikleri fakat Osmanlı Devleti'nin bu isteği, "iç işlerine karışma" saydığından ötürü kabul etmediği ifade edilmiştir. Bunun üzerine müttefik kuvvetlerin 1827 yılında Navarin limanında bulunan Türk donanmasını topa tutarak yaktıkları, Osmanlı Devleti'nin "bu olayı protesto" ederek zarar ve ziyanını istediği ancak müttefik devletlerin bu isteğe cevap vermedikleri bilgisi verilmiştir (1951, s. 146-147).

Görsel 4. 20. Navarin Olayı

Kaynak: Enver Koray, 1951, s. 146.

Ardından, sadece Rusya'nın "Yunanistanın bağımsızlığını ne bahasına olursa olsun elde etmek istediğinden", bu protesto üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı; Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldırmış ve ordusunu henüz daha kuramamış Osmanlı Devleti'nin bu savaş ilânı karşısında "çok zor duruma" düştüğü vurgulanmıştır. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen Osmanlı ordusunun savaşın başında büyük başarılar kazandığı fakat "büyük bir cesaretle Balkanları aşarak", Edirne'ye giren bir Rus tümeninin Osmanlı devlet adamlarını korkuya düşürmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin barış istediği ifade edilmiştir. Yazar, burada bu tümenin küçük bir direniş ile yok edelebileceği halde İstanbul'daki devlet adamlarının telaşa kapıldıkları değerlendirmesinde bulunmuştur. Bunun üzerine 1829 yılında imzalanan Edirne Barışı ile Yunanistan'ın bağımsızlığının kabul edildiği ve bu şekilde Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'nden "tamamen ayrı" bağımsız bir devlet haline geldiği belirtilmiştir (1951, s. 147).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "B-Yunan isyanı ve Yunan devletinin kuruluşu" alt başlığında, "a- Rum'ların durumu:" yan başlığında, Mora'da, Adalar'da ve Orta Yunanistan'da kalabalık olan Rumların durumunun diğer tebaadan farklı olduğu ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin "müsamahakâr" yönetiminin Rumların adet, gelenek ve göreneklerinin değişmeden devam etmesine imkân verdiği aktarılmıştır. Ayrıca Rum gemicilerinin Avrupa'da uzun süre devam

eden savaş esnasında, Osmanlı bayrağı altında "tarafsızlık haklarından" yararlanarak bütün Akdeniz ticaretine egemen oldukları, bu ticaretin sonuucunda çok zenginleştikleri; Avrupa'da bulunan diğer zengin Rumların yardımıyla da okullar açtıkları ve bazı gençleri de Avrupa'ya ile Rusya'ya eğitim görmeleri amacıyla gönderdikleri belirtilmiştir. Yunanların bütün bu çalışmaların sonucunda "diğer Osmanlı tabalarına göre fikren daha olgun bir seviyeye" çıktıkları ve eğitim için dışarıya gönderilen gençlerin memleketlerine döndüklerinde "Yunan millî dâvasının öncü sınıfını" oluşturdukları ifade edilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 174).

Fransız İhtilâli ile her yere yayılan milliyetçilik akımının çok geçmeden Rumlar arasında da "yerleşmekte" gecikmediği, Avrupa ile yoğun temas ile Rusların teşvikinin bu akımı güçlendirdiği ve bu şekilde Rumlardaki "bağımsızlık arzusunun gün geçtikçe" arttığı dile getirilmiştir. Rumları eskiden beri isyana teşvik eden Rusların Mora'da bir Rum hükümeti kurmak için uğraş verdiği; 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı esnasında buna yönelik olarak bir ayaklanma başlattığı vurgulanmıştır. Burada daha önce incelenen ders kitaplarında olduğu gibi Tepedelenli Ali Paşa'nın varlığının ve Rumlar arasındaki baskısının onların isyan etmelerini engellediği üzerinde durulmuş; yine Tepedelenli'nin, II. Mahmut üzerinde etkili olan Nişancı Halet Efendi'nin "entrikaları" sonucunda ortadan kaldırılmasının, Rumların rahatlamalarına neden olduğu ileri sürülmüştür (1956, s. 174).

"b- Etniki Eterya cemiyeti:" yan başlığında, ilk olarak, Yunan İsyanı ve bağımsızlığının kazanılmasında en önemli rolü oynayan unsurun Etniki Eterya Cemiyeti olduğu bu cemiyetin iki Rum ve bir Bulgar tarafından 1814 yılında Odesa'da kurulduğu bilgisi verilmiştir. Bu cemiyetinin amacının, "Bizans imparatorluğunu yeniden kurmak" olarak belirlendiği ve bu amaca ulaşmak için de Osmanlı Devleti içindeki bütün Hristiyanları devlete karşı isyan ettirmeyi planladığı aktarılmıştır. Cemiyetin başkanının Rus çarının yaveri olan Aleksandr İpsilanti olduğu; bu kişinin başkan olarak seçilmesinin gerekçesinin, cemiyetin gerçek başkanının Rus çarı olduğu izlenimini vermek olduğu, bu sebeple İpsilanti'ye "ancak başkan vekili" denilebileceğini ileri sürülmüştür. Ardından cemiyetin kısa sürede Avrupa'da ve Balkanlarda birçok şubeler açtığı, bu şubeler yoluyla para ve silah

toplamaya çalıştığı, isyan için propaganda yapmaya başladığı dile getirilmiştir. Başta Rum patriği olmak üzere İstanbul'da ve devletin çeşitli yerlerinde yaşayan hatta devlet hizmetinde bulunan birçok Yunanın da bu cemiyete katıldığı belirtilmiştir (1956, s. 174-175).

"c-Eflak, Buğdan ve Mora isyanları:" yan başlığında, Eflak ve Boğdan'da, Rusların halkı isyana teşvik ettiği, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Fenerli Rumlardan seçerek gönderdiği beylerin yolsuzluk yapmalarının, bölge halkının Osmanlı yönetiminden soğumasına neden olduğu ve bu sebeplerden dolayı "kendilerini Romalıların torunları sayan" Romenlerde bağımsızlık olma isteğinin arttığı ileri sürülmüştür. İpsilanti'nin bu huzursuzluklardan yola çıkarak ve Rusya'ya yakınlığından dolayı ilk olarak isyanı Eflak ve Boğdan da başlatmayı uygun bulduğu fakat Romenlerin, Rumları "sevmedikleri" için bu girişime "kayıtsız" kaldığı belirtilmiştir. Bu durumun sonucunda isyana yoğun katılım ümit eden İpsilanti'nin, sadece sekiz on bin kadar yardımcı bulabildiği ve bunların da kısa sürede dağıtılarak İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçtığı aktarılmıştır (1956, s. 175).

İpsilanti'nin Eflak ve Boğdan'da başlattığı ve kısa sürede sona erdirilen isyan hareketinin daha sonra Mora'ya geçtiği, asilerin Mora'nın merkezi Tripoliçe'yi işgal ettikleri; Rum gemicilerinin de denizden isyana katıldıkları ve isyanın kısa sürede güneyden Tesalya ile Manastır'a kadar yayıldığı aktarılmıştır. Aynı anda, Rumların Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine geniş ölçekli bir propaganda çalışmalarına giriştikleri, Osmanlı ordusunun küçük bir başarısını ya da asilere karşı şiddetini abartarak her tarafa yaydıkları ve Avrupa kamuoyunu da süratle Osmanlı Devleti aleyhine çevirdikleri belirtilmiştir. Bu propagandaların etkisiyle Avrupa'dan her sınıftan halkın Yunanları, maddî ve manevî olarak desteklemeye başladıkları; meşhur İngiliz şairi Byron'un bu heyecana kapılarak Yunanistan'a kadar geldiği, Viktor Hugo'nun Yunanları öven yazılar yazdığı üzerinde durulmuştur. Avusturya başbakanı Meternich'in ise ülkesinin çıkarlarına aykırı bulduğu bu isyanın bir an önce bastırılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1824 yılında, giderek büyüyen, genişleyen ve Avrupa devletlerinin desteğini de arkasına alan bu isyanı bastırmak için Mısır valisi Mehmet

Ali Paşa'dan yardım istediği, ödül olarak kendisine Mora ve Girit valiliklerinin verileceği aktarılmıştır. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında asker ve donanmayı Mora'ya gönderdiği; Osmanlı güçleriyle Mısır güçlerinin işbirliği yaparak, isyanı kısa sürede bastırdığı fakat bu defa da Avrupa devletlerinin isyana müdahale ettiği vurgulanmıştır (1956, s. 175).

"ç-Navarin Vak'ası (1827):" yan başlığında, Avrupa devletlerinin isyana başlangıçta "kayıtsız" kaldıkları, sebebinin ise Meternich sistemi içerisinde olmaları olduğu dile getirildikten sonra isyana daha sonra dâhil olmalarının sebepleri maddeler halinde gösterilmiştir. Buna göre:"1) Umumi efkâra uymak zorunda kaldılar. **2)** İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletinin gittikçe zayıfladığını görüyorlardı. Ruslar'a karşı Akdeniz'de kendilerine bağlı ve minnettar bir Yunan devleti kurmakla hem Balkanlar'da bir nufuz sahası yaratmış ve hem de Ruslar'ın Akdeniz'e inmelerine engel olmuş olacaklardı." Rusya'nın da bu belirtilen düşünceler ile hareket ettiği, kurulacak Yunanistan ile "Akdeniz'de bir dayanak noktası" kazanmış olacağını düşündüğü ve bu düşüncelerin üç devleti de Yunanistan'ın kurulması faaliyetlerinde "birden yarışa sürüklediği" ileri sürülmüştür (1956, s. 175-176).

İngiltere ve Rusya'nın Mehmet Ali Paşa'nın Yunan İsyanı'na müdâhil olarak güçlenmesinin, çıkarlarına aykırı olduğunu düşündükleri ancak bütün bu sebeplere rağmen İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmak istemediği; Rusya'nın ise Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldıran Osmanlı Devleti'ne, "henüz kuvvetlenmeden", Mora isyanını bahane ederek bir savaş açmak amacını güttüğü vurgulanmıştır. Bu esnada İngiltere'nin, Rusya'yı anlaşma yolu halledilmesi konusunda ikna ettiği, Londra'da bir anlaşmaya vardıkları; Fransa'nın da onay verdiği anlaşmaya göre Yunanistan'ın vergi veren bir prenslik olmasının kararlaştırıldığı aktarılmıştır. Üç devletin kararı Osmanlı Devleti'ne bildirdiği, Osmanlı Devleti'nin ise bu üç devletin Yunanistan hakkındaki kararlarını "iç işlerine müdahale sayarak" ret ettiği ve bunun üzerine üç devletin, Mora'ya donanma yollayarak Navarin'de bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları belirtilmiştir (1956, s. 176).

"Osmanlı-Rus savaşı ve Edirne barışı (1828-1829)" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin "ortada bir harp durumu" olmaksızın gemilerinin batırılması üzerine üç devletten, "izahat ve tazminat" istediği fakat Rusya'nın bu isteğe cevabının savaş açmak olduğu; İngiltere ve Fransa'nın ise bu savaşa katılmadıkları ifade edilmiştir. Bu esnada Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmış, donanmasının Navarin'de yakılmış ve bu sebeplerden dolayı çok zayıf bir durumda olduğu vurgulanmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Rusların, savaşın ilk zamanlarında "kolay başarı" kazanamadıkları fakat 1829 yılında bir yandan Erzurum'a, diğer yandan Edirne'ye girdikleri ve savaş sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile (bkz. Görsel 4.21) Yunanistan'ın "tam istiklâlini" kazandığı belirtilmiştir (1956, s. 176-177).

Görsel 4.21. Bükreş ve Edirne Antlaşmaları Sonrasında Osmanlı Devleti Haritası

Kaynak: Bedriye Atsız ve Hilmi Oran, 1956, s. 176.

Oktay'ın *Tarih III*'de, "8-Yunan isyanı ve Yunan Devletinin kurulması (1820-1829):" yan başlığında, Rumların Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşayan Hristiyanlar içerisinde daha ayrıcalıklı bir konumda oldukları, daha çok Yunanistan, Mora, Ege Adaları, Batı Anadolu, Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki şehir ve kasabalarda oturdukları; sanat, ticaret ve özellikle gemicilikle uğraştıkları

aktarılmıştır. Fatih zamanında Rumların kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlandıkları, diğer Hristiyanlara uygulandığı gibi onlara da din, mezhep ve dil özgürlüğünün verildiği ve hele Mora ile Ege Adalarındaki Rumların, "âdeta bağımsız bir halde" hayatlarını devam ettirdikleri ileri sürülmüştür (Oktay, 1964, s. 222).

Osmanlıların Rumları, diğer Hristiyan milletlerden "daha üstün" tuttukları; tercümanlık başta olmak üzere çeşitli devlet memurluklarında kullandıkları hatta Eflak ve Boğdan beyliklerine, İstanbul'daki Fener Rum beylerinden atama yaptıkları belirtilmiştir. Diğer Hristiyan milletlere göre, "daha zengin ve aydın" olan Rumların, XVIII. yüzyılda, Rusya ile olan temaslarının onlar arasında "milliyet ve istiklâl fikirlerinin" yayılmasına yardım etttiği ve aslında Rusların, "Deli Petro" zamanında itibaren Rumları her fırsatta Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttıkları öne sürülmüştür. Bu bağlamda 1768 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rus donanmasının Mora sularına gelmesi üzerine Rumların ayaklandıkları, o zaman bu ayaklanmanın hemen bastırıldığı dile getirilmiştir (1964, s. 223).

Fransız İhtilâli esnasında Türk bayrağı altında her tarafta rahat bir şekilde dolaşan Rumların Akdeniz ticaretini ele geçirdikleri; Marsilya, Tiryeste, Odesa gibi büyük şehirlerde yaşayan Rumların bu sâyede zenginleştikleri ve bu zenginliği kullanarak Yunanistan'da birçok okul açtıkları belirtilmiştir. Bu okulların Rumlar arasında "milliyet, hürriyet ve istiklâl" düşüncelerini yaydıkları, Fransız İhtilâli'nin bu düşünceleri daha fazla güçlendirdiği ve sonunda Rumların Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla Etniki Eterya isminde bir cemiyet kurdukları aktarılmıştır. Etniki Eterya Cemiyeti'nin, 1814 yılında Odesa'da İki Rum ve bir Bulgar tarafından kurulduğu, bu cemiyetin esas amacının "Eski Bizans İmparatorluğu"nu tekrar kurmak olduğu ve İstanbul Patriği ile Rus çarının bu cemiyetin kurulduğundan haberlerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Cemiyetin kısa sürede güçlendiği, İstanbul ve Yunanistan'da birçok şubeler açtığı; İstanbul Patriği başta olmak üzere önemli zengin Rumlar ve aydınların cemiyete katıldıkları ve cemiyetin başkanının, Rus çarının yaveri olan eski Eflâk beyinin oğlu Aleksandr İpsilanti olduğu belirtilmiştir. Etniki Eterya Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda isyana hazır gelen Rumların bu sırada önlerindeki en önemli engelin kendilerinin

çalışmalarından haberdar olan Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa olduğu fakat Ali Paşa'nın devlete isyan etmesi üzerine Osmanlı kuvvetlerinin paşa ile uğraşmasını fırsat bilen Rumların ve cemiyetin ayaklanmaya karar verdiği aktarılmıştır (1964, s. 223).

"9-Eflak ve Mora isyanları:" yan başlığında, diğer incelenen tarih ders kitaplarında yer almayan cemiyetin isyanın, Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu Mora'da yapılmasını istediği fakat başkan İpsilanti'nin Rusya'dan göreceği yardıma güvenerek isyanın Eflak'ta başlamasına karar verdiği ve 1820 yılında 800 atlının Eflak'a girdiği ve Eflaklıların Rumları hiç sevmedikleri için bu isyana katılmadıkları vurgulanmıştır. Bunun üzerine yalnız kalan İpsilanti'nin isyanın Osmanlı güçleri tarafından kısa sürede bastırıldığı ve 1820 yılında Avusturya'ya kaçtığı bilgisi verilmiştir. İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçmasından sonra 1821 yılında, Mora Rumlarının isyan ettikleri, devletin Tepedelenli Ali Paşa ile meşgul olmasının etkisiyle Mora İsyanı'nın kısa sürede geliştiği, Rumların Mora'da ve Teselya'da Türklere saldırdıkları; Müslüman halkı "keserek" mallarını yağma ettikleri ve "görülmedik vahşetler" yaptıkları vurgulanmıştır. Bu isyanın Avrupa'da büyük bir alaka ve sevgi ile karşılandığı çünkü o esnada Avrupa'nın birçok aydınının Rumlara "eski medeni Yunanlıların çocukları" gözüyle baktıkları ve bu sebeple her yerde Rum asilerin "bir kahraman gibi" karşılanarak onlara para ile malzeme yardımının yapıldığı aktarılmıştır. Hatta aralarında İngilizlerin ünlü şairi Lord Byron'un bulunduğu birçok gönüllünün Yunanistan'a gelerek savaşa katıldıkları bilgisi verilmiştir (1964, s. 223-224).

Yunan İsyanı'nın, bütün çabalara rağmen bastırılamaması üzerine, padişahın isyanı bastırmak üzere Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, Mora ile Girit valiliklerinin kendisine verileceği sözünü alan valinin, oğlu İbrahim Paşa komutasında bir ordu ile donanmayı Mora'ya gönderdiği ve İbrahim Paşa'nın varmasından sonra Mora ve adalardaki isyanın kısa sürede bastırıldığı, asilerin merkezi konumundaki Misolonki Kalesi'nin geri alındığı ve bu savaş esnasında Lord Byron'un da öldüğü ifade edilmiştir (1964, s. 224).

“10- Navarin Olayı (1827):” yan başlığında, Yunan İsyanı’nın bastırılması üzerine o zamana kadar sadece maddî ve manevî yardım yapan İngiltere ile Rusya’nın isyana fiilî olarak müdahale etmeye karar verdikleri; bu iki devletin esas korkusunun, Mora ve Girit’i Mehmet Ali Paşa’nın ele geçirmesi olduğu, çünkü bu yerlerde güçlü bir valinin bulunmasını istemedikleri iddia edilmiştir. Hem Rusya hem de İngiltere’nin bölgede küçük bir Yunanistan’ın ya da zayıf bir Osmanlı Devleti’nin bulunmasının menfaatlerine daha uygun olduğu ve bu sebeple, bu iki devletin kendi aralarında anlaşarak bağımsız bir Yunan Devletinin kurulmasına karar verdikleri belirtilmiştir. Ardından bu kararlarını Fransa ve Avusturya’ya da bildirdikleri; Avusturya’nın ret cevabı verdiği, Fransa’nın ise kabul ettiği ve bunun üzerine bu üç devlet arasında bir antlaşma imzalandığı dile getirilmiştir. Bu antlaşma gereğince üç devletin Osmanlı Devleti’ne bir ültimatom çekerek “Yunanistanın istiklâlini” istedikleri ve bu teklife şimdiye kadar ya Bâbıâlî ya da Osmanlı Devleti tarafından verilen ret cevabının bu defa padişah II. Mahmut tarafından verildiği görülmüştür. Buna göre, II. Mahmut’un üç devletin teklifini, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma sayarak ret ettiği hatta İngiliz elçisine “Biz, sizin İrlanda meselesine karışıyor muyuz? O sizin nasıl bir iç meseleniz ise, bu da bize ait bir iç meseledir” dediği öne sürülerek, II. Mahmut’un imajı güçlendirilmiştir. II. Mahmut’un ret cevabı üzerine üç devletin, müttefik donanmalarını Mora sularına göndererek, Yunanistan’ın bağımsızlığını “zorla” sağlamaya çalıştıkları, bu amaçla Türk ve Mısır donanmalarının bulunduğu Navarin Limanı’nı 1827 yılında, kuşattıkları ve bir süre sonra “sudan bir bahane” ile limana saldırarak Türk gemilerini yaktıkları belirtilmiştir (1964, s. 224).

“11-Osmanlı-Rus harbi ve Edirne Antlaşması (1828-1829):” yan başlığında, Osmanlı Devleti’nin, maruz kaldığı bu “haksız ve yersiz” saldırıyı protesto ettiği üç devletten, “tazminat ve tarziye” istediği ve üç devletinde İstanbul’da bulunan elçilerinin de savaşın suçunu Türk kaptanlarına attıkları ifade edilmiştir. Bu üç devletin sefirinin, Osmanlı hükümetinin suçu kabul etmemesi üzerine İstanbul’u terk ettikleri, bu şekilde İngiltere, Rusya ve Fransa ile siyâsî ilişkilerin kesildiği; Fransa’nın, Yunan Sorunu çözülünceye kadar Mora’yı işgal ettiği, İngilizlerin

Mora'da kalan Mısır güçlerini İskenderiye'ye taşıdığı aktarılmıştır. Fakat Rusya'nın bu iki devletten "daha baskın" çıkarak Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı ve böylece 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı belirtilmiştir (1964, s. 225). Savaşın başladığı esnada Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldıran, donanması Navarinde "mahvolan" ve askerî ıslahatın henüz daha yerleşemediği Osmanlı Devleti'nin savaşa hazır olmadığı ve Rusların bu durumdan yararlanarak ilk darbede Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiği vurgulanmıştır. Ardından Rusların Tuna boylarına indikleri, doğuda Kafkasya tarafından Anapa, Soğucak, Poti, Kars ve Ardahan kalelerini işgal ettikleri fakat Şumnu'daki Türk askerlerinin "son derece kahramanlık" gösterdikleri, yerlerini terk etmedikleri ve Rusların Silistre'de "mağlup ve perişan" oldukları aktarılmıştır. Fakat 1829 yılında Rusların daha büyük güçlerle saldırıya geçtikleri; Anadolu tarafından "ilk defa olarak" Erzurum'a kadar gelerek şehri işgal ettikleri; Rumeli tarafından da, Silistre'yi işgal ettikleri ve bu durumdan yararlanan bir Rus ordusunun Balkanları aşarak Edirne'ye gelerek Rus öncülerinin İstanbul kapılarına dayandığı ifade edilmiştir. Ancak bu sırada Batıdan ilerleyen bir Türk ordusunun Edirne'ye giren Rus ordusunu kuşatmak üzere olduğu, "fakat harb durumundan haberi olmıyan Padişahla devlet erkânının telâş ve korkuları" nedeniyle Ruslarla 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ve bu antlaşmaya göre, "Yunanistan'ın istiklâli"nin tanındığı belirtilmiştir (1964, s. 225).

Görsel 4. 22. Bükreş ve Edirne Antlaşmaları

Kaynak: Emin Oktay, 1964, s. 217.

Akşit'in *Tarih III*'de, **"**300. Yunan ayaklanması:" yan başlığında, ilk olarak Yunanların, Sırplar ve Bulgarlardan daha fazla "imtiyaz"a sahip olduğu, toplu olarak bir bölgede yaşamadıkları; Osmanlı Devleti'nin her tarafına dağıldıkları ancak kıyı şehir ile kasabalarında daha kalabalık olarak bulundukları Mora, Teselya ve Yunan adalarında çoğunluk oluşturdukları belirtilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nde diğer Hristiyan milletlere olduğu gibi Yunanlara da dil, din ve mezhep özgürlüğü sağlandığı, bu durumdan yararlanan Yunanların "âdeta bağımsız bir halde" yaşadıkları ve Türk bayrağının koruması altında bulunan Rum gemicilerin Akdeniz ve Karadeniz ticaretini ellerine alarak zenginleştikleri vurgulanmıştır. Bu şekilde zenginleşen Rumların XIX. yüzyılın başlarında yüz civarında gemiye sahip oldukları ve korsanlara karşı bu gemileri silahlandırdıkları ifade edilmiştir (Akşit, 1981, s. 206).

İstanbul'da Fener'de oturan Rum patriğinin bütün Ortodoksların din başkanı olduğu, Rumların Osmanlı Devleti'nde tercümanlık görevlerini yerine getirdiği gibi Eflak ve Boğdan voyvodalarının da Rumlar arasından seçildiği dile getirelerek Rumların Osmanlı Devleti'nde diğer Hristiyan milletlere göre daha ayrıcalıklı bir durumda oldukları bir daha vurgulanmıştır. Türklerin "adil yönetimi" altında yaşayan Rumların bu durumlarının, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla değiştiği, "haksızlıklara" uğramaya başladıkları, onlardan haksız miktarda vergi alınmasının onları "gayrımemnun" hale getirdiği ileri sürülerek Yunan isyanın çıkmasında Osmanlı Devleti'nin de payı olduğu öne sürülmüştür (1981, s. 206).

Yunan İsyanı'nın çıkmasında önemli paya sahip diğer bir etkenin XVIII. yüzyılda Avrupa'da, özellikle Rusların, Rumlar arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine yönelik faaliyetleri ve Fransız İhtilâli'nin etkisiyle milliyetçilik akımının daha da güçlenmesi olduğu belirtilmiştir. Ardından milliyetçilik fikrinin etkisi altında kalan Rum aydınlar tarafından bağımsızlık düşüncesinin işlenmeye başlandığı; bu aydınların Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması hakkında yazılar yazarak, Avrupalıları bu amacın gerçekleşmesi için yardıma çağırdıkları aktarılmıştır. Yunan İsyanı'nın sebepleri arasında Hümanizma ve Rönesans hareketleri ile eski Yunan medeniyetini tanıyan Avrupalı aydınlarında "Yunan dostluğu"nun başladığı; Fransız

Voltaire ile İngiliz Byron'un Yunan taraftarı yazılar kaleme aldıkları ve bu yüzyılda zengin Rumların çocuklarını Rusya ya da Fransa'da okutmaları da gösterilmektedir. Yunan isyanını hazırlayan ve yöneten cemiyetin Etniki Eterya olduğu, iki Rum ve bir Bulgar tarafından Odesa'da kurulan cemiyetin başkanının, Rus çarının savaş yaveri Aleksandr İpsilanti'nin olduğu bilgisi verilmiştir. Bu cemiyetin "Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak" amacıyla yola çıktığı, bu amaca yönelik olarak Osmanlı Devleti'nin her yerinde şubeler açtığı; İstanbul'daki Rum patriğinin ve Eflak beyinin de bu cemiyete üye olarak kaydedildiği ve bu cemiyetin amacına ulaşmak için en çok Rus çarına güvendiği ifade edilmiştir (1981, s. 206-207).

Rumların Yanya valisi ve bir süre Rumeli beylerbeyliği görevlerini yerine getiren Tepedelenli Ali Paşa'dan çok korktukları, "akıllı bir adam" olan Tepedelenli'nin Rumların hareketlerini yakında izlediği; Etniki Eterya'nın faaliyetleri hakkında zamanında Bâbıâlîye bilgi verdiği vurgulanmıştır. Fakat "kendisini çekemeyenler"in onunla II. Mahmut'un arasını açtıkları ve vezirlik görevinin ondan alınmasına neden oldukları ileri sürülmüştür. Bu durum üzerine isyan eden Tepedenli Ali Paşa'nın Rumlar üzerindeki baskısının kalkmasını ve Osmanlı kuvvetlerinin bu isyanı bastırmak üzere bölgeden gitmesini fırsat gören Etniki Eterya Cemiyeti'nin de "ayaklanma zamanının geldiğini" anlayarak harekete geçmeye karar verdiği belirtilmiştir. Yunan İsyanı'na karar verildikten sonra isyanın nerede başlatılması gerektiği konusunda bir tartışma yaşandığı, buna göre Etniki Eterya Cemiyeti üyelerinin isyanı Mora'da başlatmak istedikleri; cemiyetin başkanı İpsilanti'nin ise Rusya'ya yakınlığını öne sürerek isyanı Eflak'ta başlatmak istediği dile getirilmiştir. İpsilanti'nin bu isyana Romenlerle beraber Sırpların ve Bulgarların da katılmalarını ümit ettiği ancak belli oranda özerk bir idare sahip olan Romenlerin Rumları hiç sevmedikleri; bu sebeple isyanın gelişmediği ve Osmanlılar tarafından "kolaylıkla" bastırılarak İpsilanti'nin 1820 yılında Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldığı ifade edilmiştir (1981, s. 207).

Etniki Eterya'nın Eflak'ta çıkardığı isyanın bastırılmasından bir süre sonra 1821 yılında bu defa Mora'da bir isyan başlattığı, Mora halkının büyük çoğunluğunun Rum olmasından dolayı isyanın kısa süre içinde "millî bir şekil"

aldığı; ayaklananların başında "büyük papazlar"ın bulunduğu, asilerin ele geçirdikleri Türkleri öldürerek mallarını yağma ettikleri belirtilmiştir. Yunan gemicilerin silahlı gemileri aracılığıyla isyanın Adalara sirayet etmesini sağlamaya çalıştıkları; Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmak için yoğun çaba sarf etmesine rağmen bir türlü başarılı olamadığı ve sonunda padişahın Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan "yardım istemek zorunda kaldığı" ifade edilmiştir. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında güçlü bir orduyu Mora'ya yolladığı, İbrahim Paşa'nın isyanı "kolaylıkla" bastırdığı fakat o esnada 1827 yılında Avrupa devletlerinin isyana müdahale ettikleri ifade edilmiştir (1981, s. 207-208).

"306. Navarin olayı:" yan başlığında, Rusların ve İngilizlerin Doğu Akdeniz'in, güçlü bir vali olan Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmesinin kendi çıkarlarına aykırı olduğu düşüncesiyle; Fransızların ise 1815 yılında kendisine karşı kurulan Kutsal birliği parçalamak düşüncesiyle Yunan isyanına karıştıkları ve üç devletin Londra da bir antlaşma imzaladıkları aktarılmıştır. Bu antlaşmaya göre Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir devlet haline geleceği; Osmanlı Devleti'nin bu maddeyi kabul etmediği takdirde kendisine karşı güç kullanılacağı dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu isteği iç işlerine müdahale olarak kabul ederek ret etmesi üzerine, üç devletin 1827 yılında Navarin'deki Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları ifade edilmiştir. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti'nin, "ortada savaş olmadan" donanmasını yok eden üç devletten "savaş tazminatı ve tarziye" istediği, bu isteklere Rusya'nın savaş açarak cevap verdiği belirtilmiştir (1981, s. 208).

"Osmanlı-Rus savaşı ve Edirne antlaşması:" yan başlığında, iki yıl önce Yeniçeri ordusunu kaldıran ve yerine henüz düzenli bir ordu kuramayan Osmanlı Devleti'nin savaşa hazır olmadığı vurgulanmıştır. Rusların Tuna nehrini geçerek Osmanlı topraklarında hızlı bir şekilde ilerleyerek Edirne'yi ele geçirdiği; Doğu Anadolu'da Erzurum ile Kars'ı işgal ettikleri ve bu durum üzerine barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 1829 yılında, Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmanın maddelerinden birinin de, Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınması olduğu aktarılmıştır. Antlaşma hakkında

ise Osmanlı Devleti'nin 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonraki en ağır şartlara sahip antlaşma olduğu ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya kendi güçleriyle karşı koyamayacağını anlamış bulunduğu şekilnde değerlendirme yapılmıştır (1981, s. 208).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde, Öztuna'nın Tarih III'de, "Türk-Rus Savaşı (1809-12), Sırp ve Yunan İhtilalleri" alt başlığında, 1809-12 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bükreş Antlaşması ile son bulduğu, bu antlaşma ile Türkiye'nin Besarabya'yı kaybettiği, küçük bir Sırbistan prensliğine "muhtariyet (otonomi)" verildiği belirtilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın asi edildiği günlerde, 1821 yılında, Yunan isyanının başladığı vurgulanmıştır. Devamında, Romanya'da "ihtilal çıkartan" Yunanların, hemen "ezildiği" ancak Mora, bazı Ege adaları ile Attika'da isyanın genişlediği ve Avrupa'nın tamamından yardım gördüğü belirtilmiştir. 1826'da isyanın bastırıldığı fakat Avrupa devletlerinin bu defa resmî olarak Yunan isyanına karıştıkları ve "ihtilal ateşini yeniden" canlandırdıkları ifade edilmiştir (Öztuna, 1976, s. 158-459).

"Navarin Baskını, Türk-Rus Savaşı, Edirne Anlaşması" alt başlığında, 1827 yılında, Yunan ihtilâlini tekrar başlatmak için, Rus, İngiliz ve Fransız müttefik donanmasının, Türk donanmasını Navarin'de basarak yaktıkları, Rusya'nın savaş ilân ederek, Türk topraklarına girdikleri aktarılmıştır. Fakat bu sırada yazar, Osmanlı ordusu yerine padişahın adını kullanarak, II. Mahmut'un Osmanlı-Rus savaşında, elinden geldiğini yaptığını iddia eden şu ifadeleri kullanmıştır: "II. Mahmud'un donanması yakılmıştır. Kapıkulu ocaklarını ilga ettiği için ordusu da yoktur. Avrupa usulünde yeni ordusunu yetiştirmek için iki yıl Rami kışlasında taş odada yatıp kalkar; basit bir albay gibi çamurlar içinde yeni birliklerin yetişmesine nezaret eder ve talimlere çıkar." (1976, s. 163).

Devamında, bir buçuk yıldan az süren Osmanlı-Rus savaşına, 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'nın son verdiği, bu savaş esnasında, "Türkiye'nin dostu" olmadığı; İngiltere ile Fransa'nın da baskı uyguladığı öne sürülmüş ve örnek olarak Fransa'nın Mora'ya bir kolordu göndermesi gösterilmiştir. Edirne

Antlaşması'nın hakkında, şartlarının ağır olduğu, bu antlaşma sonucunda "Türk İmparatorluğu'nun ağır kayıplara" uğradığı; antlaşmada, Rusya lehine Osmanlı Devleti aleyhine ağır toprak kayıpları ve yüklü bir savaş tazminatı maddeleri bulunduğu belirtilmiştir. Burada yazar, "mutaassıp bir Türk düşmanı" olan Rus çarı I. Nikolay'ın, "şahsiyetini çok kıskandığı" II. Mahmut'u, "birçok reform projesini maddi şekilde gerçekleştirebilmek imkânından mahrum" ettiğini öne sürmektedir (1976, s. 163-164).

Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın kurulması sağlandığı, 24 Nisan 1830 tarihinde, II. Mahmut'un "bütün varlığıyle karşı koyduğu Yunan istiklalini tanımak zorunda" kaldığı; kurulan Yunanistan'ın, Balkanların ilk bağımsız devleti olduğu belirtilmiştir. Daha sonra, Yunanistan'ın, dâima Türkiye aleyhine genişleme amacı güttüğünü ve bu politikada Rusya, İngiltere ile Fransa'nın yardımına başvurduğunu ileri sürülmüştür (1976, s. 164).

Şirin'in *Tarih III*'de, "Yunan İsyanı" alt başlığında, ilk olarak, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Hristiyan milletler arasında, "en imtiyazlısı"nın Rumlar olduğu; Rumların, sanat, denizcilik, ticaret uğraştıkları, zenginlikte Osmanlı Devleti'nin Ermeni ve Yahudi tebaası ile yarışabilecekleri ve genel olarak şehirlerde yaşadıkları için de rahat bir yaşam sürdükleri ileri sürülmüştür. Devamında, Rumların dînî olarakta, Ortodoks patriğin yönetiminde her türlü özgürlüğe sahip oldukları, hatta diğer Hristiyan milletlerden memur alınmadığı halde, Rumların tercümanlık yaptıkları, Eflak ve Boğdan beyi olarak atandıkları belirtilmiştir. Yazar, Osmanlı Devleti'nde, Rumların iyi bir hayat sürme görüşünü biraz daha ileri götürerek Rumların, Osmanlı Devleti içerisinde devletin sahibi konumundaki Türklerden bile daha rahat bir hayat sürdüklerini ifade etmiştir (Şirin, 1986, s. 207).

Rumların, yukarıda ifade edildiği gibi rahat bir yaşam sürerken, XVIII. yüzyılda, Rusların, "bu topluluk üzerinde çalışmaları"nın sonucunda, daha 1768 yılında isyana hazır hale geldikleri, Fransız İhtilali esnasında Rumların, "her tarafta geçerli olan Türk bayrağı" altında ticaret yaparak, Akdeniz ticaretinde söz sahibi oldukları dile getirilmiştir. Ayrıca, Rumların, Fransız İhtilali'nin etkisiyle,

Yunanistan'da okullar açtıkları, "hürriyet ve milliyet" düşüncelerini yaydıkları aktarıldıktan sonra, bütün bu gelişmelerin etkisiyle, Eflak beyinin oğlu Aleksandr İpsilanti'nin, İstanbul'daki Ortodoks patriğinin "bilgisiyle", Yunan isyanını hazırlamak amacıyla, Rusya'da, Etniki Eterya (Philiki hetairia) örgütünü kurduğu belirtilmiştir. Bu sırada, Tepedelenli Ali Paşa'nın, bu cemiyetin faaliyetlerini takip ettiği fakat Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarından dolayı paşanın isyan ettiği ve onun idam edilmesi ile Yunanlıların isyan edebilmeleri için uygun bir ortamın oluştuğu ifade edilmiştir (1986, s. 207-208).

İpsilanti'nin isyanı, Ruslardan yardım görme ümidiyle, 1820 yılında Eflak'ta başlattığı fakat Eflak halkının Rumları sevmemesinden dolayı isyanın başarısızlıkla sonuçlandığı; 1821 yılında bu defa Mora Yarımadası'nda isyanın tekrar başladığı, Türk köylülere büyük saldırıların düzenlendiği, binlerce Türk'ün Mora'da, Teselya'da katledildiği ve "Türklere görülmedik zulümler" yapıldığı vurgulanmıştır. Bu isyana Avrupalıların "büyük bir sevgi" besledikleri, Yunanlara para ve silah yardımında bulundukları hatta İngiliz şair Lord Byron'un Yunanistan'a gelerek isyana katıldığı; Avrupalıların, Yunanların Türklere yaptığı vahşeti görmezden geldiği fakat Yunanların maruz kaldığı en küçük olayları büyüterek Türk vahşetinden bahsettikleri ileri sürülmüştür. Yunan İsyanı'nın bastırılamaması üzerine padişahın, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır birliklerinin 1827 yılında isyanı bastırarak isyanın merkezi konumundaki Misolonki'yi aldığı belirtilmiştir (1986, s. 208).

"6. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı:" alt başlığında, Yunan İsyanı'nın bastırılmasının İngiltere ile Rusya'nın menfaatlerine uygun olmadığı, bilhassa İngiltere'nin; Rusya, Fransa ve Avusturya ile görüşerek Yunan devletinin kurulması için faaliyette bulunmaya başladığı, Avusturya'nın bu birliğe dahil olmadığı, diğer üç devletin ise Osmanlı Devleti'ne ültimatom vererek Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasını istedikleri ifade edilmiştir. II. Mahmut'un bu isteği reddettiği aktarıldıktan sonra padişahın ağzından İngiliz elçisine "Biz sizin İrlanda işinize karışıyor muyuz?" dediği, fakat üç devletin, donanmalarını Mora'ya gönderdiği ve Navarin'de bulunan Türk donanmasını yaktıkları dile getirilmiştir (1986, s. 208).

Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağı'nı yeni kaldırdığını, yeni bir ordu henüz kuramadığını, savaş hazırlıklarının eksik olduğunu fırsat bildiği için Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı; bu bağlamda Rusların Kafkasya'dan ve Tuna'dan saldırıya geçerek Varna'yı aldıkları fakat Silistre'de yenilgiye uğradıkları aktarılmıştır. 1829 yılında Rusların yeniden saldırıya geçerek doğuda Erzurum'a kadar ilerledikleri, bir Rus ordusunun da Edirne'yi işgal ettikleri; bu esnada batıda bulunan bir Türk ordusunun Edirne'ye yaklaştığı ve bu Rus ordusunu arkadan saracak durumda olduğu belirtilmiştir. Fakat İstanbul'daki hükümetin Rusların Edirne'de olmasından telâşa kapılarak ve acele bir şekilde, 1829 yılında Edirne Antlaşması'nı imzaladığı ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı dile getirilmiştir (1986, s. 208).

Mumcu'nun *Tarih 3*'te, "3. Yunan İsyanı" alt başlığında, ilk olarak Yunan İsyanı'nın Osmanlı Devleti'nde görülen isyanlar içerisinde "en ince plânlananı" olduğu, bir hayli uzun sürdüğü ve devleti çok uğraştırdığı vurgulanmıştır. Daha sonra isyanın sebeplerine geçilerek bu bağlamda dünyada milliyetçilik fikrinin tam olarak gelişmediği dönemlerde dahi "eski Bizans'ın hayali ile tutuşan" bazı Yunanların Avrupa kamuoyunu etkiledikleri, ticarette çok ileri gittiklerinden dolayı Avrupa'nın birçok yerinde açtıkları ticaret evlerinin Yunanların "propaganda kaynakları" görevini yerine getirdikleri ileri sürülmüştür. Yunan İsyanı'nda Rus etkisinden bahsedilirken Rus çarı I. Petro'nun başlattığı hareketin, ilk önce Yunanları hedeflediği; bu hedefe göre Rusların Bizans'ı yeniden kurmayı, Yunanlılarla birlikte bütün Ortodoks dünyasını egemenlikleri altına almayı ve Rum ortodoks patriğinin "bu yeni devletin odağını" oluşturmasını plânladıkları öne sürülmüştür. Yunanların, yukarıda îzah edilen hedeflere yönelik olarak XVIII. yüzyılda Rusya'da kurduğu derneklerle bu plânların propagandasını yapmaya başladıkları, bu faaliyetlerin etkili olduğu; Avrupa'nın belli başlı merkezlerinde Yunan dostluğu derneklerinin açıldığı belirtilmiştir. "Yunanlılar eski büyük Greklerle hiç ilgileri olmadığı halde bu romantik propagandalar Yunan davasını Avrupa'ya" tanıttığı değerlendirilmesi yapılmıştır (Mumcu, 1990, s. 142).

Avrupa'da milliyetçilik akımlarının yaygınlaşmasından sonra Yunanların bağımsızlık isteklerinin daha da arttığı, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin zayıf düşmesiyle Rusların bu isteği "iyice kamçıladıkları" belirtildikten sonra Rusya denetimindeki bir Yunan devletinin kurulmasının Rusya'nın Akdeniz'e inmesi anlamına geleceği ileri sürülmüştür. Avrupa kamuoyunun "Sırf romantik sebeplerle Yunanlıları desteklemeleri"nin ve bu "saf tutumu"nun Rusların işini kolaylaştırdığı ileri sürülmüştür. Bu olayda Yunanları desteklemeyerek Osmanlı Devleti yanında saf tutan tek Avrupa devletinin Avusturya olduğu; Avusturya'nın Sırp İsyanı'nda da aynı tavrı takındığı, bu tavrın nedeni olarak Avusturya'nın da Osmanlı Devleti gibi çok uluslu bir yapıya sahip olması ve dolayısıyla milliyetçilik nedenli Balkan isyanlarının kendi ülkesine de sıçramasını engellemek düşüncesi öne sürülmüştür. Balkanlarda yerleşmiş bir Rusya'ya tahammülü olmayan ve çıkarları açısından bir Türk dostu olan Avusturya başbakanı Meternich'in bu tavrında yalnız kaldığı ve bu sebeple etkili olamadığı ifade edilmiştir. Yunan İsyanı'nın sebepleri izah edildikten sonra isyanın aşamalarına geçilmiş, bu bağlamda yapılan "ince hazırlıklar"ın bitmesinden sonra 1822 yılı başlarında, Dimitre İpsilanti adlı birinin liderliğinde Mora Yarımadası'ndaki Yunanların isyan ettikleri ve bağımsızlıklarını ilân ettikleri; padişah II. Mahmut ve Avusturya Başbakanı Meternih'in olayı protesto ederek, bu isyanın Kutsal Bağlaşmaya aykırı olduğunu belirttikleri vurgulanmıştır. Ancak Kutsal Bağlaşma üyelerinin kendi sözlerini, Avusturya dışında, hatırlamadıkları ve hemen Yunan bağımsızlığını tanıdıkları ifade edilmiştir (1990, s. 142).

Osmanlı Devleti'nin, Mora İsyanı esnasında Arnavutluk'ta ayaklanan Tepedelenli Ali Paşa ile uğraştığı, bu âyanın Müslüman olmasına rağmen Yunanlara destek verdiği; Tepedelenli olayının sona ermesinden sonra Osmanlı Devleti'nin Mora üzerine yürüdüğü ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın da Osmanlı hükümetine Yunan İsyanı'nı bastırılması konusunda yardım ettiği belirtilmiştir. Bu yardımın nedeninin Mehmet Ali Paşa'nın "Mısır'da bağımsızlaşmak" amacı olduğu; zaten paşanın Mısır'da "yarı bağımsız bir hayat" sürdüğü ve padişaha, Yunan isyanını

bastırması konusunda yardım ederse Mora ve Girit valiliklerinin de ona verileceği ve böylece gücünün daha da artacağı vurgulanmıştır (1990, s. 142-143).

Osmanlı ve Mısır güçlerinin Mora İsyanı'nı kısa zamanda bastırdıkları, ancak bu olayın Avrupa kamuoyunda büyük tepki yarattığı, bu bağlamda, Akdeniz'de devriye gezen ortak bir İngiliz-Fransız-Rus donanmasının 1827 yılında Mora Yarımadası'nın Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı-Mısır donanmasına, ortada "hiç bir sebep" bulunmazken ve aralarında bir savaş durumu olmadan ansızın saldırarak Osmanlı donanmasının (bkz. Görsel 4.23.) imha edildiği aktarılmıştır. Bu olaydan sonra Doğu Akdeniz'de Rusya'ya karşı koyacak ciddi bir deniz kuvvetinin kalmadığı, "durumun ciddiyeti"nin İngilizler tarafından anlaşılmasına rağmen İngiliz kamuoyunun "gözleri kapalı" bir şekilde Yunanları desteklediği ve bu durumdan dolayı İngiltere'nin de birşey yapamadığı öne sürülmüştür. Burada, Navarin olayının devletler arasındaki bütün kurallara aykırı olduğu, Rusya'nın ise bağımsız Yunanistan'ın kurulmasını mutlaka sağlamak istediği ve sonunda, bu amacı gerçekleştirmek ile Osmanlı Devleti'nin direncini kırmak için 1828 yılında XIX. yüzyılın ikinci Türk-Rus Savaşını başlattığı dile getirilmiştir (1990, s. 143).

Görsel 4.23 Navarin Baskınını resmeden tablo

Navarin baskınının A.L. Garneray tarafından resmedilen tablosundan bir bölüm. (Paris, Versay Müzesi).

Kaynak: Ahmet Mumcu, 1990, s. 143.

II. Mahmut'un 1826 yılında, Yunan isyanı devam ettiği sırada, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı, yerine yeni bir ordu kurmaya çalıştığı, elde bulunan güçlerin de Mora'ya gönderilmesi nedeniyle Osmanlı ordusunun bu savaşa yeterince hazırlanamadığı ve Rus birliklerinin de bu durumdan yararlanarak "tarihimizde ilk kez Balkanları aşarak Edirne'ye kadar" geldikleri ifade edilmiştir. Rus ordusunun Doğu Anadolu'da da bazı başarılar kazanması üzerine Yunanistan'ın bağımsızlığı temelinde, 1829 yılında Edirne Barışı'nın imzalandığı ve böylece Avrupalılar ile Rusların amaçlarına ulaşarak Bağımsız Yunan Devleti'nin kurulduğu vurgulanmıştır. Son olarak, bu konu ile ilgili yapılan değerlendirme de, Osmanlı Devleti'nden "tam bağımsız olarak ayrılan ilk millet"in Yunanlar olduğu; devletin kurulduğu sırada Mora Yarımadası ile bu yarımadanın kuzeyinde yer alan küçük bir bölgeden ibaret iken uyguladığı "sinsi taktiklerle" sınırlarını genişletme fırsatı arayacağı belirtilmiştir (1990, s. 143-144).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih 3*'te, "5. Yunan İsyanı" alt başlığında, "Yunan İsyanı'nın Sebepleri" yan başlığında, ilk olarak Rumların Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan tebaa arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu ileri sürülmüştür. Bazılarının tercümanlık gibi önemli devlet hizmetlerinde bulundukları ve Eflak ile Boğdan beylerinin Fener Rum beyleri arasından seçildiği fakat bu ayrıcalıklı durumlarına rağmen Rumların, Rusya ile olan dînî, siyasî ve ticarî ilişkileri nedeni ile, Osmanlı Devleti'ne karşı "tavır almaya" başladıkları ifade edilmiştir. Bu tavır değişikliğinde "Fransız İhtilâli'nin yeşerttiği milliyetçilik fikirlerinin" Rumlar arasında yayılmasının da önemli bir payı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Doğu Akdeniz ticaretini ellerinde bulunduran Rumların Yunanistan'da "kendi emellerine hizmet edecek" çok sayıda okul açtıkları ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rum aydınların Yunanistan'ın bağımsızlığını isteyen metinler yayınlamaya başladıkları dile getirilmiştir (Yıldız vd., 1990, s. 165-166).

Yunan İsyanı'nı örgütleyen kurumun 1814 yılında Odesa'da, Rus çarının ve İstanbul Rum patriğinin himayesinde kurulan ve başında da Rus çarının harp yaveri Aleksandr İpsilanti'nin bulunduğu, Etniki Eterya Cemiyeti olduğu belirtilmiştir. Rumların, isyana hazır oldukları halde, Tepedelenli Ali Paşa'nın "varlığı"nın bu

isyanı engellediği fakat Ali Paşa'nın "bazı sebeplerle" devlete isyan etmesi üzerine Rumların da bu fırsattan yararlanarak, 1820 yılında Eflak ve Boğdan'da isyanı başlattıkları aktarılmıştır. Yunanların, daha kalabalık oldukları Mora yerine bu yerlerde isyana kalkışmalarının nedeni olarak; Rusların yardımını sağlamak, Sırp, Romen ve Bulgarların da isyana katılmalarını sağlamak olduğu fakat beklediği yardımı alamayan İpsilanti'nin az sayıda bir Osmanlı ordusuna yenilerek Avusturya'ya sığındığı ifade edilmiştir (1990, s. 166).

"İsyanın Genişlemesi" yan başlığında, İpsilanti'nin başarısız olması üzerine bu defa 1821 yılında Mora Rumlarının ayaklandığı, "millî ve dinî bir karakter" kazanan isyanda Müslüman halk ve askerlerin öldürüldüğü, mallarının da yağmalandığı ifade edilmiştir. Ardından Rum ticaret gemilerinin silahlandırılarak Osmanlı donanmasına saldırdıkları, isyanı adalara yaymaya çalıştıkları aktarıldıktan sonra durumun önemini anlayan II. Mahmut'un suçluların cezalandırılmasını emrettiği, bunun üzerine isyanda rolü olduğu anlaşılan İstanbul patriği ve diğer suçluların idam edildikleri belirtilmiştir. İsyanın başında Avrupa devletlerinin isyana açıkça destek vermedikleri fakat kamuoylarının "kesin olarak" Yunanları desteklediği; isyanın bir "Hristiyan-Müslüman" mücadelesi olarak kabul edildiği ve bu durum üzerine birçok gönüllü Avrupalının Rum çetelere katıldıkları ifade edilmiştir. Rusya'nın ise başlangıçta isyanı açıkça desteklediği fakat diğer devletlerin tavırları karşısında Osmanlı Devleti ile anlaşma yoluna gittiği öne sürülmüştür (1990, s. 166).

"Mehmet Ali Paşa'dan Yardım İstenmesi ve İsyanın Bastırılması" yan başlığında, Osmanlı hükümetinin bu isyanla "başa çıkamadığı", bunun üzerine Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; paşanın ise Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla yardım edeceğini bildirdiği aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu isteklerini kabul etmesi üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında büyük bir donanma ile orduyu Mora'ya gönderdiği ve bu "düzenli kuvvetlerin" kısa sürede isyanı bastırdığı dile getirilmiştir. "Avrupa Devletlerinin İşe Karışması ve Navarin Olayı" yan başlığında, isyanın bastırıldığı esnada Rusya başta olmak üzere Avrupa devletlerinin araya girdikleri; İngiltere ile Rusya'nın Mehmet

Ali Paşa'nın güçlü donanması ile Doğu Akdeniz'de bulunmasını istemedikleri ve bu bağlamda İbrahim Paşa'nın "sözde haksızlıklarını" görüşmek üzere toplandıkları belirtilmiştir. Bu toplantıda Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'ne vergi aracılığıyla bağlı bağımsız bir devlet olmasının kararlaştırıldığı fakat bu kararı Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi üzerine, 1827 yılında İngiltere, Fransa ile Rusya'nın, Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını bir baskınla yaktıkları dile getirilmiştir (1990, s. 167).

"6. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı" alt başlığında, "Savaşın Sebepleri" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin Navarin olayı üzerine üç devletten tazmînat istediği fakat bu üç devletinde "buna pek yanaşmadıkları" ve olayın suçunu Osmanlı kaptanlarına yükledikleri aktarılmıştır. İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti ile savaş yapmak istemedikleri; İngiltere'nin İbrahim Paşa'nın güçlerini Mısır'a taşıdığı, Fransa'nın Mora'yı işgal ettiği, sadece Rusya'nın 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ve yerine düzenli bir ordu henüz daha kuramadığı ayrıca donanmasınında Navarin'de yakılması nedeniyle savaşa hazır olmadığı vurgulanmıştır. Bu sırada Rusya'nın, İran ile savaşını bitirerek güney sınırlarını güvenlik altına aldığı, İngiltere ile Fransa'nın ise amacının Yunan sorununu çözmek olduğunu ileri sürerek bu iki devletin tarafsızlığını sağladığı dile getirelerek, Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi büyük bir sıkıntı içerisinde iken Rusya'nın savaşa tam olarak hazır olduğu öne sürülmüştür. Bu şekilde başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın Rumeli ve Anadolu kıyılarında geçtiği; Tuna boylarının Ruslar tarafından ele geçirildiği, Silistre ile Edirne'nin Rus işgali altına girdiği; Doğu'da ise Kars, Erzurum, Ardahan'ın elden çıktığı ve bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin barış istemek zorunda kalarak taraflar arasında, 1829 yılında iki devlet arasında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Yunanistan'a bağımsızlık verilen bu antlaşma ile ilgili, "Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır antlaşma" olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır (1990, s. 168).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, "5-Yunan İsyanı" alt başlığında, Fatih'in İstanbul'u fethettikten sonra Fener Rum Patrikhanesi'ni açarak

Hristiyanlar içerisinde Rum tebaaya "özel bir yer verdiği"; Rumların sanat, ticaret ve denizcilikle uğraştıkları, devlet memuru olma hakkına sahip oldukları aktarılmıştır. Yabancı dil bildikleri için Divan-ı Hümayun'da tercümanlık yapabildikleri ve Eflak-Boğdan bölgesine voyvoda olarak atandıkları vurgulanmıştır. Hatta XVIII. yüzyılda Rum Patrikhanesinin ve Fenerli beylerin Osmanlı idaresine "önemli ölçüde etki" yapar hale geldikleri öne sürülmüştür. Rusların da, özellikle ortodoks tebaanın "sözde koruyuculuğu"nu üstlenmesinden sonra, Rumlar üzerinde propagandaya başladıkları ve Rumları isyan konusunda daha da cesaretlendirdikleri ifade edilmiştir. Ayrıca Fransız ihtilâlinin de Rumlarda "milliyetçilik, bağımsızlık, millî birlik" duygularını uyandırdığı, Yunanların açtıkları pek çok yoluyla etkiledikleri Rum gençlerinin Etniki Eterya isminde gizli bir cemiyet kurdukları ve bu cemiyetin üyelerinin Osmanlı topraklarında birçok şube açarak "Hristiyanları isyana hazırladıkları" belirtilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 153).

Yunanlarda, yukarıda izah edildiği gibi isyan hazırlıkları devam ederken, bu sıralarda "bazı iç meseleler" nedeniyle Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın ayaklandığı; Osmanlı Devleti'nin bu isyan ile uğraştığı sırada kendileri açısından zamanın uygun olduğunu düşünen eski Eflâk voyvodasının oğlu Fenerli Aleksandr İpsilanti'nin 1820 yılında Boğdan'a girdiği ancak isyana beklediği desteğin verilmediğini anlayan İpsilanti'nin ve isyancıların ezildiği ifade edilmiştir. Yunan İsyanı'nın 1821 yılında bu defa Mora Yarımadası'nda başladığı, Rum tüccarların ve Avrupa devletlerinin desteklediği isyanın 5-6 yıl devam ettiği; bunun üzerine padişahın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği paşanın da, oğlu İbrahim Paşa'yı Mora'ya yolladığı ve 1827 yılında isyanın Mısır ordusu tarafından bastırıldığı ifade edilmiştir (1991, s. 154).

"6-1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı" alt başlığında, Yunan İsyanı'nın bastırılmasının Avrupa'da "büyük yankılar" meydana getirdiği; İngiltere, Fransa ile Rusya'nın isyancıları destekledikleri ve bu üç devletin isyana müdahele ederek bir Yunan devletinin kurulmasını istedikleri dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu isteği reddetmesi üzerine üç devletin, Navarin'de bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları, bir Fransız ordusunun Mora'yı işgal ettiği ve Rusya'nın ise

Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı dile getirilmiştir. Bu savaş esnasında Rusların Doğu'da Erzurum'u, Batı'da ise Edirne'yi işgal ettikleri; Osmanlı Devleti'nde ise bu sırada Yeniçeri Ocağı'nın çok az bir süre önce kaldırıldığı, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isminde bir ordu kurulma çalışmalarının devam edildiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin, aleyhine oluşan bu durum üzerine, Rusya ile 1829 yılında Edirne Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldığı ve bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığı belirtilmiştir (1991, s. 154).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi I*'de, "4. İsyanlar" alt başlığında, "b. Yunan İsyanı" yan başlığında, ilk olarak bağımsız Yunan devleti kurulma düşüncesinin Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Ortodoksların hamiliği görevini üstüne alan Rusya tarafından ortaya atıldığı öne sürülmüştür. Yunan bağımsızlığını sağlayabilmek amacıyla ilmî, edebî ve siyasî kuruluşların bu dönemde kuruldukları; bu bağlamda Rus çarının yaveri olan Rum kökenli Aleksandr İpsilanti'nin "Rusların kurdurup himaye ettiği gizli ihtilâl" kuruluşu Etniki Eterya'nın başkanı olduğu ifade edilmiştir. Bu sırada Rus dışişleri bakanınında Rum asıllı olduğu vurgulanarak isyanın çıkmasındaki Rus etkisinin önemi daha güçlü bir şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır (Deliorman, 1995, s. 190-191).

Yunanların Fatih döneminden itibaren "huzur ve refah" içerisinde yaşadıkları; inançlarına, eğitimlerine, geleneklerine göre yaşamalarına "kimsenin ses" çıkarmadığı, ayrıca ticaret ve denizcilik faaliyetleri sâyesinde zenginleştikleri aktarılmıştır. Fakat bütün bu rahat durumlarına rağmen Fransız İhtilâli ile yayılan milliyetçilik düşüncesinin Yunanlar üzerinde etkisini gösterdiği ve Rusya'nın kışkırtmalarının isyanın başlamasını hızlandırdığı ifade edilmiştir. İsyanın, "papazların yönetiminde" hızla genişlediği, Mora'nın asilerin eline geçtiği; burada "400 yıldan beri yaşayan Türkler"in topluca "şehit" edildikleri; isyanı el altından teşvik eden İstanbul Ortodoks Patriği'nin Osmanlı Devleti'ne ihanetinin ortaya çıkarılmasından sonra idam edildiği ifade edilmiştir. İpsilanti'nin emri altındaki Rum gönüllülerle birlikte Boğdan'a gittikleri, kendileri gibi Ortodoks Eflaklıların da isyana katılacaklarını düşündüğü fakat asilerin Osmanlı ordusu önünde tutunamayarak kısa sürede dağıldıkları ve İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçtığı

belirtilmiştir. Yunan asilerinin, Avrupa'da kendilerinin eski Yunan medeniyetinin mirasçısı oldukları iddiası ile, "Türklerin aleyhinde yoğun bir propaganda" yaptıkları; bu propagandanın özellikle Avrupa aydınlar üzerinde etki yaptığı ve bu sebeple isyanın bastırılmasının Avrupalı aydınlar arasında tepki ile karşılandığı vurgulanmıştır. Aynı yıllarda Arnavutluk'ta geniş bir etki alanı sahibi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesinin Yunan asilerinin yararına olduğu; böylece Osmanlı Devleti'nin hem Ali Paşa ile hem de Yunan asileri ile mücadele etmek zorunda kaldığı fakat sonunda her iki isyanın da bastırıldığı aktarılmıştır (1995, s. 191).

Milliyetçilik duygusunun ve ihtilâllerin yıkıcı etkisi karşısında İngiltere, Fransa, Prusya ile Avusturya'nın kendi aralarında anlaşarak Kutsal İttifak isminde bir birlik kurulduğu; buna göre Avrupa'nın herhangi bir tarafında isyan çıkması halinde bu isyanın ortak bir harekât ile bastırılması kararının alındığı dile getirilmiştir. Fakat bu karara Yunan isyanı özelinde sadece Avusturya'nın uyduğu, diğerlerinin ise "sözlerinde durmadıkları"; hâlbuki bu tür isyan girişimlerinin artmasının Osmanlı Devleti gibi çok milletli bir sosyal yapıya sahip olan Rusya'nın da zararına olduğu vurgulanmıştır. Buna rağmen Rusya'nın isyanı destekleği ve Avrupa kamuoyunun Yunan tarafını desteklediği aktarılmıştır (1995, s. 191).

II. Mahmut'un "isyanla kolay başa çıkamayacağını" anladığı, bunun üzerine Mısır'da "çok güçlü " bir durumda olan vali Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; onun da Mora ile Girit valiliklerinin kendisine verilmesi şartını öne sürdüğü ve Bâbıâlî'nin bu şartı ister istemez kabul ettiği belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasında gönderilen "düzenli" birliklerinin Osmanlı güçleriyle beraber Mora İsyanı'nı bastırdıkları dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yunan isyanını bastırmasının Yunanlara "arka çıkan" Avrupa devletleri tarafından "hoş karşılanmadığı"; bu bağlamda Rus, İngiliz ve Fransız ortak donanmasının, Navarin'de bulunan Osmanlı donanmasına ani bir baskın yaptığı dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu üç devlet ile savaş durumunda bulunmadığı ve bu sebeple üç devletin ortak donanması Navarin civarında görüldüğü zaman bunun "bir dostluk ziyareti" olduğunu sandığı ileri sürülmüştür. Bu baskın da Osmanlı donanmasının "tamamen yok ettiği ve birçok Türk denizcisinin de şehit düştüğü belirtilmiştir.

Rusya'nın Navarin baskınından kısa bir süre sonra "görünüşte Rum isyancılarına yardımcı olmak, aslında topraklarını genişletmek amacıyla" Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği; Fransa'nın Mora'ya asker çıkardığı, İbrahim Paşa'nın "Fransa ile bozuşmayı" göze alamadığı için Mora'yı boşaltarak Fransa'ya teslim ettiği aktarılmıştır. Londra'da toplanan üç devletin delegelerinin "bağımsız bir Yunan devletinin" kurulması kararını aldıkları; Osmanlı Devleti'nin ise o esnada Rusya ile savaş halinde olduğu için "bu karara boyun eğdiği", böylece 1829 yılında Yunan Prensliğinin kurulduğu dile getirilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı fakat müttefik devletlerin bununla da yetinmeyerek antlaşmadan bir süre sonra Attika ile Eğriboz'unda Yunanlara verilmesini, Yunan Prensliğinin krallık haline getirilmesini talep ettikleri ve Osmanlı Devleti'nin bu talepleri kabul etmek dışında başka bir şansının kalmadığı ifade edilmiştir (1995, s. 192-193).

Kara'nın *Osmanlı Tarih 1*'de, "d) Yunan İsyanı" alt başlığında, ilk olarak Rumların Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan Mora ve Ege adaları haricinde dağınık halde yaşadıkları, Osmanlı Devleti'nin adaletli ve hoşgörülü idaresinden faydalanarak geleneklerini, dil ve inançlarını korudukları öne sürülmüştür. Daha sonra Rumların diğer azınlık gruplara göre daha ayrıcalıklı oldukları; devlet yönetiminde görev almanın, "Hristiyanlara kapalı olmasına" rağmen onlara divan tercümanlığı, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları gibi yüksek görevlerin verildiği belirtilmiştir. Rumların kıyı bölgelerde, şehirlerde, adalarda yaşadıkları; ticaret ve gemicilikle uğraştıkları ve bu sayede ekonomik olarak çok iyi durumda oldukları vurgulanmıştır. XVIII. yüzyılda Ruslarla olan iyi ilişkilerin Rumlar arasında bağımsızlık düşüncesinin yayılmasına neden olduğu ve 1768 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Mora kıyılarına gelen Rus donanmasının Mora'da bir ayaklanmanın başlamasına neden olduğu ifade edilmiştir. Rumlar arasında, bütün Avrupa'da olduğu gibi, 1789 Fransız İhtilâli'nin etkisiyle milliyetçilik akımının yayıldığı; Rusya'nın da bu milliyetçilik akımını "Balkanlardaki amaçlarını gerçekleştirme" çerçevesinde desteklediği aktarılmıştır. Bu sırada Batı Avrupa'da bilim ve sanat alanında meydana gelen gelişmeler sonucunda eski Yunan uygarlığına var olan

hayranlık duygusunun giderek arttığı; birçok bilimadamı ve sanatçının etkisiyle Rumlara "eski Yunanlıların torunları" gözüyle bakılmaya başlandığı ileri sürülmüştür. Bu sevginin sonucunda Avrupa'da Rumlara bağımsızlık kazandırılması çağrıları yapıldığı, aynı çevrelerde "Yunan sevgisine karşılık, Türk düşmanlığının alabildiğince körüklendiği" belirtilmiştir (Kara, 1999, s. 171).

Rumların hazırlandıkları isyanı yönetmek amacıyla başkanlığını Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti'nin yaptığı Etniki Eterya adlı gizli bir cemiyet kurdukları; Rumların isyana hazır olmakla beraber Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'dan çekindikleri için bir müddet harekete geçemedikleri aktarılmıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın "bazı nedenlerden" dolayı ayaklanması ve ardından idam edilmesinin Rumlara "bekledikleri fırsatı" verdiği ifade edilmiştir. Rumların ilk isyanının 1820 yılında Eflak'ta başladığı, Eflak halkının Rumlara yardım etmemesi nedeniyle isyanın çabuk bir şekilde bastırıldığı ve İpsilanti'nin Avusturya'ya kaçtığı belirtilmiştir. 1821 yılında Mora'da ikinci bir isyanın çıkarıldığı, "papazlar tarafından yönetilen" isyanın hızlı bir şekilde geliştiği; top yerleştirilen Rum ticaret gemilerinin isyanı adalara yaymaya çalıştıkları dile getirilmiştir. Rum isyanının Avrupa'da büyük ilgiyle karşılandığı, Rumlara yardımcı olmak amacıyla Avrupa'dan Mora'ya birçok gönüllülerin geldiği; İngiliz bankalarının asi Rum hükümetine büyük ölçüde para yardımında bulundukları ileri sürülmüştür. Bu desteklerle büyüyen isyanı Osmanlı güçlerinin bastıramaması üzerine II. Mahmut'un Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği ve 1827 yılında Mora'ya gelen Mısır ordusunun isyanı kısa zamanda bastırdığı aktarılmıştır (1999, s. 171-172).

"e) 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı" alt başlığında, Mısır ordusu tarafından Yunan İsyanı'nın bastırılması üzerine İngilizler, Fransızlar ile Rusların "işe karışarak", bu devletlerin Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasını istedikleri fakat II. Mahmut'un, bu isteği kabul etmediği vurgulanmıştır. Bu durum üzerine üç devletin Yunanistan'ın bağımsızlığını "zorla elde etmek için" donanmalarını Mora kıyılarına gönderdikleri, Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktıkları; Osmanlı Devleti'nin resmen savaş ilânı olmaksızın yapılan bu hareketin sebebini sorduğu ve üç devletten tazminat istediği

aktarılmıştır. Ancak İstanbul'da görev yapan İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinin, olayın suçunu Türk kaptanlarına yükledikleri; İngiltere ile Fransa'nın savaş istemedikleri, Rusya'nın ise 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiği belirtilmiştir. Rus ordusunun kısa sürede Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek hızla Tuna'ya doğru ilerlediği, doğudan da taarruza geçerek Kars ve Ardahan'ı işgal ettiği; 1829 yılında Rus ilerleyişinin daha da hızlanarak Rusların doğuda Erzurum'a girdikleri, batıda Silistre'yi işgal ederek Edirne'ye kadar geldikleri ifade edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı; bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı aktarılmasından sonra Edirne Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra şartları en ağır antlaşma olması ile önem taşıdığı değerlendirmesi yapılmıştır (1999, s. 172-173).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, "b. Yunan İsyanı (Megalo İdea)" alt başlığında, ilk olarak Yunanların bağımsızlık hareketlerinin II. Mahmut döneminde başlamış olmasına karşın, isyanın "düşünsel çalışmaları"nın III. Selim döneminde "kendini göstermeye" başladığı ileri sürülmüştür. Daha sonra Fransızların yedi Yunan adasını ele geçirerek bu adalarda "ulus düşüncesini kendi siyasetlerine" hizmet etmek için Yunanlar arasında yaymaya çalıştıkları; Rusların da Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istedikleri belirtilmiştir. Rumların Akdeniz ticaretini ellerine geçirerek Batı ile ticarî ilişkilere giriştikleri; "ulusçuluk" fikrini benimseyen Rumların da "özgür ve bağımsız" olmak istedikleri ve zengin Rumların Batıda eğitim görmesini sağladıkları çocuklarının da bu düşüncenin yayılmasında büyük bir çaba gösterdikleri dile getirilmiştir. Rumların, bu çabanın bir ürünü olarak, 1814 yılında "sözde Hristiyanların eğitim ve öğretimi" ile ilgilenecek olan Etniki Eterya Cemiyeti'ni kurdukları ancak bu cemiyetin esas amacının "dışarıdan aldıkları destekle Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak" olduğu ve bu cemiyetin başkanlığını Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti'nin yaptığı ifade edilmiştir. Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumlardaki bu hazırlıkların farkına vardığı, bu yönde hükümeti bilgilendirdiği fakat onun bu tutumunun vezirlikten alınmasına neden olduğu; Tepedelenli'nin bu duruma isyan etmesinden yararlanmak isteyen Rumların

1820 yılında Eflak ile Boğdan'da isyan ettikleri ve bu isyanın kısa sürede bastırıldığı belirtilmiştir (Güneş ve Özbek, 2004, s. 81-82).

Mora'da 1821 yılında başlayan isyanın "daha yıkıcı" olduğu belirtilerek bunun sebebinin ise ayaklanmaya batılı devletlerin de yardım etmesi gösterilmiştir. İsyanın Mısır ordusunun yardımı ile bastırıldığı fakat bu durumun Avrupa kamuoyunda "büyük bir tepki" ile karşılandığı; Akdeniz'de bulunan İngiliz, Fransız, Rus donanmasının ortak hareket ederek 1827 yılında Mora'nın Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını yaktıkları aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin "devletler arası bütün kurallara aykırı" bu harekete karşı "ödenek" istediği ancak bu isteğin kabul edilmediği ve bir de Rusların Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı ifade edilmiştir. Ardından, Akdeniz'de bu olaylar olurken II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı ve yerine yeni bir ordu kurma girişimlerine başladığı, elde bulunan ordunun da Mora'ya gönderildiği ve bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin savaşa hazırlıksız girdiği vurgulanmıştır. Rusya'nın da Osmanlı Devleti'nin bu durumundan faydalanarak Edirne'ye kadar geldiği ve 1829 yılında Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı beliritlmiştir (2004, s. 82).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "b. Yunan İsyanı (Megali İdea)" yan başlığında, incelenen diğer tarih ders kitaplarında olduğu gibi ilk olarak Rumların azınlıklar içinde en çok ayrıcalığa sahip olan olan millet oldukları vurgulanmıştır. Daha sonra Fatih döneminden itibaren Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları, dil ve dinlerinde özgür oldukları ve Osmanlı Devleti'nde yabancı dil bilen Rumların, tercümanlık gibi devlet hizmetlerinde görevlendirildikleri aktarılmıştır (Turan vd., 2014, s. 164).

Avrupa devletlerinin Rumları Rönesans ile tanıdıklarından dolayı "eski Yunan uygarlığının torunları" olarak kabul ettikleri; onlara, "Helen Çocukları" nitelemesinde bulunarak sempati besledikleri; bu durumun Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilediği ve Fransız İhtilâli'nin de etkisiyle Osmanlı Devleti'nde Sırplardan sonra ikinci ayaklanmanın Rumlar tarafından çıkarıldığı ifade edilmiştir. Burada

incelenen diğer tarih ders kitaplarından farklı olarak Rum İsyanı'nın sebepleri maddeler halinde verilmiştir. Bu sebepler; Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik akımı, Megali idea, Avrupalıların kışkırtmaları, Rum aydınların faaliyetleri olarak belirtilmiştir. Rumların ilk isyanlarının Rusların yardımıyla 1820 yılında Eflak'ta başladığı, bu isyanın başarılı olamaması üzerine Mora'da tekrar isyan ettikleri; birçok yerde "kiliselerin silah depoları" haline getirildiği ve Mora'daki Müslüman halkın isyancılar tarafından katledildiği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu isyanı bastırma çabalarının Avrupa devletleri tarafından tepki ile karşılandığı ve Avrupa'nın birçok yerinden Mora'ya, Rumlara yardım etmek amacıyla, gönüllüler geldiği vurgulanmıştır (2014, s. 164).

II. Mahmut'un Yunan İsyanı'nı kendi çabaları ile bastıramayacağını anlayarak Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi karşılığında paşanın yardım isteğini kabul ettiği, İbrahim Paşa komutasında bir donanmayı Mora'ya göndererek isyanı bastırdığı fakat "Yunan sorunu"nun bitmediği ifade edilmiştir. Burada bir etkinlik kapsamında (bkz. Görsel 4.24) İngiliz şairi Lord Byron'un Yunan İsyanı'na verdiği destek ile Yahya Kemal Beyatlı'nın Lord Byron'a atıfta bulunarak hüzünlü bir üslûpla Balkanların kaybedilmesi hakkında yazdığı şiir üzerinden öğrencilere, Yunan isyanı ve Balkanların kaybedilmesi hakkında iki soru sorulmuştur (2014, s. 165).

Görsel 4. 24. Lord Byron ve Yahya Kemal Beyatlı

Kaynak: Vicdan Turan vd., 2014, s. 165.

Bu şekilde Avrupa'nın Yunan İsyanı'na verdiği destek izah edildikten sonra İngiltere, Fransa, Rusya'nın "kendi çıkarları"nı gözeterek Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'a özerklik verilmesini istedikleri; Osmanlı Devleti'nin ise bu isteği kendi iç işlerine karışmak olarak kabul ederek red ettiği, bunun üzerine üç devletin "isteklerini zorla kabul ettirebilmek" amacıyla Osmanlı Devleti'ne savaş açarak Navarin'deki Osmanlı donanmasını yaktıkları ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu olay sonucunda üç devletten zararın karşılanmasını talep ettiği fakat bu talep kabul edilmemek ile beraber, Rusya'nın bu talebe cevabının Osmanlı Devleti'ne savaş açmak olduğu ifade edilmiştir. Rusya'nın savaş ilân ettiği sırada Osmanlı Devleti'nin kısa süre önce Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı, yerine yeni bir ordu kurduğu fakat bu ordunun henüz savaşa hazır olmadığı, donanmasının Navarin'de yakıldığı bilgileri aktarıldıktan sonra Rusya'nın bu durumdan faydalanarak, batıda Edirne'yi, doğuda Erzurum ile Kars'ı işgal ederek Trabzon'a doğru ilerlediği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, başka çıkar yol olmadığını anlayarak, 1829 yılında Prusya'nın aracılığıyla Rusya ile Edirne Antlaşması'nı imzaladığı ve bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığı dile getirilmiştir (2014, s. 165).

Yunan İsyanı'nın bağımsızlıkla sonuçlanmasının Osmanlı Devleti'ne etkileri olarak Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık elde eden ilk azınlık olduğu, bu durumun Osmanlı hakimiyetindeki diğer azınlıklara emsal teşkil ettiği, Eflak-Boğdan ve Sırbistan'a özerklik verilmesinin Balkanlardaki Osmanlı Devleti hakimiyetinin tamamen kaybolmasına yol açtığı belirtilmiştir. Devamında bu şartlara sahip olan Edirne Antlaşması'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzalanan en ağır koşullu antlaşma olduğu ve ayrıca bu antlaşmanın Mora'nın kaybedilmesi ile beraber Osmanlı Devleti'nde Mehmet Ali Paşa meselesini ortaya çıkardığı ifade edilmiştir (2014, s. 166).

Konunun sonunda öğrencilere metin içindeki önemli noktaların irdelenmesini amaçlayan "Yunan isyanı sonra çıkmasına rağmen Yunanlıların Sırplardan önce başarılı olmasının sebepleri neler olabilir?" sorusu yöneltilmiştir (2014, s. 166).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, ilk olarak Rumların Osmanlı toplumu içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları, genel olarak deniz ticareti ile uğraştıkları için "rahat bir yaşam" sürdükleri; onlarında diğer gayrimüslim tebaa gibi din ve inanç özgürlüğünden faydalanarak dillerini de özgürce konuşabildikleri vurgulanmıştır. Ayrıca, diğer gayrimüslim tebaadan farklı olarak devlet hizmetinde bulunarak tercümanlık görevi ile Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına atandıkları üzerinde durulmuştur. Rumların ellerinde bulundurdukları imtiyazlı mevkilerine rağmen XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Yunanistan'ın bağımsızlığı için faaliyetlere başladıkları, diğer yandan da "Megali İdea" olarak isimlendirilen Bizans İmparatorluğu'nu canlandırma "ülküsü" etrafında toplandıkları ve aynı gayeye sahip olan Rusya ile Avusturya'dan da destek aldıkları ileri sürülmüştür. Rumlar arasında Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının yayılmasıyla Yunanistan'ın bağımsızlığı fikrinin daha da güçlendiği; Rum aydınları tarafından işlenen bu fikrin Avrupalılar tarafından da "sempati" ile karşılandığı belirtilmiştir. Avrupalıların bu fikre sempati beslemelerinin nedeni olarak, kendilerinin vardığı gelişmişlik seviyesini eski Yunan medeniyetine borçlu olduklarını düşünmelerinin sonucunda bu medeniyete büyük bir hayranlık ve ilgi duymaları gösterilmiştir. Avrupalıların

belirtilen bu sebeplerden dolayı Rumları bağımsızlık mücadelesi başlatmaları için teşvik ettikleri ve onları siyasal alanda da destekledikleri vurgulanmıştır (Tüysüz, 2016, s. 160-161).

Yunan İsyanı'nın 1814 yılında kurulan Filik-i Eterya Cemiyeti (Dostluk Derneği) tarafından başlatıldığı, Rus çarının yaveri olan Aleksandr İpsilanti'nin kurucusu olduğu derneğin amacının Osmanlı idaresi altındaki Rumları isyan ettirmek olduğu belirtilmiştir. 1894 yılında Etnik-i Eterya (Millî Dernek) adını alacak olan Filik-i Eterya Cemiyeti'nin önemli merkezlerde şubeler açarak bağımsızlık fikrini Rumlar arasında yaymaya çalıştığı ifade edilmiştir. Cemiyetin başkanı İpsilanti'nin, ilk isyanı 1820 yılında, Rusya'dan daha kolay yardım alabileceğini ümit ederek, Eflak'ta başlattığı fakat beklediği yardımın gelmemesi üzerine Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayarak Avusturya'ya kaçtığı aktarılmıştır. 1821 yılında Mora'da, "öncülüğünü Ortodoks din adamlarının yaptığı ve İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesinin de desteklediği", Yunan İsyanı'nın tekrar başladığı ve bu defa isyanın kısa sürede büyüdüğü ifade edilmiştir. Aynı günlerde Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın ayaklanması sonucunda "bölgede asayişin tamamen bozulduğu"; bu durumdan faydalanan Rumların, Avrupa devletlerinden aldıkları destekle, Mora'nın önemli büyük kısmını ve bazı Ege adalarını ele geçirdikleri aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ayaklanmayı bastırmakta "yetersiz" kalması üzerine Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, onun da kendisine Mora ile Girit valiliklerinin verilmesi şartıyla yardım edebileceğini bildirdiği ve bu isteğin kabul edilmesinden sonra Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki donanmasını göndererek Mora İsyanı'nı bastırdığı belirtilmiştir (2016, s. 161).

Fakat Mehmet Ali Paşa'nın Yunan İsyanı'nı bastırmasının ardından Doğu Akdeniz'de gücünü arttırmasının, İngiltere tarafından "kaygıyla" karşılandığı; kendisini Ortodoksların koruyucusu olarak gören Rusya'nın da isyanın bastırılması sonucunda "öfkelendiği" ve bu üç devletin aralarında anlaşarak Osmanlı Devleti'ne siyasî baskı yapmaya başladıkları aktarılmıştır. Üç devletin, baskılarının sonuç vermemesi üzerine 1827 yılında Mora kıyılarında Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı-Mısır donanmasını yaktıkları; Osmanlı Devleti'nin bu olay üzerine üç

devletten tazminat ile "Yunan sorununa karışmamalarını" istediği vurgulanmıştır. Ancak İngiltere ile Fransa'nın bu isteğe Rumlara destek vermeye devam ederek; Rusya'nın ise 1828 yılında savaş açarak karşılık verdiği değerlendirilmesi yapılmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine Rus kuvvetlerinin Edirne'yi ele geçirerek İstanbul'a doğru yürüdükleri; başka bir Rus ordusunun ise Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya girerek Kars ve Erzurum'u işgal ettiği, Osmanlı Devleti'nin bu taarruzları durdurmakta başarılı olamayınca Prusya aracılığıyla barış istediği ve 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı belirtilmiş, bu antlaşma sonucunda Yunanistan'ın kurulması ile beraber Osmanlı Devleti'nde ilk defa kendi sınırları içerisinde yaşayan azınlıklardan birinin bağımsızlığını kazandığı ifade edilmiştir. Daha sonra bu durumun diğer Balkan milletlerini de bağımsızlıklarını kazanma konusunda cesaretlendirdiğini ve bu şekilde Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki hâkimiyetini kaybetme sürecine girdiği şeklinde değerlendirme yapılmıştır (2016, s. 161).

Komisyon'un Ortaöğretim *Tarih 11*'de, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Kurulması" alt başlığında, Yunan bağımsızlık hareketinin Fransız İhtilâli ile yayılan milliyetçilik akımı sonucunda ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Yunan İsyanı'nı hazırlayan örgütün 1814 yılında "Rusya'nın Karadeniz'deki önemli liman şehri Odesa'da" Rum tüccar ve politikacılardan oluşan bir grup tarafından kurulan Filiki Eteria (Dostluk Derneği) isminde gizli bir örgüt ifade edilmiştir. Bu örgütün faaliyetleri sonucunda, 1821 yılında ilk olarak Eflak ve Boğdan'da ardından ise Mora'da Yunan isyanlarını çıktığı belirtilmiştir. Mora İsyanı'nın "hızlı bir şekilde" ilerlediği, adalara da sıçradığı; isyan sırasında Mora'da yaşayan 50.000 Müslümanın ya kaçtığı ya da Rumlar tarafından katliama maruz kaldığı vurgulanmıştır. İsyan da özellikle Rusya'nın "etkin bir rol" oynadığı, Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Avrupalı devletlerin de menfaatleri doğrultusunda Rumlara her türlü maddî ve manevî yardımda bulundukları ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, isyanın yayılması üzerine, ayaklanmayı bastıramayacağını anladığı, bu durum üzerine 1824 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; "düzenli bir ordu ile güçlü bir

donanma"ya sahip olan Mehmet Ali Paşa'nın, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla bu isteği kabul ettiği belirtilmiştir. Mısır ordusunun 1825 yılından itibaren Osmanlı ordusu ile beraber hareket ederek kısa sürede büyük başarılar kazandığı, isyanı bastırdığı fakat bu durumun İngiltere, Fransa, Rusya'yı rahatsız ettiği ve 1827 yılında bu üç devletin Londra Protokolü'nü imzaladıkları ifade edilmiştir. Bu protokole göre, ilk olarak asilerle Osmanlı Devleti arasında ateşkes imzalanacağı, ardından bağımsız bir Yunan devletinin kurulacağını ilân edileceği aktarılmıştır (Komisyon, 2022, s. 99).

Osmanlı Devleti'nin bu kararı kabul etmediğini bildirmesi üzerine 20 Ekim 1827 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rus donanmasının, Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır donanmasına bir baskın düzenleyerek donanmayı imha ettiği (Bkz. Görsel 4.25) ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ettiği belirtilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı belirtilmiştir (2022, s. 99-100).

Görsel 4.25. Navarin Baskınını resmeden tablo

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 129.

Yunan İsyanı kitabın başka bir ünitesi içerisinde, "Yunan İsyanı (1820-1829)" alt başlığında, Yunanistan'da Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma fikrinin Rusya ile Fransa tarafından yayıldığı; bu devletlerin Osmanlı ülkesindeki menfaatleri doğrultusunda azınlıkların bağımsızlık hareketlerini destekledikleri ve "Osmanlı'nın yıkılmasını hızlandırmak" istedikleri ileri sürülmüştür. Daha sonra, Rusya'nın 1815 Viyana Kongresi'nden güçlenerek çıktığı, Yunanistan'daki "milliyetçilik" duygularını "alabildiğine kışkırttığı" ve 1821'de Mora'da çıkan isyanda da "başrol" oynadığı vurgulanmıştır. Burada "yorumlayalım" etkinliğinde Oral Sander'in *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* adlı kitabından "İngiltere'nin Yunanistan Politikası" başlıklı bölümden bir parça alıntılanarak, öğrencilere yorumlamaları için "İngiltere niçin Rusya'nın Doğu Akdeniz'a inmesini engellemek istemiş olabilir" sorusu yöneltilmiştir. Mora İsyanı'nın büyümesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, Mısır valisinin de verdiği destek ile "isyanın direncinin" kırıldığı; Yunanların zor durumda kalmaları üzerine 1827 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ortak donanmasının Navarin'de bulunan Osmanlı donanmasını yaktıkları belirtilmiştir. Ayrıca, 1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalandığı, bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdığı aktırılarak Yunan İsyanı'nın (bkz. Görsel 4.26) etkileri hakkında Yunanistan'ın kurulmasının Osmanlı Devleti'nin dağılmasının başlangıcı olduğu, çünkü Yunanistan'ın bağımsız olmasının çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti içerisindeki bağımsızlık çalışmaları için bir örnek teşkil ettiği şeklinde değerlendirme yapılmıştır. Konunun sonunda, öğrencilerin konuyu ne kadar öğrendiklerini tespit edebilmek için, "cevaplayalım" etkinliği kapsamında, "Milliyetçilik akımıyla meydana gelen isyanların Osmanlı Devleti'ne etkileri nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir (2022, s. 129).

Görsel 4. 26. Yunan İsyanı'nı resmeden tablo

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 129.

Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi olayları içerisinde en geniş olarak anlatılan konu Yunan İsyanı'dır. Bu durumun nedeni ya da sebepleri olarak şu etkenler söylenebilir: isyanın, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü başlatan olay şeklinde algılanması, Osmanlı Devleti'nden isyan ederek ayrılan ilk milletin Yunanlar olması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden süreçte yine Yunanlarla mücadele edilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun büyük oranda Balkan kökenli olması ve bu kadroda Balkan isyanlarının yarattığı travma. Bu sebeplerden dolayı yukarıda Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nden Yapılandırmacı Eğitim Dönemi'ne kadar incelenen tarih ders kitaplarında Yunan İsyanı bir ders kitabı için çok geniş sayılabilecek bir şekilde yer almıştır.

Yunan İsyanı, incelenen tarih ders kitaplarında genel olarak bazı şablonlar fazla değişime uğramadan yer almıştır. Bu şablonları şu şekilde ifade edebiliriz:

- Yunan ya da Rumların Fatih döneminde Osmanlı Devleti hakimiyetine girdikten sonra devlet nezdinde diğer Hristiyanlara göre ayrıcalıklı bir

konumda oldukları, bu ayrıcalık sâyesinde zenginleştikleri. Türk Tarih Tezi Dönemi'nde okutulan ders kitabında özellikle Fenerli Rum beylerinin öne çıktıkları vurgulanmış ve ağır bir şekilde eleştirilmiştir.

- Yunan ya da Rumların devletin her bölgesinde bulundukları, ancak sadece Mora, Teselya ve Adalarda yoğun ya da çoğunluk oldukları.

- Yunan İsyanı'nın çıkmasında Rusların Ortodoks birlikteliğini kullanarak Yunanları kışkırtmaları, Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesinin etkili olduğu.

- Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin isyanı plânlayıcısı ve başlatıcısı olması ve bu cemiyetin gizli başkanının Rus çarının olması.

- Yunan İsyanı'nın ilk Eflak ve Boğdan'da başlaması fakat bu isyanın başarısız olmasının nedeni olarak Yunanlarla aynı milletten/ırktan olmayan Romen halkının isyana destek vermemesi. Fakat Mora'da başlayan isyanın başarılı olmasının nedenin bölge halkının çoğunluğunun Yunan olması ve böylece isyanın "millî bir karakter" kazanması.

- İncelenen tarih ders kitaplarında bu isyan sırasında Mora Türklerine karşı gerçekleşen katliam fazla yer almamıştır. Sadece Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde, Türk katliamına az da olsa yer verilmiş fakat daha sonraki dönemlerde fazla üzerinde durulmamıştır.

- Osmanlı Devleti'nin Yunan İsyanı'nı bastıramaması üzerine Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesi.

- İncelenen tarih ders kitaplarının tamamında Yunan İsyanı'nın başarılı olmasında; Rus desteği o dönemde Avrupa'da oluşan Yunan hayranlığının ve bu hayranlığın sonucunda meydana gelen maddî ve manevî destek etken gösterilmiştir.

- Genel olarak Yunanların Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk azınlık millet olması, 1990'lı yıllardan sonra okutulan ders kitaplarında Edirne Antlaşması'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzalanan en ağır antlaşma olması.

4.5. II. Mahmut-Yeniçeri Ocağı İlişkisi

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde II. Mahmut'un, Yeniçerilerin Alemdar Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırdıktan sonra IV. Mustafa'yı yeniden tahta çıkarma girişimi üzerine onu öldürtürerek Yeniçerilerin "istediklerinin" yapılmadığı vurgulanmıştır. Fakat bu olaydan sonra II. Mahmut'un "andan itibaren de Yeniçerilerin suret-i katiye de lağvına karar" verdiği değerlendirmesi yapılmıştır (Refik, 1924, s. 92).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde II. Mahmut'un, Yeniçerilerin Alemdar Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırdıktan sonra kendisine itaat etmeyeceklerini bildiği için onlara karşı sarayın korunması için, "harekât-ı tedâfüîyeye" karar verdiği; Yeniçerilerin hanedanın ortadan kaldırılması ile Sultan Mustafa'nın yeniden tahta çıkarma planları yapması üzerine onu öldürttüğü ifade edilmiştir. Bu şekilde isyanın sona erdiği düşünüldüğü esnada Kandıralı Mehmed isminde bir Yeniçerinin, isyanı tekrar başlattığı, bu isyan sonucunda Yeniçerilerin Sekban Ocağı'nın kaldırılması ve Yeniçeri Ocağı'na "riayet etmek" tavizlerini aldıkları belirtilmiştir. Bu olay üzerine II. Mahmut'un artık Yeniçerilerin düzelme imkânının kalmadığına olan düşüncesini izah eden şu ifadeler yer almıştır:

"Bu isyan, şimdiye kadar vaki olan pek çok emsali gibi, yeniçerilerin ve diğer ocakların ıslahı mümkün olamayacağını bir kere daha ispat etmiş oldu. Yeniçeriliğin ortadan kalkmadıkça asrın terakkiyatına muvafık askeri teşkilât yapılabilirdi; ne de yeniçeriyi alet ittihaz eden ulemanın manasız taassuplarını, cehaletlerine nihayet verilebilirdi. Pek çok zamandan beri anlaşılmış olan bu hakîkatı İkinci Sultan Mahmud da görmüştü. Onun için yeniçeri ocağını meydandan kaldırmaya karar verdi ve bu kararını 1826 Haziranında tatbike muvaffak oldu." (Reşad, 1926, s. 173-174).

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde II. Mahmut'un, "teceddüdün en büyük düşmanı" gördüğü Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasını herşeyden önce yapılacak ilk iş olarak benimsediği fakat bunun gerçekleşebilmesi için uygun bir fırsat beklediği ileri sürülmüştür (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 449).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, Osmanlı Devleti'nde devleti idare edenlerin hemen hepsinin, "eski askeri teşkilat ve eski idari usullerle Osmanlı İmparatorluğunun yaşayamıyacağına" kanaat getirdikleri; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak Avrupa tarzı bir ordu kurulması gerekti düşüncesinde oldukları ileri sürülmüştür. Devlet adamlarındaki bu ortak düşünce üzerine II. Mahmut'un, bazı danışmanlarının "aglebi ihtimal" bazı Avrupalıların tavsiyesi ile "böyle azim" bir girişimde bulunduğu öne sürülmüştür (Komisyon, 1931, s. 103).

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde II. Mahmut'un, III. Selim ve Alemdar Mustafa'nın Yeniçeri isyanları sonucunda öldürülmelerinden "gereken dersleri" aldığı; Yeniçeri Ocağı'nın varlığını sürdürdüğü sürece herhangi bir ıslahatın yapılamayacağını "anladığı" belirtilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 165).

Koray'ın *Tarih III*'nde II. Mahmut'un, "genç padişahın" yapacağı işlerde Yeniçerilerin kendisini durdurmaya çalışacağını bildiği ve bu sebeple "herşeyden evvel" Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının gerekli olduğuna inandığı ileri sürülmüştür (Koray, 1951, s. 166).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde II. Mahmut'un ıshahat yanlısı bir padişah olduğundan dolayı "esaslı bir yenilik hareketine" girişilmesinin gerekliliğini "takdir ettiği"; bu girişimlerin başarılı olması için de "her şeyden evvel" Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı düşündüğü ifade edilmiştir. Çünkü III. Selim ile Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmelerinin II. Mahmut'a "iyi bir ders olduğu; Yeniçeri Ocağı "yaşadıkça" ülkede hiçbir yeniliğin yapılamayacağını "anladığı" vurgulanmıştır (Atsız ve Oran, 1956, s. 201).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı'nın "ıslah kabul etmeyeceğini" anladığı ileri sürülmüştür (Oktay, 1964, s. 251).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde II. Mahmut'un, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra "zorbalıkları" iyice artan Yeniçeri Ocağı hakkında "fenalıktan başka bir işe yaramayan" bir grup olduklarını düşündüğü öne sürülmüştür (Akşit, 1981, s. 231).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de II. Mahmut'un, III. Selim'in "bütün fikirlerinin varisi" olduğu, tahta ilk çıktığında "genç padişahın nüfuzsuz" bir durumda iken Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra Yeniçerilerin onu öldürmek için saray'a saldırdıkları ifade edilmiştir. Bunun üzerine Yeniçeriler ile II. Mahmut arasında İstanbul'un "tarihinde asla görmediği ve bir daha görmiyeceği bir iç muharebeye" tanık olduğu; padişahın çok iyi eğitim almış Sekban askerleriyle kapıkulu ocaklarına karşı savaştığı; aynı zamanda padişaha bağlı donanmanın da Yeniçeri Ağası'nın makam sarayının bulunduğu Süleymaniye'yi top ateşine tuttuğu belirtilmiştir. Bu top atışı sırasında, Süleymaniye'nin perişan olurken "Mimar Sinan'ın büyük eseri mucize kabilinden isabet almadığı fakat çok kan döküldüğü ve iki tarafında birbirine üstünlük kuramadığı vurgulanmıştır (Öztuna, 1976, s. 157). II. Mahmut'un, Yeniçerilerin ona biat etmeleri şartıyla "reformlardan ve yeni bir ordu kurmaktan" vazgeçtiğini ilan ettiği aktarıldıktan sonra "İrtica"nın "kesin zafer" kazandığı ve Türkiye'nin "en değerli 18 yılını" kaybettiği değerlendirilmesi yapılmıştır. II. Mahmut'un sözü edilen yıllar içerisinde Yeniçerilere karşı "kıl kadar ince bir denge üzerinde" hareket ederek Yeniçeri Ocağı'na "safha safha" adamlarını yerleştirdiği ifade edilmiştir (1976, s. 157).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı'nı "devletin yeniden düzenlenmesi" önünde en önemli engel gördüğü ifade edilmiştir (Şirin, 1986, s. 229).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de II. Mahmut'un, 1826 yılında ayaklanan Yeniçeri Ocağı'ndan "bıkmış ve sinmiş" olanları cesaretlendirdiği belirtilmiştir (Mumcu, 1990, s. 146).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de II. Mahmut ile Yeniçeri Ocağı ilişkisi ya da II. Mahmut'un Yeniçerilere karşı tutumu hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirme de bulunulmamıştır.

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te II. Mahmut'un enerjik, kararlı ve ıslahat taraftarı bir padişah olduğu; daha önce yaşananlardan deneyim kazandığı ileri sürülmüştür (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 183). II. Mahmut dâhil dönemin hemen hemen bütün devlet adamlarında Yeniçeri Ocağı'nın, "İyice bozulmuş" hale geldiği ve "artık bir işe yaramayacağına" dair bir kanaat oluştuğu ifade edilmiştir (1991, s. 183-184).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'* de II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı'nın bu "yozlaşmış haliyle", savaş alanında başarı kazanmasının mümkün olmadığını "yakından gördüğü" ve onlara karşı III. Selim gibi yumuşak davranmadığı öne sürülmüştür (Deliorman, 1999, s. 60).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1-2*'de ve Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı ile ilişkisine ya da Yeniçerilere karşı tutumuna dair herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı ile ilgili düşünceleri ve tutumu; öğrencilerin sınıf ortamında metni drama olarak canlandırmasını amaçlayan (Turan vd., 2014, s. 1) Canlandıralım etkinliğinde kurgulanan padişah II. Mahmut, Şeyhülislam Tahir Efendi ve Yeniçeri Ağası Celalettin Ağa'nın bir Divan toplantısında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı hakkında yaptıkları görüşmeye yer verilmiştir (2014, s. 161-162).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı var olduğu sürece ıslahat yapamayacağını anlayarak bu ocağı kaldırmaya karar verdiği belirtilmiştir (Tüysüz, 2016, s. 159).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı ile ilişkisi ya da Yeniçerilere karşı tutumuna dair herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir. Yeniçerilere karşı halkın ve devletin ortak tepkisi öne sürülmüştür.

II. Mahmut'un, Yeniçerilere karşı bakış açısının incelendiği bu bölümde, II. Mahmut'un Yeniçerelere karşı olumsuz tavrında, amcası III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Alemdar Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra Yeniçerilerin kendisinin yerine IV. Mustafa'yı tahta çıkarmayı istemelerinin, Osmanlı Devleti'nin yaptığı ıslahatlara devamlı muhalefet etmelerinin ve ıslahatların yapılmasında en önemli engel olarak görüldüğünün vurgulandığı tespit edilmiştir.

4.6. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde "Yeniçeriliğin lağvı" yan başlığında, Yeniçerilerin "artık bir işe yaramayacakları"nın anlaşıldığı, devletin bu "itaatsiz askerlerden usandığı"; "mutad-ı isyanları ve şekavetleri"nin halkı bezdirdiği ve Osmanlı Devleti'nin dönemin büyük devletlerine karşı bu askerlerle başa çıkamayacağının açık olduğu ifade edilmiştir. Bütün bu tespitler yapıldıktan sonra devletin sonunda Yeniçeri Ocağı'nın "lağvına" karar verdiği, bu bağlamda ilk olarak Eşkinci isminde düzenli bir askeri birliğin oluşturulduğu; Yeniçerilerden de bu birlik ile birlikte talim yapacaklarına dair bir senet alındığı fakat Yeniçerilere yine de güven duyulmadığı ileri sürülmüştür. Yeniçerilerin gerçekten de Eşkinci Ocağı ile talimlere başladığı ancak bir ay dahi geçmeden <<Biz talim istimiyoz!>> diyerek isyan başlattığı ve Ağa Kapısı'nı bastıkları belirtilmiştir. Ancak bu defa, Yeniçerilere karşı devletin kesin kararlı olduğu, bu kararlılık gereğince Yeniçeri kışlalarının top ateşine tutulduğu; bu olayda Ağa Hüseyin Paşa'nın büyük yararlılıklar gösterdiği, "mukatele"nin iki gün sürdüğü ve sekiz yüz Yeniçerinin öldürüldüğü olayların sonucunda Yeniçeri Ocağı'nın

“re’sen lağv” edildiği aktarılmıştır. Yeniçeri Ağa Kapısı’nın Şeyhülislam Kapısı’na dönüştürüldüğü bu olaya Vakayı Hayriye denildiği ve yeni oluşturulan askere de Asakiri Mansurei Muhammediye adı verildiği dile getirilmiştir (Refik, 1924, s. 97-99).

Görsel 4. 27. Solak Paşa ve Yeniçeri Ağası

Kaynak: Ahmed Refik, 1924, s. 94.

Ali Reşad’ın *Asrı Hazır Tarihi*, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitapları içerisinde, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması olayını en kapsamlı ele alan ders kitabıdır. Bu bağlamda “Askeri Islahat Teşebbüsleri” yan başlığında, Yeniçerilerin “münasebetsizlikleri artık son dereceye gelmiş” olduğu, halkın bu askerden “bıkmış usanmış” ve kamuoyunun Yeniçerilerin aleyhinde bulunduğunu gören Sultan Mahmut’un “vakit ve halin yeniçerileri meydandan kaldırmaya müsait olduğunu” gördüğü değerlendirmesi yapılmıştır. Ulemânın ve ileri gelen devlet adamlarının bir süredir, Mısır’da olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de eğitimli ve düzenli bir askeri birlik oluşturulması meselesini gizlice konuştukları belirtilmiştir (Reşad, 1926, s. 174). Daha önce Yeniçeri Ağalığında bulunan, ocağı düzenledikten sonra Yeniçerilerin husumetinden dolayı bu görevden alınan Ağa Hüseyin Paşa’dan da bu konu hakkında fikir alındığı ifade edilmiştir. Ağa Hüseyin Paşa’nın Yeniçeri

büyüklerinin elde edilmesi gerektiği, küçüklerinin ise itaat altına alınmalarının mümkün olmasına karşın bu grupların ortasında bulunarak esâmî akçasından yararlanan "mütevelli, usta vesaire gibi eşhasın defaten idamından başka çare bulunmadığını" söylediği ön sürülmüştür. Fakat isyan başladıktan sonra birçok kimsenin idamının "adil ve hakkaniyete" uygun görülmediği; bu kişilere ilk olarak nasihat edildikleri, ısrar ettikleri takdirde "tedip" edildikleri vurgulanmıştır (1926, s. 174).

"Asker Talimi ve Eşkinciler" yan başlığında, yeni bir askerî birlik oluşturulması çerçevesinde ilk önce Kul Kahyası ve Yeniçeri reislerinden bazılarının hediye ve rütbe vaadiyle kazanılmaya çalışıldığı, bu kişilere askerî düzenlemelerin gerekliliğinin anlatıldığı ve askerin eğitime katılmaları sağlandığı belirtilmiştir. Buna yönelik olarak Şeyhülislamın konağında yapılan bir toplantıda askerin eğitiminin gerekliliğine dair bir karar verildiği; Yeniçeri Ocağı Ağası Celaleddin Ağa'nın dahi oluşturulacak olan bu birliğe asker yazdırmak için söz verdiği dile getirilmiştir. Bunun üzerine "yeniçeri ocağını teşkil eden 51 ortanın herbirinden yüz elli nefer alınarak 8250 kişiden mürekkep" Eşkinci adıyla düzenli ve eğitimli asker tertibine karar verildiği belitilmiştir. Buna yönelik bir kanun tasarısı kaleme alındığı; ulemânında hazır bulunduğu bir toplantıda bir senet hazırlandığı, Yeniçerilerinde bu seneti imzalayarak bu şekilde asker talimine karar verildiği ve ertesi günü At Meydanı'nda eğitimlere başlandığı ifade edilmiştir (1926, s. 175).

"Yeniçerilerin Münafıkane Hareketleri" yan başlığında, Eşkinci Ocağı'na Yeniçeri askerinin katılması ve eğitime dâhil olmasında etkili olan bazı Yeniçeri subaylarının devlete bağlı gibi hareketlerinin "münâfıkâne bir nümâyiş"ten ibaret olduğu; bu subaylardan birkaçının gizli bir şekilde isyana hazırlandıkları, sadece isyanın zamanı hakkında aralarında anlaşmazlıklar olduğu ileri sürülmüştür. Bu subayların gizli toplantılarının devam ettiği sırada üç defa At Meydanı'ndaki eğitimlere katılan Yeniçeri askerlerinin hal ve tavırlarıyla şüphe uyandırdıkları; bu durumlardan haberi olan Benderli Selim Paşa'nın telâşa kapılarak Ağa Hüseyin Paşa ile meseleyi konuştuğu aktarılmıştır. Hüseyin Paşa'nın bu görüşmede, genel ittifak ile alınan bu karardan dönmenin uygun olmayacağı; bu kararda sebat edilmesi

gerektiğini söylediği belirtilmiştir. Bu bağlamda Yeniçerilerin isyan etme ihtimaline karşı asileri cezalandırmak için tedbir amaçlı topçu, humbaracı, tersane ocakları reislerine hazır olmaları emrinin verildiği ve boğaz muhafızlarının maiyetinde olan üç bin sekban askerinin İstanbul'a gönderildiği ifade edilmiştir. (1926, s. 175-176).

"İsyan" yan başlığında, 1826 Haziranında bir gün güneş batmasından sonra "yeniçeri zorbaları"nın birer ikişer At Meydanı'na toplanmaya başladıkları, ocak reislerini kendi yanına çektikleri; daha sonra gece saat altı raddelerinde Yeniçeri Ağasını öldürmek amacıyla Ağa Kapısına dayandıkları fakat kendisini orada bulamadıkları aktarılmıştır. Asilerin seher vakti kazanlarını kışlalardan çıkardıkları, cebecilerin dahi asilere katıldıkları; asilerin şehrin kalabalık yerlerine adamlar göndererek "türlü türlü yalan havadisler neşr ederek" sayılarını arttırmaya çalıştıkları ve sonunda Bâbıâlî'ye saldırdıkları ifade edilmiştir. Fakat asilerin, sadrazamın o gece Beylerbeyi'nde bulunmasından dolayı onu bulamadıkları, bunun üzerine hazinesini yağmaladıkları; civardaki bazı konakları dahi yağma ettikten sonra "fetva ve hüccet yazanları, yeniçeri ocağına muhalefet edenleri katl, aileleri efradını esir edeceklerini ilân etmeye" başladıkları vurgulanmıştır (1926, s. 176).

"Hükümet Tedbirleri" yan başlığında, sadrazamın isyanın başladığını haber aldıktan sonra Boğaz muhafızları Ağa Hüseyin ve Mehmed İzzet Paşalara seçkin askerlerle birlikte Yalı Köşkü'ne gelmeleri için haber yolladığı ve kendisinin de daireye geçtiği dile getirilmiştir. Ayrıca isyanın başladığı esnada, Beşiktaş Sarayı'nda bulunan Sultan Mahmut'tan, Topkapı Sarayı'na gelerek asilerin cezalandırılması için "livâ-ı şerifi" çıkarmasını rica ettiği belirtilmiştir. Daha sonra şeyhülislâm ve devletin ileri gelenlerinin Babıali'ye davet edildikleri; topçu, Humbaracı, lağımcı askerinin hemen gelmelerinin emredildiği aktarılmıştır. Bu sırada "eşkıya"nın eğitime katılmak istemedikleri, eski usulün bozulmasına sebep olanları, aralarında saray ve hükümet ileri gelenlerinde yer aldığı, öldüreceklerine dair haber gönderdikleri; sadrazamın ise bu habere asilerin şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı cevabını vererek yanındakilerle beraber saraya gittiği ifade edilmiştir (1926, s. 177).

Topkapı Sarayı'nda asilere karşı ulema, sadrazam, topçu, lağımcı, humbaracı, tersane ocaklarının toplanmaya başladıkları aktarıldıktan sonra Sultan Mahmut'un etrafında daha önce isyana destek veren grupların yer aldığı öne sürülmüş ve II. Mahmut'un şu sözleri verilmiştir:

"Ocakların sadakatleri, ulemânın bu defa Yeniçeri aleyhinde bulunması hasebiyle Sultan Mahmud'un asilere galebe edeceği şüphesiz idi. Padişah, Beşiktaş'tan Topkapı Sarayı'na geldikten sonra ricâl-i devleti huzuruna çağırdı; Yeniçerilerin serkeşliklerine şimdiye kadar tahammül edilmesi hep kan dökülmesi amelinden ileri geldiğini, bu defa, kendi rızalarıyla başlayan asker talimi meselesinden birdenbire vazgeçerek isyan etmelerinden dolayı tedibleri icab eylediğini söyledikten sonra şerren ne yapmak lazım geldiğini sordu. Ulemâ müttefiken bunların katleri meşru olduğunu beyan ettiler." (1926, s. 177).

"Livâ-ı Şerifin Çıkarılması" yan başlığında, asilere karşı harekete geçebilmek için livâ-ı şerifin çıkarılmasına gerek görüldüğü ancak livâ-ı şerifin çıkarılmasının o zaman önemli bir mesele olduğu ileri sürülmüştür. Padişahın, İstanbul'da büyük bir savaş başlayacağı, savaşın sonucunun ne olacağının belirsiz olduğu, şayet "zorbalar"ın kazanması halinde devletin durumunun ne olacağı gibi soruların aklına geldiği ve bu sebeple ilk başta tereddüt içerisinde kaldığı öne sürülmüştür. Tam bu sırada Abdurrahman Efendi denilen bir kişinin, <<bu din ü devletin bekası murad-ı ilahi ise eşkiyayı vurup mahv ederiz; değil ise bizde bu din ile batıp gideriz. Daha ne kaldı ?>>dediği; bunun üzerine II. Mahmut'un tereddüdünün ortadan kalktığı ve hırka-i şerif odasından livâ-i şerifi çıkararak sadrazam ile şeyhülislâma emanet ettiği aktarılmıştır (1926, s. 177).

II. Mahmut tarafından livâ-ı şerifin çıkarılmasından sonra İstanbul'un karıştığı belirtelerek "ehl-i islam"ın sancak altında toplanması için her tarafta tellâllar çıkarıldığı, mahalle imamlarına uyarılar yapıldığı; asilerin <<Yeniçeri olanlar kazanlarına gelsin!>> diye bağırdığı esnada devletin gönderdiği tellâlların :<<müslümanlar olanlar sancak-ı şerif altına gelsin!>> diye bağırdığı dile getirilmiştir. Ardından medrese öğrencilerinin halkın, "livâ-ı şerif altına" koşarak saray meydanının doldurdukları, livâ-ı şerifin Sultanahmet Camii götürüldüğü; Ağa

Hüseyin ve Mehmet İzzet Paşaların da Sultanahmet Camii'ne geldikleri belirtilmiştir (1926, s. 177-178).

"Asilerin Mağlubiyeti" yan başlığında, Sultanahmet Câmii'nin içinin ve etrafının insan ile dolu olduğu, burada ulemâ tarafından zorbaların katlinin meşru olduğu yinelendikten sonra Ağa Hüseyin ile Mehmet İzzet Paşaların askerler ve halkla beraber At Meydanı'ndan hareket ettikleri aktarılmıştır. Ağa Hüseyin Paşa'nın topçu ocağı ve halk ile birlikte Divanyolu'ndan, Mehmet İzzet Paşa'nın humbaracı, lağımcı, kalyoncu askeriyle Saraçhane tarafından asilerin toplanma merkezi At Meydanı'na doğru ilerledikleri ve bunların arkasından halk tarafından oluşturulan yardım birliğinin gönderildiği belirtilmiştir. Savaş, bir tarih ders kitabına göre ayrıntılı olarak değerlendirelebilecek şu ifadelerle anlatılmıştır:

"Ağa Hüseyin Paşa Kavli Horhor Çeşmesi civarında asilerin hücumuna maruz oldu. Fakat topçular şiddetli mukavemet ettiklerinden Yeniçeriler firar ederek At Meydanı'ndaki kışlalarına kapandılar. Saraçhane cihetinden hareket eden kul dahi gelerek kışla her taraftan ihâta edildi. Topçuların yüz başısı meşhur Kara Cehennem İbrahim Ağa kışla kapısına giderek asilere nasîhat etti. Fakat zorbalar bu nasîhatleri dinlemediler. O sırada arkadan hareket eden imdad fırkasıda geldiğinden toplar ateşe başladı; kışla kapısı kırıldı; Kara Cehennem içeri girerek askeri teşcî ederken yaralandı. Fakat aldırmayarak kumandasına devam etti. Nihayet, asiler mukavemet edemeyerek meydandaki tekkeye ilticâ ettiler. Kışla yakıldı, top ile tahrip edildi. Elhasıl At Meydanı'ndaki asiler dağıldılar." (1926, s. 178).

Yeniçerilerin, o zamana kadar gerçekleşen bütün isyanlarda galip taraf olmasına rağmen bu defa tamamen "perişan" olmalarına herkesin hayret ettiği tespiti yapıldıktan sonra bunun nedeninin; Yeniçerilerin herkesin nefretine uğramalarının, başlangıç esaslarının çok eski tarihlerden itibaren bozularak kuvvetlerinin kalmaması olduğu değerlendirmesi yapılmıştır. Ağa Hüseyin ve Mehmet İzzet Paşaların diğer kışlaları yıktıkları gibi tesadüf ettikleri Yeniçeri kaçaklarını tutuklayarak Sultanahmet Meydanı'na gönderdikleri; bunların orada idam edildikleri ve şehrin güvenliği için gerekli önlemleri aldıkları ifade edilmiştir (1926, s. 178-179).

"Vaka-i Hayriye: Ocağın Lağvı" yan başlığında, isyan bastırıldıktan sonra sadrazam ile devletin ileri gelenlerinin birkaç gün Sultanahmet Câmii'nde kaldıkları, bir taraftan asilerin yakalanmalarına devam edilirken diğer taraftan câmiide yapılan toplantıda askerin eğitim ve ıslahı için görüşmeler yapıldığı aktarılmıştır. Bu görüşmelerde bazı kişilerin ıslah edilerek Yeniçeri Ocağı'nın devamı yönünde görüş belirttikleri fakat reîsülküttab Reşid Efendi'nin bu ocağın devamındaki tehlikeleri izah etmesinden sonar Yeniçeri Ocağı'nın tamamen kaldırılmasına ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir ordunun kurulmasına karar verildiği belirtilmiştir. Bu kararı bildiren fermanın bütün mahallelerde okutulduğu, Yeniçeri Ağalığı kurumunun kaldırıldığı, Asâkir-i Mansûre seraskerliği ve nezareti unvanlı iki nezaretin kurulduğu ve Yeniçeri kışlalarının tamamen yıktırıldığı ifade edilmiştir (1926, s. 179).

"Askeri Teşkilat" yan başlığında, yukarıda anlatılan faaliyetlerden sonra devletin ileri gelenlerinin tamamının katılımıyla yapılan toplantıda, eskiden kalan Yeniçerilik ile bağlantılı birçok merasim ve adetlerin "ilga edildiği"; vilayetlerde de Yeniçeriliğin imhası için gerekli emirlerin verildiği, asilerle münasebeti olanların ve Yeniçeri taraftarlarının idam edildikleri belirtilmiştir (1926, s. 179-180).

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde "Yeniçeri ocağının ilgası" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut'un, herşeyden önce düşündüğü faaliyetin çeşitli olaylar yoluyla ispat edilen "teceddüdün en büyük düşmanının mütefessih" Yeniçeri Ocağı'nı ilga etmek olduğu, bu ilganın gerçekleşebilmesi için uygun bir fırsat kolladığı öne sürülmüştür. Bu fırsatın, Yeniçerilerin üç dört senede bastıramadıkları Mora İsyanı'nı Mısır ordusunun birkaç hafta içinde bastırması ile yakalandığı ve bu olaydan sonra II. Mahmut'un kesin kararını verdiği ifade edilmiştir. II. Mahmut'un Osmanlı kamuoyunun Yeniçerilere karşı olumsuz bir tavra sahip olduğu bu sırada eskiden beri Yeniçerilerin "muzahir ve istinatgâhı" ulemânın bazılarını para ile bazılarını ise korkutma ile elde ettiği öne sürülmüştür (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 449).

Eşkinci Ocağı'nın; hükümet üyelerinin verdikleri kararın, şeyhülislâm konağında yapılan bir toplantıda alınan bir fetvanın ve Yeniçeri subaylarının, ulemâ huzurunda yeni usûl üzerine eğitimi kabul ettiklerine dair imza attıkları senet üzerine çalışmalara başladığı aktarılmıştır. Bu Ocağın, 1826 Mayıs ayında, hükümet üyeleri, ulemâ, Yeniçeri subayları huzurunda okunan bir fermanda; Yeniçeri Ocağı'nın varlığını sürdürmeye devam edeceği fakat yeni ordunun oluşturulması için İstanbul'da bulunan Yeniçeri ortalarından her birinden yüz ellişer askerin alınacağı ve bu ocağa Mısırlı subayların eğitim vereceği ilân edildiği belirtilmiştir. Bu hareketin Nizam-ı Cedit'in yeniden canlandırılmasından başka bir şey olmadığı fakat fermanda, kesinlikle III. Selim'in ismine yer verilmeyerek, sadece Kanuni Sultan Süleyman devri kanunlarına geri dönüldüğünün yazıldığı değerlendirilmesi yapılmıştır (1930, s. 449-450).

Eşkinci Ocağı kurulurken her bölüğe bir imam, ayrıca bir kadı atanmasının ulemânın fermanı iyi bir şekilde kabul etmesine neden olduğu; bir taraftan bu gibi önlemlerle Yeniçerilerin ürkmemesi sağlanırken, diğer taraftan "bu hileleri" sezerek yeni bir askerî isyan çıkarmaya çalışacak Yeniçerilere karşı da önlemler alındığı dile getirilmiştir. Bu önlemlerden birkaçına yer verilmiştir: eskiden beri eğitim almaya ve "fen dairesinde" savaşmaya alışkın olan topçu, tersane, humbaracı ocaklarının subay ile reislerinin elde edilmesi, Karadeniz Boğazını korumakla yükümlü eğitimli askerinde bir bahane ile İstanbul'a getirtilmesi, bundan başka hükümet üyelerinin güvenlik içinde bulunabilmeleri için geceleri İstanbul'da kalmayarak Boğaziçi'ndeki yalılarına çekilmesi (1930, s. 450).

Yeniçeri subaylarının bazılarının gerçekten bu hareketin ocağın kaldırılmasına doğru atılmış önemli bir adım olduğunu anlamakta gecikmedikleri ve eğitimlerin başlamasından bir ay bile geçmeden Yeniçerilerin bir gece aniden Bâbıâlî'yi ve Ağa Kapısını basarak yağma ettikleri aktarılmıştır. Bu sırada asilerin; sadrazam Benderli Selim Paşa'nın yalısında bulunması, Yeniçeri Ağasınında saklanmasından dolayı onlara birşey yapamadıkları; ertesi günü kazanlarını Etmeydanına çıkardıkları ve şehrin her yerine adamlar göndererek halkı isyana katılmaya davet ettikleri belirtilmiştir. Bunun üzerine sadrazamın hükümet üyelerini,

hükümete sadık askerî kıtaları ve ocak üyelerine Topkapı Sarayı'nda toplanmaları için "davetnameler" gönderdiği; II. Mahmut'a da bulunduğu Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na gelmesi için ricada bulunduğu dile getirilmiştir. Padişahın toplanan heyete Yeniçerilerin cezalandırılması düşüncesinde olduğunu belirtmekle beraber ulemânın da görüşünü aldığı ve onlardan, asilerin öldürülmelerinin meşru olduğuna dair fetva aldığını ifade etmiştir (1930, s. 450-451).

Topkapı Sarayı'nda alınan karar üzerine kutsal sancağın çıkarılarak tören ile Sultanahmet Câmii'ne götürüldüğü, halkın tellâllar yoluyla kutsal sancağın altında toplanmaya çağırıldığı aktarıldıktan sonra ulemânın hükümet ile birlikte hareket etmesi, kamuoyunun Yeniçerilere karşı olumsuz bir tavra sahip olmasının halk ile medrese öğrencilerinin sancak altında toplanmasını sağladığı ileri sürülmüştür. Ardından, kutsal sancağın altında toplanan kalabalık insan topluluğunun câmiinin içini tamamen doldurduğu; bu durum üzerine cezalandırma faaliyetine başlanarak boğazın Rumeli ve Anadolu muhafızları Ağa Hüseyin Paşa ile İzzet Mehmet Paşa'nın iki koldan Etmeydanındaki kışlaya doğru ilerledikleri ve topçular ile halkın da arkadan onları takip ettikleri aktarılmıştır. Yeniçeri kışlasının atılan gülle ve yağlı paçavralarla tutuşturulduğu, iki gün içinde yakalanan bin kadar Yeniçeri'nin idam edildiği ve ardından "şer'i delillerden" güç alan bir emirname ile Yeniçeri Ocağı'nın 15 Haziran 1826 tarihinde kesin olarak "ilga edildiği" ifade edilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra "Asakiri mansure" adı ile oluşturulan yeni askeri birliğin komutanlığına Serasker unvanı ile Ağa Hüseyin Paşa'nın atandığı, Yeniçeriler içerisinde eskiden beri kötü davranışları ile tanınmış olanların bir süre daha takip edilerek ele geçirilenlerden bazılarının idam, bazılarının ise sürgün edildiği dile getirilmiştir. Vilayetlerde bulunan Yeniçeri teşkilatına da son verildiği ve "Yeniçeri ocağının ilgası"nın "Vak'ai hayriye" adı ile anıldığı belirtilmiştir (1930, 451).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, "Yeniçerilerin Kaldırılması, Feodal Beylerin İmhası, Ulema Nüfuzunun Kırılması, Sultan İstibdadının Artması:" yan başlığında, III. Selim döneminde başlanan askerî ıslahat girişimlerinin tam bir başarısızlık ile son bulduğu fakat devleti idare eden hemen hepsinde eski askerî

teşkilat ile Osmanlı Devleti'nin yaşayamayacağı kanaatının oluştuğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Yeniçerilerin kaldırılarak Avrupa usûlünde bir ordu oluşturulması gerektiği düşüncesinin oluştuğu, II. Mahmut'un bazı danışmanlarının ve "aglebi ihtimal" bazı Avrupalıların da önerisiyle böyle zorlu bir işe giriştiği öne sürülmüştür (Komisyon, 1931, s. 103).

Yeniçeri Ocağı'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında en önemli etkenlerden biri olduğu fakat ocağın geçerli kanunlara uymaması, "tedricen ıslahına himmetsizlik" nedeniyle bozularak, "İmparatorluğun inhitat ve inkırazında da" kuruluşunda olduğu kadar aksi bir etki yaptığı vurgulanmıştır. Sonunda Yeniçeri Ocağı'nın "kanlı bir sokak kavgası" ardından Etmeydanı'ndaki kışlasının topla tahribi (Bkz. Görsel 4. 29) ve birçok Yeniçerinin (Bkz. Görsel 4. 28) "katil ve idamı" sonucunda "beş asırlık bu asker ocağı"nın ortadan kaldırıldığı ifade edilmiştir. Bir dipnotta Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasındaki olaylara özet olarak yer verilmiştir. Daha sonra Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra "Asakiri Mansurei Muhammediye" adıyla tekrar asker toplanmaya başladığı, ocağın kaldırılması ile hükümetin serbest ve bağımsız hareket edebilme imkânını yakaladığı belirtilmiştir (1931, s. 103-104).

Bu kitapta, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında fazla değinilmeyen Yeniçeri-Bektaşilik ilişkisi ile ilgili kısa da olsa görüşlere yer verilmiştir. Buna göre Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşilikle ilgisinin var olduğu; ocak kaldırılınca Bektaşi tekkelerinin de kapatıldığı ve İstanbul'daki Bektaşilerin taşralara sürüldüğü aktarılmıştır (1931, s. 104).

Görsel 4. 28. Yeniçeri Ağası ve Yeniçeri Resmi

95. YENİÇERİ AĞASI. (XVIII. ASIR.

96 YENİÇERİ. XVIII. ASIR.

Kaynak: Komisyon, 1931, s. 282.

Görsel 4. 29. II. Mahmut tarafından tahrip ettirilen Yeniçeri kışlasının kapısı

103. İSTANBULDA ETMEYDANINDA MAHMUT II. TARAFINDAN TAHRİP ETTİRİLEN YENİÇERİ KIŞLASININ KAPISI.

Kaynak: Komisyon, 1931, s. 287.

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, ilk olarak II. Mahmut'un III. Selim ile Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmelerinden gereken dersleri aldığı; gerek iç isyanlarda gerek savaşlarda

Yeniçerilerin "artık hiçbir iş göremedikleri", İstanbul'da "uluorta" isyanlar ile "devletin başına bela" kesildikleri belirtilmiştir. Bütün bu sayılan sebeplerden dolayı padişah ve devletin ileri gelenlerinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması fikrinin uyandığı neden olduğu ileri sürülmüştür. Buna rağmen 1823 yılının sonlarına doğru Yeniçeri Ocağı'nın düzeltilmesi yönünde "son bir deneme" yapıldığı; Yeniçeri subaylarıyla "söz kesilerek" her ortadan alınan askerlerle Eşkinci denilen "talimli bir sınıf" kurulduğu aktarılmıştır. Fakat bir süre sonra 1826 yılında <<biz talim istemeyiz>> formülü ile Yeniçeriler isyan edince devletin kendisine bağlı kalan topçu ocağı ile halkın yardımı ile Yeniçerilere karşı savaşa giriştiği ve kışlalarını top ateşine tutarak "ocaklarını söndürdüğü" ifade edilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın Osmanlı Devleti tarihindeki konumu hakkında şu sözlere yer verilmiştir: "Böylelikle Osmanlı İmparatorluğunun evvela kurulmasında ve yükselmesinde büyük iş gören fakat sonradan kanunlara saygısızlık yüzünden imparatorluk için bir anarşi unsuru olan yeniçeri ordusu tarihe karışmış oldu.". Ayrıca ocağın kaldırılmasının II. Mahmut'a, uzun zamandır planladığı "geniş ölçülü bir ıslahat" girişimini başlatmak için yol açtığı ve II. Mahmut'un ıslahata önce "orduyu düzeltmekle" başladığı öne sürülmüştür (Mansel vd., 1942, s. 165).

Koray'ın *Tarih III*'nde, II. Mahmut'un "genç padişahın" yapacağı işlerde, Yeniçerilerin kendisini durdurmaya çalışacağını bildiği ve bu sebeple "herşeyden evvel" Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının gerekli olduğuna inandığı fakat bu işin çok önemli ve zor olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple padişahın son bir defa daha "ocağın ıslahı" amacıyla ocak ağalarını saraya davet ederek onlara bölüklerden alınacak belirli sayıda askerle yeni bir teşkilat kurulacağını söylediği ve padişahın maksatını öğrenmiş olan ağaların bu durumu kabul ettikleri aktarılmıştır. Alınan karar üzerine her ortadan alınan bir miktar asker ile Eşkinci adıyla yeni bir askeri sınıf oluşturulduğu; bu sınıfın her gün düzenli olarak eğitime çıktıkları fakat "tembelliğe alışmış" Yeniçerilerin bu eğitimlerden "çabuk bıktıkları" öne sürülmüştür (Koray, 1951, s. 166).

Yeniçerilerin "Biz talim istemezük" diyerek yeniden isyan ettikleri zaman "artık bu teşkilatın işe yaramayacağı"na ve kaldırılması gerektiğine karar verildiği;

sarayda padişahın başkanlığında yapılan bir toplantıda şeyhülislâmında onayı alındıktan sonra ocağın kaldırılmasına karar verildiği ifade edilmiştir. Ardından padişaha bağlı olan topçu sınıfı, Boğaz muhafızları ile halkın yardımı sayesinde asilere karşı savaşa girişildiği, Et Meydanı'ndaki kışlalarının topa tutulduğu; ele geçirilen Yeniçerilerin öldürüldüğü ve tarihi kışlalarının da topla yıkılarak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir (1951, s. 166). Bu olaya Vak'a-i Hayriye isminin verildiği vurgulandıktan sonra Yeniçeri Ocağı'nın Osmanlı Devleti'ndeki konumu hakkında şu değerlendirmede bulunulmuştur:

> "Bu suretle imparatorluğun kuruluş ve yükselmesinde önemli rolü olan fakat sonraları kanunlara saygısızlık yüzünden bozularak impara-torluğun gerilemesinde yine en büyük rolü oynıyan bu ocağın kaldırılmasiyle ıslahata devam edilebilmiştir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra İkinci Mahmut, Selim'in ıslahat hareketlerine devam etti." (1951, s. 166-167).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "Yeniçeri Ocağının kaldırılması (1826)" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut'un ıslahat taraftarı olduğu "esaslı bir yenilik" hareketine girişmenin gerekliliğini gördüğü; bunun sağlanabilmesi için de "her şeyden evvel" Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gerektiğini düşündüğü ifade edilmiştir. Fakat III. Selim'in ve Alemdarın öldürülmelerinin II. Mahmut'a iyi bir ders verdiği onun Yeniçeri ordusu var oldukça ülkede hiçbir yeniliğin yapılamayacağını anladığı ve bu düşüncenin bazı devlet adamlarında da oluşmaya başladığından bu konuda kendisine yardımcı bulabileceği belirtilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 201).

II. Mahmut'un, yukarıda ifade edilen düşüncesine rağmen, Yeniçeri ordusunun ıslahı için son deneme yaptığı; buna göre kamuoyunun Yeniçeriler aleyhine olduğu bir sırada ulemanın da kazanılarak Yeniçerilerden yeni usûl üzere eğitim yapacaklarına dair söz alındığı ve her ortadan alınan Yeniçerilerle Eşkinci adıyla bir askerî birlik kurulduğu aktarılmıştır. Fakat Yeniçerilerin bu faaliyetlerin ocağın kaldırılmasına doğru atılmış bir adım olduğunu anladıkları, bu sebeple eğitimlerin başlamasından bir ay bile geçmeden Yeniçerilerin isyan ettikleri; Bâbıâlî

ile Ağa Kapısı'nı bastıkları ve bunun üzerine padişahın başkanlığında toplanan bir heyetin Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaya karar verdikleri dile getirilmiştir. Ayrıca, bu konuda şeyhülislâmdan bir fetva alındığı, "mukaddes sancak"ın çıkarılarak Sultanahmet Camii'ne götürüldüğü; halka, sancağın altında toplanma çağrısının yapıldığı aktarıldıktan sonra ulemâ-hükümet işbirliği, kamuoyunun Yeniçeriler aleyhinde bulunuşu gibi sebeplerin halkın sancak altında toplanmasını sağladığı vurgulanmıştır. Bütün bu hazırlıklardan sonra Yeniçerilere karşı saldırıya geçildiği, kışlalarının topa tutulduğu; ele geçenlerin idam edildiği ve "ortada Yeniçeri diye kimse" bırakılmadığı öne sürüldükten sonra 15 Haziran 1826 tarihinde yayınlanan bir emirnâme ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığının ilân edildiği ifade edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde önemli rol oynayan ancak "bir ortaçağ teşkilatı" halinde kalan bu ocağın tarihe karıştığı ve bu olaya Vak'a-yı Hayriye denildiği değerlendirilmesi yapılmıştır (1956, s. 201-202).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, "Yeniçeri Ocağının kaldırılması (Vaka-i Hayriye)" alt başlığında, Alemdar Mustafa Paşa olayından sonra Sekban-ı Cedid'in kaldırılmasının Yeniçeri askerlerinin "şımarmalarına" neden olduğu, "kabadayılıklarının" çoğaldığı ve "halka zulmetmeye" başladıkları ileri sürülmüştür. II. Mahmut'un bu olanlara ve Yeniçerilerin "ıslah kabul etmeyeceği"ni bilmesine rağmen "yeni bir deneme" yapmaya karar vererek Eşkinci adıyla başka bir askerî ocak kurduğu belirtilmiştir. Eşkinci Ocağı'na her Yeniçeri ortasından yüz elli kişi dâhil edileceği, bunların Nizam-ı Cedid ve Sekban-ı Cedid Ocakları gibi eğitim yapacakları fakat bir süre sonra Eşkinci Ocağı'na dâhil olan Yeniçerilerin "bu ocağın kendileri için tehlikeli" olduğunu fark ettikleri öne sürülmüştür. Bu Yeniçerilerin bir süre sonra "biz talim istemeyüz" diyerek isyan ettikleri; bunun üzerine sarayda toplanan büyük divanda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına karar verildiği ve şeyhülislâmın verdiği fetva uyarınca Sancak-ı Şerif'in çıkarılarak halkın Yeniçerilerle mücadeleye çağrıldığı aktarılmıştır. Bu çağrı üzerine "yeniçeri zulmünden bıkan" halk ve esnafın silahlanarak Sancak-ı Şerif'in altında toplandığı, medrese öğrencilerinin de mücadeleye dâhil olduğu ve devlete bağlı Topçu Ocağı ile

diğer bazı askerî birliklerin de "padişahın tarafına" geçtikleri ifade edilmiştir (Oktay, 1964, s. 251).

Yeniçeriler aleyhinde oluşan bu birlik üzerine II. Mahmut'un Ağa Hüseyin Paşa'yı Yeniçerilerle savaşta görevlendirdiği; askerin ve halkın, Yeniçerilerin kendilerini savunmak için merkez olarak seçtikleri Et Meydanı'ndaki Yeniçeri kışlalarına doğru yürümeye başladıkları ve ilk olarak onlara teslim olmalarının önerildiği fakat bu teklifin reddedildiği öne sürülmüştür. Bu durum üzerine Topçu yüzbaşısı Kara Cehennem Ağa'nın Yeniçeri kışlalarını top ateşi altında bıraktığı; asker ile halkın kışlaya girerek "yeniçerileri kırmaya" başladıkları ve birkaç saat süren kısa bir savaştan sonra "yüzyıllardan beri memleketin başına belâ" kesildiği, Osmanlı Devleti'ni "birçok felaketlere" sürüklediğine inanılan Yeniçeri Ocağı'nın "söndürüldüğü" değerlendirmesi yapılmıştır. 1826 yılında meydana gelen bu olaya Osmanlı tarihlerinde Vaka-i Hayriye (1964, s. 251) adı verildiği belirtilerek ve o dönemin şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına dair düşürdüğü ünlü tarih verilmiştir. II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir ordu kurduğu, bu yeni ordu için gerekli nizamnâme ile talimatnâmelerin çıkardığı ve başkumandan olarak Ağa Hüseyin Paşa'yı atadığı dile getirilmiştir (1964, s. 252).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, Yeniçerilerin, özellikle Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra, "zorbalıklarını" arttırdıkları, "devlete ve millete düşmanın bile yapamayacağı hainlikler" yapmaya başladıkları; halkın kendilerine "nefret" besledikleri ve padişah ile devlet adamlarının "fenalıktan başka bir işe yaramayan" bu ocağın kaldırılması düşüncesinde oldukları ileri sürülmüştür. Bu düşüncelerine rağmen padişah ile devlet adamlarının "bir defa daha bu orduyu denemek" istedikleri; Yeniçeri subayları ile ulemânın fikri alınarak Yeniçeri ortalarından alınan askerlerle Eşkinci isminde eğitimli bir sınıf oluşturulmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Yeniçerilerin Eşkinci Ocağı eğitimlerine başlamalarının üstünden bir ay bile geçmeden Yeniçeri Ocağı'nın kaldılacağına dair bir "söz çıkması" üzerine tekrar isyan ettikleri; bu defa devlet adamlarının isyana "hazırlıklı" oldukları, sadrazamın topçu, kumbaracı, tersane ocaklarına ve şeyhülislâmında ulemâ

ile medrese öğrencilerini saraya davet ettikleri ifade edilmiştir. Bu esnada asilerin, saraya "<< Biz bu talimi istemiyoruz, eski usulümüz testiye kurşun atmak, keçeye pala çalmaktır. Bu usule bağlı olmak istiyoruz. Talim işini kararlaştırmış olanların başları muradımızdır>>" haberi gönderdikleri aktarıldıktan sonra "artık bu ocağın kaldırılması gerektiği" değerlendirilmesi yapılmıştır (Akşit, 1981, s. 231).

Bu olay üzerine, ileri gelen devlet adamlarının sarayda yaptıkları toplantıda II. Mahmut'un "kısa ve heyecanlı bir nutuk" söylediği; sadrazamın padişahtan Sancağ-ı Şerif'in çıkarılmasını istediği belirtildikten sonra toplantıda yaşananlar edebî bir dille şu şekilde aktarılmıştır:

"II. Mahmut kısa ve heyecanlı bir nutuk söyledi. Sadrazam, Padişahtan Sancağ-ı Şerif'in çıkarılmasını rica etti. II. Mahmut biraz durakladı. Ortalığı bir sessizlik aldı. Herkes heyecan içinde idi. Bu sırada ulemadan Abdurrahman Efendi elindeki tespihi yere vurarak bağırdı: **<< Bu din ve devletin devam ve bekası murad-ı ilâhî ise, o habisleri mahvederiz. Değil ise, bu din ve devlet yolunda mahvolup gideriz. Daha ne olmak ihtimali kaldı?>>.** Bu sözler oradakileri ağlattı. II. Mahmut yaşlı gözleriyle Sancağ-ı Şerif'i çıkararak sadrazama verdi. İstanbul'un dört tarafına münadiler yollanarak İslam olanlar Sancağ-ı Şerif'in altına davet olundu" (1981, s. 231).

Yukarıda belirtilen davet üzerine Yeniçerilerin yaptığı "zorbalıklardan bıkan" ve onlara karşı "büyük bir kin besleyen" İstanbul halkının Sancağ-ı Şerif'in altında toplandığı; devlete bağlı askerlerle halkın, Yeniçerilerin merkezi konumundaki Et Meydanı'ndaki kışlalarına doğru ilerledikleri belirtilmiştir. Topçu Ocağı'nın Kara Cehennem Ağa idaresinde Yeniçeri kışlalarını topa tuttukları, Yeniçerilerin bunun üzerine dağıldıkları; ele geçen Yeniçerilerin idam edilerek ocaklarının ortadan kaldırıldığı ve bu olaya Osmanlı tarihlerinde Vak'a-i Hayriye denildiği vurgulanmıştır. Burada yine dönemin şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın bu olay için düştüğü ünlü tarih'e yer verilmiştir. İki yüz yıldır ülkeyi "birçok felakete" sürükleyen Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonar II. Mahmut'un yenilik hareketlerine devam ettiği vurgulanmıştır. Daha sonra konu Yeniçeri Ocağı-Bektaşîlik ilişkisine getirilmiştir. Bu bağlamda eskiden beri Yeniçeri Ocağı ile Bektaşî tekkeleri arasında bir "yakınlık" olduğu, ocağı "kışkırtanlar"

arasında Bektaşî tekkelerinin de yer aldığı; diğer yandan bu tekkelerin "din ve imanla ilgilerini" kestikleri, "geniş anlamda zevk ve eğlence yuvaları" haline geldikleri vurgulanarak II. Mahmut'un bir fermanla bu tekkelerin kapatmasının haklılığı ispat edilmeye çalışılmıştır (1981, s. 231-232).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, "Vak'a-i Hayriyye" alt başlığında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması incelenen diğer tarih ders kitaplarından farklı bir şekilde ve Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda II. Mahmut'un, ortamı iyice olgun hale getirdikten sonra Yeniçeri ve diğer kapıkulu ocaklarını kaldırarak "modern (bugünki) Türk ordusunu kurduğunu" duyurduğu ve bu inkılabın bir iç savaşla mümkün olduğu ileri sürülmüştür. 15 Haziran 1826 tarihinde gerçekleşen bu olayda II. Mahmut'un kurduğu modern birlikler, ulemâ ve halkın desteğiyle Yeniçerileri ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. Bu olayla birlikte II. Mahmut'un "ikinci saltanat" döneminin başladığı ve Yeniçeri baskısının ortadan kalktığı ve "Büyük Devletler'in Türkiye'yi yemeye kararlı oldukları" gören padişahın bu dönemde "çok radikal" davranarak bütün yetkilerini kullandığı ifade edilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının Türkiye'de modern devri başlattığı; Tanzimatın hatta Cumhuriyetin "Vak'a-i Hayriyye'nin neticeleri" şeklinde değerlendirilmesi gerektiği ve Türkiye'de Batı medeniyetinin bu tarihten itibaren başladığı gibi iddialar öne sürülmüştür. Türklerin Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye ulaştığı gibi Vak'a-i Hayriyye'den itibaren Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini tecrübe ettiklerini fakat dönem dönem "teknik medeniyetle millî kültürün karıştırıldığı" ndan dolayı Türk milletinin büyük tehlikelerle karşılaştığı ve büyük zararlara uğradığı şeklinde Türk-İslâm Sentezine uygun bir değerlendirme yapılmıştır (Öztuna, 1976, s. 159).

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî Tarihi" ünitesi içinde "E-Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Devresi'nin Açılması (1683-1826)" bölümünün sonunda, öğrencilere yöneltilen sorularda "10. Vak'a-i Hayriyye'nin Türkiye tarihinde nasıl modern açtığını anlatmaya çalışınız." sorusu yöneltilerek öğrencilere bu olayın önemi bir daha belletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kitabın on dördüncü okuma parçası "Vak'a-i Hayriyye" (Bkz. Görsel 4.30) adı ile yer almıştır. Bu bölüm, kitabın yazarı

Öztuna'nın yazdığı *Sultan II. Mahmud* adlı eserinde konu ile ilgili bölümünün, çok az kelime değişiklikleri dışında, aynısıdır. Bu okuma parçasında 15 Haziran 1826 "Türkiye tarihinin sayılı günlerinden" biri olarak belirtilmekte Yeniçerilerin Eşkinci Ocağı'na karşı isyan etmeleri "uğursuz gösteri" şeklinde nitelendirilmekte ve bu ocağın İstanbul'da yapmadığı "edepsizlik" kalmadığı; Yeniçerilerin mensup oldukları Bektaşî dergâhlarının kapatıldığı ve 465 yıllık ocağın tarihe karıştığı vurgulanmıştır (1976, s. 161-162).

Görsel 4. 30. Yılmaz Öztuna'nın Vakayi Hayriye ile ilgili okuma parçası

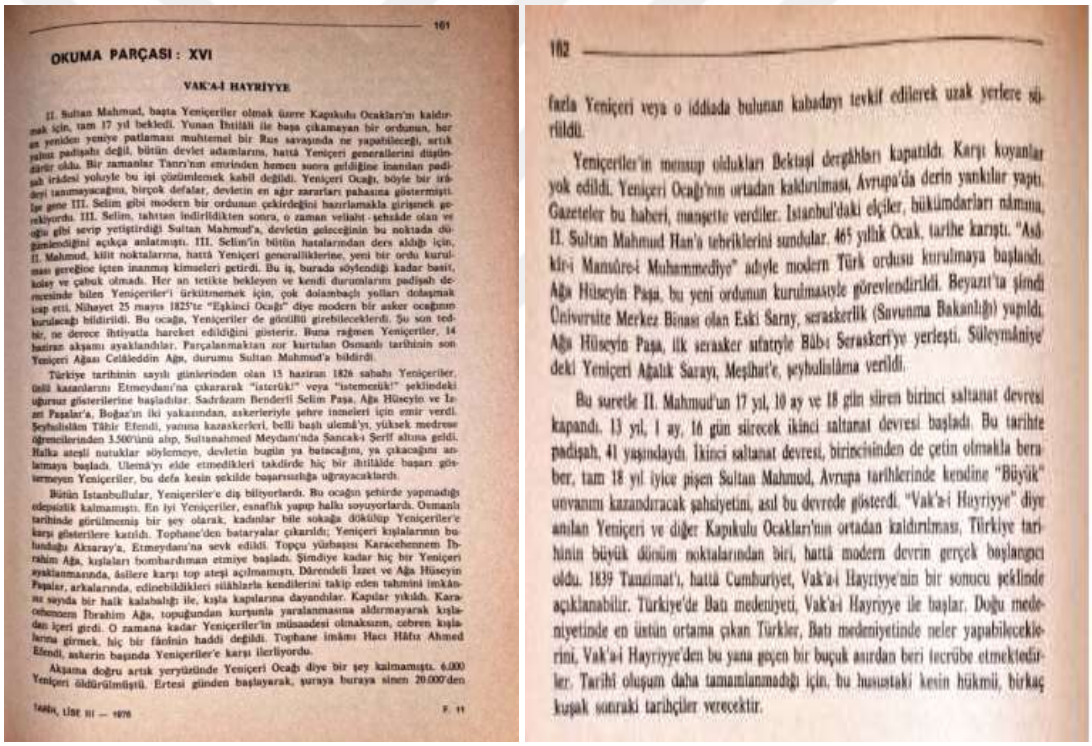

161

OKUMA PARÇASI : XVI

VAK'A-İ HAYRİYYE

II. Sultan Mahmud, başta Yeniçeriler olmak üzere Kapıkulu Ocakları'nı kaldırmak için, tam 17 yıl bekledi. Yunan İhtilâli ile başa çıkamayan bir ordunun, her an yeniden yeniye patlaması muhtemel bir Rus savaşında ne yapabileceği, artık yalnız padişahı değil, bütün devlet adamlarını, hattâ Yeniçeri generallerini düşündürür oldu. Bir zamanlar Tanrı'nın emrinden hemen sonra geldiğine inandan padişah irâdesi yoluyle bu işi çözümlemek kabil değildi. Yeniçeri Ocağı, böyle bir irâdeyi tanımayacağını, birçok defalar, devletin en ağır zararları pahasına göstermişti. İşe gene III. Selim gibi modern bir ordunun çekirdeğini hazırlamakla girişmek gerekiyordu. III. Selim, tahttan indirildikten sonra, o zaman veliahd - şehzâde olan ve oğlu gibi sevip yetiştirdiği Sultan Mahmud'a, devletin geleceğinin bu noktada düğümlendiğini açıkça anlatmıştı. III. Selim'in bütün hatalarından ders aldığı için, II. Mahmud, kilit noktalarına, hattâ Yeniçeri generalliklerine, yeni bir ordu kurulması gereğine içten inanmış kimseleri getirdi. Bu iş, burada söylendiği kadar basit, kolay ve çabuk olmadı. Her an tetikte bekleyen ve kendi durumlarını padişah denetiminde bilen Yeniçerileri ürkütmemek için, çok dolambaçlı yolları dolaşmak icap etti. Nihayet 25 mayıs 1825'te "Eşkinci Ocağı" diye modern bir asker ocağının kurulacağı bildirildi. Bu ocağa, Yeniçeriler de gönüllü girebileceklerdi. Şu son tedbir, ne derece ihtiyatla hareket edildiğini gösterir. Buna rağmen Yeniçeriler, 14 haziran akşamı ayaklandılar. Parçalanmaktan zor kurtulan Osmanlı tarihinin son Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, durumu Sultan Mahmud'a bildirdi.

Türkiye tarihinin sayılı günlerinden olan 15 haziran 1826 sabahı Yeniçeriler, önlü kazanlarını Etmeydanı'na çıkararak "istersük!" veya "istemezük!" şeklindeki uğursuz gösterilerine başladılar. Sadrâzam Benderli Selim Paşa, Ağa Hüseyin ve İzzet Paşalar'a, Boğaz'ın iki yakasından, askerleriyle şehre inmeleri için emir verdi. Şeyhülislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, belli başlı ulemâ'yı, yüksek medrese öğrencilerinden 3.500'ünü alıp, Sultanahmed Meydanı'nda Sancak-ı Şerîf altına geldi. Halka ateşli nutuklar söylemeye, devletin bugün ya batacağını, ya çıkacağını anlatmaya başladı. Ulemâ'yı elde etmedikleri takdirde hiç bir ihtilâlde başarı göstermeyen Yeniçeriler, bu defa kesin şekilde başarısızlığa uğrayacaklardı.

Bütün İstanbullular, Yeniçeriler'e dış bilityorlardı. Bu ocağın şehirde yapmadığı edepsizlik kalmamıştı. En iyi Yeniçeriler, esnaflık yapıp halkı soyuyorlardı. Osmanlı tarihinde görülmemiş bir şey olarak, kadınlar bile sokağa dökülüp Yeniçeriler'e karşı gösterilere katıldı. Tophane'den bataryalar çıkarıldı; Yeniçeri kışlalarının bulunduğu Aksaray'a, Etmeydanı'na sevk edildi. Topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa, kışlaları bombardıman etmiye başladı. Şimdiye kadar hiç bir Yeniçeri ayaklanmasında, âsilere karşı top ateşi açılmamıştı. Dürendeli İzzet ve Ağa Hüseyin Paşalar, arkalarında, edinebildikleri silâhlarla kendilerini takip eden tahminî imkânsız sayıda bir halk kalabalığı ile, kışla kapılarına dayandılar. Kapılar yıkıldı. Karacehennem İbrahim Ağa, topuğundan kurşunla yaralanmasına aldırmayarak kışladan içeri girdi. O zamana kadar Yeniçeriler'in müsaadesi olmaksızın, cebren kışlalarına girmek, hiç bir fâninin haddi değildi. Tophane imâmı Hacı Hâfız Ahmed Efendi, askerin başında Yeniçeriler'e karşı ilerliyordu.

Akşama doğru artık yeryüzünde Yeniçeri Ocağı diye bir şey kalmamıştı. 6.000 Yeniçeri öldürülmüştü. Ertesi günden başlayarak, şuraya buraya sinen 20.000'den

Tarih, Lise III — 1976 F. 11

162

fazla Yeniçeri veya o iddiada bulunan kabadayı tevkif edilerek uzak yerlere sürüldü.

Yeniçeriler'in mensup oldukları Bektaşî dergâhları kapatıldı. Karşı koyanlar yok edildi. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması, Avrupa'da derin yankılar yaptı. Gazeteler bu haberi, manşette verdiler. İstanbul'daki elçiler, büyükmdarları nâmına, II. Sultan Mahmud Han'a tebriklerini sundular. 465 yıllık Ocak, tarihe karıştı. "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" adıyle modern Türk ordusu kurulmaya başlandı. Ağa Hüseyin Paşa, bu yeni ordunun kurulmasıyle görevlendirildi. Beyazıt'ta şimdi Üniversite Merkez Binası olan Eski Sarny, seraskerlik (Savunma Bakanlığı) yapıldı. Ağa Hüseyin Paşa, ilk serasker sıfatıyle Bâb-ı Seraskeri'ye yerleşti. Süleymâniye'deki Yeniçeri Ağalık Sarayı, Meşihat'e, şeyhulislâma verildi.

Bu suretle II. Mahmud'un 17 yıl, 10 ay ve 18 gün süren birinci saltanat devresi kapandı. 13 yıl, 1 ay, 16 gün sürecek ikinci saltanat devresi başladı. Bu tarihte padişah, 41 yaşındaydı. İkinci saltanat devresi, birincisinden de çetin olmakla beraber, tam 18 yıl iyice pişen Sultan Mahmud, Avrupa tarihlerinde kendine "Büyük" unvanını kazandıracak şahsiyetini, asıl bu devrede gösterdi. "Vak'a-i Hayriyye" diye anılan Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nın ortadan kaldırılması, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarından biri, hattâ modern devrin gerçek başlangıcı oldu. 1839 Tanzimat'ı, hattâ Cumhuriyet, Vak'a-i Hayriyye'nin bir sonucu şeklinde açıklanabilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, Vak'a-i Hayriyye ile başlar. Doğu medeniyetinde en üstün ortama çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabilecekelerini, Vak'a-i Hayriyye'den bu yana geçen bir buçuk asırdan beri tecrübe etmektedirler. Tarihî oluşum daha tamamlanmadığı için, bu hususta kesin hükmü, birkaç kuşak sonraki tarihçiler verecektir.

Kaynak: Yılmaz Öztuna, 1976, s. 161-162.

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, "1. Sultan II. Mahmut Devri Islahatları" alt başlığında, dönemin Türk ordusunun çekirdeğini oluşturan Yeniçeri Ocağı'nı, Sultan II. Mahmut'un bu ocağı "devletin yeniden düzenlenmesi" önünde en önemli engel olarak gördüğünü ileri sürülmüştür. Bu sebeple II. Mahmut'un, 1826 yılında halkın ve ilmiyye sınıfının desteğiyle Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdığı ve yerine Asâkir-

i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir ordu kurduğu ifade edilmiştir (Şirin, 1986, s. 229).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, devlet otoritesinin gelişmesinin önünde en önemli engellerden birinin İstanbul'daki Yeniçeri Ocağı olduğu; II. Osman ıslahatlarından itibaren bütün reform hareketlerinin "karşısına dikilenlerin en sağlam silâhlarının" Yeniçeriler olarak görüldüğü ve bu ocağın üyelerinin 1826 yılında II. Mahmut'un yeni bir ordu kurmasından şüphelenerek tekrar isyan ettikleri belirtilmiştir. Bu isyan üzerine padişahın "bütün enerjisi ile yeniçerilerden bıkmış ve sinmiş" olanları cesaretlendirdiği ve kanlı olaylardan sonra Yeniçeri Ocağı'nın tarihe karıştığı vurgulanmıştır. Bu kitapta diğer incelenen tarih ders kitaplarından farklı olarak bu olaya Vakayı Hayriye hayırlı olay ismini Osmanlı tarihçilerinin değil halkın verdiği öne sürülmüştür (Mumcu, 1990, s. 146).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, Yeniçerilerin savaşlardaki yetersiz kalmaları, halk arasındaki taşkınlıkları ve devlet yönetimine karışmaları "had safhaya" ulaştığından dolayı halkın ve ulemanın desteği ile 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırıldığı ifade edilmiştir (Yıldız vd., 1990, s. 197).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, II. Mahmut'un Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve Sekban-ı Cedid Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bu defa Yeniçeri Ağaları ve ulemânın da fikirlerini alarak Eşkincü ismiyle yeni bir askerî sınıf kurduğu dile getirilmiştir. Bu sınıfa Yeniçeri bölüklerinden asker alındığı ve Avrupa tarzı bir eğitim verilmeye başlandığı fakat Yeniçerilerin "ocaklarının kaldırılacağı" rivayeti üzerine isyana kalkıştıkları ve isyanların önüne bir türlü geçilemediği aktarılmıştır. Artık Yeniçeri Ocağı'nın "iyice bozulduğu", "bir işe yaramayacağı" kanaatine varılarak kaldırılmasına karar verildiği; gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Sancak-ı Şerif'in çıkarıldığı ve halk-ulemâ-diğer askerî birliklerin desteğiyle Yeniçeri kışlalarının top ateşine tutularak ocağın kaldırıldığı belirtilmiştir. 1826 yılında gerçekleşen bu olaya Osmanlı tarihinde Vak'a-i Hayriyye denildiği vurgulanmıştır (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 183-184).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'* de, Sultan II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nın "yozlaşmış" haliyle askerî başarı kazanmasının mümkün olmadığını yakından gördüğü; bu sebeple Eşkinci isminde bir askerî yapı oluşturduğu fakat Yeniçerilerin Eşkinci Ocağı'na karşı çıkarak tekrar ayaklandıkları belirtilmiştir. II. Mahmut'un Yeniçerilere karşı III. Selim gibi "yumuşak" davranmadığı; Yeniçerilerin "serkeşliklerinden usanmış" İstanbul halkını da yanına çekerek devlete bağlı askerlerle Yeniçerilere karşı savaşa başladığı vurgulanmıştır. Yeniçeri kışlasının top ateşine tutulduğu bu "kanlı sokak savaşı" sonucunda asilerin dağıldığı, asilerden ele geçirilenlerin öldürüldüğü veya sürüldüğü ve böylece 1826 yılında ortadan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı ifade edilmiştir. Bu olaya da Vak'a-i Hayriye (Hayırlı olay) denildiği aktarılmıştır (Deliorman, 1999, s. 60).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 2*'de, II. Mahmut'un, Yeniçeri isyanı sonucu Sekban-ı Cedid Ocağı'nın kapatılmasından sonra Eşkinci isminde yeni bir ocak kurduğu; Yeniçerilerin, bu ocağa da karşı çıkarak ayaklandıkları vurgulanmıştır. Fakat bu defa, isyana hazırlıklı olan padişahın Yeniçerilerle meydana gelen "sokak çatışmaları" sonucunda Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında kapattığı aktarılmıştır (Kara, 1997, s. 47). Bu olayla ilgili Vakayi Hayriye ifadesinin kullanıldığı bilgisine yer verilmemiştir.

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olayının aşamalarına yer verilmemiş, sadece "devletin yapısında bir anarşi yuvası" haline gelen Yeniçeri Ocağı'nın ancak 1826 yılında II. Mahmut tarafından kaldırılabildiği değerlendirmesinde bulunulmuştur (Güneş ve Özbek, 2004, s. 78). Aynı olay başka bir konu içinde II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ile Osmanlı tarihinde "gerçek anlamdaki değişiklikler"in başladığı ve diğer padişahlarca da sürdürüldüğü ileri sürülmüştür (Güneş ve Özbek, 2004, s. 183).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, II. Mahmut'un Osmanlı Devleti'nin gelişmesinin önündeki en önemli engel olarak gördüğü Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak Batı tarzı ıslahatlar yapmaya başladığı ifade edilmiştir (Turan vd., 2016, s. 161). II.

Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması, öğrencilerin sınıf ortamında metni drama olarak canlandırmasını amaçlayan (2014, s. 1) Canlandıralım etkinliğinde kurgulanan padişah II. Mahmut, Şeyhülislam Tahir Efendi ve Yeniçeri Ağası Celalettin Ağa'nın bir Divan toplantısında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı hakkında yaptıkları görüşmeye yer verilmiştir (2014, s. 162).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, II. Mahmut'un 1825 yılında Eşkinci isminde eğitimli askerlerden teşekkül eden yeni bir ocak kurduğu fakat bir defa daha Yeniçerilerin muhalefetiyle karşılaştığı; bunun üzerine padişahın Yeniçeri Ocağı var olduğu takdirde yenilik yapamayacağını anladığı ifade edilmiştir. II. Mahmut'un, 1826 yılında "yeniliklerin önündeki en büyük engel" gördüğü Yeniçeri Ocağı'nı İstanbul halkının ve devlet içerisinde bulunan ıslahat yanlısı grupların yardımıyla ortadan kaldırdığı ve bu olaya Osmanlı tarihinde Vaka-i Hayriye ismi verildiği belirtilmiştir (Tüysüz, 2016, s. 159).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, "4.2. Osmanlı Devleti'nde Modern Orduya Geçiş" başlığında, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması" alt başlığında, Yeniçerilerin Sekban-ı Cedid Ocağı'nı kaldırılmasını sağladıktan sonra Osmanlı idaresi üzerindeki güçlerini bir defa daha artırdıkları; bu dönemde "adam kayırma ve rüşvet" gibi yollarla ocağa dahil edilen Yeniçerilerin sayısının bu sırada kışlalarda bulunan asker sayısından fazla olduğu aktarılmıştır. Yeniçerilerin, İstanbul başta olmak üzere kışlaların var olduğu yerlerde, halktan ve esnaftan haraç aldıkları; açtıkları kahvahaneler vb ticarethaneler yoluyla büyük servet edindikleri ve bu kazançlarını kaybetmek istemedikleri için Osmanlı Devleti'nde girişilen her türlü ıslahata karşı çıktıkları öne sürülmüştür. Ayrıca Yeniçerilerin bu dönemde çıkan Sırp ve Yunan isyanlarını bastırmakta yetersiz kaldıkları; bunun üzerine 1826 yılında Yeniçeri Ocağı içerisinde Eşkinci denilen eğitimli tüfekçi birliklerin kurulmasına karar verildiği, her ne kadar Yeniçeri Ocağı'nın bir şubesi "görüntüsü verilmeye" çalışılsa da, Yeniçeriler tarafından yeni bir askerî teşkilat gibi anlaşıldığı vurgulanmıştır (Komisyon, 2022, s. 142).

Yeniçerilerin, Eşkincilerin eğitime başladıkları gün İstanbul kahvehanelerinde Eşkinciler aleyhinde propaganda yapmaya başladıkları; Yeniçerilerin liderlerinin "yapılan işin kâfirleri taklit, esas amacın Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesi" olduğunu savundukları ve hem Yeniçeri hem de esnaf olan binlerce askerin de "gelirlerini kaybedeceği" propagandası yapılarak isyan için uygun ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Sonunda bu propagandanın etkisini göstererek 1826 yılında Yeniçerilerin isyan ettiği, II. Mahmut'un hemen Meclis-i Meşveret'i toplayarak "durum değerlendirmesi" yaptığı; bu toplantıda asilere karşı "kuvvet kullanılması" yönünde karar çıktığı ve bu kararın ulemâ tarafından da onaylandığı ifade edilmiştir. II. Mahmut'un hem halkın hem ulemanın desteğini aldığı, Yeniçeri kışlalarını top ateşine tutarak Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdığı ve bu olayın Osmanlı tarihinde Vaka-i Hayriye olarak yer aldığı aktarılmıştır. Vaka-i Hayriye'nin Osmanlı Devleti'ndeki ordu ve devlet yapsındaki "modernleşmenin asıl başlangıcı" kabul edildiği ileri sürülmüştür (2022, s. 142).

II. Mahmut döneminin en önemli olaylarından biri olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, Türk tarihçiliğinde bu olaya bakışla paralel bir görünüm arz etmektedir. Fakat bu olaya bazı tarih anlayışları dönemlerinde az yer verilirken, bazılarında çok yer verilmiştir. Bu bağlamda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde en geniş bir şekilde ele alınmıştır. Türk Tarih Tezi Dönemi, Hümanist Dönem ve Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin birinci evresinde ayrıntılarak girilirek anlatılmıştır. 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra ders kitaplarında başlayan değişimin sonucunda ise Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresi ile Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde yüzeysel olarak aktarılmıştır.

İncelenen tarih ders kitaplarında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Osmanlı tarihçilerinin bakış açısıyla işlenmiştir. Buna göre bazı ders kitaplarında, özellikle Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Hümanist Dönem ders kitaplarında, Yeniçeriler; işe yaramaz, halkın bıkıp usandığı (Ahmed Refik), yeniliğin en büyük düşmanı kokuşmuş (Hamit ve Muhsin), tembelliğe alışmış (Enver Koray), şımarık, kabadayı, zalim (Emin Oktay), zorba, devlete ve millete düşmanın bile

yapamayacağı hainlikler yapan, fenalıktan başka bir işe yaramayan (Niyazi Akşit) vb. hakarete varan ifadelerle nitelenmişlerdir. Türk Tarih Tezi Dönemi ders kitabında, olay daha nesnel olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına en çok önem atfeden ders kitabı, Yılmaz Öztuna'nın yazdığı *Tarih III*'dür. Bu kitapta, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılaması, Türk tarihinin dönüm noktası, modern Türk ordusunun kuruluşu, modern devrin başlangıcı, Tanzimat hatta Cumhuriyeti doğuran olay şeklinde yansıtılmıştır.

4. 7. II. Mahmut Dönemi Islahat Çalışmaları

4.7.1. Askerî Alandaki Islahatlar

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, "Islahat" yan başlığında, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Asâkir-i Mansûr-i Muhammediye ordusunun kurularak (Refik, 1924, s. 99), Türkiye'de önemli ıslahat yapıldığı; ordunun hassa ve mansûre diye ikiye ayrıldığı; Hassa ordusunun "İstanbul'da" iken Mansure ordusunun Üsküdar'da bulunduğu ifade edilmiştir. Bu orduların her birinin, bir Müşir'in idaresine bırakıldığı, Dar-ı Şura-yı Askerî'nin askerlikle ilgili konulara baktığı, kanunların burada düzenlendiği; Anadolu ve Rumeli'nde, ancak savaş zamanı askere alınan Redif teşkilatının meydana getilrildiği belirtilmiştir (1924, s. 141-142).

Görsel 4. 31. Moltke tarafından yapılan yeni Türk askeri kıyafeti

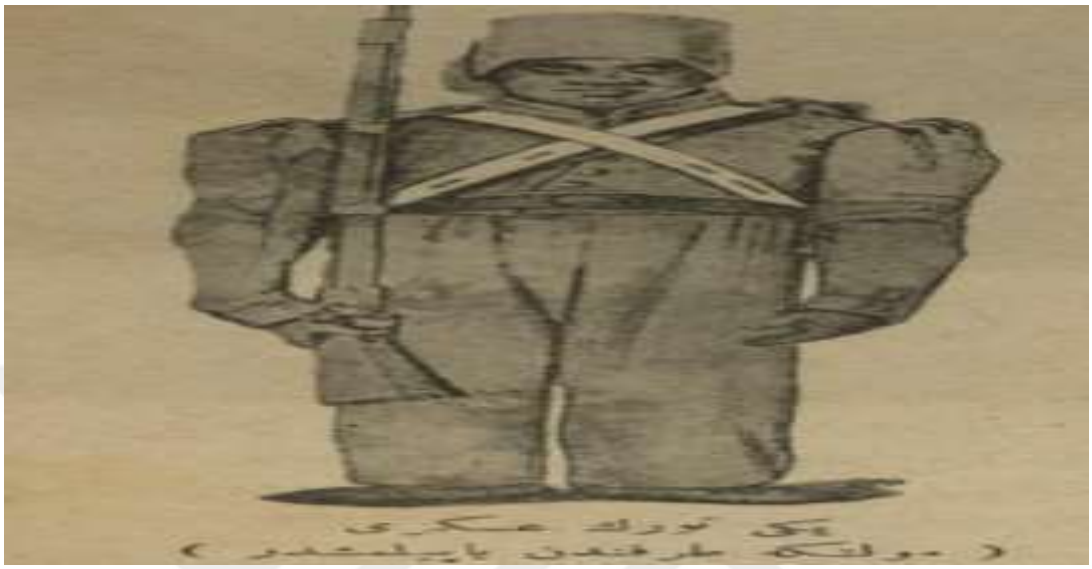

Kaynak: Ahmed Refik, 1924, s. 99.

II. Mahmut dönemine kadar modern askerî okul anlamında sadece Mühendishânenin olduğu Osmanlı Devleti'nde; 1250 yılında "berrî ve bahrî zabit" yetiştirmek üzere Mekteb-i Harbiye ile Mekteb-i Bahriye'nin kurulduğu ve Tophane, Baruthane, Fişenghane'nin genişletilerek yenilendiği aktarılmıştır. Yine ordunun doktor gereksinimini gidermek üzere Mekteb-i Tıbbiye'nin kurulduğu; Avrupa ilim ve fenninin askerî okullarda da okutulduğu, İngilizce ve Fransızca'nın yayıldığı ve askerî okullardan "en değerli zatların" yetiştiği vurgulanmıştır (1924, s. 142-143).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun kurulmasından sonra 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda iyi savunma savaşları yapan bu ordunun asker sayısının artmasına özen gösterildiği, orduda Avrupalı subayların görev aldığı ifade edilmiştir. Mekteb-i Bahriye ve Tophane'nin yenilenerek genişlediği, daha sonra piyade ve süvari subayları yetiştirmek üzere Mekteb-i Harbiye'nin açıldığı dile getirilmiştir. Ayrıca askerin silahlarının yenilendiği, Anadolu ve Rumeli sınırlarında istihkâmlar inşa edildiği; sadece düzenli ve eğitimli askerin Rusya gibi büyük bir devlete yeterli olmadığı anlaşıldığından 1834 yılında vilayetlerde Asâkir-i Mansûre-i Redife'nin oluşturulduğu

vurgulanmıştır. Bunların dışında askerliğin beş yıl olarak belirlendiği ve her birinin otuz bin kişiden oluştuğu üçü Rumeli'de, biri Anadolu'da biri de Arabistan'da olmak üzere beş ordunun kurulduğu belirtilmiştir (Reşad, 1926, 180).

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, askerî ıslahat ayrı bir bölüm ya da alt başlık altında ele alınmamıştır. Sadece Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmut döneminde Avrupa tarzında askerî teşkilat meydana getirildiği ifade edilmiştir (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 410).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, II. Mahmut'un askerî anlamda sadece "muntazam ve muti" ordu (bkz. Görsel 4.32) bir düzenlemek amacında olduğundan bahsedilmiş, askerî anlamda başka bir konu hakkında bilgi verilmemiştir (Komisyon, 1931, s. 107).

Görsel 4. 32. II. Mahmut'un Asakirimansureimuhammediye'yi teftiş etmesi

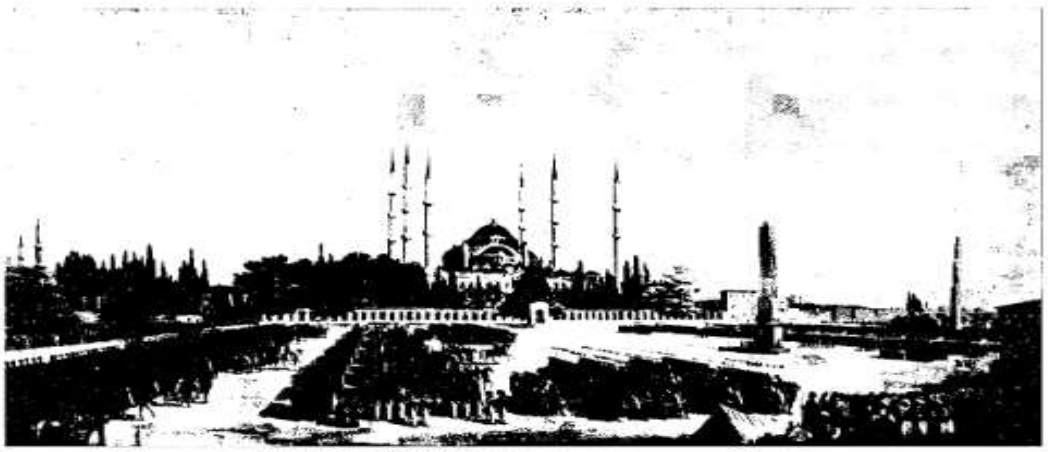

VI. Asakiri Mansure kıt'alarının Sultanahmet Meydanında Mahmut II. tarafından teftişi.

Kaynak: Komisyon, 1931, s. 216.

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, II. Mahmut'un epey zamandır tasarladığı "geniş ölçülü ıslahat planının" uygulamaya konulmasının ancak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile mümkün olabildiği; ocağın kaldırılmasının başarılmasıyla ilk olarak ıslahata "orduyu

düzeltmekle" başladığı ileri sürülmüştür. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun "eğitim ve öğretim" ile yetiştirilmesinin sağlanmak istediği; Anadolu ve Rumeli'de yapılan nüfus sayımında askerlik yapmaya uygun erkeklerin "matlubu aliye muvafık" işareti ile orduya yazıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca II. Mahmut'un her askerlik işleriyle ilgilenecek "Darı Şurayı Askeri"yi kurduğu; ordunun eğitiminin önce Mısır'dan alınabileceği görüşünün hâkim olduğu halde onların ordularının da eğitimlerini Avrupalı subaylardan aldıkları düşünülünce daha çok Fransa'dan ve Prusya'dan subaylar getirtilerek ordunun yetiştirilmesinin sağlandığı öne sürülmüştür (Mansel vd., 1942, s. 165).

Koray'ın *Tarih III*'nde, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile III. Selim'in ıslahatlarına devam edebildiği; ilk iş olarak kaldırılan ocağın yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla yeni bir askerî teşkilat kurulduğu İfade edilmiştir. Devletin, askeri işlerini yerine getirmek için Dar-ı Şura-i Askeri isminde bir meclis kurulduğu ve ordunun eğitimi ve öğretimi için Fransa ile Prusya'dan subaylar getirildiği belirtilmiştir (Koray, 1951, s. 167).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "1-Orduda ıslahat:" yan başlığında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmut'un tasarladığı "ıslahat plânını" uygulamaya geçirdiği; ilk olarak orduya yönelik ıslahata giriştiği ve bu yönde "Avrupa usulünde" Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu orduya subay yetiştirmek üzere "Harbiye Okulu"nun açıldığı; askerlik meseleleriyle ilgilenecek bazı resmî kurumların açıldığı ve Fransa ile Prusya'dan subaylar getirtildiği aktarılmıştır (Atsız ve Oran, 1956, s. 202).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, II. Mahmut'un askerî ıslahatı ayrı bir başlık altında değil Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının aktarıldığı başlıkta ele alınmıştır. Buna göre Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra "Sultan Mahmut"un Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir ordu kurduğu, yeni ordu için gerekli

tüzükler ile yönetmelikleri çıkardığı ve ordunun başkumandanlığında Ağa Hüseyin Paşa'nın atadığı ifade edilmiştir (Oktay, 1964, s. 252).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, "Orduda ıslahat:" yan başlığında, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra tasarladığı ıslahat programını uygulamaya başladığı, ilk olarak orduyu ele alarak Avrupa usulünde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde ordu kurduğu ve bu yeni ordu için tüzük ile yönetmelikler çıkarıldığı belirtilmiştir. Daha sonra bu ordunun komutanlığına Ağa Hüseyin Paşa'nın getirildiği ve ordunun tümen, tabur, bölük gibi birliklere ayrıldığı aktarılmıştır. Ayrıca bu dönemde, özellikle Prusya'dan olmak üzere, Avrupa'dan subaylar getirildiği, askerî ıslahatın "sağlam temellere dayanmasını" sağlamak için Harp Okulu ile Tıp Okulu'nun kurulduğu ve savaş tekniklerini öğrenmeleri için Avrupa'ya subaylar gönderildiği vurgulanmıştır (Akşit, 1981, s. 232).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut'un eski orduyu ortadan kaldırarak modern ordu ve donanmayı kurduğu dile getirilmiştir (Öztuna, 1976, s. 166). Yine başka bir yerde "modern Türk ordusunu" kurmaya başladığı sırada diğer taraftan Navarin'de yakılan Türk donanmasını "yeniden vücude" getirmeye çalıştığı ve özellikle "modern savaş sanayiinin bütün dallarını" Türkiye'de kurmaya önem verdiği öne sürülmüştür (1976, s. 175). Yazar, II. Mahmut ve onun yaptığı ıslahatı yücelterek şu cümlelere yer vermiştir:

> "Burada anlatıldığı kadar kolay olmayan bu yenileşme hareketleri, başta Rusya olmak üzere, Avrupa devletlerinin çoğunun düşman nazarları ve tehditleri altında başarıldı. II. Mahmud Han, modern Türk ordusunun yetiştirilmesi işine mistik denilebilecek bir enerjiyle sarılmıştı. İki yılını basit bir albay gibi, Rami kışlasındaki taş bir odada geçirmiş, kar ve yağmur altında, çamurlar içinde, askerin başında talime çıkmıştı." (1976, s. 176).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, askerî ıslahat ayrı bir başlık altında ele alınmamış, II. Mahmut ıslahatlarının işlendiği genel başlık altında ele alınmıştır. Bu bağlamda II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye isminde yeni bir ordu kurduğu; askerlikle ilgili işleri düzenlemek için Darı Şurâ-yı Askerî adında bir meclis oluşturduğu dile getirilmiştir. Başka bir

yerde yeni kurulan ordunun eğitimi için, "daha çok yabancı uzmanlar" getirildiği; bu yabancı uzmanlar içerisinde en meşhurunun 1833-1839 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Prusya ordusu mensubu Helmuth Von Moltke olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca bu yeni ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere 1834 yılında Harb Okulu'nun açıldığı ifade edilmiştir (Şirin, 1986, s. 229-230).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde "düzenli, disiplinli büyük bir ordu" kurmaya başladığı ifade edilmiştir. Bu ordunun, zamanın en ileri askerî tekniğine ve düzenine sahip Prusya'dan getirtilen subayların yardımıyla kurulduğu ve "bugünkü ordumuzun temeli"nin o dönemde atıldığı vurgulanmıştır (Mumcu, 1990, s. 147).

Yıldız-Alptekin- Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasından sonra yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir ordu kurulduğu; bu ordunun yapı ve kadro yönünden "doğulu", silah ve eğitim yönünden "batılı" özelliklere sahip olduğu ileri sürülmüştür. Komutanına Serasker denilen bu orduya asker alma kurallarının "yeteri kadar gelişmediği" belirtilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında isyana katılmayan Topçu Ocağı'nın yeniden teşkilatlandırdığı ve Tophane Müşirliği kurulduğu aktarılmıştır (Yıldız vd., 1990, s. 210-211).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir "ocak" kurulduğu, bu ordunun eğitimi için Avrupa'dan subaylar getirtildiği belirtilmiştir. Ayrıca ordunun subay ihtiyacanı karşılamak için Harp Okulu ve Tıp Okulu'nun açıldığı ve bu ordu ile ilgili yeni tüzük ile kanunların çıkarıldığı ifade edilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 184).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'*de, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra askerlik işlerine yeni bir düzen getirilmesi gerektiği düşünülerek, bu konu ile ilgilenecek Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî meclisinin kurulduğu dile getirilmiştir (Deliorman, 1999, s. 30). Taşrada Yeniçerilerin ortadan kalkmasından sonra oluşan boşluğun,

henüz yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu tarafından doldurulamaması üzerine, 1834 yılında Redif adı verilen yedek askerî bir güç ile doldurmak istendiği belirtilmiştir (1999, s. 45). Kitabın başka bir yerinde Sultan Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra kurduğu Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ismindeki yeni ordunun Nizam-ı Cedid'in devamı olduğu ileri sürülmüştür. Bu yeni ordunun askerinin eğitiminin batılı tarzda yapıldığı; kıyafetlerinin ise Fransız ordusunun üniforması (bkz. Görsel 4. 33) örnek alınarak yenilendiği vurgulanmıştır. Diğer bir konuda II. Mahmut döneminde askerî eğitime önem verildiği; bu bağlamda ordunun subay ve doktor ihtiyacının karşılanması için "Askerî Tıbbiye'nin esası olan **Tıbhâne-i Âmire** (1826) ve Kara Harp Okulu'nun temeli olan **Mekteb-i Harbiye** (1835)"nin açıldığı aktarılmıştır. Ayrıca askerî eğitim görmeleri için Avrupa'ya öğrenciler gönderildiği ifade edilmiştir (1999, s. 60-62).

Görsel 4. 33. Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun temsili resmi

Kaynak: Altan Deliorman, 1999, s. 61.

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 2*'de, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir ordu kurulduğu, ordunun eğitimi için Avrupa'dan subaylar getirtildiği, Harp Okulu'nun açıldığı, yeni ordunun

komutanına Serasker denildiği ve daha sonra bu orduya Nizamiye adı verildiği belirtilmiştir (Kara, 1997, s. 47). *Osmanlı Tarihi 1*'de, "II. Mahmut Dönemi Islahatları" alt başlığında, 1826'da II. Mahmut'a "ıslahat yolunun" açıldığı; eğitim alanındaki ıslahatın daha çok askerî hedeflere yönelik yapıldığı vurgulanmıştır. Buna göre 1827 yılında ordunun doktor gereksinimini karşılamak için Tıbbiye-i Şahane'nin açıldığı; ayrıca 1831 yılında Mızıka-yı Hümayun ve 1834 yılında Mekteb-i Ulûmu Harbiye'nin açıldığı aktarılmıştır (1999, s. 204).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, II. Mahmut'un "yeni düzen ve biçimlenme" hakkında önlemler düşünülmesi ve tavsiyelerde bulunulması için 1838 yılında yeni meclisler kurmaya karar verdiği ifade edilmiştir. Bu yönde ilk olarak "askerlik ile ilgili kuralları"n belirlenmesi ve "Osmanlı ordusunun ilerlemesine yönelik" tedbirlerin alınması için bir meclis açtırdığı belirtilmiştir (Güneş ve Özbek, 2004, s. 184). Başka bir yerde II. Mahmut tarafından açılan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun, "çağdaş yapıda merkez bir ordu" niteliği taşıdığı; eyaletlerde ortaya çıkan boşluğun, 1834 yılında oluşturulan redif birlikleriyle giderilmeye çalışıldığı dile getirilmiştir (2004, s. 188).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "c. Askerî Alanda Yapılan Islahatlar" yan başlığında, II. Mahmut'un idari alanda yaptığı yeniliklerle beraber "devletin gelişiminin önündeki en büyük engeli oluşturan" Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı ve askerî yapıyı düzenleyecek "Batı tarzı ıslahatlar" gerçekleştirdiği ileri sürülmüştür. Ayrıca metin içindeki önemli noktaların irdelenmesini amaçlayan sorular kapsamında öğrencilere "Osmanlı Devleti'nin ıslahat çabaları sırasında askerî alanda yapılan ıslahatlara öncelik vermesinin sebepleri neler olabilir" sorusu yöneltilmiştir. Metnin drama olarak canlandırılmasını amaçlayan etkinlikte II. Mahmut döneminde yapılan önemli askerî ıslahatlar işlenmeye çalışılmış ve etkinlik sonunda öğrencilere "Metinden yola çıkarak II. Mahmut'un askerî alanda yaptığı yenilikleri aşağıdaki tabloya yazınız." ödevi verilerek öğrencilerin konuyu öğrenmeleri sağlanmak istenmiştir. Bu çalışmada daha önce ele alınan tarih ders kitaplarında askerî ıslahat

içerisine alınan Harbiye ve Tıbbiye'nin kurulması, bu kitapta eğitim ve kültür alanında yapılan ıslahatlara dâhil edilmiştir (Turan vd., 2014, s. 161-162).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, "c. Askerî Alanda Islahat" alt başlığında, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra "yeniliklerin önündeki büyük bir engel"in ortadan kalktığı; ocağın yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isminde yeni bir ordunun kurulduğu aktarılmıştır. Bu ordunun eğitimi için Avrupa'dan askerî uzmanlar getirtildiği ve Seraskerlik (Milli Savunma Bakanlığı) makamının oluşturularak "modern Türk ordusunun temellerini"n atıldığı öne sürülmüştür. Bu kitapta da Harbiye ve Tıbbiye eğitim ve kültür alanında yapılan ıslahatlar; Darı Şura-yı Askerî ise devlet yönetiminde yapılan ıslahatlar içerisinde ele alınmıştır (Tüysüz, 2016, s. 158-159).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra toplanan Meşveret Meclisi'nde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (Hz. Muhammed'in Muzaffer Askerleri) isminde "talimli ve düzenli yeni" bir ordunun kurulduğu ve bu ordunun isminin Hz. Muhammed'e ithafen konulduğu ifade edilmiştir. Bu orduya 1843 yılından itibaren düzenli ordu anlamına gelen Asâkir-i Nizamiye denildiği ve bu ordunun Nizam-ı Cedit yapısının dikkate alınarak Batı tarzı eğitim yaptığı ileri sürmüştür. Burada Ahmet Yaramış'ın "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin Kurulması" makalesinden bir parça alıntılanmıştır (Komisyon, 2022, s. 143). Mekteb-i Harbiye ile Mekteb-i Tıbbiye eğitim alanında yapılan ıslahatlar kapsamında ele alınmıştır (2022, s. 152).

4.7.2. İdarî Alandaki Islahatlar

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, "Islahat" yan başlığında, Yeniçeriliğin kaldırılması üzerine Türkiye'de önemli ıslahatın yapıldığı, devletin "idare usulü"nün de değiştirildiği; eskiden devletin Divan-ı Hümayun aracılığıyla yönetilirken, bu dönemde "vekillik usulünün icad"edildiği ifade edilmiştir. Meclis-i Has denilen, başkanlığını Veziriazamın yaptığı Vükela Meclisi'nin, Babıali'de haftada iki gün toplandığı aktarılmıştır. Bu

dönemde Dâr-ı Şûra-yı Babıali, Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye adı verilen iki büyük meclisin oluşturulduğu; bayındırlık işleri ile ilgilenmek üzere Meclis-i Umur-u Nafia'nın kurulduğu aktarılmıştır. İçişleri ile ilgilenmek üzere Umur-u Dâhiliye Nezareti'nin kurulduğu ve valilerin çoğunlukla merkeze bağlı oldukları vurgulanarak II. Mahmut döneminin merkeziyetçi yönü çıkarılmaya çalışılarak amirlerinin Dâhiliye Nazırı olduğu belirtilmiştir (Refik, 1924, s. 141-142).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, II. Mahmut döneminde askerî ıslahat sonrasında idarî teşkilatta da "bir hayli ıslahat ve yeniliklerin" başladığı; ilk olarak Evkaf sonra Maliye ve diğer Nezaretlerin oluşturulduğu, sadrazam Rauf Paşa'ya kısa bir süre başvekil unvanı verildiği ve nezaretlere danışmanlar atandığı dile getirilmiştir. Bu dönemde ekonomik anlamda "tahrîr-i nüfûs ve tahrîr-i emlâk" uygulanmasına başlandığı, vergilerin düzenlenmesi ve toplanması ile madeni paranın ıslahı için birçok önlemler alındığı aktarılmıştır. Memurlara belirli maaşların ödenmeye başlanması, düzenli posta uygulaması, Takvim-i Vekâyi adında Türkçe ve Fransızca gazete çıkarılması, karantina uygulaması ve karantina yerinin kurulmasının bu dönemde yerine getirildiği ifade edilmiştir. Yine bu dönemde Ticaret Nezareti'nin kurulması, Bâbıâlî dairelerinin yenilenmesi, Rüştiye okullarının açılması, "yeni nizamları ve kanunları yapmak için, <<Meclis-i Ahkâm-ı Adliye>> ve <<Dâr-ı Şûra-ı Babıali>> gibi meclislerin" oluşturulmasının "hep bu ıslahat hamlesinden" oldukları ileri sürülmüştür. Bu başlığın sonunda "mutaassıp ve cahiller, vilayetlerdeki mütegallibe"nin bu ıslahata muhalefet ettikleri ve "her bir yeniliğin bunların tahrikâtıyla halk arasında şikâyete" neden olduğu değerlendirmesi yapılmıştır (Reşad, 1926, s. 180-181).

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, "Islahata devam" yan başlığında, hükümet teşkilatının "askerî esaslar" üzerine kurulduğundan dolayı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının bütün devlet sistemini etkilediği vurgulanarak, "hemen tekmil kanunlarında, mevzuatında tadilât ve tahavvülât vücude getirilmesi icap etmekte" olduğu ileri sürülmüştür. II. Mahmut'un, devletin ileri gelenlerini toplayarak onlara Yeniçeriler nedeniyle devletin giderlerinin arttığı, bu sebeple devletin de "birçok büyük memurlarına ve zenginlerin vefatlarını müteakıp

mallarının, vereseye verilmeyerek hükümet tarafından zaptedilmesi gibi çirkin hallere mecburiyet hâsıl" olduğu ifade edilmiştir. Ancak II. Mahmut'un ocak ortadan kalktığı için devletin israfının önlendiği ve bu sebeple "memur, gayrimemur, müslim, gayrimüslim herkesin malı ancak vereseseine intikal edeceğini söyledi"ği ifade edilmiştir (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 451-452).

II. Mahmut'un toplantısına katılan devletin ileri gelenlerinin "acil bazı kararlar" verdikleri; dini, hükümeti, orduyu, adliyeyi, ziraati, ticareti kapsayacak şekilde bir "ıslahat silsilesi" gerçekleştirecek, "bir şûrayı mahsus" oluşturulduğu belirtilmiştir. Fakat bu özel meclisin beklenileni karşılayamadığı ve pek bir işe yaramadığı öne sürelerek şu cümlelere yer verilmiştir:

> "Fakat iktihamı pek müşkül bir vazife deruhte ettiğini zanneden, kendini pek çok itikadatı batıla ve adatı kadîmeye galebe çalmağa mecbur gören, millete adeta yeni bir lisan öğretmek kadar müşkül bir iş karşısında kaldığını düşünen bu şûra da bellibaşlı birşey yapamadı." (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 452-453).

"Divan-ı Hümayun" yan başlığında, kurumun Osmanlı tarihi içerisindeki konumu izah edildikten sonra bu kurumun II. Mahmut'un Nezaret teşkilatına kadar devam ettiği aktarılmıştır. Bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar "vükelanın haftada iki gün bir (meclisi has) aktederek mühim mes'eleleri tezekkür eylemesi âdet" haline geldiği ifade edilmiştir (1930, s. 484). "Kalem memurları" yan başlığında, reisülküttabların elçilerle görüşmeler ile antlaşmaların görüşmelerine görevlendirildikleri ve II. Mahmut'un son zamanlarında Hariciye Nazırı unvanını aldıkları vurgulanmıştır (1930, s. 491).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, II. Mahmut'un "Avrupakâri" bir yönetim tarzı başlattığı ileri sürülmüş (Komisyon, 1931, s. 107); Bâbıâlî kelimesinin geçtiği bir yerde dipnotta II. Mahmut'un idarî ıslahatı aktarılmıştır. Buna göre II. Mahmut'un son zamanlarında Avrupa tarzı bazı nezaretler kurduğu, "nazırların mecmuuna" ve oturdukları daireye Bâbıâlî ismi verildiği; bu ismin zamanla, Heyeti Vekile, Kabine, Hükümet hatta Osmanlı Devleti anlamlarında kullanılan bir kelime haline geldiği ifade edilmiştir (1931, s. 112).

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "2-Hükümet alanında ıslahat" yan başlığında, II. Mahmut'un askerî alanında olduğu gibi "devlet alanında da" Avrupayı model alarak bazı ıslahat yaptığı ileri sürülmüştür. Bu bağlamda ülkede gerçekleştirilecek "her türlü işleri incelemek ve düşünceler ileri sürmek" amacıyla bir Şûra-yı mahsus; memurların yargılanması ile hükümet ve halk arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için de Meclisi Ahkâmı Adliye'nin kurulduğu aktarılmıştır. Vakıf işleriyle ilgilenmek için Evkaf Nezareti, mâlî işlerle ilgilenmek için Maliye Nezareti kurulduğu; Sadaret kethüdalığının Dâhiliye Nezaretine, Reisülküttaplık kurumunun Hariciye Nezaretine dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Sadrazamlık kurumunun Başvekâlet ismini aldığı, memurların dâhiliye ve hariciye olmak üzere ikiye ayrıldığı ve kendilerine maaş bağlandığı dile getirilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 167).

"3- İdare alanında ıslahat" yan başlığında, II. Mahmut döneminde Avrupa model alınarak idare alanında da ıslahata girişildiği; 1831 yılında Anadolu ile Rumeli'de sadece erkeklerin dâhil olduğu nüfus sayımının yapıldığı, sayımda halkın İslâm ve Hristiyan olarak kaydedildiği ve sayımda bu bölgelerde beş milyona yakın erkek yaşadığının anlaşıldığı ifade edilmiştir. Hem Anadolu'da hem de Rumeli'de "İslâm nüfusunun" Hristiyan nüfusundan fazla olduğunun görüldüğü, sayımdan sonra karantina usulü ile düzenli posta usulünün kabul edildiği aktarılmıştır (1942, s. 167).

Koray'ın *Tarih III*'nde, askerî ıslahatın yapılmasından sonra II. Mahmut'un "devletin birçok sahalarında" yenilikler yapmak için girişimlerde bulunmaya başladığı; "Avrupa tarzında çalışan", yeni bir hükümet teşkilatı kurduğu öne sürülmüştür. Bu bağlamda, Defterdarlık'ın Maliye Nezaretine, Sadaret Kethüdalığının Dâhiliye Nezaretine dönüştürülerek, "Avrupa tarzında devlet daireleri"nin kurulduğu; Sadrazamın Başvekâlet ismini aldığı, Reîsülküttabın Hariciye Nazırı unvanını aldığı belirtilmiştir. Bu dönemde idarî olarakta "geniş yenilikler"in gerçekleştirildiği; bunlar içerisinde Osmanlı Devleti'nde ilk kez nüfus sayımının yapılması ve karantine usulünün getirilmesi gibi "önemli işler" öne çıkarılmıştır (Koray, 1951, s. 167).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "2-Hükûmet alanında ıslahat" yan başlığında, ülkede yapılacak her türlü işleri incelemek ve bu konuda düşünce üretmek amacıyla Şûra-yı Mahsus, memurların yargılanması ile hükûmet ile halk arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kurulduğu dile getirilmiştir. 1836 yılında Sadrazamlık makamının Başvekâlet, Sadaret kethüdalığının Dâhiliye Nezaretine, Reîsülküttaplık kurumunun Hariciye Nezareti adını aldığı; 1826 yılında Evkaf ve 1837 yılında Maliye Nezaretinin ve Ticaret Nezaretinin kurulduğu belirtilmiştir. Ayrıca memurların dâhiliye ve hariciye olmak üzere ikiye ayrılarak maaşa bağlandıkları aktarılmıştır (Atsız ve Oran, 1956, s. 202).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, "42- Hükümet ve idare alanında yapılan ıslahat" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut'un askerî ıslahattan sonra devlet ve idare işlerinde ıslahata giriştiği vurgulanmıştır. Bunun üzerine kuruluşundan itibaren devletin ve merkez yönetiminin temelini oluşturan fakat XVIII. yüzyıldan beri eski önemini yitiren Divan teşkilatını kaldırdığı ve divan üyelerinin eski isimlerini değiştirerek bu üyelere yeni isimler verdiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, sadrazamın Başvekil ismini aldığı "eskiden sadrazamla Şeyhülislâmın elinde toplanan idari yetkiler"in çeşitli nazırlıklara (bakanlıklara) dağıtıldığı; başvekâlet makamının kurulduğu, eski sadrazam kethüdasının Dâhiliye Nazırı olduğu, devlet memurlarının Dâhiliye ve Hariciye olmak üzere iki kısma ayrıldığı ve memurlara Rütbe ve Nişan verilmesi uygulamasının başlatıldığı belirtilmiştir. Ayrıca idare alanında gerçekleştirilen önemli ıslahat hareketlerini yürütmek, gereken tüzük ve tâlîmatnâmeleri hazırlamak ve hükümete önerilerde bulunmak amacıyla birçok komisyonun kurulduğu; bunlar içerisinde Dar-üs-Şûra-yı Bab-ı Âli'nin memurların yargılanmalarıyla ilgili işlere bakacağı vurgulanmıştır (Oktay, 1964, s. 252).

Sultan Mahmut'un idarî alanda yaptığı en önemli ıslahatlardan birinin "eski devrin kötü bir geleneği" Müsadere usulünü kaldırması olduğu ileri sürüldükten sonra II. Mahmut'u öven fakat onun zamanına kadarki Osmanlı yönetimini yeren cümlelere yer verilmiştir (1964, s. 252).

II. Mahmut'un, Osmanlı uyruğunda olan herkese "tam bir din ve mezhep hürriyeti" verdiği; II. Mahmut'un, devletin din ve mezhep farkı gözetilmeyeceğini belirten daha sonra Tanzimat döneminde geçerli fikir akımı olan Osmanlıcılık düşüncesinin başlangıcı olarak kabul edilen "Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileride havrada tanımak isterim" sözleri aktarılmıştır. Daha sonra idarî alanda yapılan ıslahatlardan birinin de taşranın merkeze bağlanması olduğu; bu yönde âyanların büyük ölçüde ortadan kaldırılması ile "bütün imparatorluk içinde devlet otoritesi"nin sağlandığı öne sürülmüştür. Bunun dışında II. Mahmut'un ülkede ilk defa sadece askerî amaçlar için bir nüfus sayımı yaptırdığı, bu sayıma göre Anadolu'da 2,5 milyon Rumeli'de 1,5 milyon olmak üzere toplam 4 milyon erkek nüfus yaşadığı dile getirilmiştir. Yine bu dönemde ülkede ilk defa posta ile karantina servislerinin kurulduğu; kılık kıyafet alanında değişiklik yapılarak memurların fes takmalarının kabul edildiği, uzun sakalların kesildiği ve bu uygulamaya "bizzat padişahın önayak" olduğu ifade edilmiştir. Hatta padişahın "dinen yasak" olmasına karşın resmini çizdirerek devlet dairelerine astırdığı ve bundan sonra devlet dairelerinde padişahların resimlerinin asılmasının bir gelenek haline geldiği belirtilmiştir. Yine II. Mahmut'un ülke içinde bir geziye çıkarak Rumeli'de bazı vilayetleri denetlediği aktarılmıştır (1964, s. 252-253).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, "Hükümet kurumlarında ıslahat" yan başlığında, II. Mahmut'un devlet idaresinde "Avrupa'yı örnek tutarak" bazı yenilikler yaptığı; XVIII. yüzyıldan itibaren önemini yitiren Divan teşkilatını kaldırdığı, sadrazam ile şeyhülislâm arasında toplanan yetkileri nazırlara (bakanlıklar) dağıttığı belirtilmiştir. Buna göre sadrazamlık'ın başvekâlete, sadaret kethüdalığının Dâhiliye Nezaretine, reisülküttaplık'ın Hariciye Nezaretine çevrildiği ve Maliye, Evkaf nazırlıklarının kurulduğu dile getirilmiştir. Bu dönemde memurların dâhiliye ve hariciye olmak üzere iki kısma ayrıldıkları, atama ve terfileri için birtakım esasların konduğu ve kendilerine maaş bağlandığı aktarılmıştır. Ayrıca bu dönemde müsadere usulünün kaldırılması gibi önemli bir işin başarıldığı, burada bir önceki kitapta verilen müsadere usulünün kaldırılması ile ilgili fermanın bir bölümü bu kitapta da

verilmiştir. Müsadere usulünün kaldırılmasından sonra memurların hediye ve rüşvet almasını yasaklandığı vurgulanmıştır. II. Mahmut'un idare alanında yaptığı yeniliklerden birinin de devlet işleri konularında ve ıslahatlar hakkında "tedbir düşünmek ve hükümete tekliflerde bulunmak üzere meclis ile komisyonlar kurdurduğu ifade edilmiştir. Yine II. Mahmut'un Osmanlı tebaası arasında fark gözetmediğini belirten sözlerine, bir önceki kitapta olduğu gibi, alıntı olarak yer verilmiştir (Akşit, 1981, s. 232-233).

"Memleket yönetiminde ıslahat" yan başlığında, II. Mahmut döneminde "kuvvetli bir merkeziyetçilik" yaratılmaya çalışıldığı; bu yönde eyaletlerde "yarı bağımsız" hale gelen âyanlara karşı harekete geçildiği ve âyanlığın kaldırıldığı belirtilmiştir. Merkezi yönetimin güçlendirilmesi hedefi gereğince eski büyük illerin bölünerek yenilerinin kurulduğu, bu illerin başına devletten maaş alan valilerin atandığı ve bu valilerin hem idarî hem de askerî görevlerinin olduğu dile getirilmiştir. 1831 yılında Anadolu'nun ve Rumeli'nin erkek nüfusunun tespit edilebilmesi amacıyla nüfus sayımının yapıldığı; bu sayımda Müslüman ve Hristiyan erkek nüfusunun ayrı ayrı yazıldığı ve bu iki bölgede dört milyon erkek nüfusunun olduğu ifade edilmiştir. Bu sayımda Rumeli'de 800 bin Hristiyan, 500 bin Müslüman; Anadolu'da 2 milyon Müslüman, 400 bin Hristiyan yaşadığının anlaşıldığı ve bu sayım yapıldığı sırada vergi esaslarının tekrar düzenlenmesi için mülk yazımının da yapıldığı vurgulanmıştır. Bunun dışında Avrupa usûlünde bir posta teşkilatının oluşturulduğu, karantina servislerinin kurulduğu bilgileri verildikten sonra II. Mahmut'un, "eski padişahlar gibi sarayda kapanıp" oturmadığı ve memleketi tanımak maksadıyla geziye çıktığı öne sürülmüştür (1981, s. 233).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut'un, 13 Ocak 1830 tarihinde Rusya büyükelçiliği görevinden ayrılarak Kaptan-ı derya atanan damadı Müşir Halil Rıfat Paşa'nın "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmemizden başka çare yoktur" demesi üzerine "inkılap hareketlerine hız" verdiği öne sürülmüştür. Bu tarihten sonra "asırlardan beri süregelen muhteşem saray teşkilatı"nın kaldırılarak büyük Avrupa devletlerinin saray teşkilatlarına benzeyen bir teşkilat kurulduğu ifade edilmiştir. Bu dönemde bakanlıkların yeniden

düzenlenerek Reisülküttablık'ın Hariciye Nezaretine, sadaret kethüdalığının Dâhiliye Nezaretine dönüştürüldüğü ve diğer bazı bakanlıkların kurulduğu aktarılmıştır. 30 Mart 1838'de sadrazamın isminin başvekil olarak değiştirildiği fakat bir müddet sonra bundan vazgeçildiği belirtildikten sonra atılan bu adımlarla "kabine esasının temelleri"nin atılmış olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Vilayetlerde meclisler oluşturulduğu, başta İstanbul olmak binlerce binanın inşa edildiği ve onarıldığı; yeni yolların açıldığı ve köprülerin inşa edildiği vurgulanmıştır. Yine bu dönemde daha modern bir maliye yönetimi kurulduğu, posta ve karantina teşkilatının kurulduğu ve nüfus sayımının yapıldığı dile getirilmiştir (Öztuna, 1976, s. 175).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut'un, devlet idaresinde padişah, sadrazam ve şeyhülislâmın elinde toplanan yetkileri nazırlıklar (bakanlıklar) kurarak dağıttığı; Reîsülküttablık'ın Hariciye Nezaretine, Sadaret Kethüdalığının Dâhiliye Nezaretine, Defterdarlık'ın Maliye Nezaretine dönüştürüldüğü ve ayrıca Evkaf ile Ticaret Nezaretlerinin de kurulduğu aktarılmıştır. Bunun dışında sadrazamın (Başvekil) başkanlığında meclis-i Hass-ı Vükelâ ismi ile bir hükümet kurulduğu; askerî konularla ilgilenmesi için Darı Şurâ-yı Askerî, adlî konularla ilgilenmesi için Meclis-i Valâ-yı Adliye, bürokratik konularla ilgilenmesi için Dar-ı Şura-yı Babıali gibi meclislerin açıldığı dile getirilmiştir. Bu meclislerin görevlerinin; yönetimin düzelmesi için fikir üretmek, önerilerde bulunmak, kendi görev alanlarındaki konularla ilgili raporlar hazırlamak olduğu öne sürülmüştür (Şirin, 1986, s. 229-230).

Bu dönemde tımar ve zeâmet usûlünün kaldırıldığı, devlet memurlarının maaşa bağlandıkları, köylere ile mahallelere muhtarların atandığı; posta teşkilatı, pasaport ve karantina usullerinin yeniden düzenlendiği belirtilmiştir. Ayrıca, Mısır ve Arabistan dışında kalan bölgelerde, "ilk defa genel nüfus sayımı"nın yapıldığı; bu sayımda sadece erkek nüfusun sayıldığı ve ayrıca fabrika taşınır-taşınmaz mallar vb. malların da sayımı yapılarak "vergilendirmede adalet"in sağlanmaya çalışıldığı ileri sürülmüştür. Burada, daha önceki bazı tarih ders kitaplarındaki verilere yakın, nüfus sayımının istatistikî verileri sunulmuştur (1986, s. 230-231).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, "b. Devlet Yapısının Yenilenmesi" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin geleneksel merkez yönetiminin "parlak zamanlarında çok iyi" işlediği fakat II. Mahmut dönemine gelindiğinde "yetersiz" kaldığı ve bunun nedeni olarak merkezde devlet idaresinde bulunan devlet adamları arasında "tam bir uzmanlık ayrımının" olmaması gösterilmiştir. Bu duruma örnek olarak bir vezirin kimi zaman komutanlık görevini yerine getirirken, kimi zamanda vergi denetimine çıkabilmesi gösterilmiştir. II. Mahmut'un devlet idaresine "bakanlık usulünü" sokarak devlet işlerini birbirinden ayırdığı ve her birimin başına bir bakan (nazır) atadığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda Reîsülküttab'ın Dışişleri Bakanına (Hariciye Nazırı) olduğu, yeni bakanlıkların kurulduğu ve her bakanlığın "kendi yapısı içinde" faaliyet göstermesinin sağlandığı ileri sürülmüştür (Mumcu, 1990, s. 146).

Bu değişikliklerin yanında devlet memurlarına da "çeki düzen" verildiği; eskiden çoğunun maaş almadığı, vatandaşa verdiği hizmet karşılığında ücret (harç) istediği bilgisi verildikten sonra II. Mahmut döneminde bu uygulamaya son verilerek memurlara maaş ödenmeye başlandığı ifade edilmiştir. Yine bu dönemde devletin kurumlarının sağlıklı çalışmasını engelleyen müsadere usulünün kaldırılması ile memurların can ve mal güvenliklerinin sağlandığı öne sürülmüştür. Bu dönemde II. Mahmut tarafından polis ve posta teşkilatlarının da kurulduğu bilgisi verilmiştir (1990, s. 146-147).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, "Merkez Teşkilâtı" yan başlığında, XIX. yüzyılda Osmanlı devlet yönetiminde önemli değişikliklerin olduğu, Osmanlı Devleti'nin "çözülme tehlikesi" ile karşı karşıya bulunduğu bu yüzyılda, ıslahat hareketleri kapsamında merkez teşkilâtının yeniden düzenlendiği belirtilmiştir. Buna göre II. Mahmut döneminde Divan-ı Hümayûn'un kaldırılarak yerine "Avrupa örneğine göre" bazı nezaretler (bakanlıklar) kurulduğu; sadrazamlık makamının başvekâlete çevrildiği, başvekil başkanlığında Meclis-i Hass-ı Vükelâ ismiyle bir hükümet oluşturulduğu ve hükümete yardımcı olmak üzere bazı meclislerin kurulduğu aktarılmıştır (Yıldız vd., 1990, s. 207). II. Mahmut döneminde 1826 yılına kadar devlet işlerinin yürütülmesinde önemli bir yere sahip olan

Şeyhülislâmın, bu tarihten itibaren politik güçlerini kaybetmeye başladıkları öne sürülmüştür (Yıldız vd., 1990, s. 208). Bu dönemde "adliye teşkilatının modernleştirilmesi amacıyla" Nezâret-i Deavi ismiyle bir bakanlığın kurulduğu (1990, s. 213) ve 1836 yılında Evkaf Nezaretinin kurulmasıyla vakıfların "düzene kavuştuğu" ileri sürülmüştür (1990, s. 217).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, "I. Devlet Yönetimi" alt başlığında, XIX. yüzyılda devlet yönetiminde büyük ölçüde yeni düzenlemelere gidildiği; II. Mahmut'un "Avrupa'nın kabine usulünü" kabul ederek Divan'ı kaldırdığı ve yerine Meclis-i Has denilen Bakanlar Kurulunu kurduğu ifade edilmiştir. Bu yeni sistemde eskiden padişah, sadrazam ve şeyhülislâmda toplanmış olan yetkilerin yeni kurulan nazırlıklar (bakanlıklar) arasında paylaştırıldığı; sadrazama Başvekil, Defterdara Maliye Nazırı, Sadaret Kethüdasına Dâhiliye Nazırı ve Reîsülküttaba Hariciye Nazırı denilmeye başlandığı ve ayrıca Evkaf Nezareti'nin kurulduğu belirtilmiştir. Bunların dışında askerî konuları görüşerek karara bağlamak üzere Dâr- ı Şûra-yı Askerî, memurların yargılanması ile hükümet-halk arasındaki davaları görüşmek üzere Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adı verilen komisyonların oluşturulduğu aktarılmıştır. Memurlarla ilgili ise; hariciye ile dâhiliye olmak üzere iki kısma ayrıldıkları, memurlara maaş bağlandığı ve rütbe ile nişan verilmesinin kararlaştırıldığı dile getirilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 193-194). Bunun dışında II. Mahmut'un ilk defa Rumeli'ye seyahata çıkarak devlet ile halk yakınlaşmasını sağladığı öne sürülmüştür (1991, s. 194). Yine II. Mahmut döneminde adalet işlerine bakmak üzere Nezaret-i Deâvî (Dâvâlar Nezareti)nin kurulduğu bilgisi verilmiştir (1991, s. 196). Ayrıca ilk defa bu dönemde 1831 yılında "imparatorluk çapında" nüfus sayımının yapıldığı belirtilmiştir (1991, s. 184).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'*de, "19. Yüzyıldaki Yenilikler" alt başlığının "(1) Bâb-ı Âlî'den Heyet-i Vükelâya Geçiş" yan başlığında, Divân-ı Hümâyun'un XVIII. yüzyılda yerini büyük ölçüde Bâb-ı Âlî' ye bıraktığı, burasının daha çok sadrazam ile Reîsülküttab tarafından idare edildiği ve sadrazamın "özel konutu ve makamı" durumunda olduğu ifade edilmiştir. Bâb-ı Âlî'nin II. Mahmut zamanında " başbakanlık" konumuna getirildiği, bazı yüksek görevlerin bakanlıklara

dönüştürüldüğü; sadaret kethüdalığının Dâhiliye Nezâretine (İç İşleri Bakanlığı), "öneminin eskisine göre çok artmış" olan Reîsülküttablık makamının Hariciye Nezâretine (Dış İşleri Bakanlığı) dönüştürüldüğü dile getirilmiştir. Bu iki nezaretin bürokratik işlerini yürüten Âmedî Kalemi'ni aralarında paylaştıkları, devletin gelirlerinin çoğunluğunu toplayan Mansure Hazinesinin Hazine-i Âmire ile Darphane Hazinesinin de görevlerini de üstlenerek Maliye Nezâreti kurulduğu; ülkedeki vakıf işlerinin idaresini Evkaf Nezâretinin üstlendiği ve kamu hizmetleri, tarım, ticaret işlerinin idare edilmesi için Ticaret Nezâretinin kurulduğu belirtilmiştir. Bu bakanlıkların biraraya gelmesiyle Meclis-i Hass-ı Vükelâ ismini taşıyan bir bakanlar kurulunun oluşturulduğu zamanla nazırların vekil ismini taşımaya başladıkları; başvekil ismini taşıyan sadrazamın "artık padişahın mutlak vekili" olmadığı, vekillerin faaliyetlerini düzenleyen "en üst yetkili" olduğu ve vekillerin padişah tarafından atandığı vurgulanmıştır (Deliorman, 1999, s. 29-30).

II. Mahmut döneminde yapılacak yeniliklerin neler olacağı ve bu yeniliklerin düzenlenmesi için meclisler ile komisyonlar kurulduğu belirtilmiştir. Bu yönde ilk olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra askerî işlerine bir düzen getirilmesi gerektiği düşüncesiyle Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî faaliye geçirildiği ve idarî işlerin plânlanmasının ise Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî'ye verildiği aktarılmıştır. Bu meclislerin hem yeni yasa hazırlama hem de hazırlanmış olan yasaları inceleme görevlerinin olduğu; bu dönemde iradelerin fermanların yerini aldığı ifade edilmiştir (1999, s. 30).

"f. Taşra Teşkilâtındaki Değişmeler" alt başlığının "(2) Tanzimat Öncesinde Yapılan Düzenlemeler" yan başlığında, II. Mahmut döneminde devlet idaresinin "merkeziyetçi karakteri"nin kuvvetlendirildiği; eyaletlerde müsellim ile âyanların görevlendirilmemesine dikkat edildiği, eyalet yöneticilerine müşir unvanı verilerek askerî ve idarî yetkilere sahip olduğu belirtilmiştir. Müşirlere maaş verilerek devlet memuru haline getirildiği, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin henüz kökleşmemiş olmasından dolayı "taşrada boşluk" meydana geldiği ve bu boşluğu doldurmak amacıyla 1834 yılında redif adı verilen yedek bir askerî kuvvet kurulduğu dile getirilmiştir. II. Mahmut döneminde

kazaların öneminin azaldığı, kadıların idareyi denetleme görevinin daraltıldığı; buna karşın müşirliklere bağlı feriklikler kurulduğu ve sancakların idaresinin bu kişilere verildiği, mahalle ile köylerde muhtarlıkların kurulduğu ve böylece alınan bu önlemler sâyesinde âyanların etkisinin giderek azaldığı ileri sürülmüştür. Yine bu dönemde yapılan "dikkat çekici yenilikler" arasında nüfus sayımı ile düzenli posta teşkilâtının kurulması gibi çalışmalar gösterilmiştir (1999, s. 45).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1*'de, "II. Mahmut Dönemi Islahatları" alt başlığında, Divan teşkilâtının kaldırıldığı, memurların dâhiliye ve hariciye diye iki kısma ayrıldığı; sadrazama başvekil, Sadaret Kethüdasına Dâhiliye Nazırı, Reîsülküttaba Hariciye Nazırı adı verildiği aktarılmıştır. Bunun dışında müsadere usûlünün kaldırılarak memurlara maaş bağlandığı, asker ve vergi toplamak amacıyla, 1831 yılında nüfus sayımı ile emlak yazımı yapıldığı ve 1834 yılında posta teşkilâtının kurulduğu dile getirilmiştir (Kara, 1999, s. 204).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 2*'de, "Merkez Teşkilâtında Meydana Gelen Değişiklikler" alt başlığında, XIX. yüzyılda Osmanlı devlet idaresinde önemli değişikiliklerin gerçekleştirildiği; II. Mahmut döneminde Divan-ı Hümayun'un kaldırılarak, Avrupa'da olduğu gibi, bugünkü anlamda Bakanlar Kurulu (Meclis-i Has)nun kurulduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda sadrazama başvekil, Defterdara Maliye Nazırı, Sadaret Kethüdasına Dâhiliye Nâzırı, Reîsülküttaba Hariciye Nazırı adı verildiği ifade edilmiştir. Askerlik işlerinin düzenlenmesi için Dâr-ı Şûra-i Askerî, idare işlerinin plânlanması için Dâr-ı Şûra-i Bâb-ı âli, memurların yargılanması ve hükümet ile halk arasındaki davaların görüşülmesi için Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye adı verilen komisyonların kurulduğu belirtilmiştir (1997, s. 25).

"d) Taşra Teşkilâtında Meydan Gelen Değişiklikler" alt başlığında, II. Mahmut döneminde 1834 yılında eyaletlerde meydan çıkan asker eksikliğini gidermek için redif birliklerinin, 1836 yılında da Anadolu ile Rumeli'de müşirliklerin kurulduğu ve eyalet valilerine müşir unvanının verildiği dile getirilmiştir. Bu dönemde yapılan diğer bir önemli değişikliğin de mahalle ile köylerde muhtarlık

teşkilâtının kurulması olduğu, bundan sonra âyanların yerini muhtarların almaya başladığı ve böylece "âyanlığın kaldırılması için" önemli bir adım atılmış olduğu ileri sürülmüştür (1997, s. 35-36).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, devlet yapısında "ilk radikal değişiklikler yapma eğilimi"nin III. Selim ile ortaya çıktığı, II. Mahmut ile devam ettiği ve II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile "gerçek anlamda" ıslahatların başladığı öne sürülmüştür (Güneş ve Özbek, 2004, s. 183). Bu yönde, "1. Babıâliden Heyet-i Vükelâya Geçiş" alt başlığında, XVIII. yüzyılın en önemli değişimlerinden birinin Divanıhümayunun, sadrazam başkanlığında Bâbıâlîde toplanmaya başlaması olduğu, Bâbıâlî ile Osmanlı hükümetinin "özdeş duruma" geldiği ve 1826 yılından sonra Bâbıâlî'nin devlet meselelerinin görüşüldüğü bir idare merkezi haline geldiği vurgulanmıştır. II. Mahmut'un, XVIII. yüzyıldan itibaren önemi azalan, Divan örgütünü kaldırdığı; padişah, sadrazama ve şeyhülislâmda toplanmış olan yetkilerin "vekâlet denilen" çeşitli bakanlıkları arasında dağıtıldığı, Divan üyelerine eski isimlerinin değiştirilerek yeni isimler verildiği ve Meclis-i Vükelâ isminde bir kabine kurulduğu belirtilmiştir. Bu kabinede Sadaret Kethüdalığının ilk olarak Umur-ı Dâhiliye Nezaretine, iki yıl sonra da Dâhiliye Nezaretine dönüştürüldüğü; Reîsülküttablık makamının Hariciye Nezaretine, Darphaneiamire ile Hazineiamirenin Maliye Nezaretine dönüştürüldüğü ve bunların dışında Evkaf ile Ticaret nezaretlerinin kurulduğu aktarılmıştır. Bu bakanlıkların kurulmasıyla memurlar arasında "işbirliği"ne gidildiği; o zamana kadar Bâbıâlîde, "aynı memurlarca yapılan iç işleri ve dış işleri"nin birbirinden ayrıldığı ve devlet memurlarının, dâhiliye ile hariciye olmak üzere iki bölüme ayrıldığı dile getirilmiştir. Ayrıca memurlar için rütbe ile nişanın kabul olunarak derece ve işlerine göre maaş bağlandığı belirtilmiştir (2004, s. 184).

II. Mahmut'un, "yeni düzen ve biçimlenme hakkında" önlemler düşünmek ve hükümete önerilerde bulunmak üzere, 1838 yılında danışma meclisi niteliğinde yeni meclisler oluşturduğu; eski dönemde Divanıhümayunda ele alınan devlet meselelerinin bu meclislerde görüşülmeye başlandığı belirtilmiştir. Bu anlamda ilk meclisin "askerlik görevleri ile ilgili kuralları belirlemek ve Osmanlı ordusunun

ilerlemesine yönelik önlemleri almak" amacıyla kurulan Dâr-ı Şûra-yı Askerî olduğu vurgulanmıştır. Diğer alanlarda da adlî meseleleri düzene sokmak amacıyla Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve bürokrasiyi düzenlemek için Dâr-ı Şûra-yı Bâbıâli ismi ile meclislerin kurulduğu ifade edilmiştir. Bu meclislerle amaçlanan hedefin "Osmanlı Devleti'nin klâsik dönemde görülen yetki kargaşasını önlemek ve modern örgütlenmenin temelleri"nin atılması olduğu öne sürülmüştür. Başka bir yerde II. Mahmut döneminde bakanlıkların kurulmasıyla modern bir hükümet şekline doğru ilk adımın atıldığı değerlendirmesi yapılmıştır (2004, s. 184).

"b. Taşra Teşkilâtı" alt başlığının "1. Tanzimat Öncesinde Yapılan Düzenlemeler" yan başlığında, özellikle II. Mahmut'un, taşrada merkezî otoritenin eskisi gibi kuvvetli hale gelmesi için çaba gösterdiği; eyaletlerde 1834 yılında kurulan redif birlikleriyle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ortaya çıkan askerî boşluğun giderilmeye başladığı ifade edilmiştir. 1836 yılında Anadolu ve Rumeli'de müşirliklerin kurulduğu, eyalet valilerine müşir unvanı verildiği, redif birliklerinin müşirlere bağlanarak onların hem idarî hem askerî yetkileri beraber üstlenmesinin sağlandığı belirtilmiştir. Yine bu dönemde II. Mahmut'un "adil bir vergilendirme ve yönetim düzeni"nin kurulabilmesi için çalıştığı, bu sebeple eski vergi sistemini kaldırmak istediği ve bu amaçla düzenli bir nüfus sayımı ve kadastro yazımı ile "herkesin durumuna göre ödeyebileceği bir vergilendirmeye" gittiği ileri sürülmüştür. 1831-1838 yılları arasında yapılan nüfus-emlak sayımı kapsamında, Mısır ile Arabistan dışındaki, bütün ülkede yaşayan bütün erkeklerin sayıldığı ve bu esnada tüm taşınır-taşınmaz malların belirlendiği dile getirilmiştir (2004, s. 188).

Bu dönemde II. Mahmut'un âyanlık kurumunu bazı bölgelerde kaldırdığı, 1833-1836 yılları arasında halk ile hükümet arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sağlanabilmesi amacıyla köylerde muhtarlık teşkilatının kurulduğu; merkezî otoritenin sağlanmasına yönelik olarak valilere maaş bağlandığı ve bu valileri denetlemek için taşraya memurlar gönderdiği dile getirilmiştir. Bu uygulamanın, ilk önce Hüdavendigar Eyaleti ile Gelibolu sancağında yürürlüğe girdiği; "bu işlerin düzenli olarak yürümesi, vergilerin toplanması ve buyrukların iletilmesi" amacıyla ilk düzenli posta teşkilâtının oluşturulduğu aktarılmıştır. Burada, köyden kente

yapılan göçlerin toplumsal yapıyı alt-üst etmesini engellemek amacıyla müslim olsun gayrimüslim olsun bütün tebaanın yolculuk esnasında yanlarında Mürur Tezkeresi denilen geçiş belgesini taşıma zorunluluğunu getirildiği; aynı şekilde yurt dışına çıkmak isteyenlerin Hariciye Nezaretinden pasaport alma zorunluluğu belirtilmiştir. Yine bu dönemde karantina uygulamasının yaygın hale getirilmesine çalışıldığı dile getirilmiştir (2004, s 188-189).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "Yönetim Alanında Yapılan Islahatlar" alt başlığında, ilk olarak Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar devlet idaresinde gerçekleştirilmek istenen ıslahatların, yeniçeriler ile ulema tarafından "hoş karşılanmadığı" için başarılı olamadığı ileri sürülmüştür. Kitapta, II. Mahmut'un yeni kurumlar oluşturarak, "batı tarzı hükûmet anlayışı"nı yerleştirmek amacıyla yaptığı düzenlemeler (Bkz. Görsel 4.34) şeklinde verilmiştir. Öğrencilerden, merkez teşkilatındaki düzenlemeler üst başlığını taşıyan; eski düzen, yeni düzenlemede günümüzdeki karşılıkları alt başlıkları olan bu tabloda, eski düzen ile yeni düzenleme de isimleri ile karşılıkları verilen kurumların günümüzdeki karşılıklarının isimleri istenmiştir (Turan vd., 2014, s. 161).

Görsel 4. 34. Merkez Teşkilatındaki Düzenlemeler

MERKEZ TEŞKİLATINDAKİ DÜZENLEMELER

ESKİ DÜZEN	YENİ DÜZENLEME	GÜNÜMÜZDEKİ KARŞILIKLARI
Divanıhümayun	Nazırlıklar	
Sadrazamlık	Başvekâlet	
Reisülküttab	Hariciye Nezareti	
Sadaret Kethüdası	Dâhiliye Nezareti	
Darphane Hazinesi, Hazinei amire	Maliye Nezareti	
Vakıflar	Evkafıhümayun Nezareti	
Şeyhülislamlık	Babımeşihat Dairesi	

Kaynak: Vicdan Turan vd., 2014, s. 161.

II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen idarî ıslahatlar maddeler halinde verilmiştir. Şiir, harita, metin ve görsellerin yorumlanmasını amaçlayan bir Popüler Tarih Dergisi'nin 2001 Haziran ayında çıkan sayısından alıntılanan "İstanbul'a Vize Uygulaması" isimli etkinlikte, o dönemde İstanbul'a göç etmenin ve İstanbul'da kalmanın belli şartlara bağlı olduğu açıklanmıştır. Bu etkinliğin altında öğrencilere "II. Mahmut'un İstanbul'a yapılan göçler için aldığı önlemlerin sebepleri neler olabilir?" sorusu yöneltilmiştir (2014, s. 161). Hem Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de hem de bu kitapta, II. Mahmut'un İstanbul'a yapılan göçler hakkında aldığı önlemlere yer verilmesinin nedeninin, İstanbul'a 1960'lı yıllardan itibaren yapılan düzensiz göçlerin olumsuz etkilerinin 2000'li yılların başlarından itibaren hissedilmeye başlanması olduğu söylenebilir.

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, "b. Devlet Yönetiminde Islahat" yan başlığında, II. Mahmut'un merkez teşkilatında "köklü değişikilikler" yaptığı ileri sürüldükten sonra bu kapsamda ilk olarak Divan-ı Hümayun'un kaldırıldığı vurgulanmıştır. Divan-ı Hümayun'un yerine nazırlıklar (bakanlıklar) kurdurularak, o zamana kadar padişah ile sadrazam tarafından kullanılan devlet yetkilerinin bu nazırlıklar tarafından paylaşıldığı belirtilmiştir. Bu yeni yapılanmada sadrazamlık makamının başvekâlete, Sadaret Kethüdalığının Dâhiliye (İçişleri) Nezaretine, Reîsülküttablık makamının Hariciye (Dışişleri) Nezaretine, Darphane Hazinesi ile Hazine-i Amire'nin Maliye Nezaretine dönüştürüldüğü; bu nazırlıklara ilave olarak Evkaf Nezareti ve Ticaret Nezareti gibi yeni bakanlıkların kurulduğu aktarılmıştır (Tüysüz, 2016, s. 158).

II. Mahmut döneminde, devlet memurları hakkında yapılan düzenlemeler kapsamında memurların dâhiliye ile hariciye olmak üzere iki kısma ayrıldığı belirtildikten sonra devlet işlerinin "plânlanması ve düzenli yürütülmesini" sağlamak üzere çeşitli meclisler ve komisyonların kurulduğu ifade edilmiştir. Bunlar içerisinde Darü's Şura-yı Askerî'nin askerlik konuları ile ilgilenmek üzere görevlendirildiği, gerçekleştirilecek ıslahatları belirlemek ve memurları yargılamak üzere Darü-ş Şura-yı Bab-ı Ali'nin görevlendirildiği ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin ise adalet işlerine bakmakla yükümlü olduğu dile getirilmiştir (2016, s. 158).

II. Mahmut'un merkez teşkilatında yaptığı yeniliklerin yanında, taşrada da, "âyanların etkinliğini azaltıp merkezî otoriteyi güçlendirdikçe" ıslahatlar yaptığı; bu yönde "ülke yönetiminin yeniden düzenlenerek Avrupa ülkelerinde olduğu gibi vilayet sistemine" geçildiği vurgulanmıştır. Yine bu dönemde askerî ve mâlî amaçlarla bir nüfus ve emlak sayımının yapıldığı, vergilerin toplanma yetkisinin mültezimler yerine muhassılara verildiği ve valilerin üzerindeki askerî görev ve yetkilerinin kaldırılarak, "askerî ve mülkî sınıfların birbirinden ayrıldığı" belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin güçlü zamanlarında temel askerî ve idarî sistemi olan fakat XVIII. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan tımar sisteminin bu dönemde II. Mahmut tarafından kaldırıldığı, başta valiler olmak merkez ve taşra teşkilatındaki görevlilere maaş bağlandığı ifade edilmiştir (2016, s. 158). Ayrıca bu dönemde "savaş zamanlarında görevlendirilmek üzere" redif denilen kuvvetler oluşturulduğu, şehir pazarlarını denetlemek ile yükümlü muhtesibin yetkilerinin artırılarak mahalle muhtarının da kendisine bağlandığı; köylerde de muhtarlıkların kurulduğu, "merkezin taşra üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmak" ve merkez-taşra iletişimini hızlandırmak amacıyla bir posta teşkilatının kurulduğu aktarılmıştır (2016, s. 158-159).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, "Tanzimat Fermanı" alt başlığında, II. Mahmut'un taşrada âyanların etkisini azalttığı, merkezde de Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak "otoritesini güçlendirdiği" ve 1830'lardan itibaren Osmanlı merkez teşkilatında köklü değişiklikler yaptığı vurgulanmıştır (Komisyon, 2022, s. 159). "Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlet Kurumlarına Dönüştürülmesi" alt başlığında, XIX. yüzyılda gelirleri azalan ve "kuruluş amaçlarından sapan" vakıfların, Osmanlı Devleti'nin modern ekonomik sisteme geçmesine bir engel olarak görüldüğü ve bu sebeple II. Mahmut tarafından Evkaf Nezaretinin kurularak vakıf mallarına el konularak gelirleri ile yönetimlerinin merkezileştirildiği ileri sürülmüştür (2022, s. 157). "Metropollerin Oluşumu ve Osmanlı Şehirleri" alt başlığında, XIX. yüzyılda İstanbul'un idarî yapısında "ciddi değişimler" yapıldığı, 1826 yılında İhtisab Nezareti kurularak esnaf denetimi, şehir güvenliği, göç denetimi, vergi denetimi

görevlerinin bu bakanlığa verildiği; ayrıca muhtarlık teşkilatının kurulduğu ve muhtarların atama yöntemi ile belirlendiği belirtilmiştir (2022, s. 221).

4.7.3. Ekonomi Alanındaki Islahatlar

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, "Islahat" yan başlığında, maliye işleriyle defterdarların ilgilendiği, bu kurumun Hazine-i Amire ve Mansure olarak iki kısma ayrıldığı; daha sonra bu kurumların da kaldırılarak Umur-u Maliye Nezaretinin oluşturulduğu ve muhasebeciliğin kurulduğu belirtilmiştir (Refik, 1924, s. 143).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, bu dönemde ekonomik anlamda Maliye Nezareti ile Ticaret Nezareti tarafından, "tahrîr-i nüfûs ve tahrîr-i emlâk" uygulanmasına başlandığı, vergilerin düzenlenmesi ve toplanması ile madeni paranın ıslahı için birçok önlemler alındığı aktarılmıştır (Reşad, 1926, s. 180).

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, "Devletin maliyesi" yan başlığında, II. Mahmut döneminin sonuna doğru Maliye Nezaretinin kurulduğu (Hamit-Muhsin, 1930, s. 549); "Meskûkât" yan başlığında, II. Mahmut zamanında mağşuşe[30] ve Rus seferleri sırasında kaimeler[31] çıkarıldığı ifade edilmiştir (1930, s. 550).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen ekonomik ıslahatlar hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "Sanat ve iktisat alanında ıslahat" yan başlığında, II. Mahmut'un ülkenin parasının Avrupa'ya gitmesini engellemek amacıyla İstanbul'da Avrupa kumaşlarından elbise yapılmasını yasak ettiği hatta kumaş fabrikalarının kurulması hakkında bilgi toplamaları için İngiltere'ye uzmanlar gönderdiği vurgulanmıştır. Ayrıca Avrupa ve Asya ile ticaret yapan Türk tüccarlarının üzerinden

[30] Karışık, hîleli mâden para (Develioğlu, 2005, s.563).
[31] Kâğıt para (Develioğlu, 2005, s. 482).

kapitülasyonlardan yararlanan Avrupa tüccarları ile baş edebilmeleri için gümrük vergisinin kaldırılması hakkında kendilerine beratlar verdiği belirtilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 167).

Koray'ın *Tarih III*'nde, II. Mahmut'un "milli ekonomi" düzenlenmesi hedefi doğrultusunda bazı önlemler aldığı; buna yönelik olarak devletin yerli sanayisinin korunması için yeni gümrük düzenlemeleri yürürlüğe konulduğu, yeni açılan fabrikaların devamının sağlanabilmesi için Avrupa'ya öğrenciler gönderildiği ve Türk tüccarlarının gümrük vergisinden muaf tutulduğu öne sürülmüştür (Koray, 1951, s. 167).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "Muhtelif sahalarda ıslahat hareketleri" yan başlığında, II. Mahmut'un sanayiin ilerlemesi için bazı önlemler aldığı; bu bağlamda İngiltere'ye fabrika kurmayı öğrenmeleri amacıyla uzmanlar gönderdiği, bu dönemde Ticaret Nezaretinin kurulmasının ticarete verilen önemi gösterdiği öne sürülmüştür. Ayrıca Osmanlı parasının ülke dışına çıkmasını engellemek amacıyla elbise yapımında Avrupa kumaşının kullanılmasının yasaklandığı; kapitülasyonlar sâyesinde Türk tüccarları karşısında avantajlı olan Avrupa tüccarları karşısında Türk tüccarlarını korumak amacıyla gümrük vergisinden muaf olduklarına dair kendilerine beratlar verildiği vurgulanmıştır (Atsız ve Oran, 1956, s. 203).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, "44- Ekonomi alanında yapılan ıslahat" yan başlığında, II. Mahmut'un, ülkenin ekonomik anlamda da kalkınması için çabaladığı; bu yönde yol yapımına önem verdiği, bu dönemde yapılan ıslahatlar dolayısıyla Avrupa'dan ülkeye pek çok mal ve eşya geldiği ve bu sebeple dışarıya yüklü miktarda para çıktığı belirtilmiştir. Padişahın bu duruma engellemek amacıyla devlet memurlarının ile askerin elbiselerinin yerli kumaşlar kullanılarak yapılmasını emrettiği, bir çuha fabrikasının kurulması için girişimde bulunduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca bu dönemde ticarî hayatı kolaylaştırmak ve Türk mallarının Avrupa mallarıyla rekabet edebilmeleri maksadıyla tüccar ile esnafa "bazı gümrük kolaylıkları" sağlandığı aktarılmıştır (Oktay, 1964, s. 254).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, "Ekonomi alanında ıslahat" yan başlığında, II. Mahmut döneminde ekonomi sahasında "köklü bir ıslahat yapılamadığı" ileri sürülmüştür. Bu sıralarda Osmanlı pazarlarının Avrupa mallarıyla dolduğu, yeni kurulan ordunun elbiselerinin Avrupa kumaşlarından yapıldığı; bunun sonucunda ülkenin parasının "Avrupa'ya akmaya" başladığı ve padişahın bu duruma çare olarak yabancı kumaştan elbise yapılmasını yasaklamayı emrettiği ifade edilmiştir. Hatta bu yönde kumaş fabrikaları açılma çabaları olmasına rağmen "bundan bir sonuç çıkmadığı" vurgulanmıştır. Türk tüccarlarının, kapitülasyonlardan yararlanan Avrupa tüccarlarıyla mücadele edebilmeleri amacıyla, kendilerine gümrük vergisinden muaf olduklarına dair beratlar verildiği dile getirilmiştir. Kitapta, incelenen diğer tarih ders kitaplarında yer almayan, bu dönemde İngiltere'den bir milyon borç alınmak üzere girişimlerde bulunulduğu fakat başarılı olunulamadığı iddia edilmiştir (Akşit, 1981, s. 234).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut döneminde yapılan ekonomik alandaki ıslahatlara ayrı başlıkta yer verilmemiş, sadece bu dönemde "daha modern bir maliye" yönetiminin kurulduğu, yollar açıldığı, köprüler inşa edildiği ve buharlı gemiler ile makinelerin satın alındığı aktarılmıştır (Öztuna, 1976, s. 175).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, ilk olarak, II. Mahmut döneminde "iktisadî alanlarda kayda değer bir düzen" sağlanamadığı değerlendirmesi yapıldıktan sonra ülkenin bu sıralarda Avrupa malları ile dolu olduğu; hatta yeni kurulan ordunun elbiselerinin dahi Avusturya ile Fransa'dan getirtilen kumaşlarla yapıldığı vurgulanmıştır. II. Mahmut'un, bu durumu engellemek üzere daha önce III. Selim döneminde alınan önleme başvurarak, "yabancı devlet kumaşından" elbise yapılmasını yasakladığı fakat bu defa da yerli kumaşların özellikle Ankara sof kumaşının fiyatının çok arttığı belirtilmiştir. Yazar, bu konuyu sonlandırırken başta sarf ettiği cümlenin benzerini kurarak, "kısaca, iktisadî alanda önemli bir ıslahat yapılamadı" görüşünü ifade etmiştir (Şirin, 1986, s. 231).

Ahmet Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, kitapta II. Mahmut'un ekonomik alanda yaptığı ıslahatlara dair herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, "3. Maliye Teşkilâtı" alt başlığında, II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulmasının ekonomik olarak bazı düzenlemelerin yapılmasını gerektirdiği aktarılmıştır. Bu yönde ilk olarak yeni ordunun masrafını karşılamak için Asâkir-i Mansûre Hazinesinin kurulduğu, önemli gelir kaynaklarının bu hazineye aktarıldığı belirtilmiştir. 1838 yılında Maliye Nezaretinin kurulmasıyla bütün hazinelerin bu nezarette toplandığı, Maliye nâzırının hem Hazine-i Âmire'nin hem de Mansûre hazinesinin başkanı olduğu, hazine gelirlerinin toplanması için eyalet ile sancaklara muhassılların gönderildiği ve mal-mülk sayımının yapıldığı ifade edilmiştir (Yıldız vd., 1990, s. 210).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen ekonomik ıslahatlar hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'*de, "Dış Ticarette Yeni Gruplar" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nde, XIX. yüzyılın başında, Avrupa ile ticaret yapmak isteyen gayrimüslim tüccarlara özel bir konum tanındığı belirtilmiştir. Avrupa tüccarı adı verilen bu sınıfa, Avrupalı tüccarlar gibi ticaret yapma hakkı verildiği ve bu durumun Müslüman tüccarları büsbütün geri plâna ittiği ileri sürülmüştür. II. Mahmut'un, Müslüman tüccar aleyhine olan bu durumu düzeltmek istediği, buna göre dış ticaret yapmak isteyen Müslüman tüccara da Avrupa tüccarına tanınan hakları verdiği ve böylece Osmanlı toplumunda Hayriye tüccarı adı verilen "yeni bir iş adamı" grubunun oluştuğu dile getirilmiştir (Deliorman, 1999, s. 122).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 2*'de, "d. Sanayi" yan başlığında, 1820'li yıllardan sonra "Avrupa mallarının istilâsı" karşısında Osmanlı devlet adamlarının Osmanlı sanayisini kurmak istedikleri; bu bağlamda 1826 yılından sonra oluşan fes ihtiyacı üzerine İstanbul'da feshane isminde bir fabrika açıldığı vurgulanmıştır (Kara, 1997,

s. 85-86). “b) Dış Ticaret” yan başlığında, XIX. yüzyıla gelindiğinde dış ticaretin büyük oranda yabancılar ile azınlıkların ellinde bulunduğu; II. Mahmut’un bu olumsuz durumu değiştirmek amacıyla gayrimüslim tüccarlarla beraber Müslüman tüccarlara da aynı hakları verdiği fakat bu hamleden olumlu bir sonuç alınamadığı ileri sürülmüştür. II. Mahmut döneminde ticaret yapılan başlıca ülkelerin İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ile Hollanda olduğu ve dış ticaretin daha çok Tuna Nehri üzerinden deniz yolu ile gerçekleştiği belirtilmiştir (1997, s. 93).

XIX. yüzyılda dış ticareti gerileten önemli bir nedenin de, “Avrupa ticaret gemilerine Karadeniz’e giriş-çıkış hakkının tanınması” olduğu; bu yönde 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile bu hakkın bütün devletlere tanınmasının “modern Avrupa gemileri karşısında Osmanlı ticaret filosunun iş hacmi”ni azalttığı öne sürülmüştür (1997, s. 94). “a) Para Politikası” yan başlığında, Osmanlı parasında XVIII. yüzyılda başlayan düzensizlik ve dalgalanmanın II. Mahmut zamanında da sürdüğü; bu sebeple, bütçe açıklarının kapatılması amacıyla para değerinin düşürme uygulamasına sürekli olarak devam edildiği vurgulanmıştır. Fakat bu uygulamanın fayda sağlaması bir yana büyük fiyat artışlarına neden olduğu ileri sürülmüştür (Kara, 1997, s. 104).

Güneş ve Özbek’in *Lise Tarih 2*’de, “1. Sanayi İnkılâbının Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri” yan başlığında, 1820’li yıllardan itibaren Avrupa’dan ithal edilen işlenmiş malların miktarının hızla arttığı dile getirilmiştir. Bu bağlamda ithal ürünlerin ulaşım kolaylığı nedeniyle; ilk önce Anadolu ile Rumeli kıyılarına oradan da iç bölgelere girdiği, ihracatta ise Balta Limanı Antlaşması’nın olumsuz etkileri nedeniyle Osmanlı ekonomisinin sürekli gerilediği öne sürülmüştür. Burada, bu dönemde Osmanlı ekonomisinin sanayileşmiş Batı ve Orta Avrupa ülkeleriyle var olan ilişkilerinin hiç de iç açıcı bir durumda olmadığı değerlendirmesi yapılmıştır (Güneş ve Özbek, 2004, s. 233-234).

“2.Karşı Önlemler: Sanayiyi Islah ve Geliştirme Çabaları” yan başlığında, XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunda üretimin çöküntüye uğramasının ve Avrupa mallarının pazarlarda “rakipsiz kalması”nın devleti bazı önlemler almaya sevk ettiği

ileri sürülmüştür. Buna yönelik olarak ithal makineleri kullanan, ücretli işçi çalıştıran işletmeler kurulması yoluna gidildiği; fabrika olarak isimlendirilen imalathanelerin açıldığı ve bu kapsamda ordunun fes ihtiyacını karşılamak amacıyla 1835 yılında feshane fabrikasının açıldığı vurgulanmıştır (2004, s. 234). "ç. Para ve Bankacılık" yan başlığında, 1789-1844 yılları arasında enflasyonun bir hayli yükseldiği ve genel fiyatların on veya on beş kat arttığı öne sürülmüştür (2004, s. 238).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "e. Ekonomi Alanında Yapılan Islahatlar" yan başlığında, II. Mahmut'un ekonomi alanında da birtakım yeni uygulamalar başlattığı; bu bağlamda Ticaret Nezaretinin kurularak tarım ve ticaret işlerinin düzene sokulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca padişahın açtığı fabrika ve imalathanelerle "ülke sanayisini canlandırmak" istediği değerlendirmesi yapıldıktan sonra bu dönemde yapılan diğer ekonomik yeniliklerin bazıları maddeler halinde verilmiştir. Bu başlığın altında ise öğrencilere "Avrupalı tüccarların Osmanlı tüccarlarından daha az gümrük vergisi ödemelerinin hukuki dayanağı nedir?" sorusu yöneltilmiştir (Turan vd., 2014, s. 162).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, "d. Ekonomi Alanında Islahat" yan başlığında, II. Mahmut'un "Osmanlı ekonomisini güçlendirmek ve yerli sanayiyi geliştirmek amacıyla" bazı önlemler aldığı; yerli malı kullanımını teşvik ettiği hatta yayınladığı fermanla ithal kumaşlardan elbise yapılmasını yasaklattığı vurgulanmıştır. Daha sonra kumaş fiyatlarının artmasını engellemek üzere İstanbul'da bir bez fabrikası açtığı, ayrıca ordunun üniforma ile fes ihtiyacının karşılanması amacıyla Feshane Dokuma Fabrikasını açtığı belirtilmiştir. II. Mahmut'un kapitülasyonlar sâyesinde ayrıcalıklı bir konum elde eden yabancı tüccarlara karşı Osmanlı tüccarlarına destek verdiği; onlara vergi kolaylıkları getirdiği ve böylece yerli tüccarın rekabet gücünü arttırmak için çaba sarf ettiği öne sürülmüştür. Yine bazı ürünlerin ihracat yasağını kaldırtarak yerli tüccarın gücünü arttırmak istediği ileri sürülmüştür (Tüysüz, 2016, s. 159).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, II. Mahmut'un ekonomi alanında gerçekleştirdiği ıslahatların yer aldığı ayrı başlık yer almamıştır. Bu ıslahatlardan bazı konuların içerisinde kısmen söz edilmiştir. "Osmanlı Devleti'nde Sanayileşme Çabaları" alt başlığında, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda ordunun, donanmanın ve sarayın isteklerini karşılamak amacıyla, "en son kullanılan teknolojiyi" Avrupa'dan ithal ederek, içlerinde feshanenin de olduğu birçok fabrika kurduğu belirtilmiştir (Komisyon, 2022, s. 197).

4.7.4. Eğitim ve Kültür Alanlarındaki Islahatlar

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut dönemine kadar, sadece Mühendishane Mektebinin var olduğu, bu dönemde H. 1250 yılında "berrî ve bahrî zabit" yetiştirmek amacıyla, Mekteb-i Harbiye ile Mekteb-i Bahriye açıldığı ve Mekteb-i Tıbbıye'de orduya doktor yetiştirmeye başlanıldığı aktarılmıştır. Bu askerî okullarda Avrupa ilimlerinin ve fenlerinin okutulduğu, Fransızca ile İngilizcenin genele yayılmaya başladığı belirtildikten sonra bu "askerî mekteplerden en değerli zatlar" yetiştiği şeklinde değerlendirme yapılmıştır (Refik, 1924, s. 142-143).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, II. Mahmut'un eğitim ve kültür alanlarındaki ıslahatlarına dair herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, XIX. yüzyıl başlarında askerî ıslahatın "fununu askeriyeye ve bilhassa ulûmu riyâziyeye" önem kazandırdığı; bu sâyede ilk defa medreselerin dışında askerî ilim kurumlarınında ortaya çıkmaya başladığı vurgulanmıştır. Özellikle Vak'ai Hayriyyeden sonra devlet teşkilatı tarafından yapılan ıslahatın, medreselerin yanında Avrupa tarzında okullar açılmasına ve eğitim için bazı gençlerin Avrupa'ya gönderilmesine neden olduğu ileri sürülmüştür. Böylece Avrupa ilim ve fenninin ülkeye geniş ölçüde girme imkânını bulduğu öne sürülmüştür (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 554). Başka bir yerde padişahın ıslahat yapmak için çok yoğun çaba gösterdiği fakat istenilen sonucun elde edilemediği şu şekilde ifade edilmiştir:

"Padişah kendi kıyafetinde bir yenilik yapmış, hanedana mensup olanların saraylarında maişet tarzının değiştirilmesi için emirler vermiş, devlet ricalinin sakallarını fazla uzatmalarını meneylemiş olmakla beraber ıslahat, efkârı umumiyenin hoşnutsuzluğu karşısında ilerliyemiyor ve padişahın aczi, müceddit sıfatile kifayetsizliği pek çabuk meydana çıkıyordu." (1930, s. 453).

Başka bir yerde, Vak'ayı Hayriye'den hemen sonra Tıphane adı ile oluşturulan kuruluşun bir dereceye kadar yenilendiği fakat on sene sonra bir Avusturyalı profesör getirtilerek öğretim Avrupa tipi bir şekle sokulduğu belirtilmiştir. Mektebi Tıbbiye'nin zamanla değişime uğradığı; ilk zamanlarda Fransızca öğretim var iken "tıbbî ıslahat vazedilerek" öğretimin Türkçeleştirildiği vurgulanmıştır (1930, s. 561). "Ulûmu riyaziye" yan başlığında, XIX. yüzyıl başlarında askerî ıslahata başlandıktan ve mühendis okullarının açılmasından sonra askerî fenlere ve matemetik ilimlerine özel bir önem verildiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda çok sayıda eserin Avrupa dillerinden Türkçeye tercüme edildiği ve bu faaliyetlerde büyük çaba gösteren kişilerin başında da Hoca İshak Efendi'nin bulunduğu ifade edilmiştir (1930, s. 569).

"Tanzimattan sonra maarif hareketi" yan başlığında, III. Selim döneminde sadece askerî okulların açılmasına önem verildiği; ancak vak'ayı Hayriyeden sonra Avrupa tarzında eğitim kurumlarının açılmasının düşünüldüğü ve ilk defa II. Mahmut'un son senelerinde kısmen Avrupa tipi Mektebi Maarifi Adliye isminde bir kurumun oluşturulduğu belirtilmiştir (1930, s. 570-571). "Edebiyat" yan başlığında, II. Mahmut döneminde devlet işleyişinin düzenlenmesinin gerekliliğini hisseden ileri gelen devlet adamlarından Pertev ve Akif Paşaların "eski, manasız ve süslü cümleleri dolu resmî muharrearatı" sadeleştirmeyi gerekli gördükleri, sadeliği ve gereksiz sözcük kullanılmaması lehinde taraftar oldukları aktarılmıştır (1930, s. 583).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, II. Mahmut döneminde, eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilen ıslahatlardan sadece bir dipnotta, "Türkçe gazetecilik"in II. Mahmut zamanında Takvimi Vekayi (Bkz. Görsel 4. 35) ile başladığı ifade edilmiştir (Komisyon, 1931, s. 126).

Görsel 4. 35. Takvim-i Vekayi gazetesinin ilk nüshası

114. Osmanlı İmparatorluğunun ilk resmî gazetesi olan Takvîmî Vekayi'in birinci nüshası (1 Teşrinisani 1831) ile gazetenin neşrinden evel mukaddime namı ile çıkarılan bülten.

72, 73, 74, 114 ve 115 numaralı resimler Türk Matbaacılığı ve Türk Gazeteciliği eserlerinin müellifi muallim Selim Nüzhet Beyin kolleksiyonlarından alınmıştır.

Kaynak: Komisyon, 1931, s. 295.

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "5-Kültür Alanında ıslahat" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut döneminde kültür alanında önemli adımlar atıldığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, o zamana kadar devletin okula ilgisinin zayıf olduğu fakat bu dönemde eğitimin "devletin belli başlı uğraştığı konulardan" biri olduğu; bu yönde rüştiye okullarının, sıbyan okullarının, Mektebi Ulûmu Edebiyenin, devlet memurlarını yetiştirmek üzere Mektebi Maarifi Adliyenin açıldığı belirtilmiştir. Bunun dışında yüksel okul olarak Tıbbiye, Harbiye ve Muzıkai Hümayunun kurulduğu aktarılmış, bu okullarda, din bilgilerinin tamamen kaldırılmaması ile beraber, programlarında "pozitif bilgilere" yer verildiği; medreselerin, "eski şekil ve karakterlerinde" kaldıkları ileri sürülmüştür. Ayrıca II. Mahmut döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlandığı ve ilk Türkçe gazete Takvimi Vakayi'nin çıkartıldığı belirtilmiştir. Bunun dışında II. Mahmut dönemi ıslahatlarının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Buna göre bu dönemin ıslahatlarının devletin içte ve dışta büyük krizler geçirdiği bir

dönemde yapıldığı; halk tarafından "kolay kolay benimsenmediği" fakat en çok kıyafet ıslahatının tepki uyandırdığı ileri sürülmüştür. II. Mahmut'un memurlara setre, pantolon giydirmesinin, kendisi de başta olmak üzere, sakalını kestirmesinin "dar kafalıları" öfkelendirdiği vurgulanmıştır (Mansel vd., 1942, s. 167).

Koray'ın *Tarih III*'nde, bu konu bağlamında ilk olarak II. Mahmut dönemi ıslahatlarının en önemlilerinin eğitim ve öğretim alanlarında yapılanlar olduğu ileri sürülmüştür. Daha sonra bu dönemde Avrupa tarzında çok sayıda okulun açıldığı; bunların içerisinde rüştiye ve sıbyan okulları gibi ilköğretim düzeyi okulllar olduğu gibi Mekteb-i Ulum-i Adliye, devlet memuru yetiştirmek üzere açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Tıbbiye ve Harbiye Okullarının da olduğu vurgulanmıştır. Bu okullarda "matematik, fizik, kimya, tabiiye gibi pozitif ilimlere geniş yer" ayrıldığı ve bu okullarda ders vermek üzere eğitim görmeleri amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderildiği ifade edilmiştir. II. Mahmut döneminde kültürel anlamda gerçekleştirilen önemli ıslahatlardan birinin de ülkede ilk defa Takvim-i Vekayi adında "resmî bir gazete" yayınlanmaya başlanması olduğu, dönemin diğer önemli olaylarından birisinin de "kıyafet değişmesi" ıslahatı sonucunda memurlara setre, pantolon ve ceket giyme zorunluluğunun getirilmesi olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Fakat bu kararın halk tarafından "iyi karşılanmadığı" iddia edildikten sonra aslında II. Mahmut dönemi ıslahatının, devletin içte ve dışta büyük sıkıntılarla uğraştığı bir esnada yapılmasından dolayı, uygulamalarında çok zorluklar çekildiği ileri sürülmüştür (Koray, 1951, s. 167).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "3-Kültür alanda ıslahat" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut'un, Osmanlı Devleti'nin kalkınması yolunda en önemli rolün kültür olduğunu takdir ettiği öne sürüldükten sonra padişahın bu alanda çok çalıştığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda devletin II. Mahmut döneminden itibaren "kültür meselesini esaslı işleri" arasına kattığı belirtildikten sonra medreselerin devam etmesi ile birlikte bu dönemde açılan okullardan bazılarının isimleri verilmiştir. Buna göre, Sübyan okulları ile "bugünkü Orta okulların muadili" rüştiye okullarının, bu okulun üstünde Mekteb-i Ulûm-u Edebiyenin, devlet memuru yetiştirmek üzere Mekteb-i Maârif-i Adliyenin açıldığı; ayrıca Tıbbiye, Harbiye ve

Muzika-i Hümayun okullarının açıldığı aktarılmıştır. Okullarla ilgili olarakta bu okulların Avrupa eğitim sistemini kabul ettikleri vurgulanmıştır. Bu dönemde kültürel anlamda yapılan ıslahatlardan ilk defa 1831 yılında Takvîm-i Vakayi isminde Türkçe ve Fransızca resmî bir gazete çıkarılması öne çıkarılmıştır. Ayrıca bu dönemde Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlandığı, memurların setre, pantolon giymeleri ile sakallarını kısa kesmelerinin emredildiği fakat bu kıyafet yeniliğinin, özellikle "müteassıp" kişileri, çok kızdırdığı ifade edilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 202-203).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, "43-Kültür alanında yapılan ıslahat" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut döneminde "kültüre çok önem" verildiği öne sürüldükten sonra medreselerin yanında yeni okulların açıldığı, şu ana kadar incelenen tarih ders kitapları içerisinde ilk defa, ilköğretimin zorunlu hale getirildiği vurgulanmıştır. Daha sonra yükseköğretime öğrenci yetiştirmek üzere rüştiye (ortaokul) ve Mekteb-i Ulûm-u Edebiye gibi orta dereceli okulların açıldığı; devlet memuru yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin açıldığı ve Mekteb-i Harbiye (Harb Okulu), Mekteb-i Tıbbiye (Tıp Fakültesi) ile Mızıka-yı Hümayun (Bando Okulu) gibi yüksekokulların açıldığı aktarılmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen kültür ıslahatları olarak bu dönemde ilk defa Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinden ve Takvim-i Vekayi isminde bir gazetenin çıkarılmasından kısaca bahsedilmiştir (Oktay, 1964, s. 253-254).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra hazırlanan bir tarih ders kitabı olmasının etkisiyle, şu ana kadar incelenen tarih ders kitapları içerisinde ilk defa II. Mahmut döneminde eğitim alanında yapılan ıslahatlar Millî eğitim adı altında ele alınmıştır. Bu bağlamda, "Millî eğitim alanında ıslahat" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut döneminde "millî eğitim"in de önemle ele alındığı; Avrupa'nın eğitim prensiplerine uygun olarak yeni okullar açıldığı ifade edilmiştir. Fakat medreselere dokunulmadığı, ilköğretimin İstanbul'da zorunlu hale getirilme kararının alınmasına karşın bu kararın uygulanamadığı; yüksekokullara öğrenci yetiştirmek üzere "aşağı yukarı bugünkü ortaokulların dengi olan" rüştiye okullarının açıldığı ve bu okulların üstünde, Mekteb-i Ulûm-u Edebiye, devlet

memurlarının yetiştirilmesine yönelik olarak Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin açıldığı dile getirilmiştir. Osmanlı hükümetinin bu dönemde yüksekokul meselesini "daha cesaretle" ele aldığı ve bu bağlamda Harbiye (Harp Okulu) ile Tıbbiye (Tabip Okulu)nin açıldığı belirtilmiştir. Bu okullarda Avrupa usulünde eğitim verilmeye başladığı belirtildikten sonra Tıbbiye'de eğitim-öğretim dilinin Fransızca olduğu vurgulanmıştır (Akşit, 1981, s. 233-234).

II. Mahmut döneminin kültürel anlamda önemli yeniliklerinden birinin yayına önem verilmesi olduğu; bu anlayışla Takvim-i Vakayi isminde resmî bir gazete çıkarıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca yine bu dönemde ilk defa Avrupa'ya öğrenci gönderildiği dile getirilmiştir. Başka bir paragrafta II. Mahmut'un memurlara setre, pantolon ve fes giydirdiği, sakalların kısa kesilmesini emrettiği ve resmini çizdirerek devlet dairelerine astırdığı aktarıldıktan sonra onun bu ıslahat hareketlerinin "henüz yetişmemiş halk arasında şiddetli tepkiler" oluşturduğu ve II. Mahmut'a <<Gâvur padişah>> denildiği öne sürülmüştür. II. Mahmut'un bu tepkilerden yılmayarak ıslahatlara muhalif olanları "ezdiği" fakat yapmak istediği ıslahatların sonuçlarını göremediği belirtilmiştir. Bu konu bağlamında son olarak II. Mahmut'un, zamanında çok sayıda yenilgiye uğramasına rağmen, "çekinmeden ve korkmadan" çalışmasının ileri dönemler çok yararlı olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır (1981, s. 234).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, "II. Mahmud Devri Yenileşme Hareketleri" isimli okuma parçasında Yazar, 3 Mart 1829 tarihinde "II. Sultan Mahmud Han"ın yayınladığı kıyafet kanunun "Türkiye tarihinin yenileşme hareketlerinde bir dönüm noktası" özelliği gösterdiği yargısında bulunulmuştur. Bu önemli kanuna göre, ilmiye sınıfı dışında, bütün devlet görevlilerinin fes, pantolon ve ceket giyecekleri; sarık ile cübbeyi sadece ilmiye sınıfı üyelerinin taşıyabileceği, bu kıyafet inkılâbının her vatandaşı kapsamadığı sadece belirli devlet görevlilerini belirli bir şekilde giyinmeye mecbur ettiği belirtilmiştir. Buna rağmen "softalar"ın, sarığın yerine geçirilen fes'e karşı "büyük dedikodular" yaptıkları dile getirildikten sonra Cumhuriyet döneminde yapılan Şapka devrimine yapılan muhalefet ile fes'e karşı yapılan muhalefetin benzerliği vurgulanmıştır.

Bunun dışında II. Mahmut'un, "taassubu yenmek için" resmini devlet dairelerine astırdığı, ıslahat muhaliflerini şiddetli bir şekilde cezalandırdığı; yapılan ıslahat hareketlerine karşı devlet adamlarının hepsinin padişah gibi düşünmediği fakat korktuklarından dolayı seslerinin çıkartamadıkları öne sürülmüştür. Halkın da, inkılapların gerekliliğini anlayamadığı ve bu sebeple II. Mahmud'a, buraya kadar incelenen tarih ders kitaplarında ilk defa, <<gâvur padişah>> dedikleri ileri sürülmüştür (Öztuna, 1976, s. 175).

Bu dönemde, kültürel alanda yapılan ıslahatlar arasında bu dönemde yeni matbaaların açıldığı, 1 Kasım 1831 tarihinden başlayarak Türkçe, Fransızca, Arapça nüshalar şeklinde Takvîm-i Vekaayî gazetesinin çıkarılmaya başlandığı; II. Mahmut'un bu gazetenin yayınlanması ile görevlendirdiği Esad Efendiyi, "halkın anlayamayacağı bir dil" kullandığı için azarladığı aktarılmıştır. Yine bu dönemde Batı müziğinin, piyano, bando, orkestra, tiyatro, opera ve operetin "kesin bir şekilde" Türkiye'ye girdiği; Avrupa'dan getirtilen ünlü besteci Donizetti'nin abisi Donezetti Paşa'nın Muzıka-yı Hümâyûn'u kurduğu ifade edilmiştir (1976, s. 175).

II. Mahmut döneminin eğitim alanında yapılan ıslahatları arasında birçok memur sınıfı için Fransızca öğrenme zorunluluğu getirilerek Bâb-ı Âlî'de kurslar açıldığı, tercümeler yapıldığı, kitaplar basıldığı, Harbiye ile Tıbbiye'nin açıldığı belirtilmiştir. Burada Tıbbiye'de öğrenimin Fransızca yapılmasının Türkiye'de "Batı medeniyetine içinden bakan bir kuşak"ın oluşmaya başlamasını sağladığı değerlendirilmesi yapıldıktan sonra bu kuşağın Tanzimat döneminde ülke yönetimini ellerine alarak "II. Mahmud'un eserini devam ettirdikleri" iddia edilmiştir (1976, s. 176).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, eğitim ve kültür alanlarında yapılan ıslahatlar arasında kıyafet değişikliğinin yapıldığı; bu bağlamda fes, ceket, pantolonun resmî kıyafet kabul edildiği, padişahın bu değişikliğe "öncülük" ettiği, sakalların kısa kesildiği, devlet dairelerine padişahın resminin asıldığı ve II. Mahmut'un ülke içinde geziye çıkarak halkın arasına karıştığı aktarılmıştır. Yine "Milli Eğitim" tabiri kullanılarak ilköğretimin bir fermanla zorunlu hale getirildiği, 1834 yılında Harp

Okulu ile Tıp Okullarının "batıdaki benzerlerine yakın" bir düzeyde açıldıkları öne sürülmüştür. Bu dönemde özellikle Enderun ağalarından seçilen yüz elli kişilik bir grubun, özellikle Harbiye ile Tıbbiye'nin öğretmen gereksinimini karşılamak maksadıyla, Avrupa'ya gönderildiği belirtilmiştir. II. Mahmut döneminde yenilik yapılan alanlardan yayıncılıkta, şu ana kadar incelenen tarih ders kitapları içerisinde ilk defa, Mısır'da Mehmet Ali Paşa tarafından çıkarılan resmî bir gazeteden bahsedilerek Osmanlı Devleti'nde de 1831 yılında Takvim-i Vekayi isminde resmi bir gazete çıkarıldığı ifade edilmiştir. Haftalık olarak Türkçe ve Fransızca çıkartılan bu gazetenin beş bin adet bastırıldığı da dile getirilmiştir (Şirin, 1986, s. 231).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, ilk olarak II. Mahmut'un, eğitim konusuna "sistemli bir şekilde sarılan ilk hükümdar" olduğu öne sürülerek onun, devletin "vatandaş eğitimiyle tam anlamı ile uğraşması" devrini açtığı ileri sürülmüştür. Buna göre II. Mahmut'un rüştiye ismi verilen ilkokul ile ortaokul arası eğitim kurumlarını açarak ilköğretim zorunluluğu getirdiği belirtildikten sonra parantez içinde bu zorunluluğun, öğretmen ve okul yetersizliğinden dolayı, Cumhuriyet dönemine kadar tam olarak uygulanamadığı fakat bu duruma rağmen yapılan işin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. II. Mahmut'un yükseköğretime de büyük önem verdiği öne sürüldükten sonra modern anlamda subay eğitimi veren Harp Okulu (Mekteb-i Harbiye), ilk Tıp Fakültesi olarak kabul edilen Mekteb-i Tıbbıye'yi açtığı ifade edilmiştir. Padişahın bu okullar arasında özellikle tıp okulu açılırken büyük zorluklarla karşı karşıya geldiği fakat yılmayarak Türkiye'de "modern tıp öğretimi"ni de başlatmış olduğu değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca II. Mahmut'un ilk Türk gazetesi olan Takvim- i Vakayi (Olayların Günlüğü)'yi çıkartmaktaki amacının devletin aldığı kararları, koyduğu yasaları herkese duyurmak ve önemli olayları bildirmek olduğu iddia edilmiş ve bu gazete ile Türk basın hayatının da başlamış olduğu vurgulanmıştır (Mumcu, 1990, s. 147).

Yıldız-Alptekin- Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, "6. Eğitim ve Öğretim" yan başlığında, ilk olarak Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nin öğretim kurumlarının, biri klasik medrese sistemine dayanan diğeri XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılmaya başlayan, Batı tipi eğitim sistemine dayanan iki gruptan

oluştuğu ifade edilmiştir. Daha sonra II. Mahmut'un ilköğretimi zorunlu hale getirdiği, sıbyan okullarını bitirenler için Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'nin kurulduğu; askerî amaçlarla öğretim yapan Harb Okulu ve Askerî Tıp Okulunun açıldığı aktarılmıştır. Burada medreselerin eski önemlerini kaybettikleri ve yeni gelişmeleri takip etmekte zorlandıkları öne sürülmüştür (Yıldız vd., 1990, s. 213). "Musiki" yan başlığında, Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla Mehterhanenin dağılmasının resmî klasik müzikte "köklü değişikler" yapılmasına yol açtığı; Batı etkisinde kurulan Muzıka-yı Hümayûn'da yeni tarza uygun çalışmalar yapılarak bandonun oluşturulduğu ve III. Selim, II. Mahmut gibi padişahların, "batı müziğinin saraya girmesini" sağladıkları ileri sürülmüştür (1990, s. 220).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, "6-Eğitim ve Öğretim" yan başlığında, ilk olarak XIX. yüzyılda eğitim ve öğretim alanında önemli adımlar atıldığı görüşü belirtildikten sonra daha önce Avrupa örnek alınarak açılmaya başlanan ilk, orta, yüksek, sanat ve meslek okullarının geliştirilmesine çalışıldığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda askerî ve sivil hizmetlerde kullanılacak doktorları yetiştirmek üzere 1827 yılında Tıbhane-i Âmire'nin, 1832 yılında Cerrahhane'nin ve 1839 yılında ise "daha modern bir eğitim" verdiği iddia edilen Mekteb-i Şahâne-i Tıbbiye'nin açıldığı dile getirilmiştir. Bu dönemde ordu ile ilgili her konuya önem verildiği öne sürüldükten sonra 1834 yılında Mızıka-i Hümâyûn Mektebi açıldığı, 1824 yılında Sıbyan okullarının tekrar düzenlendiği ve ilköğrenim zorunluluğunun getirildiği aktarılmıştır. II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen önemli kültürel yeniliklerden biri olarak 1831 yılında kamuoyunu "aydınlatmak" amacıyla kurulan ve ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi'nin çıkarılmasından bahsedilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 196).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'*de, "İlköğretim" alt başlığının "b) İptidaîyeler" yan başlığında, II. Mahmut zamanında ilköğretimin zorunlu olduğunun ilân edildiği fakat bu zorunluluğun sadece İstanbul için geçerli kaldığı vurgulanmıştır (Deliorman, 1999, s. 150). Enderûn okulunun öğrenim sisteminin modernleştirilerek II. Mahmut döneminde "en parlak çağını" yaşadığı fakat 1833 yılında bu okulun kapatıldığı belirtilmiştir (1999, s. 159). II. Mahmut zamanında Mühendishane-i

Bahrî-i Hümâyun (Deniz Harp Okulu)'un 1838 yılında Kasımpaşa'da yeni binasına taşındığı; 1793 yılında açılan Mühendishane-i Berrî-i Hümâyun (Kara Harp Okulu)'un II. Mahmut zamanında ordunun yeniden düzenlenmesinde önemli hizmetleri olduğu ifade edilmiştir (1999, s. 167-168).

Yine II. Mahmut döneminde, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan yeni ordunun doktor ihtiyacını karşılamak amacıyla 1826 yılında Tıbhane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mâmûre adında tıp okullarının açıldığı; açılış töreninde yer alan II. Mahmut'un eğitim için gerekli tıp kitaplarının Türkçe yazılmasına çaba gösterilmesini istediği belirtilmiştir. Ayrıca sadrazama gönderdiği bir yazıda kısa sürede eğitilecek doktorlar sâyesinde yabancı doktorlara lüzum kalmayacağını ifade ettiği vurgulanmıştır. Tıbhane de öğretim süresinin başlangıçta dört yıl olarak belirlendiği, Fransızca'nın zorunlu ders konumunda bulunduğu, daha sonra öğretim süresinin altı yıla çıkarıldığı ve okulun adının 1838 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne olarak değiştirildiği aktarılmıştır. Bu bilgiler verildikten sonra okulun Gülhane Askerî Tıp Akademesi (GATA)'nin temelini de oluşturduğu vurgulanmıştır (1999, s. 168-169).

II. Mahmut'un, "üstün komuta yeteneğine ve mordern savaş bilgisine sahip" subayların yetiştirilmesi gereğine inandığı için Batı tarzı bir Harp Okulu açılmasının gerekli olduğunu düşündüğü ileri sürülmüştür. Padişahın bu iş için Namık Paşa'yı görevlendirdiği; onun da Avrupa'daki harp okullarını incelediği için bu konuda hazırlıklı olduğu, ilk olarak bu okula bina olması için Maçka Kışlası'nın tamir edildiği, okul binası haline getirildiği ve Mekteb-i Harbiye'nin 1835 yılında açıldığı ifade edilmiştir (1999, s. 168-169). Bunun dışında eğitim alanında Mülkiye Mektebi'nin II. Mahmut döneminde açılmasının tasarlandığı dile getirilmiştir. II. Mahmut'un Batı tarzı okullar açarken medreseleri kapatmayarak, "kendi hallerine" bıraktığı ve bu şekilde ulemanın "direnişini frenlediği" öne sürülmüştür (1999, s. 178-179).

"b. Dil" yan başlığında, Türkçeye verilen önemin, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren çoğalmaya başladığı öne sürüldükten sonra III. Selim ile II. Mahmut'un

Türkçenin sadeleştirilmesinde "ön ayak" oldukları değerlendirilmesi yapılmıştır (Deliorman, 1999, s. 187). "a. Osmanlı Devleti'nde İlk Basım Evleri" yan başlığında, 1828 yılında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Kahire'de Bulak Basım Evi'ni kurduğu, II. Mahmut'un ise, Takvim-i Vakayi gazetesini çıkarmaya karar verdikten sonra bu gazeteyi basabilmek için Takvimhane-i Âmire adlı bir basım evi kurduğu aktarılmıştır. "b. Osmanlı Devleti'nde Basın Hayatı" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nde Türkçe olarak yayınlanan ilk gazetenin 1831 yılında çıkartılmaya başlanan Takvim-i Vakayi olduğu; II. Mahmut'un emriyle yayınlanan bu gazetenin haftada bir yayınlandığı belirtilmiştir. Daha sonra bu gazetede devletin iç işlerine, yabancı ülkelere, sanayi ve ticarete dair haberlere yer verildiği ve bu gazetenin Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar çıkmaya devam ettiği ifade edilmiştir (1999, s. 192).

"Güzel Sanatlarda Batı Etkisi" yan başlığının "(2) Müzik" ara başlığında, Batı müziğinin XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ülkesine girdiği, himâye edildiği dile getirildikten sonra II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra bu ocağa bağlı Mehterhaneyi de ortadan kaldırdığı ve Avrupa'dan getirttiği Donizetti Paşa'ya askerî bando kurdurmuş olduğu belirtilmiştir (1999, s. 231). "f. Yeni Hayat Tarzı" yan başlığında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan yeni ordunun kıyafetinin Avrupa model alınarak yeniden düzenlendiği, padişahın dahi pantolon, üniforma, fes giymeye başladığı; onu model alan devlet adamlarının da yeni kıyafet modasına göre giyinmeye başladıkları ifade edilmiştir. Yine bu dönemde II. Mahmut'un II. Mehmet'in İstanbul'u fethinden itibaren oturdukları Topkapı Sarayı'ndan taşındığı ve Beşiktaş'ta yaptırdığı Avrupa tarzında mobilyalarla döşettiği yeni sarayda yaşamaya başladığı vurgulanmıştır (1999, s. 234).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 2*'de, "3 İlköğretim" başlığında, Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin II. Mahmut döneminde zorunlu hale getirildiği (Kara, 1997, 124); "Batı Tarzında Açılan Okullar" başlığında, bu dönemde eğitim sahasında "köklü değişikliklere" gidildiği, ilköğretimin zorunlu hale getirildiği ve Avrupa'ya öğrenci gönderildiği ifade edilmiştir. Meclis-i Umurı Nafia (Bayındırlık Meclisi)'nın kurulmasıyla eğitimin "yavaş yavaş medresenin tekelinden" çıkmasının ve yeni

okulların açılmasının önünün açıldığı öne sürülmüştür. Bu bağlamda 1827 yılında, Tıphane-i Âmire (Askerî Tıp Okulu)'nin, 1831 yılında Mızıka-i Hümayun'un, 1834 yılında Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye (Kara Harp Okulu)'nin, 1838 yılında devlet memuru ve tercüman yetiştirmek üzere Mekteb-i Ulûmu Edebiye'nin ve Mekteb-i Maarif-i Adliye okullarının açıldığı aktarılmıştır (Kara, 1997, s. 134).

"Yayın Hayatına Giren Gazete ve Dergiler" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nde yayın hayatına giren ilk gazetenin II. Mahmut zamanında 1831 yılında çıkartılmaya başlanan Takvim-i Vakayi adını taşıdığı; hükümet tarafından haftalık olarak çıkarılan bu gazetenin fermanlara, yasalara, ülke içinde ve dışında meydana gelen olaylara yer verdiği belirtilmiştir. Bu gazetenin Fransızca nüshasının Moniteur Ottoman adını taşıdığı, bu gazetede "ülkede yaşayan Avrupalılara, ilginç gelecek haberler"in verilmeye çalışıldığı ve bu gazetenin Türkçesinin 5000, Fransızcasının 300 adet basıldığı dile getirilmiştir (1997, s. 162).

"Süsleme Sanatları" yan başlığında, XIX. yüzyılda resim sanatının gelişmesi üzerine padişahların yağlı boya resimlerinin çizilmeye başlandığı ve II. Mahmut ile birlikte padişah resimlerinin devlet dairelerine asılma uygulamasının başladığı vurgulanmıştır (1997, s. 180). "Musiki" yan başlığında, Musikinin XIX. yüzyılda gelişmeye devam ettiği, 1826 yılında II. Mahmut tarafından Mehterhanenin kapatılarak yerine 1831 yılında başına İtalyan Donizetti'nin getirildiği Mızıka-yı Hümayun'un kurulduğu ve böylece II. Mahmut döneminde Türkiye'de "Batı tarzında bir müzik akımının geliştirilmeye" başlandığı ileri sürülmüştür (1997, s. 183).

"Şehirlerde Günlük Hayat" alt başlığında, XIX. yüzyılda sosyal ve kültürel sahalardaki değişikliklerin halkın günlük hayatında da etkisini göstermeye başladığı öne sürüldükten sonra II. Mahmut dönemiyle birlikte toplumun günlük hayatında değişimler olmaya başladığı ifade edilmiştir. Buna göre, özellikle onun hayata geçirdiği kıyafet yeniliğinin ve bu alanda "öncülük" yapmasının ilk olarak idarecilere daha sonra gitgide halka yansıdığı; özellikle erkeklerde başlayan bu değişimin bir müddet sonra kadınları da etkisi altına almaya başladığı ve kıyafet yeniliğinin giderek ev eşyalarına da yansıdığı vurgulanmıştır (1997, s. 191).

"7- Batının Türk Kültürüne Etkileri" başlığında ilk olarak Batılılaşmanıntanımı yapılmıştır. Daha sonra Lâle Devri'nden itibaren başlayan Osmanlı Devleti'nin Batıdan etkilenmesi sürecinin II. Mahmut döneminde de devam ettiği; bu anlamda 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla, "her türlü yenileşmeye karşı" olan önemli bir kuvvetin ortadan kalktığı değerlendirmesi yapılmıştır. Bu dönemde dilden düşünceye ve hatta eğlenceye kadar Batı etkisi her alanda kendisini göstermeye başladığı; 1815 yılında II. Mahmut'un, Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş'a taşındığı ve yeni sarayını Batı tipi kanepeler, masalar ve sandalyelerle donattığı belirtilmiştir. Artık Avrupalı bir hükümdar gibi giyinmeye başlayan II. Mahmut'un bu giyim tarzını bir süre sonra devlet adamlarının da takip ettikleri ve bu dönemde fesin "modern erkeğin şapkası" haline geldiği öne sürülmüştür (1997, s. 197-198).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, "b. Eğitim ve Öğretimde Gelişmeler ve Yeni Kurumlar" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nde III. Mustafa döneminde başlayan eğitim alanındaki yenilik çabalarının II. Mahmut ile II. Abdülhamit döneminde de devam ettirildiği vurgulanmıştır. Daha sonra bu dönemde eğitimde yapılan yeniliklerin temel özellikleri maddeler halinde verilmiştir (Güneş ve Özbek, 2004, s. 269-270). "a. Askerî Kurumlar" yan başlığında, Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme çabalarının, savaşlardaki yenilgilere son vermek amacıyla, ilk olarak askerî alanda gerçekleştirilmeye başlandığı ileri sürüldükten sonra bu dönemde açılan askerî okulların listesi topluca yan başlıklar halinde verilmiştir. Bu listede, II. Mahmut döneminde açılan Mızıka-i Hümayun Mektebi, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve Askerî Baytar Mektebi hakkında kısa bilgiler verilmiştir (2004, s. 270-272). "b. Sivil Kurumlar" yan başlığında, ilk rüştiyenin II. Mahmut zamanında 1838 yılında Mekteb-i Maarif-i Adliye ismiyle açıldığı aktarılmıştır (2004, s. 273).

"ç. Azınlıklar ve Yabancı Okulları" yan başlığında, II. Mahmut döneminde Amerikalılar tarafından Ermeniler için açılan ilk misyoner okulunun 1834 yılında İstanbul'da açıldığı, ikincisinin de 1836 yılında İstanbul'da açıldığı belirtilmiştir. Fakat bu okulun açılmasından sonra Ortdoks Ermeni Kilisesi'nin, Amerikalıların

açtıkları bu okullara Protestanlık propagandası yaptıklarını gerekçe göstererek muhalefet etmesi üzerine Amerikalı misyonerlerin yönünü İstanbul'dan Anadolu'ya çevirdikleri ifade edilmiştir (2004, s. 277).

"Kültür Değişmeleri" alt başlığının, "a. Düşünce Yaşamı" yan başlığında, III. Selim ile başlayan Avrupa ile yakınlaşmanın, II. Mahmut'un da onun açtığı yoldan gitmesi ile devam ettiği ve devlet kurumlarının tümünde "batılı yenileşme hareketlerine" yer verilmeye başlandığı öne sürülmüştür. "Dil ve Edebiyat" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nde ilk resmî gazetenin 1831 yılında Takvim-i Vak'ayi ismi ile yayınlanmaya başlandığı bilgisi verilmiştir (2004, s. 255-256).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "d. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Islahatlar" yan başlığında, ilk olarak XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminin "çağın ihtiyaçlarını karşılayamaz" hale geldiği tespit edilmiştir. II. Mahmut'un okul açarak ve ıslahat yaparak bu hali düzeltmek istediği ve medrese eğitiminin yanında "yeni anlayışla"[32] eğitim yapan okulların açılmasına öncelik verdiği ileri sürülmüş ve bu dönemde açılan eğitim kurumları maddeler halindeverilmiştir Eğitim kurumlarının isimleri liste halinde verildikten sonra öğrencilere "II. Mahmut devrinde açılan okulların Osmanlı eğitim sistemine hangi yenilikleri getirdiği söylenebilir?" sorusu yöneltilmiştir (Turan vd., 2014, s. 162).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, "ç. Eğitim ve Kültür Alanında Islahat" yan başlığında, II. Mahmut döneminde ilköğretimin kız ve erkek çocukları için zorunlu ve parasız duruma getirildiği, bu sebeple sıbyan okullarının sayısının çoğaltıldığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan ıslahatların "yenilikçi" kadrolarla başarıya ulaşabileceğini anlayan II. Mahmut'un bu kadroların yetiştirilmesine ayrı bir önem atfettiği öne sürülmüştür. Onun bu düşüncesi çerçevesinde ülke çapında rüştiyelerin, Mekteb-i Ulum-ı Edebiye gibi orta dereceli okulların yanında Mekteb-i Maarif-i Adliye gibi devlet memuru yetiştirmek amacıyla açılan meslek okullarının da açıldığı

[32] Bu konuda, bu kitaba kadar kullanılan Batı/Batılılaşma/Batı yerine, "yeni anlayış" ifadesi kullanılmıştır.

belirtilmiştir. Ayrıca yeni kurulan ordunun gereksinimi olan subayların yetiştirilmesi amacıyla Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu), ordunun doktor ve cerrah gereksinimini karşılamak için Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye (Askeri Tıp Okulu)'yi açtığı dile getirilmiştir. Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırılan Mehterin yerine de Mızıka-yı Hümayun (Bando ve Mızıka Okul)'un kurulduğu aktarılmıştır. II. Mahmut'un, Yunan İsyanı'yla birlikte Rum tüccarlara olan güveninin sarsılmasından sonra yeni mütercimler eğitilmesi için tercüme odalarını kurduğu, yabancı dil bilen ve Batı kültürünü yerinde öğrenebilmeleri amacıyla yurt dışına öğrenci gönderdiği belirtilmiştir. Bu uygulamalar sâyesinde Osmanlı Devleti'ne Batı müziği ve tiyatro gibi "yabancı kültür unsurları"nın daha yoğun bir şekilde girdiği yargısında bulunulmuştur (Tüysüz, 2016, s. 159).

"e. Diğer Islahatlar" yan başlığında, birçok alanda ıslahat yapan II. Mahmut'un toplumsal hayatta da yenilikler hayata geçirdiği; buna göre "kendisinden önceki padişahlardan farklı" olarak fes, pantolon, ceket giydiği, memurlardan da aynı kıyafetleri giymelerini istediği ve Avrupalı hükümdarlar gibi devlet dairelerine resmini astırdığı ifade edilmiştir. "b. Osmanlı Kentlerindeki Değişmeler" yan başlığında, XIX. yüzyılda II. Mahmut'un birçok alanda yaptığı ıslahatların Osmanlı toplumunda "Batılı yaşam biçiminin" meydan çıkmasında etkili olduğu öne sürülmüştür (2016, s. 186). Yine bu dönemde "halkı gelişmelerden ve devletin aldığı kararlardan" haberdar etmek üzere, 1831 yılından itibaren ilk Osmanlı resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'yi çıkartmaya başladığı belirtilmiştir (2016, s. 160). "

2. Osmanlı Devleti'nde Basın-Yayın" başlığında, Osmanlı Devleti'nde ilk gazetenin 1795 yılında İstanbul'daki Fransız elçiliği tarafından çıkartıldığı dile getirildikten sonra bu gazetenin ardından Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1828 yılında Kahire'de çıkarttığı Türkçe-Arapça yayınlanan resmî vilayet gazetesi olan Vaka-yı Mısriyye'nin geldiği aktarılmıştır. II. Mahmut'un ise 11 Kasım 1831 tarihinde Takvim-i Vekayi ismi ile haftalık yayınlanan resmî gazetenin yayınladığı; bu gazetede resmî devlet haberlerinin dışında başka iç ve dış haberlere yer verildiği belirtilmiştir. Ayrıca padişahın yabancı devletlere karşı Osmanlı Devleti'nin

çıkarlarını korumak amacıyla Le Moniteur Ottoman isminde Fransızca bir gazetenin de çıkartıldığı vurgulanmıştır (2016, s. 187).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, "Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumları" yan başlığında, Osmanlı modernleşme/batılılaşma tarihinde kurulan ilk modern okullar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda II. Mahmut döneminde açılan Mekteb-i Harbiye ile Mekteb-i Tıbbiye hakkında bilgi verilmiştir. Bu yan başlığın son paragrafında Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletleriyle giriştiği siyasî ve askerî rekabet kapsamında yaptığı reformların başarıya ulaşması için "nitelikli insan yetiştirmeye önem" verdiği öne sürülmüştür. Bu sebeple de II. Mahmut'un, 1824 yılında yayınladığı bir fermanla İstanbul'da ilköğretimi zorunlu hale getirdiği aktarıldıktan sonra "eğitimde önemli bir yenilik olarak kabul edilen bir gelişmeyle II. Mahmut döneminden itibaren zorunlu örgün eğitim başlamıştır" değerlendirilmesi yapılmıştır (Komisyon, 2022, s. 152-153). "Kamuoyu" yan başlığında, gazetelerin kamuoyu oluşturulmasında "en etkili araç" olduğu vurgulandığı esnada metnin yan tarafında 1831 tarihli Takvim-i Vekayi'nin görseline yer verilmiştir (Komisyon, 2022, s. 219).

4.7.5. II. Mahmut Dönemi Islahatlarının Türk Modernleşmesi/Batılılaşmasındaki Yeri

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut dönemi ıslahatları içerisinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının belirleyiciği olduğu; bu tarihten sonra Türkiye'de "mühim ıslahat" gerçekleştirildiği (Refik, 1924, s. 141) ve devletin "bir dereceye kadar asrileştiği" ileri sürülmüştür (1924, s. 143).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Türk Modernleşmesi/Batılılaşması hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut zamanında III. Selim dönemi ıslahatlarına devam edildiği; Yeniçeriliğin kaldırılması ile Avrupa

tarzı askerî teşkilat oluşturulması gibi bazı önemli sonuçlar elde edildiği belirtilmiştir. Bütün bu yapılanlara rağmen yine de II. Mahmut'un "dinî tesirlerden kurtularak esaslı ıslahat icrası" göze alamadığı ve ancak "mahüt, batıl ananeleri kollayan" bazı ıslahat ile yetinildiği öne sürülmüştür (Hamit-Muhsin, 1930, s. 410). Bu tespit, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi ıslahatları ile ilgili genel yargıya aykırıdır. Başka bir yerde XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahat hareketlerinin sadece askerî alanla sınırlı kaldığı; bu sebeple Avrupa medeniyetinin etkisinin "pek mahdut" kaldığı ve "ortazamanlara ait şark medeniyetinin" etkisinin, az çok fark ile, II. Mahmut dönemine kadar devam ettiği ileri sürülmüştür (1930, s. 474). Başka bir konu içerisinde bu ifade edilen görüşlerden biraz farklı olarak II. Mahmut'un, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, ıslahat meselesine "daha ciddî" şekilde devam ettiği öne sürülmüştür (1930, s. 629).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, II. Mahmut'un düzenli ve kendisine bağlı bir ordu kurarak eyalet paşalarını merkezî otorite altına soktuğu, ulemanın etkinliğini kırdığı ve Avrupa tipi bir yönetim kurmaya başladığı belirtilmiştir. II. Mahmut'un ıslahatları hakkında ise şu değerlendirme yapılmıştır: "Osmanlı Devletini merkezi, bürokratik ve mutlak bir devlet şekline getirmiye çalışmıştır. Mahmut ile Osmanlı Saltanatında az çok muntazam bir mutlakiyet rejimi başlamıştır." (Komisyon, 1931, s. 107).

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının II. Mahmut'a "çoktan beri tasarladığı geniş ölçülü bir ıslahat planını yürütmek için" yol açtığı belirtilmiştir. Böylece bu dönem ıslahatlarının önceki ıslahat çabalarından farklı olduğu ifade edilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 165).

Koray'ın *Tarih III*'nde, II. Mahmut'un ıslahat işine "daha önemle" devam ettiği ve bu dönemde devletin birçok kurumlarında esaslı değişikliklerin ortaya çıkarıldığı (Koray, 1951, s. 165) fakat bu dönemde devletin içte ve dışta büyük

sıkıntılarla başbaşa kaldığından dolayı ıslahat programının uygulanmasında çok zorluk çektiği öne sürülmüştür (1951, s. 167).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "B-Tanzimat-ı Hayriye (1839)" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin çağa ayak uyduramadığı ve "ilerlemekte ve yenilik" yapmakta geç kaldığından dolayı kötü duruma düştüğü ileri sürülmüştür. III. Selim ile II. Mahmut döneminde yapılan ıslahatların da, "devleti uçurumdan kurtaracak yeterlikte" olmadığı ifade edilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 203).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, "40-II. Mahmut devrinin ıslahat bakımından önemi" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut döneminin, Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı bir devrine rastlamasına rağmen, "ıslahat bakımından da en karakteristik" bir devrini oluşturduğu öne sürülmüştür. Daha sonra II. Mahmut'un Osmanlı padişahları içinde "eşine az tesadüf olunur enerjik ve ıslahatçı" bir padişah karakterine sahip olduğu; bir yandan ülkeyi dağılmaktan kurtarmaya uğraşırken, diğer yandan da devleti "Ortaçağ teşkilât ve idaresinden kurtararak ona Avrupalı" bir karakter vermeye çalıştığı vurgulanmıştır. Bu şekilde II. Mahmut'un, otuz yıl devam eden hükümdarlığı döneminde, "bütün enerjisiyle" devleti maddi ve manevi anlamda yenilemeye çalıştığı ileri sürülmüştür (Oktay, 1964, s. 250-251).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek amacıyla XIX. ve XX. yüzyılda yapılan ıslahat hareketlerinin, daha önceki yüzyıllarda yapılan ıslahat hareketlerinden "oldukça farklı" olduğu ileri sürülmüştür. Bu yüzyıllarda yapılan ıslahatların, her ne kadar devletin parçalanmasına engel olamadıysa da, "Türk sosyal hayatının gelişmesinde önemli etkileri"nin görüldüğü öne sürülmüştür (Akşit, 1981, s. 229). Başka bir yerde II. Mahmut döneminde birçok alanda yapılan ıslahatlar aktarıldıktan sonra konunun sonunda padişahın yapmak için çaba sarf ettiği ıslahat hareketlerinin sonucunu göremediği, onun döneminde Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetlere uğradığı fakat "onun çekinmeden ve korkmadan" yaptığı çalışmaların gelecek için çok yararlı olduğu iddia edilmiştir (1981, s. 234).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, "II. Mahmûd'un Radikal İnkılâpları (1826-1839)" yan başlığında, Türkiye'nin yenileşme tarihinin 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlatılmasının "tamamen yanlış" olduğu ileri sürülmüştür. Türkiye'nin yenileşme tarihini "13 yıl öncesine, Vak'a-i Hayriyye'ye (1826)" kadar geri götürülmesinin "çok daha doğru" olacağı iddia edilmiştir. II. Mahmut'un, çok büyük dış sıkıntılar içerisinde olduğu hatta Türklerin tarihleri boyunca yaşadıkları en sıkıntılı birkaç dönemden biri olan, 1826-1839 yılları arasında bütün kurumlarda yüzyıllardan beri devam eden düzeni değiştirdiği ileri sürülmüştür (Öztuna, 1976, s. 163). Başka bir yerde Türkiye'nin Vak'a-i Hayriyye ile Tanzimat arasında geçen 13 yıl içerisinde "Türkiye imparatorluğunun bünyesini büyük ölçüde" değişime uğrattığı, devleti çağdaş kurumlarla donattığı belirtilmiştir. II. Mahmut'un Batı ile sıkı temasının olduğu ifade edildikten sonra bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarının içerinde sadece bu kitapta yer alan, o dönemde Batının üstün olduğunu kabul eden ilk padişahın II. Mahmut olduğunu iddia eden şu ilginç ifadelere yer verilmiştir:

> "Batı medeniyeti ile sıkı temasa geldi. Bu medeniyetten bir çok şeyi almak suretiyle, ilk defa olarak açıkça, Batı'nın Türkiye'den üstün olduğunu ilan etti. Böyle bir gerçeği açıklamıya, şimdiye kadar kimse cesaret edememişti. Zira Türkiye, pek azametli bir geçmişin mirası idi. Bir yerde bu miras, devletin kalkınmasında bir yük, hatta engel oluyordu." (1976, s. 166).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, Osmanlı Devleti'nde ıslahat çalışmalarının XIX. yüzyılda önceki dönemlerden "farklı ve daha etkili" bir şekilde devam ettiği öne sürülmüştür. Daha sonra bu yüzyıl ıslahatlarının genel karakterinin "devletin bozukluğunun sadece askerî kurumlarda olmadığı" ve tüm devlet teşkilatında düzenlemeler yapılması gereğinin anlaşılması hatta bu ıslahat çalışmalarının Avrupa örnek alınarak yapılması olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda II. Mahmut'un, III. Selim ve Nizam-ı Cedid ıslahatının sonuçlarından ders alarak, ıslahat çalışmalarına hemen başlamadığı, bir müddet ıslahatlar için hazırlık yaptığı dile getirilmiştir. Daha sonra "öncelikle her türlü ıslahat hareketinde engel" oluşturan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra II. Mahmut'un "önü açıldığı" ve bütün devlet kurumlarını yeniden gözden geçirerek genel ıslahatlar yaptığı belirtilmiştir (Şirin, 1986, s. 229).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, Türk tarihinin "önde gelen" kişilerinden olan II. Mahmut'un tahta çıktığı zaman devletin durumunun içte ve dışta çok kötü durumda bulunduğu belirtilmiştir. Padişahın bu durumdan kurtulmak için sadece bir-iki kurumda reform yapılmasının yeterli olmayacağını sezdiği, bu sebeple "köklü bir ıslahat dönemi"nin açılması gerektiğini bildiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut'un "akla ve ihtiyaçlara" uygun bir plân çizerek, bu plânın gereğini yerine getirmek için adım adım hareket etmeye başladığı vurgulanmıştır (Mumcu, 1990, s. 145). Ardından çeşitli alanlarda yaptığı ıslahatlar anlatıldıktan sonra II. Mahmut'un tüm reform hareketleri esnasında, içte ve dışta yaşadığı sıkıntıların padişahı "çok yıprattığı"; "bu büyük hükümdar"ın yıpranmasının verdiği yorgunluk nedeniyle 1839 yılında, genç sayılacak bir yaşta, 55 yaşında öldüğü aktarılmıştır. Bu şekilde padişahın genç yaşta ölmesi nedeniyle istediği "köklü hukuk" reformunu gerçekleştiremediği ileri sürülmüştür (1990, s. 148).

Hakkı Dursun Yıldız-Coşkun Alptekin-İlhan Şahin ve İdris Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Türk Modernleşmesi/Batılılaşması hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, II. Mahmut döneminde III. Selim'in askerî ıslahatına devam edildiği (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 183) ve bu dönemde II. Mahmut'un yaptığı ıslahatlar sâyesinde toplumsal hayatta önemli değişimler olmaya başladığı belirtilmiştir (1991, s. 199).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'*de, III. Selim'den sonra ve Tanzimat'tan önce padişahlık yapan II. Mahmut'un "yenileşme hareketlerinin en dikkate değer öncülerinden" biri olduğu; III. Selim'in Osmanlı Devleti'nin "çağdaşlaşma hareketlerine önderlik" yapmasından dolayı öldürülmesinin, II. Mahmut'u "ihtiyatlı bir siyaset" izlemeye yönelttiği ileri sürülmüştür. Fakat II. Mahmut'un iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra birçok alanda önemli ıslahatlara giriştiği ifade edilmiştir (Deliorman, 1999, s. 196-197).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1*'de, XIX. yüzyıl ıslahatlarının genel amacının Osmanlı Devleti'nin dağıtılmasını önlemek olduğu; bu sebeple bu yüzyılda yapılan

ıslahatların geçmişte olduğu gibi sadece askerî alanla sınırlı kalmadığı ve birçok alanda ıslahat yapılmaya başlandığı dile getirilmiştir. Böylece Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasının önüne geçilmiş olacağı iddia edilmiştir (Kara, 1999, s. 204). Kitapta, çeşitli alanlarda yapılan ıslahatlar aktarıldıktan sonra II. Mahmut dönemi ıslahatlarının geçmişte yapılanlardan "daha kapsamlı ve sürekli" olmasıyla önem taşıdığı öne sürülmüştür (1999, s. 204).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, Osmanlı Devleti'nin yapısında "ilk radikal değişiklikler yapma eğilimi"nin III. Selim ile başladığı, II. Mahmut ile devam ettiği; bu dönemde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile başlayan "gerçek anlamdaki" değişikliklerin, daha sonra tahta geçen padişahlarca da sürdürüldüğü vurgulanmıştır (Güneş ve Özbek, 2004, s. 183).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, aşağıdaki 4.38 görselinde II. Mahmut'un iki resmi verilmiştir. Sol tarafta geleneksel padişah kıyafeti giymiş olan II. Mahmut, sağ tarafta Batı tarzı padişah kıyafeti giymiş olan II. Mahmut vardır. Verilen iki resimden (bkz. Görsel 4.36) hareketle öğrencilere mukayese yapmaları istenerek II. Mahmut resimleri üzerinden XIX. yüzyıl ıslahatlarının niteliğinin ne olduğu sorulmuştur (Turan vd., 2014, s. 160).

Görsel 4. 36. II. Mahmut Dönemi ıslahatlarının karşılaştırması

Kaynak: Vicdan Turan, 2014, s. 160.

Sami Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Türk Modernleşmesi/Batılılaşması hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, II. Mahmut zamanında kültürden ekonomiye, eğitimden idareye, ulaşımdan haberleşmeye kadar birçok alanda Avrupa'nın model alınarak bir "reformlar dönemi" yaşandığı vurgulanmıştır. Bu dönemde devletin, topluma "Avrupai bir görünüm" kazandırmaya çalıştığı ve bunda da belli bir oranda başarılı olduğu iddia edilmiştir (Komisyon, 2022, s. 218).

4.7.6. II. Mahmut Dönemi Islahatlarının Tanzimat Dönemine Etkisi

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Tanzimat dönemine etkisi hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, Mustafa Reşit Paşa'nın ıslahat için II. Mahmut nezdinde ciddi girişimlerde bulunduğu hatta Tanzimat'ın ilânı için padişahı

ikna ettiği iddia edilmiştir (Reşad, 1926, s. 181). Bu şekilde, kitabın yazarının eğer 1839 yılında II. Mahmut ölmeseydi onun da Tanzimat'ı ilân edeceği düşüncesinde olduğu görülmektedir.

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, Osmanlı Devleti'nin III. Selim ve II. Mahmut döneminde "dahilî, haricî müteaddit gaileler" içinde kaldığı, art arda gelen bu felaketlerin, 1839 yılında hükümeti "garp medeniyetini" kabul girişimi olarak nitelendirilen Gülhane Hattını (Tanzimatı Hayriye Fermanını) ilan etmesine neden olduğu ileri sürülmüştür (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 434).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, "Tanzimat Devri" yan başlığında, II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak "askerî ve mülkî idareyi yeni bir kalıba sokmak için" çaba harcamasının Tanzimat döneminin açılmasına imkân sağladığı öne sürülmüştür (Komisyon, 1931, s. 122).

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının anlatıldığı bölümün sonunda "Mahmut II nin ölümünden sonra tahta çıkan Abdülmecit babasının ıslahatına sadık kaldı ve kendisi de bu hareketlere devamdan çekinmedi." cümlesi ile Tanzimat Fermanı'nın ilânı da dâhil I. Abdülmecit ve "Tanzimatı Hayriye (1839-176)" dönemlerinde yapılan ıslahatların II. Mahmut döneminin devamı olduğu görüşü dile getirilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 168).

Koray'ın *Tarih III*'nde, Tanzimat döneminde II. Mahmut ıslahatına idarî bakımdan sadece bazı yeni kültür kurumları eklemekten başka bir şey yapılamadığı öne sürülmüştür (Koray, 1951, s. 182). Başka bir yerde II. Mahmut'un padişahlığı döneminde, içte ve dışta büyük zorluklarla uğraştığı esnada, aynı zamanda ıslahat yapmak için çabaladığı, bu sebeple ıslahatları uygulamakta zorluk çektiği belirtildikten sonra "Fakat oğlu Abdülmecit bu harekete devam ettiğinden ıslahat yarım kalmadı." değerlendirilmesi yapılmıştır (1951, s. 167). Bu değerlendirmeden, yazarın Tanzimat ıslahatının II. Mahmut dönemi ıslahatının devamından başka bir şey olmadığı düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "B- Tanzîmât- Hayriye (1839)" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin çağa ayak uyduramadığından dolayı ilerleyemediği, yenilik yapamadığı ve bu sebeple "kötü duruma" düştüğü ileri sürülmüştür. III. Selim ile II. Mahmut'un yaptığı ıslahatların da "devleti uçurumdan kurtaracak" yeterlilikte olmadığı ve bu sebeple "daha esaslı ıslahat"lar gerçekleştirmek ve "bir Avrupa devleti haline" gelmenin "şart" olduğu görüşü öne sürülmüştür (Atsız ve Oran, 1956, s. 203). Bu değerlendirmeden, yazarların II. Mahmut dönemi ıslahatlarını, devleti kurtarmak ve bir Avrupa devleti haline getirmek için yeterli bulmadıkları hatta ıslahatların mahiyyetinin değişmesi gerektiği görüşünde oldukları anlaşılmaktadır.

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, "B-Tanzimat Hareketleri (1839-1876)" alt başlığının, "45-Tanzimat-ı Hayriyenin İlânı (3 Kasım 1839)" yan başlığında, I. Abdülmecit'in "daha babası zamanında esasları hazırlanmış" olan Tanzimat ıslahatlarını gerçekleştirmeyi kabul ettiği ve bu iş için Mustafa Reşit Paşa'yı görevlendirdiği ifade edilmiştir (Oktay, 1964, s. 254-255). Bu ifadelerden, yazarın Tanzimat ıslahatlarının esaslarının II. Mahmut tarafından hazırlandığı ve oğlu I. Abdülmecit'in babasının yolundan giderek, Tanzimat Fermanı'nın ilânı da dâhil olmak üzere, diğer ıslahatları gerçekleştirdiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, II. Mahmut'un "çekinmeden ve korkmadan" ıslahat girişimlerinde bulunmasının çok yararlı olduğu ve I. Abdülmecit'in, babasının yarıda bıraktığı ıslahat hareketlerini tamamlamaya çalıştığı belirtilmiştir (Akşit, 1981, s. 234). Bu değerlendirmeden yazarın II. Mahmut ile Tanzimat ıslahatlarının bir bütünlük arz ettiği; II. Mahmut'un başlattığı köklü ıslahatların oğlu tarafından devam ettirildiği görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, "Vak'a-i Hayriyye" yan başlığında, Türkiye'de modern dönemin Vak'a-i Hayriyye ile başladığı, Tanzimat'ın hatta Cumhuriyet'in "Vak'a-i Hayriyye'nin neticeleri şeklinde mütalaa" edilmesi gerektiği ve Türkiye'de Batı medeniyetinin bu tarihle başladığı iddia edilmiştir (Öztuna, 1976, s. 159). Bu bağlamda, "F. Osmanlı

İmparatorluğu'nda Kesin Islahat Devresi: Türkiye'nin Batı'ya Dönmesi (1826-1908)" konusunun, "1. II. Mahmud Devri Dış Olayları ve Yenileşme Hareketleri (1826-1839)" alt başlığının, "II. Mahmûd'un Radikal İnkılâpları (1826-1839)" yan başlığında, ilk olarak Türkiye'nin yenileşme tarihini Tanzimat (1839) ile başlatmanın "tamamen yanlış" olduğu ileri sürülmüştür. Daha sonra bu tarihi 13 yıl öncesine, Vak'a-i Hayriyye (1826)'ye kadar almanın daha doğru olacağı, çünkü Tanzimat'ın II. Mahmut'un 1826-39 yılları arasında hayata geçirdiği, "radikal inkılâpların" bir sonucu olduğu yargısında bulunulmuştur. Bu yargının kanıtı olarak zaten Tanzimat ıslahatlarının II. Mahmut tarafından düşünüldüğü ve onun ölümü sonrasında Mustafa Reşit Paşa tarafından uygulamaya geçirildiği gösterilmiştir (1976, s. 163).

"II. Mahmud'un Şahsiyeti" yan başlığında, yine Tanzimat döneminin II. Mahmut'un çabaları ile oluştuğu düşüncesi "Tanzimat, II. Mahmud'un eseri sayılabilir." cümlesi ile tekrar edilmiştir (1976, s. 166). "II. Mahmud Devri Yenileşme Hareketleri" başlıklı okuma parçasında II. Mahmut'un yaptığı ıslahatların "1839 Tanzimatına" yol açtığı ve aslında ölmeseydi Tanzimat Fermanı'nı kendisinin ilân edeceği bir daha ileri sürülmüştür. Ayrıca onun açtığı okullardan yetişen Batıyı bilen kuşağın, Tanzimat döneminde iktidarı ele geçirerek "II. Mahmud'un eserini" devam ettirdiği ifade edilmiştir (1976, s. 175-176).

Yukarıda belirtilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere yazar; II. Mahmut'a hayranlık derecesinde bir yakınlık duyduğundan dolayı, diğer konularda olduğu gibi, Tanzimat konusunda da en büyük payın II. Mahmut'a ait olduğu, onun yaptığı ıslahatlar olmasaydı Tanzimat'ın ve Cumhuriyet'in ilân edilemeyeceğini düşünmektedir.

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, "II. Mahmut Devri ıslahatlarının sonuçları" yan başlığında, II. Mahmut'un ıslahatlarını uygularken dönemin ıslahatçı devlet adamları olan Pertev Paşa'dan iç işlerde, Akif Paşa'dan dış işlerde, Ağa Hüseyin, Hüsrev Paşa ile Halil Rıfat Paşalardan askerî işlerde ve son zamanlarında Mustafa Reşit Paşa ile dış işlerde birlikte çalıştığı belirtilmiştir. Bu devlet adamlarından Mustafa Reşit Paşa'nın, XIX. yüzyıl ıslahatlarının "en geniş ve en önemlisi" olarak kabul edilen

Tanzimat döneminin "Başmimarı" olduğu vurgulanmıştır. Ardından II. Mahmut'un gerçekleştirdiği ıslahatlar ile daha sonra yapılacak olan ıslahat ve inkılapların yolunu açtığı ileri sürülmüştür (Şirin, 1986, s. 231-232).

"2. Tanzimat Fermanı ve Islahatlar" alt başlığında, II. Mahmut'un 1839 yılında öldükten sonra oğlu I. Abdülmecit'e miras bıraktığı "iki önemli problem"den birinin, yapılan ıslahatlara ilave olarak ve "daha geniş düşüncelerle hazırlanmış olan" Tanzimat Fermanı olduğu öne sürülmüştür. "Tanzimat Fermanı" yan başlığında da fermanın, Mustafa Reşit Paşa tarafından II. Mahmut ıslahatlarına dayanılarak hazırlandığını iddia eden cümlelere yer verilmiştir. Buna göre Mustafa Reşit Paşa'nın genel ıslahat programını geliştirirken Sultan II. Mahmut'un ıslahatlarından ve kendi deneyim ile gözlemlerinden faydalandığı; sonuçta 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nı padişaha kabul ettirerek Topkapı Sarayı Gülhane bahçesinde okuduğu belirtilmiştir (1986, s. 232-233). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere yazarın, Öztuna kadar olmasa da, Tanzimat Fermanı'nın II. Mahmut ıslahatları sâyesinde ilân edilebildiği görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, II. Mahmut'un tüm reform hareketleri esnasında, içte ve dışta yaşadığı sıkıntıların, padişahı "çok yıprattığı"; "bu büyük hükümdar"ın yıpranmasının verdiği yorgunluk nedeniyle 1839 yılında genç sayılacak bir yaşta 55 yaşında öldüğü öne sürülmüştür. II. Mahmut'un bu şekilde, genç yaşta ölmesi nedeniyle, istediği "köklü hukuk" reformunu gerçekleştiremediği ileri sürülmüştür (Mumcu, 1990, s. 148). "2. Tanzimat Fermanı" yan başlığında, II. Mahmut'un yerine geçen oğlu I. Abdülmecit'in "babasının istediği reformları gerçekleştirmek için çalıştığı" ve "büyük devlet adamı" Mustafa Reşit Paşa'nın yardımı ile daha önce hazırlıkları yapılan Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839 tarihinde ilân edildiği ifade edilmiştir.

Yukarıdaki ifadelerden yazarın, II. Mahmut'un ıslahatlarının geniş çaplı ıslahat hareketleri yaptığı fakat istediği köklü ıslahat hareketini gerek iç gerekse dış olaylardan dolayı gerçekleştiremediği ve oğlu I. Abdülmecit'in, babasının istediği

köklü ıslahat hareketine girişerek Tanzimat dönemini başlattığı düşüncesinde olduğu söylenebilir.

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, "2. Tanzimat Fermanı (1839)" yan başlığında, fermanın, "klasik Adaletnâme" geleneğinin bir devamı olduğu, fermanda bütün halka adalet ve refah sözü verildiği belirtilmiştir. Bu fermanın hazırlıklarına II. Mahmut dönemi Hariciye Nazırı olan Mustafa Reşit Paşa'nın çalışmaları ile başlandığı ve II. Mahmut'un ölümü üzerine tahta geçen I. Abdülmecit'in padişah olması ile ıslahat çalışmalarına devam edildiği aktarılmıştır (Yıldız vd., 1990, s. 198). Bu ifadelerden yazarın, II. Mahmut ıslahatları ile Tanzimat ıslahatları arasında bir devamlılık bulunduğu düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, II. Mahmut döneminden itibaren dil, düşünce ve giyimde meydana gelen yenileşme hareketlerinin Tanzimat döneminde siyaset, yönetim, edebiyat, sanat alanlarına da yansıdığı ve bu durumun Türkiye'de Batı kültürünün tanınmasına yol açtığı ifade edilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 199). Bu ifadeden yazarların, II. Mahmut döneminde özellikle sosyal alanda yapılan ıslahatların Tanzimat döneminde bir hayli etkili olduğu düşüncesinde oldukları anlaşılmaktadır.

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'*de, "(2) Tanzimat Meclisleri" yan başlığında, II. Mahmut'un ülkenin hukuk sisteminde kökten değişime yol açacak yeniliklere hazırlandığı fakat bunları ilân etmeye ömrünün yetmediği ve onun yerine geçen I. Abdülmecit'in Tanzimat Fermanı denilen belgeyi açıkladığı belirtilmiştir. Daha sonra Tanzimat döneminde, II. Mahmut ile başlamış olan ıslahatlara devam edildiği ve başka yeniliklerde yapıldığı aktarılmıştır (Deliorman, 1999, s. 30-31).

"4. Düşünce Hayatı ve Bilim" alt başlığının, "a. Düşünce Hayatı" yan başlığında, yaklaşık yüz yıldan beri devam eden yenilik hareketlerinin "doruk noktası" sayılan Tanzimat Fermanı'nın II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen ıslahatların ve hazırlıkların bir sonucu olduğu ileri sürülmüştür (1999, s. 197). Bu

ifadelerden yazarın, ıslahat hareketleri arasında bir süreklilik olduğunu düşündüğü ve Tanzimat'ı II. Mahmut dönemi ıslahatlarının bir sonucu olarak gördüğü söylenebilir.

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1-2*'de, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Tanzimat dönemine etkisi hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, "Tanzimat Fermanı" yan başlığında, Tanzimat'ın hazırlanmasının II. Mahmut devrinde Hariciye Nazırı görevinde bulunan Mustafa Reşit Paşa'nın çalışmaları ile başladığı; II. Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Abdülmecit devrinde "düzeltme çalışmaları"na devam edildiği öne sürülmüştür. Sonunda 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği ifade edilmiştir (Güneş ve Özbek, 2004, s. 92). Bu ifadelerden yazarların, Tanzimat Fermanı'nın aslında II. Mahmut'un son döneminde görev yapan Mustafa Reşit Paşa'nın II. Mahmut ve I. Abdülmecit desteğiyle ortaya çıkardığı bir ıslahat olduğunu düşündükleri söylenebilir.

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "1. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)" alt başlığında, Tanzimat Fermanı'nın hazırlıklarına II. Mahmut döneminde başlandığı, onun ölmesinden sonra tahta geçen I. Abdülmecit döneminde çalışmalara hız verildiği belirtilmiştir (Turan vd., 2014, s. 174). Bu ifadelerden yazarların, Tanzimat Fermanı'nın aslında II. Mahmut'un son döneminde görev yapan Mustafa Reşit Paşa'nın, II. Mahmut ve I. Abdülmecit desteğiyle ortaya çıkardığı bir ıslahat olduğunu düşündükleri söylenebilir.

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, Mustafa Reşit Paşa'nın, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde başlatılan ıslahat tamamlayarak "modern bir devlet yapısı" meydana getirmek istediği ileri sürülmüştür (Tüysüz, 2016, s. 169). Bu ifadeden yazarın, Tanzimat döneminin başlatıcısı olan Mustafa Reşit Paşa'nın II. Mahmut dönemi ıslahatlarını devam ettirerek tamamladığı düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. "b. Osmanlı Kentlerindeki Değişmeler" yan başlığında, XIX. yüzyılda II. Mahmut'un birçok alanda yaptığı ıslahatların Osmanlı toplumunda

"Batılı yaşam biçiminin" ortaya çıkmasında etkili olduğu ve bu yaşam biçiminin Tanzimatla birlikte yaygınlaştığı belirtilmiştir (2016, s. 186).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, "Tanzimat Fermanı" yan başlığında, II. Mahmut'un taşrada âyanların etkisini azaltmasının, merkezde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasının, 1830'lu yıllardan itibaren merkez teşkilatında köklü değişiklikler yapmasının, "bir bakıma Tanzimat Dönemi'nin temelini" oluşturduğu iddia edilmiştir (Komisyon, 2022, s. 159). Bu kitapta, bu çalışmada incelenen tarih ders kitaplarından farklı olarak, Tanzimat Fermanı'nın sadece Mustafa Reşit Paşa'nın eseri olmadığı; fermanın, sadrazamın başkanlığında toplanan meclisin kararı sonucu ve daha çok "iç etkenlerin ürünü" olarak ortaya çıktığı ileri sürülmüştür (2022, s. 160).

II. Mahmut döneminin en önemli olgularından biri olan bu dönemde yapılan ıslahatlara, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Türk Tarih Tezi Dönemi'nde az yer verildiği; Hümanist Dönemden itibaren bu olguya daha fazla yer verilmeye başladığı tespit edilmiştir.

Askerî ıslahatlar konusunda, özellikle bazı ders kitaplarında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra oluşturulan yeni ordunun, "millî ordu"nun başlangıcı olduğu üzerinde durulmuştur. İdarî ıslahatlar konusunda, bu konuya Hümanist Dönemden itibaren geniş olarak yer verilmeye başlandığı görülmüştür. Ayrıca, idarî ıslahatlar aktarılırken genel olarak, II. Mahmut'un merkeziyetçi yapıya sahip bir devlet oluşturmayı hedeflediği, kurulan nezaretler ve meclisler vasıtasıyla Avrupa tarzı bir hükümet yapısı kurulmak istediği fikrinin verildiği tespit edilmiştir. Ekonomik ıslahatlar hakkında Hümanist Dönemden itibaren daha fazla bilgi verilmeye başlanmıştır. Bu ıslahatlar aktarılırken, II. Mahmut'un yerli tüccarı yabancı tüccara karşı koruma yolunda adımlar attığı ve bazı fabrikalar açtığı bilgileri verilmiştir. Eğitim ve Kültür alanında yapılan ıslahatlar aktarılırken, II. Mahmut'un açtığı Batı tarzı okulların isimleri verilmiş, özellikle kıyafet alanında yaptığı ıslahatların halkın gözünde onu farklı bir yere oturttuğu fikri verilmek istenmiştir. Bu

bağlamda II. Mahmut hakkında, dönemin kaynaklarında yer alan "Gavur padişah" ibaresine ilk defa Yılmaz Öztuna'nın ders kitabında yer verildiği tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Türk modernleşmesi/Batılılaşması içindeki yeri konusu hakkında, genel olarak, II. Mahmut'un, ıslahatları devletin zor bir döneminde gerçekleştirmeye çalıştığı, daha önce yapılan ıslahatlardan mahiyet olarak farklı olduğu ve bu dönem ıslahatlarında Avrupa tipi bir modernleşme çabası olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Bu dönem ıslahatlarının Tanzimat dönemine etkisi konusunda, genel olarak, Tanzimat döneminde yapılan ıslahatların, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının devamı niteliğinde olduğu fikri işlenmeye çalışılmıştır.

4.8. Mısır Meselesi

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, "Mısır Meselesi" yan başlığında, Yunanistan'ın bağımsızlığından iki yıl sonra 1831 yılında Mısır Meselesi'nin çıktığı; bu "macera"nın her birinin iki yıl süren iki döneme ayrıldığı belirtilmiştir. Daha sonra, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Yunan İsyanı'nı bastırdıktan sonra Türkiye'den ödül beklediği, o esnada kendisinin Mısır'da "kuvvetinin yerinde olduğu" ve kendisinin güçlü bir ordu ile donanma sahibi olduğu dile getirilmiştir. Yazar, Mehmet Ali Paşa'nın (bkz. Görsel 4. 37) etnik kökeni hakkında, "Kendi Arnavut'tu, Türklükle alakası yoktu" cümlesini kurmuştur. Bu cümlenin devamında Mısır gibi Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardan beri egemenliğinde bulunan, zengin bir "ülkeye" vali atanan Mehmet Ali Paşa'nın da artık kendisinde "kendi istiklâli için bir kudret tasavvur " ettiği ileri sürülmüştür (Refik, 1924, s. 101-102).

Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nden, Yunan İsyanı'ndaki hizmetine karşılık Suriye'yi istediği fakat ret cevabı aldıktan sonra bu ülkeyi "zorla almaya" karar verdiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine oğlu İbrahim Paşa (bkz. Görsel 4.37) komutasındaki ordunun Suriye üzerine düzenlediği seferde, ilk olarak Akka'yı daha sonra Şam'ı alarak Anadolu'ya girdiği ve Konya'da Osmanlı ordusunu bozguna uğratarak "Marmara sahillerine" kadar ilerlediği aktarılmıştır. Bu zaferin Avrupa

devletlerinin dikkatini çektiği, Bâbıâlî'nin ise şaşkınlığa uğradığı fakat "bu felaket"in Türkiye'yi ezmek için fırsatını kollayan Rusya için "büyük bir nimet" olduğu ve Rusya'nın hemen Boğaziçi'ne bir donanma göndererek boğazın her iki sahilini de işgal ettirdiği ifade edilmiştir. Rusya'nın bu hamlesini; İngiltere, Fransa, Avusturya'nın "çekemedikleri"; Türkiye'nin Rusya'nın "himayesi"ne girmesinden dolayısıyla Boğazlardaki çıkarlarını kaybetmekten korktukları ve bu sebeple Bâbıâlî'yi, Mehmet Ali Paşa'ya istediklerini vermesi için zorladıkları belirtilmiştir. Bunun sonucunda, Konya Muahedesi ile Mehmet Ali Paşa'ya Suriye ile Adana valiliklerinin verildiği; Rusya ile Hünkâr İskelesi Muahedesi'nin imzalandığı dile getirilmiştir. Hünkâr İskelesi Muahedesi gereğince, Rusya'nın, Türkiye'ye korumak için "ne kadar asker lazımsa" göndereceği, Türkiye'nin ise buna karşılık, Boğazlardan, Rusya dışında hiçbir ülkenin gemisinin geçişine izin vermeyeceği aktarıldıktan sonra, bu antlaşma ile Karadeniz'in "bir Rus askerî limanı" haline geleceği öne sürülmüştür. Bütün bu gelişmelerin, Avrupa devletlerini telaşlandırdıkları da ilave edilmiştir (1924, s. 102).

"Boğazlar Mukavelenamesi" yan başlığında, Türkiye için Suriye, Adana valiliklerinin "zorla bir valiye" vermek durumunda olunmasının bir "züll" kabul edildiği; sonunda Suriye'nin geri alınmasına "kıyam" edildiği; bu sefer sırasında General Moltke'nin de Osmanlı ordusunda hazır bulunduğu ifade edilmiştir. Fakat Osmanlı ordusu kumandanı Hafız Paşa'nın, Moltke'nin "nasihatleri"nden daha çok "müneccimlere itikad" ettiği ve sonunda Osmanlı ordusunun Nizip'te İbrahim Paşa'nın başında bulunduğu Mısır ordusuna mağlup olduğu belirtilmiştir. Bu felâket haberi İstanbul'a ulaştığı zaman II. Mahmut'un öldüğü yerine, I. Abdülmecit'in tahta geçtiği aktarılmıştır (1924, s. 102-103).

Daha sonra dönemin bütün büyük devletlerinin işe karıştığı, Türkiye'nin tarihinde "ilk defa olarak, Avrupa devletlerinin vesayeti altına" girdiği ileri sürülmüş ve sonunda hiçbir devletin gemilerinin boğazlardan geçemeyeceğine dair bir hükmü bulunan Boğazlar Mukavelenamesi'nin imzalandığı aktarılmıştır. Ardından o dönemdeki Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında şu değerlendirme yapılmıştır: "Mamafih devletlerin bu müdafaaları Osmanlı İmparatorluğu için gayet ağırdı. Türkiye, kendi

mevcudiyetini ancak Avrupa devletlerinin himâyesiyle temin edebilecekti. Eski Osmanlı satvetinden artık eser kalmamıştı.” (1924, s. 103).

Görsel 4. 37. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa

Kaynak: Ahmed Refik, 1924, s. 98.

Ali Reşad’ın *Asrı Hazır Tarihi*’nde, “2. Mısır Meselesi” başlığında, ilk olarak, Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’a XVIII. yüzyıl sonlarında Mısır’ı kurtarmak için gönderilen Kapudan Küçük Hüseyin Paşa ile birlikte giden Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa’nın yeğeni olarak gittiği ve zamanla orada kaldığı bilgisi verilmiştir. Mehmet Ali Paşa’nın eğitim görmese de “dirayetli, cesur ve muktedir” bir kişi olduğundan “Azermende-i serçeşme” bütün başıbozuk askeri sergerdelerinin reisi olduğu ileri sürülmüştür (Reşad, 1926, s. 144).

Mehmet Ali Paşa’nın, Mısır valisi Hurşid Paşa’ya karşı tertiplediği bir isyan ile onun bulunduğu kaleyi kuşatma altına aldığı ve sonunda 1809 yılında Mısır valisi olarak atandığı aktarılmıştır Mehmet Ali Paşa’nın, vali olana kadar iyi geçinmeye çalıştığı Kölemen beylerini, vali olarak atandıktan sonra ortadan kaldırmak için plân yapmaya başladığı; Hicaz’a Vehhabiler üzerine ordu göndereceği gün Kölemen beylerini kaleye davet ettiği, orada hepsini öldürdüğü ve bu şekilde Mısır’da

"kölemen ocağını" söndürdüğü ifade edilmiştir. Daha sonra "Vehhabiler" yan başlığında, XVIII. yüzyılda Hicaz'da ortaya çıkarak Mekke ve Medine'yi işgal eden, Hac yolunu kapatan Vehhabilere karşı Mehmet Ali Paşa'nın düzenlediği ve Vehhabileri yenerek, Mekke, Medine, Cidde'yi aldığı sefer[33] anlatılmıştır (1926, s. 144-146).

"Mehmed Ali Paşa'nın Mısırda Hükümeti" yan başlığında, ilk olarak Mehmet Ali Paşanın Hicaz'ı Vehhabiler'den kurtarmasının, onun, sadece Türkler arasında değil bütün Müslümanlar nezdinde "şan ve şöhretini" artırdığı öne sürülmüştür. Mısır'da tarımda, sanayide, ticaret ve diğer alanlarda giriştiği ıslahatların[34] Avrupa'ya öğrenci göndermesinin ve Avrupa'dan ilim adamı ile mühendis getirtmesinin padişah nezdinde hoş görülmeyeceğini bildiği için padişaha, saraya, devlet erkânına, ulemâ ve şeyhlere her zaman pek çok hediye ile para gönderdiği belirtilmiştir. Bu bilgiler verildikten sonra Mehmet Ali Paşa'nın isyanı öncesinde, II. Mahmut'un elinde asker olarak "Yeniçeri zorbalarından" başka birlik yok iken Mehmet Ali Paşa'nın elinde "Avrupa usûlünde tâlim ve techiz edilmiş mükemmel bir ordu" bulunduğu karşılaştırması yapılmıştır (1926, s. 146-147).

[33] Vehhabiler:- Mehmed Ali Paşa Mısırda rakipsiz kaldıktan sonra Vehhabileri Hicaz'dan çıkarmak için kendisine verilen memuratı icraya başladı. Bu vazifede muvaffak olursa Mısırda hâkimiyetini teyid edeceğini biliyordu. Vehhabiler 18 inci asırda Necidde zuhur eden yeni bir mezhep mensubatı idiler. Merkezleri Deriyye idi. Mekkeyi, Medineyi zabt etmişlerdi. Haccın ifasına mani oluyorlardı. Babıali birkaç defa Vehhabileri Hicazdan çıkarmaya teşebbüs ettiği halde muvaffak olamamış idi. Nihayet, bu vazifeyi Mehmed Ali Paşa'ya vermişdi. Mehmed Ali Paşa Hicaza karadan, denizden ordular gönderdi. İlk gönderdiği kuvvet mağlup oldu. Fakat Mehmed Ali Paşa, oğulları Tosun Paşa ve onun vaktinde İbrahim Paşa bizzat Hicaza giderek Cidde'yi, Mekke'yi, Medine'yi zabt ettiler; Vehhabileri Necide sürdüler; hac yolunu açtılar; Aşirde, Yemen'de zuhur eden isyanlarda bastırıldı.

[34] Nilden İskenderiye'ye kadar açtığı Mahmudiye Kanalı sayesinde ziraat terakki etti. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a tayin olunduğu sene varidat on üç bin kese iken idaresinin son zamanlarında dörtyüz bin keseyi tecavüz eylediği muhakkaktır. Bu Türkiye'nin bir miktar-ı meskûkât fiyatının takriben beş misli raddesinde artmasından ileri geliyor ise de kısmıazamı kölemen beylerine aid arazinin hükümete intikal eylemesinden ve ziraat ve ticaretin teksirinden neşet etmiştir. Mısır'ın haziney-i devlete verdiği muhassasat on iki bin kişiye iblağ edilmiş ise de mahallinde pek çok para kaldığından Mehmed Ali Paşa bir taraftan asakir-i muntazama tertibi, top, tüfek ve barut fabrikaları, tersane ve havz inşası gibi şeylerle uğraşır (1926, s. 146).

"Mehmed Ali Paşa'nın İsyanı" yan başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın "Mora asileri"ne karşı asker göndermesinin nedeninin oğluna Girit valiliği sözünün verilmesi olduğu fakat Paşa'nın "Mora istiklâl kesb ettikten sonra" Suriye valiliğini istemeye başladığı, kendisine Girit valiliğinin önerilmesine rağmen ısrarına devam ettiği aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Rusya savaşına asker göndermemesinin, Mora'dan askerini II. Mahmut'tan habersiz çekmesinin onun "artık makam-ı saltanata itaat etmeyeceğine delâlet etmekte" olduğu ve bundan sonra Şam valisine Paşa'nın Mısır'dan çıkarılması için gizli emirler verilmeye başlandığı belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın o esnada, çeşitli olaylar sonucunda[35] 27 Mayıs 1832 tarihinde Akka'yı aldığı; Şam'da bir isyan çıkartarak valiyi öldürttüğü ve Şam halkının "mesuliyetten korkarak" Mehmet Ali Paşa'nın himâyesine girdiği ifade edilmiştir (1926, s. 147-148).

"İbrahim Paşa'nın İleriye Hareketi" yan başlığında, Akka'nın düşmesi üzerine Osmanlı donanmasının İstanbul'dan hareket ettiği fakat Serasker Ağa Hüseyin Paşa'nın bin kişiden oluşan süvariyi Anadolu sahillerine çıkarmaktan başka bir iş yapamadığı ve Ağa Hüseyin Paşa'nın çok ağır hareket ettiği ileri sürülmüştür. Buna karşılık İbrahim Paşa'nın ise hızla hareket ederek Şam'ı aldıktan sonra sahile çıktığı, Beylan mevkiinde Hüseyin Paşa ordusunu yenilgiye uğrattığı ve Hüseyin Paşa'nın Sultan Dağı'na çekilmek zorunda kaldığı aktarılmıştır. İbrahim Paşa'nın ilerlemeye devam ederek Antakya'yı, Tarsus'u ve Adana'yı ele geçirerek ordusunu Adana'da topladığı; daha sonra Konya'ya geçtiği, burayı "askerden hâlî bularak" gerekli gördüğü yerleri tuttuğu dile getirilmiştir. Başında sadrazamın ve serdarıekrem Mehmet Reşit Paşa'nın bulunduğu Osmanlı ordusunun ancak on gün geçtikten sonra Konya'ya ulaştığı; Mısır ordusunun nerede olduğu hakkında gerekli "istikşâfât" yapılmadan, hemen hücum edildiği öne sürülmüştür. 1 Kânunuevvel 1832 tarihinde meydana gelen savaş esnasında ortaya çıkan sisten yararlanan İbrahim Paşa'nın

[35] Mehmed Ali Paşa'da o sırada Sayda valisi olan Abdullah Paşa'dan matlubı olan parayı almamasına ve Mısırdaki şiddetli idareden Sayda vilayetine kaçan Mısır çiftçilerinden altı bin kişinin istirdadına muvaffak olmamasını bahane ederek Mısır askerini Arişte tahşid etti. Oğlu İbrahim Paşa harp gemileriyle denizden giderek Yafa'ya çıktı. Asakir-i Muhafaza'nın çıkılması üzerine burasını zabt eyledi. Sonra, çöl tarikiyle gelen orduyu kumandası altına alarak Akka'ya müteveccihen hareket eyledi. Altı ay muhasaradan sonra bu kaleyi zabt etti (1926, s.147).

Osmanlı ordusunu sardığı, askerin mağlup olarak dağıldığı ve Mehmet Reşit Paşa'nın esir edildiği ifade edilmiştir. Konya gibi İstanbul'a on günlük mesafede olan bir şehrin Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmesinin II. Mahmut ile devletin ileri gelenlerini telaşlandırdığı belirtilmiştir (1926, s. 148-149).

"Avrupa Devletlerinin Tavassutu" yan başlığında, İbrahim Paşa'nın İstanbul'a yaklaşması ile "muvâzene-i düveliyyenin" devamı gerekli görüldüğünden İngiltere ile Fransa'nın Bâbıâlî'ye "vesâtet" teklif ettikleri belirtilmiştir. Rusya'nın ise "bilâ-kayd-ü şart vesâtet" teklifinde bulunduğu, bu durumu Türkiye üzerinde etkili olmak için bir fırsat olarak gördüğünden ötürü Mehmet Ali Paşa'nın saldırısını engelleyeceğini Türkiye'ye ilettiği ve İbrahim Paşa'nın Bursa üzerine yürüyeceği haberini alan II. Mahmut'un Rusya'nın teklifini kabul ettiği ifade edilmiştir. Rusya'nın on bin askeri ile Boğaz'ın iki sahilini işgal etmesinin İngiltere, Fransa ve Avusturya'yı "son derece telaşa" düşürdüğü öne sürülmüştür. Telaşa kapılan bu üç devletin, bu işgalin "Rus himâyesinin tesisine bir mukaddeme" olmasından korkarak, padişaha Mehmet Ali Paşa'ya bazı "müsâadât" bulunması konusunda ikna etmeye çalıştıkları sonunda II. Mahmut'un razı olduğu aktarılmıştır (1926, s. 149).

5 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya'da imzalanan antlaşma uyarınca Mehmet Ali Paşa'nın sorumluluğunda bulunan Mısır ve Girit vilayetlerine ek olarak Halep ve Sayda vilayetleri; İbrahim Paşa'nın sorumluluğunda bulunan Cidde valiliğine ek olarak Adana vilayetinin kendilerine verildiği bilgisi aktarılmıştır. Burada Adana'nın Mehmet Ali Paşa'nın elinde bulunmasının ona Anadolu ve İstanbul'un yolunu açtığı; Mısır, Nopi, Hicaz, Suriye, Halep ve Adana parçalarını birleştiren Mehmet Ali Paşa hakkında "1833 de Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha kuvvetli bir devletin başında" bulunduğu değerlendirmesi yapılmıştır. Fakat Bâbıâlî'nin bu antlaşmanın şartlarını ileride "mevki-i müzakere"ye koymak umuduyla zorunlu olarak kabul ettiği; yabancı devletlerin ise Rusların İstanbul'dan çıkmasını sağlamak amacıyla antlaşmayı destekledikleri ileri sürülmüştür (1926, s. 149).

"Hünkâr İskelesi Muahedesi" yan başlığında, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Temmuz 1833 tarihinde imzalanan antlaşmanın üç madde ile bir gizli

maddeden oluştuğu; bu antlaşmaya göre iki devletin müttefik olduğu ve birbirlerine "mukabeleten" yardım edeceklerine dair söz verdikleri belirtilmiştir. Daha sonra antlaşmanın maddeleri açıklanmaya başlanmıştır. Buna göre bu antlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olduğu zaman kara ve deniz kuvvetleri ile yardıma edecekti; buna karşılık Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden hiçbir şekilde yardım isteme hakkı olmayacak, sadece Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı kapayarak hiçbir yabancı devlet gemisinin geçişine izin vermeyecekti. Bu durumda padişahın "çarın himâyesi altına girmiş" olduğu, Karadeniz'in "büyük bir Rus askeri limanı halini" aldığı değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu antlaşma ile Rus savaş gemilerinin istediği zaman Akdeniz'e çıkabilecek imkânı ortaya çıkmış iken boğazların kapalı olması dolayısıyla Rusya'nın hiçbir şekilde kuşatma altında kalmayacağı vurgulanmıştır. Yukarıda izah edilen durum sonrasında Batılı devletlerin, Rusya'ya hücum etme imkânlarının hiçbir şekilde kalmadığı bir kez vurgulandıktan sonra Rusya'nın elde ettiği bu ayrıcalık nedeniyle "hiç bir taraftan korkusu" kalmadığı, Batılı devletlere karşı "müstesna bir mevki" elde ettiği öne sürülmüş ve Avrupa dengesinin artık kalmadığı değerlendirmesi yapılmıştır. Hünkâr İskelesi Antlaşması hakkında bu bilgiler verildikten ve değerlendirmeler yapıldıktan sonra Batılı devletlerin Türkiye'ye bakışında meydana gelen değişiklik ve değişen uluslararası dengeler şu cümlelerle ifade edilmiştir:

> "Hünkâr İskelesi Muahedesi Türkiye- Avrupa münasebeti tarihinde çok mühim bir hadisedir. Filhakika büyük devletlerin Türkiye'ye karşı siyasetlerini değiştirmesine sebeb oldu. Bundan sonra bu devletler Türkiye'ye taalluk eden işleri daha ziyade dikkat ve alâka ile takip ettiler ve Rusya'nın hami rolünü oynamasına mani olmak için kendileri hâmî saffetini takiben Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa heyet-i düveliyesinin müşterek zaman ve kefâleti altına katmaya çalıştılar." (1926, s. 150).

Batı devletlerinin, Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalandığını duydukları zaman telaşa kapıldıkları hatta savaş hazırlıklarına başladıkları fakat yapılan uzun görüşmelerden sonra Mısır ve Boğazlar meselelerinin çözümünü gelecek yıllara bıraktıkları belirtilmiştir (1926, s. 151).

"Harbin Tekrarı" yan başlığında, Mısır meselesinin görünüşte bitmiş gibi gözükse de, Osmanlı Devleti'nin imparatorluğun birçok büyük vilayetini Mehmet Ali Paşa'ya bırakmayacağının "der-kâr" olduğu ve bu sebeple meselenin altı sene sonra tekrar ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Daha sonra Fransa'nın, Mehmet Ali Paşa'ya ordusunda Fransız subay ve mühendisler çalıştırmasından dolayı, ona karşı olumlu bir bakış açısıyla yaklaştığı ileri sürülmüştür. İngiltere'nin ise Hindistan yolu üzerinde Fransa etkisinde bir ülke olmasını istemediği için Mehmet Ali Paşa'ya olumsuz bir tavır içerinde bulunduğu ve bu sebeple, Osmanlı Devleti'ni ona karşı savaşması için "tavsiye" verdiği aktarılmıştır. Daha sonra hem Osmanlı Devleti'nin hem de Mısır'ın çeşitli bahanelerle savaş hazırlıklarına[36] giriştiği dile getirilmiştir (1926, s. 151).

"Nizip Muharebesi" yan başlığında, aşağıda dipnotta yer alan olayların yaşandığı esnada, Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri ve Mehmet Ali Paşa arasında birçok yazışmaların ve görüşmelerin gerçekleştiği; Mısır meselesinin "bütün Avrupa'ya ait bir siyasî mesele rengine girmiş" olmasına rağmen bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine 1839 yılının haziran ayında Doğu Anadolu'da hazırlanan, o zaman devlet hizmetinde bulunan Möltke'nin yer aldığı, Osmanlı ordusunun Fırat Nehri'ni geçerek Nizip'te Mısır ordusu ile savaşa başladığı; savaşın iyi yönetilememesi nedeniyle Osmanlı ordusunun yenilgiye uğradığı aktarılmıştır. Yenilgi haberinin İstanbul'a ulaştığı zaman II. Mahmut'un öldüğü ve yerine I. Abdülmecit'in tahta oturduğu ifade edilmiştir (1926, s. 151-152).

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, "Mısır ve boğazlar mes'elesi" yan başlığında, ilk olarak Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliğini ele geçirdikten sonra çeşitli şekillerde gerek kişisel servetini gerek Mısır'ın gelirini artırdığı, bu gelirin önemli bir kısmıyla Mısır'ı imar etmeye, güvenliğini temin etmeye, tarımı ıslah etmeye başladığı aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın bayındırlık

[36] Zaten İbrahim Paşa da Konya ile Adana arasında kalan Gülek Boğazı'nı büyük istihkâmlar ile takviye etmişti. Mısır da donanmanın Asakir-i Nizamiyenin tezyidine çalışmakta idi. Mehmed Ali Paşa uhdesindeki vilayetlerin hazine-i devlete ait bazı mahsusatını vermekte müsamaha ediyor, diğer hususlarda dahi müstebidane ve mütehakkimine hareket eyliyordu. Nihayet, Şarki Anadolu da ıslahat bahanesiyle Diyarbekir taraflarında asker toplanmaya başlandı. Fakat maksat Mehmed Ali Paşa ile harbe hazır olmak idi.

işleri ile eğitim konularına daha fazla özen göstermekle beraber askerlik konusuna da önem gösterdiği ve bu bağlamda Avrupa tarzında cihadiye isminde düzenli bir ordu ortaya çıkardığı vurgulanmıştır. Ayrıca kısa bir zamanda ayrı bir donanma ile yetmiş seksen civarında gemiya sahip olduğu dile getirilmiştir .Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa tarzında ıslahat ve düzenlemeler yapma amacında olduğu belirtildikten sonra bu işlerde çoğunlukla Fransızlardan faydalandığı; kölelerinden ya da uygun gördüğü kişilerin çocuklarından birçoğunu Fransa'ya eğitime gönderdiği ve bu şekilde Avrupalıların, özellikle de Fransızların, "teveccühünü" kazanarak kendisine "methü sena" ettirdiği ifade edilmiştir. Daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın icraatında, kısmen samimi olmakla "muğfilâne" olanlarının da az olmadığı, idarî ıslahat namına da bir şey yapmadığı öne sürüldükten sonra kendisinin halka uyguladığı "idarî istibdat"ın ilkçağda yaşamış bir Mısır firavununun istibdatından pek de aşağı olmadığı ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Mehmet Ali Paşa'nın halka yaptığı firavunvari[37] hareketler aktarılmıştır (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 459-460).

Mehmet Ali Paşa'nın gücünün giderek arttığı, kendisine verilen görevleri de başarıyla yerine getirmesinden dolayı, bazı vilayetlerin kendisine verildiği ifade edilmiştir. Fakat Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra kendisine vaad edilen Mora vilayetinin artık elde olmaması üzerine onun yerine kendisine Suriye'nin verilmesini ve Navarin'de yok olan donanmanın yeniden inşası için de Lübnan ormanlarının verilmesini istediği belirtilmiştir. Bu esnada yaptığı bazı faaliyetler[38] nedeniyle hakkında şüphelerin gittikçe çoğaldığı, Mehmet Ali Paşa hakkında "büyük emeller peşinde koştuğuna"; Suriye valiliğinin kendisine verilse

[37] İskenderiyeyi Nile rapt için açtırdığı Mahmudiye cetvelinin hafrinde kullandığı binlerce Mısırlı bakımsızlıktan ölmüşlerdi. Fır'avunların inşaatında olduğu gibi Mehmet Ali de bu telefata lâkayt kalıyordu. Bir aralık on iki bin askere ihtiyacı olduğunu maiyetindeki mutasarrıflara yazarak güçlü kuvvetli gördükleri adamları toplayıp yollamalarını emretmişti. Mutasarrıflar boyunlarından, ellerinden kelepçelerle bağlanmış yetmiş bin kişi gönderdiler, ekserisinin çocukları, kadınları da yanlarına katılmışlardı. Mehmet Ali bunlardan on iki bin kişiyi seçerek diğerlerine ilk emrine icabet etmek şartile muvakkaten izin verdi.

[38] Navarin harbini müteakıp İbrahim Paşanın İstanbuldan istediği müsaadeye cevap beklemeden kuvvetinin Moradan çekmesi, müteakıp Rus seferinde Mehmet Alinin on iki bin cihadiye askerinin osmanlı ordusuna yardım için vereceğinin vadettiği halde bu vaadini türlü bahanelerle icra etmiyerek ancak naktî ve cüz'î bir iane ile iktifa eylemesi.

dahi bununla yetinmeyeceğine dair güçlü bir şüphe oluştuğu öne sürülmüştür. Bu şüphe üzerine kendisine Suriye valiliğinin verilmeyerek sadece oğlu İbrahim Paşa'ya Girit valiliğinin verilmesi ile yetinildiği; bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın "adi bir bahane" ile açıktan açığa isyan ederek Suriye'ye saldırdığı dile getirilmiştir. Bu saldırıya bahane olarakta, Mısır'daki "şedit" yönetimden kurtulmak için Akka valisine sığınan altı bin "fellâhı", vali Abdullah Paşa'nın iade etmemesi gösterilmiştir (1930, s. 461).

Abdullah Paşa'nın yukarıda ifade edilen hareketinden sonra Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasında önemli bir kuvvetin, karadan ve denizden 1832 Mayısında Akka'yı ele geçirdiği, Abdullah Paşa'nın İstanbul'a gönderilmesinden sonra Şam ile Humus'un da ele geçirildiği aktarılmıştır. Daha sonra Ağa Hüseyin Paşa komutasındaki bir Osmanlı ordusunu da yenilgiye uğratan İbrahim Paşa'nın Toros dağlarından geçerek Anadolu'da ilerlemeye devam ettiği belirtilmiştir. Bu gelişmelerden sonra II. Mahmut'un saltanatı için "korku ve telâşa" düşerek Avrupa devletlerine başvurduğu, padişahın başvurusuna ilk önce Rusların cevap verdiği vurgulanmıştır. Rusların "tabiî düşmanı" olmasına rağmen İstanbul'un zayıf bir Osmanlı Devleti'nde kalmasını kendi çıkarları için daha uygun bulduğu ve boğazların "ihtirazını mucip olan" genç ve kuvvetli Mısır Devleti'nin eline geçmesini istemediği ileri sürülmüştür. Bu sebeple İbrahim Paşa'nın Anadolu'da ilerlemesinden "pek mütessir" olan Çar Nikola'nın Osmanlı Devleti'ni koruyabileceği ve Mısır ordusunu geri göndermeyi içeren cevabını hemen fazla geciktirmeden verdiği aktarılmıştır (1930, s. 462).

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini belirtmesinin yardımın, "Türkiye'nin tarihî ve en korkunç düşmanı" tarafından gelmesinin II. Mahmut'u kararsızlığa ve kuşkuya düşürdüğü için bu yardımı kabul etmeden son bir çareye başvurduğu; Arnavutluk'ta bulunan sadrazam Reşit Mehmet Paşa'nın emrindeki orduyu, hızlı bir şekilde getirterek Anadolu'ya gönderdiği ifade edilmiştir. Fakat 1832 Kânunuevvel 1832'de Konya civarında meydana gelen savaşta Reşit Paşa'nın esir olduğu, ordunun dağıldığı; Reşit Paşa'nın Kütahya'ya geldiği ve İbrahim Paşa'nın, İstanbul'a yürümek için hazırlığa başladığı dile getirilmiştir. Hatta

Kütahya'dan bütün valilere mektuplar göndererek çok önemli bir meselenin görüşülmesi için hepsini İstanbul'a davet ettiği belirtilmiştir. İstanbul'da görüşülecek önemli meselenin, "Osmanlı hanedanının padişahlıktan iskatı ile (Mehmet Ali) nin padişah ilân edilmesi keyfiyeti" olduğu öne sürülmüştür (1930, s. 462-463).

II. Mahmut'un bu gelişme üzerine çok fazla telaşa kapılarak Rus Çarı Nikola'nın önerisini kabul etmeye yanaştığı; bu esnada Rusların önerilerini, alacakları cevabı endişe ile bekleyerek yineledikleri ve II. Mahmut'un dostlarına "denize düşen yılana sarılır" diyerek Çardan asker göndermesini rica ettiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Rusların hızlı bir şekilde, bir donanma ile bir kolordu göndermelerinin, Rus askerlerinin Boğaziçi'nde karaya çıkmalarının; Fransa ile İngiltere'nin, İstanbul'un Rus işgaline uğraması ve Osmanlı Devleti'nin Rus himâyesine girmesinden endişe etmelerini doğurduğu ve bu olaya müdahaleleri sonucunu ortaya çıkardığı ileri sürülmüştür. Bu müdahele sonucunda iki tarafında Kütahya'da görüşmek zorunda bırakıldıkları; 1833 yılında yapılan bu görüşmeler sonucunda Sayda, Şam, Halep, Adana vilayetlerinin Mehmet Ali Paşa'ya; Girit valiliği ile Cidde valiliğinin, eskisi gibi oğlu İbrahim Paşa'ya verildiği aktarılmıştır. Bu antlaşmadan sonra, İbrahim Paşa'nın Kütahya'dan döndüğü ve Mısır meselesinin birinci safhasının sona erdiği dile getirilmiştir (1930, s. 463).

"Hünkâriskelesi Muahedesi" yan başlığında, İbrahim Paşa'nın geri dönmesine rağmen, Rus askerlerinin İstanbul'da bulunmaya devam ettiği; diğer Avrupa devletlerinin, Ruslarında geri dönmelerini sağlamak için çalıştıkları, bu esnada, Prens Orlof'un Osmanlı Devleti'ne Beykoz'da bulunan Hünkâriskelesindeki Rus karargâhında, Hünkâriskelesi Antlaşmasını imzalattığı ifade edilmiştir. Bu şekilde, Rusların yaptığı yardımın karşılığını almayı başardığı, ardından, Rus askerleri ile donanmasının ülkelerine döndükleri belirtilmiştir. Devamında, bu antlaşmanın, sekiz sene süre için savunma amaçlı imzalandığı; ihtiyaç olduğu takdirde, istek üzerine iki tarafın bir diğerine yardımda bulunacaklarının taahhüt edildiği, fakat "bir valisinin bile çıkardığı askere karşı gelemeyen padişahın", gerek görüldüğünde Rusya'ya yardım edeceği "garibesi"ne, Avrupa devletlerinin diplomatlarının inanmalarının mümkün olmadığı ileri sürülmüştür. Bu sebeple bu

diplomatların, kısa sürede bu antlaşmada bir gizli madde bulunduğunu anladıkları, bu maddenin, Rusya'nın karşılıklı yardım yerine Osmanlı Devleti'nden Çanakkale Boğazı'ndan hiçbir yabancı geminin girmesine izin vermeyeceğini içerdiği aktarılmıştır (1930, s. 464).

Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya'nın, Türkiye'nin işlerine müdahalede bulunmak için "bir kapı" açmayı sağladığı; Karadeniz'de, Fransa ile İngiltere'nin zararına olacak şekilde, "gayrikabili taarruz" bir duruma geçtiği öne sürülmüştür. Daha sonra, "Fazla olarakta Osmanlı Hükümetini bir nevi himaye altında koymuş, şark mes'elesi işlerinde en nüfuzlu mevkie yalnız kendisi sahip" duruma geldiği değerlendirmesi yapılmıştır. Avrupa devletlerinin gizli maddeyi anladıktan sonra, ilk olarak Ruslara karşı savaş hazırlıklarına ve gösterilere başladıkları, sonunda, kendi aralarında anlaşarak antlaşmayı tanımayacaklarını ilân ettikleri dile getirilmiştir (1930, s. 464-465).

"Mısır ve boğazlar mes'elesinin ikinci safhası ve Tanzimatı Hayriye" yan başlığında, Kütahya Antlaşması sonucunda bulunan "tesviye sureti"ne, hem II. Mahmut'un hem de Mehmet Ali Paşa'nın "istemiyerek" onay verdikleri; Mehmet Ali Paşa'nın padişahlık mevkiine "göz diktiği" öne sürülmüştür. Devamında, padişah II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasındaki mücadele şu şekilde aktarılmıştır:

> "Padişahlık mevkiine göz diken Mehmet Ali nin kuvveti hakkı olarak eline geçirdiği bu kadar vilâyetin kendinde kalmasına ve günden güne kudretinin artmasına İkinci Mahmut kat'iyyen tahammül edemiyordu. Mehmet Ali Paşa ise kütahyada karşısına dikilen Avrupa devletlerinin müdahelesile kaçırdığı padişahlığın münasip bir zamanda tekrar eline geçmesi için tedarikli davranıyor ve ilk fırsatı bekliyordu. Padişah ta Suriye ve Adanada teessüs eden bu mühim kuvvete karşı bir muvazene husule getirmek için Diyarbekir, Harput, Reka, ve Sivas vilayetlerini birleştirerek idaresini bir elde toplamış ve yeni bir harp için icap eden her şeyi hazırlamağa azami gayretini sarfeylemekte bulunmuştu." (1930, s. 465).

İngiltere'nin, gelinen noktada bölgede etkinliği giderek artan Mehmet Ali Paşa'ya karşı, Osmanlı hükümetini savaşa teşvik ettiği; sonundai hazır olduğuna inanan Hafız Mehmet Paşa'nın, Mehmet Ali Paşa'ya verilen yerleri geri almak için 1839 yılında harekâta başladığı belirtilmiştir. Devamında, Hafız Mehmet Paşa'nın, o

esnada, Osmanlı hizmetinde bulunan Prusyalı subay Moltke'nin ve diğer yetkili kişilerin "reyleri hilâfına" hareket ettiğinden ötürü, Halep civarında Nizip'te ordunun "perişan" olmasına neden olduğu ileri sürülmüştür. Bu haberin İstanbul'a ulaştığı zaman, II. Mahmut'un öldüğü ve yerine I. Abdülmecit'in tahta oturduğu ifade edilmiştir (1930, s. 465-466).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, "Yeniçerilerin Kaldırılması, Feodal Beylerin İmhası, Ulema Nüfuzunun Kırılması, Sultan İstibdadının Artması" yan başlığında, Feodal bir bey olarak belirtilen Mehmet Ali Paşa'nın Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine oraya gönderilen küçük bir birliğin kumandanı olduğu aktarılmıştır. Ancak kısa sürede "zekâ ve iktidar"ı sâyesinde Mısır valiliğini elde ettiği, kölemenlerin "nüfuz ve iktidarları"nı kırdığı ve merkeze karşı da serbest hareket etmeye başladığı ifade edilmiştir. Bu durumun İstanbul'da kuşku ile karşılandığı; bu bağlamda onun Kavala ve Selanik sancaklarında görevlendirilmek istendiği fakat bu girişimde başarısız olunduğu; Mehmet Ali Paşa'nın genellikle padişaha "muti" göründüğü Mısır'ı "cidden eyi" yönettiği fakat Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır'ın "hemen hemen müstakil" hale geldiği ileri sürülmüştür (Komisyon, 1931, s. 105).

"Mısırda Mehmet Ali İsyanı" yan başlığında, ilk olarak Mehmet Ali Paşa'nın bir başıbozuk müfrezesi kumandanı olarak Mısır'a gittiği, sonunda Mısır'a vali atandığı; bir iki sene içerisinde Mısır'ın yönetimini düzelttiği, kölemen kalıntılarını ortadan kaldırarak "rakipsiz ve hemen müstakil bir surette" Mısır'a egemen olduğu belirtilmiştir. Hicaz'da ortaya çıkan Vehabi sorununu verilen görev gereği başarıyla çözmesinin onun gerek Mısır'da gerek İstanbul'daki etkinliğinin artmasını sağladığı; Mısır'da tarım alanında ilerlemeler gerçekleştirdiği ve özellikle Fransa'nın yardımı ile "mükemmel bir ordu ve kuvvetli bir donanma" kurduğu ifade edilmiştir. İstanbul'da II. Mahmut'un giriştiği askerî ıslahat hareketinin Mısır'da Mehmet Ali Paşa tarafından daha fazla "sürat ve suhuletle" ilerletildiği ve onun iyi yönetiminin Mısır'ın gelirini bir hayli arttırdığı vurgulanmıştır (1931, s. 107-108).

Mehmet Ali Paşa'nın Vehabi isyanını başarıyla çözmesi üzerine Mora İsyanı sırasında da ondan yardım istendiği; bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, "müstait ve muktedir" olarak nitelenen, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir ordunun Mora'da çok başarılı bir şekilde savaştığı öne sürülmüştür. Burada Mehmet Ali Paşa ile II. Mahmut arasındaki ilişkinin bu zamana kadar iyi olduğu vurgulandıktan sonra padişah ile Mısır valisinin aralarının bozulması şu şekilde ifade edilmiştir:

> "Bu ana kadar metbu padişah ile tâbi paşanın arası eyidi; fakat Rusya harbine iştiraki için emir verildiği halde asker göndermeyip yalnız para takdim etmesi ve daha evelce İbrahim Paşanın Moradan müsaadesiz askerinin çekmesi arayı bozdu; İstanbul'daki bazı paşalardan bazıları da Mehmet Aliyi çekemiyorlar ve mütemadiyen padişaha çekiştiriyorlardı. Mehmet Ali de 30,000 kadar muntazam askere ve 15-20 büyük harp gemisine malik olduğundan kuvvetine güvenerek, Hicazla Morada ettiği hizmetlere mükâfat olmak üzere padişahtan Suriye eyaletlerinin kendisine verilmesini istiyordu." (1931, s. 108).

Mehmet Ali Paşa'nın, bu arzusunu "kuvveden file" çıkarmak amacıyla, 1831 yılında oğlu İbrahim Paşa'yı ordu ve donanma ile Suriye'ye yollayarak Akkâ'yı ele geçirdiği; İstanbul'un emirlerine uymayarak "istediği gibi" hareket ettiği ve bu durum üzerine "fermanlı" olduğu, hakkında idam kararı verildiği aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın neredeyse bağımsız ve çok kuvvetli olduğu için yakalanarak cezalandırılmasının mümkün olmadığı; bu sebeple Paşa üzerine bir ordu gönderildiği ve böylece "metbu padişah ile tâbi paşa" arasında savaşın başladığı, Mısır ordusunun Osmanlı ordusunu 1831 yılında Halep ile Konya savaşlarında yenilgiye uğratarak Kütahya'ya kadar geldiği belirtilmiştir. Hatta Mısır ordusunun öncü süvarilerinin Kocaeli yarımadasına girdikleri ve bu durumun "Osmanlı İmparatorluğunun payitahtı tehlike" anlamına geldiği öne sürülmüştür (1931, s. 108).

Mehmet Ali Paşa'nın, başlangıçta sadece Suriye valiliğini talep ederken, elde ettiği başarılar üzerine "hırs ve emeli"nin arttığı, taleplerini genişleterek zayıflamış ve giriştiği askerî ıslahat nedeniyle, halkın bir kısmının "muhabbetini" kaybetmiş Osmanlı hanedanı yerine kendi ailesini geçirmek istediği, böylece "bütün Osmanlı ülkesine sahip ve hâkim" olmayı tasarladığı öne sürülmüştür. Daha sonra,

Anadolu tarafından gelen bu büyük tehlike üzerine, II. Mahmut'un hanedanını ve imparatorluğunu korumak amacıyla, daha tehlikeli bir önlem olarak ileri sürülen, Rus Çarı I. Nikola'nın yardım teklifinin kabul edildiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine bir Rus donanmasının İstanbul boğazına girerek Anadolu yakasında bulunan Hünkâr İskelesi'ne 15.000 kişilik bir kuvvet çıkardığı belirtilmiştir. Aslında, II. Mahmut'un, bu yardımın kabul edilmesinin "ne kadar mühlik" olduğunun farkında olduğu; bu bağlamda etrafındakilere bu yardımı kabul ederken "denize düşen yılana sarılır" dediği rivayeti aktarılarak farkındalık görüşü güçlendirilmiştir. Rusya'nın ise bu yardımdan beklentisinin Osmanlı Devleti'nin zor durumundan yararlanarak Boğazlara hâkim olmak ve Fransız yanlısı Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesini engellemek olduğu ileri sürülmüştür. İngiltere, Fransa ile Avusturya'nın, Rus donanmasını ve askerini İstanbul'da gördükten sonra "çok telâşa düştükleri"; Rusya'nın boğazlarda kalıcı olmasından korktukları ve bu sebeple II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasındaki "kavgaya" müdâhil oldukları ileri sürülmüştür (1931, s. 108-109).

"Mahmudun Rusya Himayesi Altına Girmesi ve Avrupa Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunu Müşterek Himayeleri Altına Almaları" yan başlığında, Avrupa devletlerinin İbrahim Paşa ordusunu durdurmaları ve Rusya'yı tek yanlı müdahalelerden sakınması yolunda yaptıkları uyarılar üzerine Rusya'nın asker ile donanmasını geri çektiği aktarılmıştır. Fakat Rusya'nın "giderayak" 1833 yılında, Rus komutanın II. Mahmut ile Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzaladığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın isteğine göre, Boğazları açıp kapayacağına dair söz verdiği bu antlaşma ile Rusya'nın "himayesi altına girmiş" olduğu; Rusya'nın bu ayrıcalık ile Doğu'daki etkinliğinin ve hâkimiyetinin arttığı fakat Avusturya ile Batı Avrupa devletlerinin çıkarlarının zedelendiği ileri sürülmüştür. Bu sorunun çözümlenmesini Avrupa devletlerinin kendi aralarında anlaşamamalarının uzattığı vurgulanmıştır (1931, s. 109-110).

İbrahim Paşa'nın Avrupa devletlerinin siyasî müdahaleleri üzerine Batı ve Orta Anadolu'yu boşaltarak Torosların güneyine çekildiği fakat oradaki askerini artırarak Gölek Boğazı'nı sağlamlaştırdığı; bu esnada Osmanlı ordusunun başında

“hurufata mutekit, cahil bir kumandan” olan Çerkez Hafız Paşa’nın bulunduğu belirtilmiştir. Daha sonra Paşa’nın, Prusyalı Moltke gibi “harp san’ati mütehassıslarının fikir ve reylerinden” daha fazla müneccimlerin saçmalıklarına dayanarak hareket etmesinden dolayı 1839 yılında Halep civarında Nizip Meydan Muharebesi’ni kaybettiği öne sürülmüştür. Bu savaş sonucunda askerlik açısından Mehmet Ali Paşa’ya İstanbul yolunun açıldığı ileri sürülmüştür. II. Mahmut’un savaş sırasında öldüğü, yerine oğlu I. Abdülmecit’in geçtiği; Osmanlı Devleti’nin kendi gücü ile Mehmet Ali Paşa’ya karşı koyamayacağını gören ve Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerinde tamamen hâkim olacağını anlayan Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ne ortak nota verdikleri aktarılmıştır. Bu notanın kabul edilmesi ile Osmanlı Devleti’nin uluslararası alandaki çıkarlarının korunmasının Avrupa’nın eline bırakıldığı; Osmanlı Devleti’nin Hünkâr İskelesi Antlaşması’ndan ve Rusya’nın koruyuculuğundan kurtulduğu fakat bu defa tüm Avrupa devletlerinin ortak koruması altına girdiği ileri sürülmüştür (1931, s. 110).

Görsel 4. 38. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Kahire’deki Mehmet Ali Paşa Camii

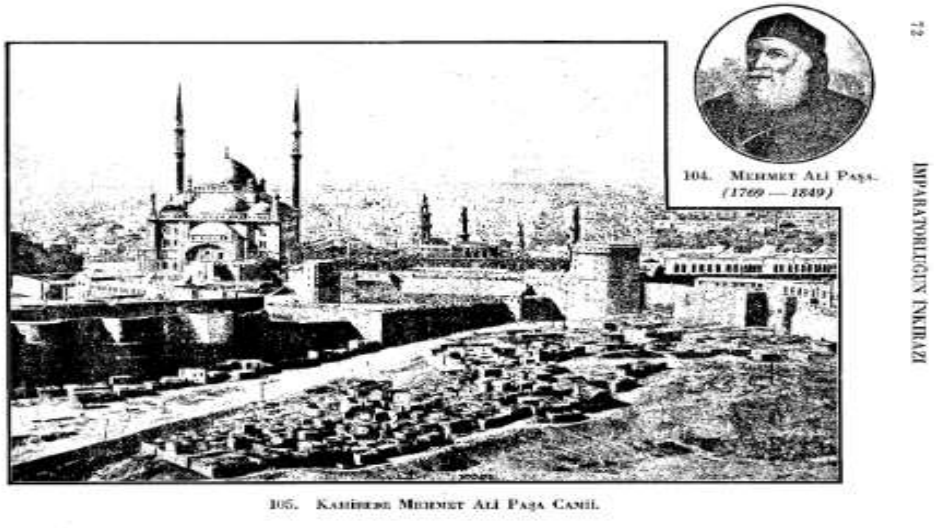

Kaynak: Komisyon, 1931, s. 288

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "D. Mehmet Ali Paşanın Mısırda İsyanı (1830-1840)" başlığında, "1-Mehmet Ali ve Mısır" yan başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın Ahmed Refik'in ders kitabında Arnavut olarak iddia edilen etnik kökeninin, "Kavalada doğmuş bir Türk" olduğu iddia edilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a, Fransızların Kahire'yi boşaltmasından sonra bir askerî birliğin başında geldiği, "zekâsı ve iş becerirliği" sâyesinde 1805 yılında Mısır'a valiliğine yükseldiği belirtilmiştir. Ayrıca, bir yandan Avrupa tarzında bir ordu ile donanma oluşturmaya çalıştığı esnada diğer yandan da "zorba bir sınıf" olan Kölemen beylerini ortadan kaldırdığı ve padişahın bastırmakta başarısız olduğu, Vehabi isyanını bastırarak ün kazandığı aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti'nin arasının bozulmaya başlamasının nedeni Yunan İsyanı'nda başarılar elde etmesine rağmen üç büyük Avrupa devletinin tehditleriyle isyanı bastıramaması gösterilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 147).

"2-Mehmet Ali'nin isyanı" yan başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın padişahın emri olmadan askerlerini Mora'dan çekmesinin, Osmanlı-Rus savaşına güç göndermemesinin, Yunan isyanındaki hizmetlerine karşılık Suriye valiliğini istemesinin, II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'nın arasının açılmasına neden olduğu ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, Suriye'yi asker gücü ile almaya kalkması sonucunda padişahın onu asi ilân ettiği ve böylece 1831 yılında Mısır İsyanı'nın başladığı ifade edilmiştir (1942, s. 147).

"3-Mısır isyanının gelişmesi" yan başlığında, ilk olarak İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun Suriye, Şam ve Halep'i ele geçirdikten sonra Torosları aşarak Konya'da Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu bozguna uğrattığı ve artık Mısır ordusuna İstanbul yolunun açılmış olduğu vurgulanmıştır. Bu durum üzerine II. Mahmut'un "tahtını korumak için yardımcı aramak" zorunda kaldığı; Mehmet Ali yanlısı Fransa ve olay karşısında tarafsız kalmak isteyen İngiltere'den yardım göremeyen padişahın Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldığı ve bunun üzerine bir Rus donanmasının İstanbul'a geldiği belirtilmiştir. Bu durumdan telaşa kapılan İngiltere ile Fransa'nın, "Rus yardımını gereksiz bıraktırmak" amacıyla, II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında 1833 Mayıs ayında

Kütahya Antlaşması'nı imzalattıkları ileri sürülmüştür. Bu antlaşma gereğince Mehmet Ali Paşa'ya Mısır valiliğine ilave olarak Suriye valiliği ve oğlu İbrahim Paşa'ya da Adana valiliğinin verildiği aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa ile antlaşma imzalanmasına rağmen Fransa ile İngiltere'nin, Mısır valisi lehine çalışmalarından "kocunan" ve gelecekte yeni bir Mehmet Ali Paşa saldırısından korunmak isteyen Osmanlı Devleti'nin 8 Temmuz 1833 tarihinde Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmaya göre Rusların, Osmanlı Devleti'ni saldırılara karşı koruyacağı, karşılığında Osmanlı Devleti'nin de Çanakkale'yi savaş gemilerine kapayacağı; bu şekilde Rusya'nın, Karadeniz'de kendi lehine güvenliğini sağladığı dile getirilmiştir. Rusya'nın güçlenmesinden çekinen Avrupa devletlerinin bu antlaşmayı tanımak istemedikleri ve Mehmet Ali Paşa'nın hareketlerini kontrol altına aldıkları öne sürülmüştür (1942, s. 147).

"4-Osmanlı-Mısır harbi: (1839-1840)" yan başlığında, Osmanlı hükümetinin Kütahya Antlaşması'yla Mısır'a verdiği bölgeleri geri almak amacıyla, Suriye'de Mısır yönetimine karşı bir isyan tertipleyerek 1839 yılında Mısır ile yeniden savaşa giriştiği ifade edilmiştir. Fakat Nizip'te Osmanlı ordusunun kesin bir yenilgiye uğradığı, Osmanlı donanmasının da Ahmet Paşa tarafından Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildiği ve savaş esnasında II. Mahmut'un öldüğü, yerine I. Abdülmecit'in geçtiği belirtilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 148). Daha sonra Rusya'nın müdâhalesini engellemek maksadıyla diğer büyük Avrupa devletlerinin araya girdiği, 1841 yılında Londra'da toplanan Boğazlar Konferansı'nda Mısır ve Boğazlar sorunun ele alındığı dile getirilmiştir. Konunun sonunda Osmanlı Devleti'nin geri kalan hayatında uluslararası alandaki konumu şu şekilde ifade edilmiştir: "Osmanlı İmparatorluğu, bir paşasının isyanını bile bastırımayacak kadar zayıf olduğunu gösterdi; bundan sonra varlığını muhafaza için daima yabancı yardımına baş vurucaktır." (1942, s. 148-149).

Görsel 4.39. Kavalalı Mehmet Ali Paşa resmi

Kaynak: Arif Müfid Mansel-Cavit Baysun-Enver Ziya Karal, 1942, s. 148.

Koray'ın *Tarih III*'nde, "Mısır'da Mehmet Ali İsyanı" alt başlığında, ilk olarak Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanının, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve dağılma dönemlerinde meydana gelen isyanların en önemlilerinden biri olduğu ve "imparatorluğu çok tehlikeli bir duruma" soktuğu öne sürülmüştür. üzerine gönderilen orduları yenilgiye uğratarak, İstanbul yakınlarına kadar gelen Mehmet Ali Paşa'nın, ancak olayın uluslararası bir duruma geldikten sonra Avrupa devletlerinin olaya müdahale etmesi ile mağlup edildiği ve devletin dağılmaktan kurtulduğu ileri sürülmüştür. Daha sonra, Mehmet Ali Paşa'nın aslen Kavalalı olduğu, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin oraya gönderilen küçük bir birliği komuta ettiği; zekâsı ve yetenekliliği sâyesinde, 1805 yılında paşa unvanı ile Mısır valiliğini elde ettiği ifade edilmiştir (Koray, 1951, s. 148-149).

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valisi olduktan sonra, Avrupa tarzında bir ordu ve donanma inşa oluşturduğu, Mısır'ın zenginliklerinden yararlanarak, ticaret ve sanayii geliştirdiği; ülkenin kalkınmasını sağlamak amacıyla, Fransa'dan öğretmenler, subaylar ve mühendisler getirttiği aktarılmıştır. Ayrıca, Mısır'ın "zorba

sınıfı" olan Kölemen beylerini ortadan kaldırdığı, devletin uzun süreden beri başına bela olan, Vehabî İsyanı'nı bastırararak büyük bir ün kazandığı ve II. Mahmut'un, kendi güçleriyle bastıramadığı Mora İsyanı' nı bastırması için görevlendirdiği dile getirilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, Mora'ya gönderdiği oğlu İbrahim Paşa'nın, isyanı bastırmak üzere iken, Avrupa devletlerinin olaya müdâhale etmesi üzerine, askerini II. Mahmut'a haber vermeden geri çektiği; bu olaya kadar iyi olan II. Mahmut-Mehmet Ali Paşa ilişkisinin Mora İsyanı'ndan sonra bozulduğu ileri sürülmüştür. Bu olay üzerine, bir de Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı-Rus savaşına asker göndermemesi ve Mora İsyanı'ndaki başarıları karşılığında, devletten Girit ile Suriye valiliğini istemesinin II. Mahmut'u kızdırdığı ifade edilmiştir. Suriye'nin kendisine verilmemesi üzerine, Mehmet Ali Paşa'nın orayı işgale başladığı, padişahın da, paşayı asi ilan ederek üzerine ordu gönderdiği; 1831 yılında İbrahim Paşa komutasındaki bir ordunun, Şam ve Halep'i ele geçirdikten sonra Toroslara ulaştığı belirtilmiştir. Sadrazam Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun da, Adana yakınlarında İbrahim Paşa'ya yenildiği ve artık onu durduracak bir ordunun olmamasından dolayı İstanbul yolunun İbrahim Paşa'ya açık hale geldiği vurgulanmıştır (1951, s. 149).

Osmanlı Devleti'nin, durumun tehlikeli bir hal aldığını gördüğü için, Avrupa devletlerinden yardım istemeye karar verdiği fakat yardımı hangi devletten istemesi gerektiğini düşündüğü çünkü Fransa'nın Mehmet Ali Paşa yanlısı olduğu, İngiltere'nin tarafsız kalmak istediği; bunun üzerine II. Mahmut'un, "istemediği halde", Rusya'dan yardım istemeye karar verdiği ifade edilmiştir. Rusya'nın ise Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda "yeni ve kuvvetli" bir devletin kurulmasının kendi çıkarları için tehlikeli olduğunu bildiği için II. Mahmut'un yardım isteğini kabul ettiği ileri sürülmüştür. Bu durum üzerine İngiltere'nin öncülüğünde Avrupa devletlerinin olaya müdâhil oldukları ve "Rus yardımını boşa çıkarmak" maksadıyla 1833 yılında Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında Kütahya Antlaşması'nın imzalanmasını sağladıkları belirtilmiştir. Bu barış antlaşması ile Suriye valiliğinin Mehmet Ali Paşa'ya, Adana valiliğinin ise İbrahim Paşa'ya verildiği fakat hem II. Mahmut'un hem de Mehmet Ali Paşa'nın bu barıştan

memnun kalmadıkları; II. Mahmut'un korkusunun Mehmet Ali Paşa'nın kendisine verilenlerle "kanmıyarak", daha da ilerlemesi olduğu öne sürülmüştür. Bu sebeple Rusya ile Mehmet Ali Paşa'ya karşı bir ittifak kurmayı yararlı bulduğu ve bu amaçla 1833 yılında Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin bir saldırıya uğraması durumunda Rusya'nın yardım edeceği, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin de Boğazları Rusya'nın dışında bütün ülkelerin savaş gemilerine kapayacağı; bu antlaşmanın Rusya'ya Osmanlı topraklarında geniş yararlar sağladığı ve bu durumun uluslararası düzeni bozduğundan ötürü Avrupa devletlerini endişelendirdiği ileri sürülmüştür (1951, s. 149).

Mısır meselesinin başlangıçta bir iç sorun olarak başladığı, giderek uluslararası bir mesele haline dönüştüğü; II. Mahmut'un Suriye ve Adana gibi iki büyük vilayetini Mehmet Ali Paşa'ya (bkz. Görsel 4.40) "bırakmayı bir türlü kabul edemediği"nden dolayı bu yerleri geri almak amacıyla yeniden savaş hazırlıklarına başladığı belirtilmiştir. Bu bağlamda padişahın, 1839 yılında sadrazam Hafız Ahmet Paşa komutasındaki bir orduyu bu vilayetleri geri almak üzere görevlendirdiği, Nizip'te gerçekleşen savaşı Osmanlı ordusunun kaybettiği; bu savaş esnasında ölen II. Mahmut'un yerine I. Abdülmecit'in padişah olduğu aktarılmıştır. Daha sonra Avrupa devletlerinin, Rusya'nın olaya müdahalesini engellemek amacıyla, Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırdıkları, Mehmet Ali Paşa'nın bu konferanstan çıkan kararları kabul ettiği ve böylece Mısır meselesinin çözümlendiği ifade edilmiştir (1951, s. 150).

Görsel 4. 40. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın resmi.

MISIR VALİSİ MEHMET ALİ PAŞA

Aslen Kavalalı olan Mehmet Ali Paşa Mısıra vali olduktan sonra burasını kalkındırarak bilyük bir ordu ve donanma sahibi olmuştur. İmparatorluğun zayıflığından faydalanarak onun yerine geçmek istemişse de Avrupa devletlerinin işe karışması ile buna muvaffak olamamıştır.

Kaynak: Enver Koray, 1951, s. 148.

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, "4-Mehmed Ali Paşa'nın isyanı" alt başlığında, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin her yerinden oraya gönderilen askerler arasında Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'nın yeğeni Mehmet Ali Paşa'nın da yer aldığı aktarılmıştır. Daha sonra Mısır'ın Fransızlardan kurtarılmasına rağmen Mehmet Ali Paşa'nın orada kalmaya devam ettiği, kısa sürede zekâ ve kabiliyeti ile kendini tanıttığı, taraftarlarını çoğalttığı ve "çevirdiği entrikalarla" Osmanlı hükümetini kendisine, 1805 yılında Mısır valiliğini vermeye "mecbur" ettiği belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, Mısır'da "artıkları" bulunan ve büyük bir etkinliğe sahip olan Kölemenleri ezdiği, kısa sürede Mısır'ın idaresini düzelttiği, ziraati ilerlettiği, eğitim ve bayındırlık işlerine önem verdiği; birçok genci Avrupa'ya eğitime gönderdiği, Fransız subay ve teknisyenlerinin yardımıyla Avrupa tarzında güçlü bir ordu ve donanma kurduğu aktarılmıştır. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı idaresi tarafından bir türlü ortadan kaldırılamayan, Vehabî meselesini çözmesinin onun İslam dünyasında tanınmasını sağladığı ve şöhretini arttırdığı ve ödül olarak oğlu İbrahim Paşa'ya Cidde valiliğinin verildiği dile getirilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 177).

Mehmet Ali Paşa'nın, Mora ile Girit valiliklerinin oğlu İbrahim Paşa'ya verilmesi karşılığında, Mora'ya asker gönderdiği; Yunan bağımsızlığının ilânı üzerine Mora yerine Suriye valiliğinin verilmesini ısrarla istediği belirtilmiştir. Ancak Paşa'nın Osmanlı-Rus Savaşı'na asker göndermemesi, Mora'dan askerini İstanbul'a haber vermeden çekmesi ve Mısır'da "adetâ bağımsız gibi hareket etmesi"nin başkentte kuşkuya neden olduğundan dolayı İbrahim Paşa'ya sadece Girit valiliğinin verildiği ileri sürülmüştür. Bu durum üzerine isteği gerçekleşmeyen Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi "zorla" ele geçirmeye karar verdiği, 1831 yılında oğlu İbrahim Paşa komutasında bir ordu ve donanmayı Suriye'ye gönderdiği ve İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusunu mağlup ederek Konya'ya kadar ilerlediği belirtilmiştir. Burada İbrahim Paşa'nın, sadrazam Reşid Mehmet Paşa komutasındaki bir orduyu da yenerek, 1832 yılında Kütahya'ya ulaştığı, İstanbul'a "girme hazırlıklarına" başladığı; buradan bütün valilelere gönderdiği yazıda, önemli bir meselenin görüşülmesi için onları İstanbul'a davet ettiği aktarılmıştır. Bu önemli mesele ise şu şekilde ifade edilmiştir: "Bu önemli mesele de Osmanlı sülalesinin düşürülerek, Mehmed Ali Paşa'nın ilan edilmesi keyfiyeti idi." (1956, s. 177-178).

Bunun üzerine II. Mahmut'un çok telaşlandığı, Avrupa devletlerinden yardım istediği; bu isteğe ilk olumlu cevabın İstanbul'un ve Boğazların güçlü bir vali olan Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmesini istemeyen, Rusya'dan geldiği ve Çar I. Nikola'nın on beş bin kişiden oluşan bir ordu ile donanmayı Boğaziçi'ne gönderdiği belirtilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine İngiltere ile Fransa'nın, İstanbul'un Rusların eline geçmesinden ve Osmanlı hükümetinin Rus himâyesine girmesinden endişelendiklerinden dolayı işe karıştıkları ve bu iki devletin Rus "yardımını hükümsüz bırakmak" amacıyla II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında 1833 yılında Kütahya Antlaşması'nı imzalattıkları ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin, bu antlaşmanın şartlarını uygun bir zamanda yeniden konuşulması "ümidiyle mecburen" kabul ettiği, İngiltere'nin ve Fransa'nın, Rus donanmasının hemen İstanbul'dan gitmesini istediği fakat Ruslar'ın bir takım bahanelerle bir süre daha İstanbul'da kaldığı ve ancak 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladıktan sonra çekip gittiği vurgulanmıştır. Bu antlaşma ile Rusya'nın Osmanlı

Devleti'nin iç işlerine karışmak için kendisine "bir kapı" açtığı, Osmanlı Devleti'ni himâye ediyor bir tutum içerisine girdiği ve bu antlaşma ile Karadeniz'de güvenliğini sağladığı için şark meselesinde en etkin devlet konumuna yükseldiği ileri sürülmüştür. Antlaşma'nın ilk zamanlar gizlenen Boğazlarla ilgili maddesinin, Avrupa devletleri tarafından duyulmasının savaş hazırlıklarına ve gösterilere neden olduğu ancak daha sonra bu devletlerin kendi aralarında anlaşarak sorunun çözümünü uygun bir zamana bıraktıkları öne sürülmüştür (1956, s. 178).

"Mısır meselesinin ikinci safhası" yan başlığında, Kütahya Antlaşması'nın iki tarafıda memnun etmediği; Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyayı Mehmet Ali Paşa'ya terk ettiği, Mehmet Ali Paşa'nın ise "eline geçirmek üzere" olduğu padişahlığı ve devletin tamamını kaybettiğinden dolayı iki tarafın da yeniden savaş hazırlıklarına başladıkları belirtilmiştir. Bu savaşta, İngiltere'nin Hindistan sömürgesi yolu üzerinde Fransız etkisinde bulunan güçlü bir Mehmet Ali Paşa olmasını istemediği için Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik ettiği öne sürülmüştür. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın her yıl Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken vergiyi göndermediği ifade edilmiştir. Bu olayların üstüne Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'inden ayrıldığını duyurmasının 1839 yılında Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa'ya savaş ilân etmesine yol açtığı dile getirilmiştir. İki ordunun Nizip'te yaptığı savaşı Osmanlı Devleti'nin kaybettiği, donanmasının Kaptan Ahmet Paşa tarafından Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildiği; böylece Osmanlı Devleti'nin "hem ordusuz, hem de donanmasız" kaldığı ve büyük bir tehlike altına düşmüş bulunduğu aktarılmıştır. Bu savaş esnasında II. Mahmut'un öldüğü yerine I. Abdülmecit'in tahta oturduğu belirtildikten sonra Mısır meselesinin büyük devletlerin müdâhalesiyle Londra Konferansı'nda görüşüldüğü, meselenin artık "bir Avrupa meselesi" haline dönüştüğü ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin "kısmen hâkimiyeti" altına girmesine yol açtıktan sonra sona erdiği iddia edilmiştir (1956, s. 179).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, "4-Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi" konu başlığının "12-Mehmet Ali Paşanın Mısır valisi olması ve ıslahatı" alt başlığında, ilk olarak Mehmet Ali Paşa'nın aslının Kavala şehrinden olduğu, Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra Fransızları Mısır'dan çıkartmak amacıyla

oraya gönderilen gönüllü askerlerden biri olduğu belirtilmiştir. Burada, incelenen diğer tarih ders kitaplarında yer almayan, Mehmet Ali Paşa'nın okuma-yazma bilmediği iddia edilmiştir. Okuma-yazma bilmeyen Mehmet Ali Paşa'nın, zekâsı sâyesinde kısa sürede kendisini tanıttığı, Fransa'nın Mısır'dan çıkmasından sonra orada kalan başıbozuk askerlerin kumandanı olduğu belirtilmiştir (Oktay, 1964, s. 226).

Mehmet Ali Paşa'nın 1804 yılında Mısır'a vali olarak atanmasından sonra ilk başarısını 1807 yılında İskenderiye ile Reşid'e asker çıkartan İngilizlerin buralardan çıkmasını sağlayarak elde ettiği, eskiden beri Mısır'ın "büyük derdi" olan Kölemenlerin hepsini kılıçtan geçirttiği ve Hicaz'da ortaya çıkan Vehabî İsyanı'nı bastırarak İslam dünyasında büyük ün kazandığı ifade edilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki konumunu sağlama aldıktan sonra ıslahata başladığı; bu bağlamda ilk olarak Fransa'nın teknik desteği ile "kendisine sadık" güçlü bir kara ordusu ile donanma meydana getirdiği aktarılmıştır. Daha sonra Mısır maliyesini düzelttiği, tarımda kalkınmayı sağlamak için gerektiğinde "eski Mısır Firavunları" gibi hareket ederek halkı zorla çalıştırdığı ve bu sâyede Mısır'ın gelirinin eskisinden birkaç yüz misli arttığı vurgulanmıştır (1964, s. 226-227).

"13-Mehmet Ali Paşanın isyanı" alt başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla kendisine vaad edilen Mora valiliği yerine Girit ile Suriye valiliğini talep ettiği fakat ona sadece Girit valiliğinin verilmesine Mehmet Ali Paşa'nın memnun kalmadığı ifade edilmiştir. Onun Suriye'yi istemesindeki amacının, Navarin'de yakılan donanması yerine Suriye ormanlarından yararalanarak yeni bir donanma yapmak olduğu iddia edilmiştir. Daha sonra II. Mahmut'un eskiden beri Mehmet Ali Paşa'nın hareketlerinden kuşkulandığı özellikle onun Mora'daki askerini padişaha sormadan geri çekmesinin, Osmanlı-Rus Savaşı'nda asker göndermemesinin hakkındaki kuşkuları arttırdığı ve o zamanki devlet adamlarının da II. Mahmut'u Mehmet Ali Paşa aleyhine kışkırttığı ileri sürülmüştür (1964, s. 227).

II. Mahmut'un, Mehmet Ali Paşa'yı Mısır valiliğinden atabilmek için plânlar hazırladığı esnada Mehmet Ali Paşa'nın daha çabuk davranarak harekete geçtiği belirtilmiş ve Mehmet Ali Paşa'nın isyan etmesinin nedeni aktarılmıştır. Yazara göre Mehmet Ali Paşa'nın gerçek amacı Suriye'yi ele geçirmek belki de bütün Osmanlı topraklarına sahip olmaktır. Bu bağlamda Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Akka'yı ele geçirdikten sonra Şam üzerine yürüdüğü, burasının düşmesinden sonra bütün Suriye şehirlerinin "kendiliklerinden" İbrahim Paşa'ya teslim oldukları belirtilmiştir. II. Mahmut'un, İbrahim Paşa'yı durdurmak üzere Ağa Hüseyin Paşa komutasında bir orduyu gönderdiği ancak bu ordununda 1833 yılında Belen Geçidinde yapılan savaşta Mısır ordusuna yenildiği ve Mısır ordusunun Adana'ya girdiği ifade edilmiştir. İbrahim Paşa'nın, Torosları da aştıktan sonra İstanbul üzerine yürümeye başladığı, onun ilerlemesini engellemek isteyen sadrazam Reşit Mehmet Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusu ile Konya'da yaptığı savaşı da kazandığı ve sadrazamın esir alındığı belirtilmiştir. İbrahim Paşa'nın, Konya'ya girdiği artık Mehmet Ali Paşa ordularını durduracak bir güç kalmadığı ve İbrahim Paşa'ya İstanbul yolunun açıldığı vurgulanmıştır (1964, s. 227).

"14-Sultan Mahmudun Rus Çarından yardım istemesi. Mısırlılarla Kütahya Antlaşmasının yapılması (1833)" alt başlığında, II. Mahmut'un, İbrahim Paşa'nın ard arda kazandığı zaferler üzerine "istemeye istemeye" Rus Çarı I. Nikola'dan yardım istediği ve hatta bu yardım isteğinde bulunduğu esnada yanındaki arkadaşlarına <<Ne yapalım, denize düşen yılana sarılır>> dediği aktarılmıştır. Çar I. Nikola'nın, padişahın bu yardım isteğini "memnuniyetle" kabul ederek Karadeniz donanması ile birlikte 15 bin kişiden oluşan bir Rus donanmasını İstanbul'a gönderdiği ve böylece, şu ana kadar Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi özelliği gösteren bu isyan hareketinin bir Avrupa meselesi haline dönüştüğü öne sürülmüştür. Buna neden olan etkenin ise olayın başından itibaren tarafsız kalan İngiltere ile Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin "Rusların kucağına düşeceğinden" korkmaları olduğu iddia edilmiştir. Bunun üzerine bu devletlerin II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'nın "arasına girerek", iki tarafın anlaşmalarını sağladıkları ve padişah ile İbrahim Paşa arasında 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması'nın imzalandığı belirtilmiştir (1964, s. 227-228).

“15-Hünkâr İskelesi Antlaşması (8 Temmuz 1833)” alt başlığında, Kütahya Antlaşması’nın Mısır meselesini “bir dereceye kadar” çözüme kavuşturduğu ancak Rusların Boğazlara inmesiyle, “Boğazlar Meselesi”nin de çıkmasına neden olduğu dile getirilmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut’un I. Nikola’dan yardım istemesi üzerine İstanbul’a gelen Rus güçlerinin Boğaziçi’nde Hünkâr İskelesi’ne yerleştikleri, Kütahya Antlaşması’nın imzalanması İbrahim Paşa güçlerinin Anadolu’yu terk etmelerine rağmen Rus güçlerinin Boğazlardan çekilmediği ve bu durumun İngiltere ile Fransa’yı şüphelendirdiği belirtilmiştir. II. Mahmut’un ise Mehmet Ali Paşa’nın gelecekte yapabileceği saldırılara karşı İngiltere ile Fransa’ya güvenmediğinden dolayı, Rusya ile anlaşmak “zorunda” kaldığı ve bu amaçla, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında, 8 Temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskelesi Antlaşması’nın imzalandığı ifade edilerek antlaşmanın maddeleri verilmiştir. Bu antlaşmanın, Rusya’nın Karadeniz’deki “güvenini” artırdığı, Osmanlı Devleti’nin ise, Mehmet Ali Paşa’nın yeni bir saldırısına karşı Rusya’nın yardımını sağladığı; fakat Boğazların kapatılmasının İngiltere ile Fransa’nın “işine” gelmediği vurgulanmıştır. Bu sebeple Mısır meselesinin yanında bir de Boğazlar meselesinin meydana çıktığı ve her iki meselenin, bir süre sonra İngiltere’nin istediği şekilde halledildiği değerlendirmesinde bulunulmuştur (1964, s. 228-229).

“16-Mısır harbinin yeniden başlaması. Nizip Muharebesi ve Mısır meselesinin sonu (1839-1840)” alt başlığında, ilk olarak Kütahya Antlaşması’nın, hem II. Mahmut’u hem de Mehmet Ali Paşa’yı memnun etmediği vurgulanmıştır. Daha sonra padişahın Mısır, Suriye, Adana, Girit ile Cidde gibi büyük eyaletleri Mehmet Ali Paşa’ya verdiği için, Mehmet Ali Paşa’nın ise “ümidettiği şeyleri” elde edemediğinden dolayı memnun olmadıkları ileri sürülmüştür. Bu arada Fransa’nın Mısır’daki ayrıcalıklı konumundan ötürü elde ettiği Doğu’daki üstünlüğünü kıskanan İngiltere’nin, II. Mahmut’u Mehmet Ali Paşa ile savaşa teşvik ettiği vurgulanmıştır. Bu sebeplerin etkisiyle padişahın, savaş hazırlıklarını sona erdirdikten sonra Mehmet Ali Paşa ile tekrar savaşa başladığı, 1839 Temmuz ayında Nizip Ovası’nda meydana gelen savaşı Osmanlı ordusunun komutanlığını yapan Hafız Mehmet Paşa’nın, Prusyalı kurmayların sözlerini dinlemediği için savaşı iyi yönetemediği ve ordunun

yenilmesine neden olduğu iddia edilmiştir. İstanbul'da savaş sırasında ölen II. Mahmut'un yerine oğlu I. Abdülmecit'in tahta oturduğu, bu sırada Donanma Kumandanı Ahmet Paşa'nın donanmayı İskenderiye'ye götürerek Mehmet Ali Paşa'ya teslim ettiği; ordusunu ve donanmasını kaybeden Osmanlı Devleti'nin çok kötü bir duruma düştüğü ifade edilmiştir. Sonunda bir Avrupa meselesi haline gelen Mısır meselesinin, Rusya'nın olaya müdahale etmesinden çekinen İngiltere ile Fransa'nın Londra'da gerçekleştirdiği toplantı ve 1841 yılında Londra Antlaşması ile çözümlendiği ifade edilmiştir (1964, s. 229-230).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, "Mısır ve Boğazlar Meselesi" alt başlığında, "207. Kavalalı Mehmet Ali Paşanın ayaklanması" yan başlığında, ilk olarak Mehmet Ali Paşa'nın, Mısır'ın Fransız işgalinden kurtarmak için Kavala'dan gönderilen askerlerden biri olduğu, okuryazar olmadığı ancak zekâsı ve cesareti sâyesinde Kahire'deki başıbozuk askerin başına geçtiği belirtilmiştir. 1804 yılında Mısır'a vali olarak atandıktan sonra burada güçlü bir yönetim oturtabilmek için Kölemen beylerini ortadan kaldırdığı, Hicaz'da ortaya çıkan Vehabî İsyanı'nı kısa sürede bastırdığı ve ülkenin tarım, bayındırlık ile ticaret işlerini düzene soktuğu ifade edilmiştir. Bu şekilde hazineyi de dolduran Mehmet Ali Paşa'nın, Fransız subay ve teknisyenlerinin yardımıyla Avrupa tarzında bir ordu ile donanma oluşturduğu; II. Mahmut'un isteği üzerine Mora'ya asker gönderdiği aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın bu başarılarını çekemeyen İstanbul'daki devlet adamlarının padişah ile Mehmet Ali Paşa'nın arasını açmaya çalıştıkları öne sürülmüştür (Akşit, 1981, s. 208-209).

Mehmet Ali Paşa'nın Mora'daki askerlerini padişahın izni olmadan geri çektiği, Osmanlı-Rus Savaşı'na yardım göndermediği; Yunan isyanından önce kendisine söz verilen Mora valiliğine karşılık Suriye ile Trablusşam valiliklerini istediği ve II. Mahmut tarafından kabul edemeyince bir bahane ile oğlu İbrahim Paşa'yı 1831 yılında Suriye'ye gönderdiği dile getirilmiştir. Böylece Mısır isyanının başlamış olduğu ve İstanbul hükümetinin Mehmet Ali Paşa'yı asi ilân ettiği vurgulanmıştır (1981, s. 209).

“309. Ayaklanmanın gelişmesi” yan başlığında, İbrahim Paşa’nın Yafa, Hayfa, Akka, Şam ile Halep’i ele geçirdikten sonra Torosları aşarak Konya’ya geldiği; burada sadrazam Reşit Mehmet Paşa komutasındaki düzensiz Osmanlı ordusunu “kesin” bir yenilgiye uğrattığı ve İstanbul yolunu kendisine açtığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut’un, kendi “tahtını kurtarmak” için Avrupa devletlerinden yardım istemek zorunda kaldığı; İngiltere’nin tarafsız kaldığı, Fransa’nın Mehmet Ali Paşa’yı desteklediği, Rusya’nın ise zayıf bir Osmanlı İmparatorluğunun devamını kendi çıkarları için uygun gördüğünden dolayı II. Mahmut’a yardım önerisinde bulunduğu belirtilmiştir. II. Mahmut’un bu öneriyi <<Denize düşen yılana sarılır>> atasözünü tekrarlayarak ve “çaresiz kaldığı” için kabul ettiği, bunun üzerine 15 bin kişiden oluşan bir Rus gücünün Boğaziçi’nin Anadolu yakasına yerleştiği dile getirilmiştir (1981, s. 210).

“Kütahya antlaşması (1833)” yan başlığında, gelişen bu olaylar üzerine İngiltere ile Fransa’nın “işin ciddiyetini” kavrayarak harekete geçtikleri, Rus yardımını etkisiz hale getirmek amacıyla II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında Kütahya’da barışı sağladıkları ve Kütahya Antlaşması’nı imzalattıkları ifade edilmiştir. Böylece Avrupa devletlerinin Mehmet Ali Paşa isyanı ile meşgul olmaları üzerine Mısır Meselesi’nin başlamış olduğu vurgulanmıştır. “Hünkâr İskelesi antlaşması” yan başlığında, II. Mahmut’un Mehmet Ali Paşa’nın yeniden saldırmasından korktuğu ve “geleceği garanti” etmek düşüncesiyle Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması’nı imzaladığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmadan sonra Rus ordusunun İstanbul’dan ayrıldığı, Avrupa devletlerinin ise bu antlaşmanın uygulanmaması için Mehmet Ali Paşa’nın hareketlerini kontrol etmeye başladıkları; özellikle Boğazlarla yakından ilgilendikleri ve böylece Mısır meselesinin yanına bir de Boğazlar Meselesi’nin meydana çıktığı belirtilmiştir (1981, s. 210-211).

“310. Mısır savaşının yeniden başlaması” yan başlığında, Kütahya Antlaşması’nın iki tarafı da memnun etmediği; Osmanlı padişahının isyan eden bir vali olan Mehmet Ali Paşa’yı ortadan kaldırmak istediği, Mehmet Ali Paşa’nın ise elde ettiklerini yeterli bulmadığı ifade edilmiştir. Daha sonra Mehmet Ali Paşa’nın her yıl ödemesi gereken vergiyi göndermediği gibi bir de bağımsızlığını ilân etmesi

üzerine II. Mahmut'un 1839 yılında savaş kararı aldığı dile getirilmiştir. Nizip'te meydana gelen savaşta Hafız Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun ağır bir yenilgiye uğradığı; savaş alanında binlerce ölü bırakıldığı ve on binlerce esir verildiği vurgulanmıştır. II. Mahmut'un ise bu mağlubiyet haberi kendisine ulaşmadan birkaç gün önce öldüğü, Ahmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı donanmasını Mehmet Ali Paşa'ya İskenderiye'de teslim edildiği belirtilmiştir. Mısır Meselesi'nin 1841 yılında Londra'da imzalanan antlaşma ile çözüldüğü aktarılmıştır (1981, s. 211-212).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde, Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Isyânı" yan başlığında, ilk olarak Fransa'nın, Türkiye'nin güçsüz bir durumda olduğunu hesaplayarak 1830 yılında Cezayir'i işgal ettiği ve birkaç yıl içinde Osmanlıları bütün Cezayir'den kovduğu ifade edilmiştir. Ardından II. Mahmut'un son yıllarında "yeni bir talihsizlik" olarak nitelenen Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması ile karşılaştığı belirtilmiştir. Yazar, bu isyan ile ilgili Osmanlı Devleti'nin tüm tarihi boyunca yaşadığı en büyük ayaklanma olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu isyanın 1831-1833 arasında geçtiği, daha sonra bir denge devresinin yaşandığı ve 1839 yılında isyanın ikinci aşamasının başladığı dile getirilmiştir. Bu aşamada Mısır valisinin "tamamen Türklerden" oluşan ordusunun 1833 yılında Kütahya'ya kadar ilerlediği, sonunda Osmanlı ordusunun Nizip'te meydana gelen savaşta iki saat içinde bozularak büyük bir felâket yaşadığı vurgulanmıştır (Öztuna, 1976, s. 164).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, "7. Mısır ve Boğazlar Meselesi" alt başlığında, ilk olarak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'nın Mısır'ı işgali sonrasında oraya gönderilen gönüllüler arasında bulunduğu, Mısır'daki Türk askerinin başına geçtiği ve 1804 yılında Mısır'a vali olarak atandığı aktarılmıştır. Daha sonra 1807 yılında İskenderiye'ye asker çıkartan İngilizleri yendiği, uzun süreden beri Mısır'daki Osmanlı varlığını tehdit eden Kölemenleri öldürttüğü; bundan sonra ıslahatlara girişerek Fransa'dan uzmanlar getirttiği ve yeni bir ordu oluşturduğu vurgulanmıştır (Şirin, 1986, s. 208-209).

Mehmet Ali Paşa'nın, Hicaz'da ortaya çıkan Vehabî hareketinin bastırmasının, onun İslam dünyasında büyük bir ün kazanmasını sağladığı, Yunan isyanının bastırılmasında yine onun kuvvetlerinin kullanıldığı belirtildikten sonra padişahın özellikle de Babıali'nin onun hareketlerinden kuşkulandığı öne sürülmüştür. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın Suriye valiliği istediği fakat hükûmetin bu isteğe olumsuz cevap verdiği; tam II. Mahmut'un onu görevden almaya hazırlandığı esnada, Mehmet Ali Paşa'nın bir bahane bularak Suriye üzerine harekete geçtiği ifade edilmiştir. İbrahim Paşa'nın Akka ve Şam'ı ele geçirdikten sonra Osmanlı Devleti tarafından üzerine gönderilen Ağa Hüseyin Paşa'yı da yenerek 1833 yılında Adana'ya girdiği, Konya'da bir Osmanlı ordusunu daha bozguna uğratan İbrahim Paşa'nın önünde onu durdurabilecek herhangi bir gücün kalmadığı dile getirilmiştir. Bu durum üzerine II. Mahmut'un "denize düşen yılana sarılır" diyerek Rusya'dan yardım istediği ve Rus donanmasının 15 bin kişiden oluşan bir ordu ile İstanbul'a gelerek Hünkâr İskelesi'ne demir attığı aktarılmıştır (1986, s. 209). İngiltere'nin, olayın bu aşamaya gelinceye kadar duruma "seyirci" kaldığı fakat Rusya'nın işe karışması üzerine hemen harekete geçtiği, çünkü İngilizlerin ne Rusların Boğazlara inmesini istediği ne de Mısır'da Mehmet Ali Paşa gibi güçlü bir valinin bulunmasını istediği vurgulanmıştır. Bunun üzerine İngiltere'nin Fransa ile birlikte iki tarafı 1833 yılında Kütahya Antlaşması ile barışa ikna ettiği ifade edilmiştir (1986, s. 210).

"Boğazlar Meselesi" yan başlığında, Mısır meselesinin kısmen çözülmesine karşın, Rusya'nın hâlâ Boğazlarda bulunmasının İngiltere ile Fransa için kaygılandırdığı, diğer yandan II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'nın yeni bir saldırısında, bu iki devlete güvenemediğinden ötürü 1833 yılında Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı belirtilmiştir. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ile Rusya'nın savaş esnasında birbirlerine yardım edecekleri; Rusya'nın Osmanlı Devleti ihtiyaç duyarsa asker göndereceği, Osmanlı Devleti'nin ise Ruslar lehine Boğazları kapatacağı ve bu antlaşmanın İngiltere ile Fransa'nın hoşuna gitmediği aktarılmıştır. "Mısır ve Boğazlar Meselelerinin Halli" yan başlığında, II. Mahmut'un Kütahya Antlaşması'ndan memnun kalmadığı, hazırlıkların bitmesinden sonra 1839 yılında savaşın yeniden başladığı; Osmanlı "merkez kuvvetlerinin" Nizip'te "Mısır

eyalet kuvvetlerine" tekrar yenildiği belirtilmiştir. Bu durum üzerine İngilizlerin, Rusların yeniden İstanbul'a gelmelerinden endişe ettiği ve derhal tarafları Londra'ya çağırarak "Mısır meselesini bir Avrupa meselesi haline getirerek" çözdüğü ileri sürülmüştür (1986, s. 210).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, "c. Mısır Sorunu" yan başlığında, ilk olarak bu sorunun, II. Mahmut'u 1832 yılından ölene kadar uğraştırdığı, bir süre sonra devletlerarası bir sorun haline geldiği değerlendirmesi yapılarak olayın gelişiminin anlatılmasına geçilmiştir. Bu bağlamda Mehmet Ali Paşa'nın Kavalalı bir Türk olduğu, Osmanlı ordusuna er olarak girdiği, daha sonra zekâsı ve yetenekleri ile kısa zamanda paşalık rütbesini elde ederek Mısır'a vali olarak atandığı belirtilmiştir. XIX. yüzyılın başında Mısır'da Osmanlı otoritesinin kalmadığı, burayı gerçekte "eski Memlüklerin kalıntısı" olan beylerin yönettiği, Mehmet Ali Paşa'nın, işe büyük bir enerji başladığı; Memlük beylerinin üstünlüğüne son verdiği Mısır'ın kalkınmasını sağlamak için Fransa'nın Napolyon döneminden beri Mısır'da etkin olma isteğini "ustaca" kullandığı öne sürülmüştür. Buna göre Fransa'nın yardımı ile hem ekonomik gelişme sağlandığı hem de modern ve disiplinli bir ordu kurduğu ifade edilmiştir (Mumcu, 1990, s. 155).

Mehmet Ali Paşa'nın ekonomik alanda ve orduda yaptığı ıslahatlar aktarıldıktan sonra Mehmet Ali Paşa'nın amacının, ilk önce Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir duruma gelmek, daha sonra ise bağımsızlık kazanmak olduğu ve bu amacına ulaşmak amacıyla, başlangıçta bu amacını, padişah ile "iyi geçinerek" gerçekleştirebileceğini düşündüğü ileri sürülmüştür. Bu bağlamda padişah adına Vehabî ayaklanmasını bastırdığı, ardından Girit ile Mora valiliklerini elde edebileceğini düşünerek, Mora İsyanı'nda "büyük yardımlarının dokunduğu" fakat "büyük bir emek ve para" ile oluşturduğu donanmanın, Navarin'de yakılması üzerine "artık Osmanlı Devleti'nde umudunu" kestiği öne sürülmüştür. Bundan sonra, Mehmet Ali Paşa'nın hedefine "açıkça isyan ederek" gerçekleştirmek yolunu seçtiği; buna göre Suriye'deki bazı yerlerin valiliklerini istediği, bu isteğinin kabul edilmemesi üzerine 1832 yılında Mehmet Ali Paşa ile II. Mahmut arasında savaşın başladığı vurgulanmıştır (1990, s. 156).

Mısır ordusunun İbrahim Paşa komutasında ardarda zaferler kazandığı; Suriye'yi ele geçirdikten sonra Torosları aşararak Kütahya'ya, oradan da "Bursa önlerine kadar" geldiği, artık II. Mahmut'un hiçbir askerî kuvveti kalmadığı ve İbrahim Paşa'nın İstanbul'u ele geçirerek "Osmanlı soyuna son verecek duruma" geldiği öne sürülmüştür. Bu olayın "dünya çapında" olduğu; bu bağlamda Rusya'nın II. Mahmut'a yardım teklif ettiği, II. Mahmut'un bu teklifi kabul ettiği ve Rus askerlerinin İstanbul'un Anadolu yakasına çıktıkları aktarılmıştır. İngiltere ile Fransa'nın; durumun kendileri açısından çok tehlikeli olduğunu Rusların geri dönmemesinden endişelendikleri, Mehmet Ali Paşa'nın "fazla ileri gitmesini" istemedikleri ve bu sebeplerle padişah ile "valisi" arasında 1833 yılında Kütahya Barışı imzalanmasını sağladıkları ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile Mehmet Ali Paşa'ya Suriye ile Adana valiliklerinin verilerek "bunalıma sözde son" verildiği fakat II. Mahmut'un Rus askerleri çekildiği sırada Rusya ile 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı belirtilmiştir. Bu antlaşma ile Rusya'nın kendisini Karadeniz'de "tam bir güvenceye" aldığı, ancak bu antlaşmanın İngiltere'yi "çok rahatsız" ettiği; Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın "kucağına" itildiği ve İngiltere ile Fransa'nın antlaşmayı tanımadığı dile getirilmiştir (1990, s. 156).

II. Mahmut'un; Mısır, Suriye ile Adana'yı fiili olarak kaybetmeyi bir türlü hazmedemediği, Mehmet Ali Paşa'nın idaresinin de "çok zalimce" olmasından ötürü halkın şikâyeti üzerine 1839 yılında Mehmet Ali Paşa'ya tekrar savaş açtığı belirtilmiştir. Padişahın, bu savaşı açarken yeni kurduğu orduya güvendiği öne sürülmüştür. Böylece II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'nın karşı karşıya geldiği; İbrahim Paşa'nın yönettiği Mısır ordusunun Nizip yakınlarında Osmanlı ordusunu büyük bir yenigiye uğrattığı ve 1833 yılındaki durumun "yeniden doğmuş" olduğu vurgulanmıştır. İngiltere'nin ise aynı yıldaki bunalımı bir kez daha yaşamak istemediği, o esnada tahta geçen I. Abdülmecit'in Tanzimat'ı ilân ettiği; bunun üzerine "müstebit" Mehmet Ali Paşa'yı sevmeyen Avrupa kamuoyunun, şimdi Osmanlıların yanında saf tutarak, beş büyük devletin biraraya geldiği ve Mısır sorununu çözüme kavuşturdukları ifade edilmiştir (1990, s. 156).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, "7. Mısır ve Boğazlar Meselesi" alt başlığında, "Mısır Meselesi" yan başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın, Fransa'nın Mısır'ı işgali esnasında Osmanlı Devleti'nin oraya gönderdiği gönüllüler arasında bulunduğu ve kısa sürede kendisini kabul ettirdiği belirtilmiştir. Daha sonra, ilk olarak Mısır'da yönetimi ele alarak vali atandığı, Kölemen beylerini ortadan kaldırdığı, Hicaz'da meydana gelen Vehabî isyanını kısa sürede bastırdığı, Mısır'ın ekonomisini düzene soktuğu, yabancı teknisyen ile subayların desteğiyle modern bir ordu ve donanma kurduğu aktarılmıştır. Ardından, Yunan İsyanı sırasında Mora'ya ordu göndererek Osmanlı Devleti'ne yardım ettiği vurgulanmıştır. Bütün bu gelişmelerin, II. Mahmut ile Babıali'de endişeye neden olduğu; bu bağlamda, II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasındaki ilk anlaşmazlığın, Mehmet Ali Paşa'nın, Mora'daki askerlerini haber vermeden çekmesi ve Suriye valiliğini istemesi ile başladığı öne sürülmüştür. Bu isteğe hükümetin karşı çıktığı ve Mehmet Ali Paşa'yı görevden almak istediği, buna karşılık olarak Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa'yı bir ordu ile Suriye üzerine gönderdiği; Mısır, Yafa, Gazze, Hayfa'nın Mısır ordusunun eline geçtiği ve Şam ile Akka'nın Mehmet Ali Paşa'nın idaresine geçtiği dile getirilmiştir (Yıldız vd., 1990, s. 169).

Yukarıdaki ifade edilen olaylar üzerine Mehmet Ali Paşa'nın asi sayıldığı, üzerine ordu gönderildiği; artık II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında savaşın başladığı, İbrahim Paşa idaresindeki bir Mısır ordusunun Ağa Hüseyin Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusunu, 1832 yılında Belen Geçidi'nde yendiği ifade edilmiştir. Burada, daha önce incelenen tarih ders kitaplarında yer almayan, Mehmet Ali Paşa'nın, Suriye'nin kendisine verilmesi şartıyla savaşa son vereceğini bildirdiği fakat II. Mahmut'un bunu şiddetle reddettiği bilgisine yer verilmiştir. Bunun üzerine İbrahim Paşa'nın Torosları aşarak Adana'ya girdiği, Konya'ya doğru ilerlediği ve burada 1833 yılında yapılan savaşta sadrazam Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattığı ve Konya'yı ele geçirdiği belirtilmiştir. II. Mahmut'un bu durum karşısında çaresiz kalarak Rusya'dan yardım istediği dile getirildikten sonra Mısır meselesinin "padişah ile Mısır paşası arasındaki bir olay olmaktan

çıkarak büyük bir Avrupa problemi" haline geldiği değerlendirilmesi yapılmıştır (1990, s. 169-170).

Mısır meselesinde, Avrupa devletlerinden İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunduğu, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'yı desteklediği, Avusturya'nın çekimser kaldığı bir ortamda Rusya'nın II. Mahmut'un yardım talebini kabul ederek 15.000 kişiden oluşan bir ordusunu İstanbul'a gönderdiği ve bu olayın İngiltere ile Fransa'yı endişeye sevk ettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine iki devletin araya girerek, II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında 1833 yılında Kütahya Antlaşması'nı imzalandığı aktarılmıştır. "Boğazlar Meselesi" yan başlığında, Kütahya Antlaşması'nın iki taraf arasındaki anlaşmazlıklarını kesin olarak çözmekten uzak olduğu; Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile Fransa'ya Mehmet Ali Paşa'yı tuttukları için güvenmediği, Rusya'nın bu olayda baştan itibaren Osmanlı Devleti'ni desteklediği belirtilmiştir. Bu sebeple II. Mahmut'un, yardım elde edebilmek amacıyla Rusya ile 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı ifade edilmiştir. Bu antlaşmanın imzalanmasının İngiltere ile Fransa'nın "protestolarına" neden olduğu hatta antlaşmaya engel olmak amacıyla İstanbul ile Kahire üzerine baskı yaptıkları vurgulanmıştır (1990, s. 170).

"Mısır ve Boğazlar Meselesinin Çözümlenmesi" yan başlığında, ilk olarak II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'nın Kütahya Antlaşması'ndan memnun kalmadıkları; iki taraf arasında ilk anlaşmazlığın Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne göndereceği yıllık para nedeniyle çıktığı ve bu arada II. Mahmut'un Lübnan'da Mehmet Ali Paşa'ya karşı çıkan isyanı desteklediği ifade edilmiştir. Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'nın ise Mısır'ı bağımsız bir devlet haline getirmek istedikleri hatta hilafetin tekrar Mısır'a getirilmesini savundukları fakat bu sırada II. Mahmut'un ordusunu yeniden düzenlediği ve dış politikada İngiltere'nin desteğini aldığı ileri sürülmüştür. Mehmet Ali Paşa'nın ise yönettiği yerleri babadan oğula geçmek üzere valiliğini istediği, yıllık ödediği vergiyi vermekten vazgeçtiği, valiliğini ilân ettiği ve bunun üzerine II. Mahmut'un savaş ilân ettiği belirtilmiştir. 1839 yılında Prusyalı subay Moltke'nin yer aldığı Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu arasındaki Nizip'te yapılan savaşta Osmanlı ordusunun yenilgiye uğradığı, o esnada

II. Mahmut'un öldüğü yerine I. Abdülmecit'in tahta geçtiği aktarılmıştır. Ardından Avrupa devletlerinin olaya müdahale ettiği ve Londra Mukavelenamesi ile meselenin çözüme kavuştuğu ifade edilmiştir. Bu meselenin yedi yıl süren bir bunalımdan sonra çözüme kavuşturulmuş olsada, bu olayın Osmanlı Devleti'nin bir valisinin isyanını bastırmaktan aciz duruma düştüğünü gösterdiği değerlendirmesi yapılmıştır (1990, s. 171).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, "7-Mısır ve Boğazlar Sorunu" alt başlığında, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine Mısır'a gönderilen askerler arasında bulunduğu, kısa zamanda yükselerek 1804 yılında Mısır'a vali olarak atandığı belirtilmiştir. Daha sonra Mısır Kölemenleri'nin etkinliğini kırdığı, Fransa'nın yardımıyla yeni bir ordu ve donanma kurduğu; II. Mahmut'un, Mehmet Ali Paşa'yı Selanik ve Kavala sancaklarına atamasına karşın, onun bu atamaları kabul etmediği ve "âdeta bağımsız gibi" davranmaya başladığı ileri sürülmüştür. Bununla beraber II. Mahmut'a bağlı kalmaya devam eden Mehmet Ali Paşa'nın, ilk olarak Vehabîlere karşı, daha sonra Mora İsyanı'nda başarılar elde ettiği; bu hizmetlerine karşılık Suriye valiliğini istediği, kabul edilmemesi üzerine Rus savaşına katılmadığı ve böylece padişahla aralarının açıldığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa'yı Suriye'ye gönderdiği, İbrahim Paşa'nın Akka'yı aldığı, daha sonra Halep ve Konya'da Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratarak Kütahya'ya kadar geldiği ve bu durum karşısında II. Mahmut'un Rusya'dan yardım istediği dile getirilmiştir. II. Mahmut'un yardım isteğine, Rusya'nın 15000 kişiden oluşan bir donanmayı Hünkâr İskelesi limanına göndererek olumlu cevap verdiği ancak bu durumun, çıkarları bozulan Avusturya, İngiltere, Fransa'yı telaşlandırdığı ve iki taraf arasına girerek 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması'nın imzalanmasını sağladığı vurgulanmıştır. Diğer taraftan İngiltere ile Fransa'nın müdâhaleleri üzerine Rusya'nın da Osmanlı Devleti ile 8 Temmuz 1833 tarihinde Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı ve bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin "bir anlamda Rusya'nın himayesine" girdiği öne sürülmüştür (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 154-155).

II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'nın Kütahya Antlaşması'ndan memnun olmadıkları; padişahın, hazırlıkları tamamlayınca Mısır üzerine tekrar ordu gönderdiği, 1839 yılında Nizip'te yapılan savaşı Osmanlı ordusunun kaybettiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Avusturya, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birlikte hareket ederek, Osmanlı Devleti'ne nota verdikleri, Osmanlı Devleti'nin kendileri tarafından savunulacağını bildirdikleri aktarıldıktan sonra "böylece İmparatorluk bütün Avrupa devletlerinin müdahalesine" açık hale geldiği şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Mısır Meselesi ile Boğazlar Meselesi'nin, 1841 yılında Londra'da imzalanan Boğazlar Mukavelenâmesi ile çözüme kavuşturulduğu ifade edilmiştir (1991, s. 155).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi I'*de, "c. Mısırı İsyanı" alt başlığında, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa" yan başlığında, Kavalalı ailesinin Anadolu'dan gelerek Batı Trakya'daki Kavala'ya yerleştiği, Mehmet Ali Paşa'nın Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine oraya gönderilen Kavala birliklerinin kumandan yardımcısı olduğu belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın okuma yazması olmayan ama kurnaz biri olduğu, bu sâyede Mısır'daki etkinliğini günden güne artırarak Osmanlı Devleti'ne kendisini Mısır valisi olarak tanıttığı vurgulanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın, vali olduktan sonra idarede yeni düzenlemeler yaptığı; Fransa'dan uzmanlar getirtirek modern bir ordu oluşturduğu, vergileri düzenleyerek Mısır'ın gelirini otuz kat arttırdığı, okullar açtırdığı, imar işlerine önem verdiği ve böylece Mısır'a "yeni bir görünüş" kazandırdığı ifade edilmiştir (Deliorman, 1995, s. 193).

"Mısır İsyanının Sebepleri" yan başlığında, II. Mahmut'un, Yunan İsyanı sırasında Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği; Paşa'nın da, bu hizmetlere karşılık Mora ile Girit valiliklerinin kendisine verilmesini istediği fakat Mora'nın Yunanistan'a verilmesi üzerine Mehmet Ali Paşa'nın da Suriye valiliğini istediği aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın bu isteğinin Osmanlı hükümeti tarafından olumlu karşılanmadığı ayrıca Osmanlı devlet adamlarının onun Mısır'da elde ettiği başarıları "içlerine sindiremedikleri" ve Paşa'nın "başına buyruk" hareketlerinden II. Mahmut'un da hoşnut olmadığı ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın Suriye valiliğini elde edemeyince ve kendisinden Mısır valiliğinin de

alınacağına dair İstanbul'da bir hazırlık yapıldığını öğrenmesinden sonra oğlu İbrahim Paşa'yı bir ordu ile göndererek Suriye'yi ele geçirdiği dile getirilmiştir (1995, s. 193).

"Mısır İsyanının Milletlerarası Konu Hâline Gelmesi" yan başlığında, İbrahim Paşa'nın, üzerine gönderilen Osmanlı ordularını arka arkaya yenilgiye uğratarak Anadolu'nun içlerine doğru yürüdüğü, ardından sadrazamın komuta ettiği orduyu da yenerek Konya'yı işgal ettiği ve Kütahya'ya kadar ilerlediği ifade edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine II. Mahmut'un, "durumun kötüye" gittiğini görererek, Ruslardan yardım istediği; Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için bu yardım isteğini fırsat bildiği ve gemilerle birkaç bin Rus askerini İstanbul'a gönderdiği belirtilmiştir. Rusya'nın bu hamlesinin "Kavalalı'ya eğilim" gösteren Fransa ile İngiltere'yi telâşlandırdığı; bu devletlerin Boğazların Rus denetimine geçmesinde şüphelendikleri ve bu bağlamda Mehmet Ali Paşa'yı baskılamaya başladıkları dile getirilmiştir. Bu baskı üzerine Mehmet Ali Paşa'nın anlaşmaya razı olduğu, Osmanlı Devleti ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında 1833 yılında imzalanan Kütahya Antlaşması ile Paşa'ya Adana valiliği ile birlikte Arabistandaki ve Afrika bölgesindeki birçok yerin idaresinin verildiği aktarılmıştır. Kütahya Antlaşması'nın imzalanmış olmasına rağmen II. Mahmut'un, İngiltere ile Fransa'ya güvenmediği; bu sebeple, Mehmet Ali Paşa'ya karşı kendisini güvence altına almak amacıyla, Rusya ile 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı vurgulanmıştır. Bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin Rusya savaşa girdiği zaman Boğazları düşmanlarına kapayacağına dair maddesinin "milletlerarası nitelikte" bir Boğazlar Meselesi'nin ortaya çıkmasına neden olduğu vurgulanmıştır (1995, s. 193-195).

II. Mahmut'un, Mısır sorununu "kesin şekilde" çözmek istediği; bu bağlamda 1839 yılında İbrahim Paşa üzerine ordu gönderdiği fakat "iyi donatılmış, modern eğitimli ve daha kalabalık" olan Mısır ordusunun, bu orduyu bozguna uğrattığı, böylece Mısır sorunun yeniden "ön plâna" çıktığı ileri sürülmüştür. Bu savaş esnasında Osmanlı donanmasının komutanı Ahmed Fevzi Paşa'nın donanmayı Mehmet Ali Paşa'ya teslim ettiği de dile getirilmiştir. Bu savaş esnasında ölen II.

Mahmut'un yerine tahta geçen I. Abdülmecit döneminde 1840-1841 yıllarında Mısır ve Boğazlar Meselesinin çözüme kavuşturulduğu olaylar anlatılmıştır (1995, s. 195-196).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1*'de, "g) Mısır ve Boğazlar Sorunu" başlığında, "Mısır Sorunu" alt başlığında, "Kavalalı Mehmet Ali'nin Mısır Valisi Olması" yan başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine oraya giden gönüllüler arasında bulunduğu; çoğu gönüllünün memleketlerine geri dönmelerine rağmen Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da "kendisi için iyi bir gelecek gördüğü" için ayrılmadığı öne sürülmüştür. Daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da konumunu güçlendirerek Osmanlı Devleti'nin kendisini Mısır valisi atamak zorunda bıraktığı ileri sürülmüştür (Kara, 1999, s. 174).

"Mehmet Ali Paşa'nın Başarıları" yan başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliğinde ilk başarısını 1807 yılında İngiltere'ye karşı elde ettiği, ardından Hicaz'da çıkan Vehabî isyanını bastırdığı ve bu başarıların Mehmet Ali Paşa'ya "büyük ün" kazandırdığı vurgulanmıştır. Daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'nın yardımıyla Avrupa tarzında eğitimli bir ordu meydan getirdiği, tarımda ıslah çalışmaları yaptığı, yeni fabrikalar açtığı ve bunun sonucunda Mısır'ın yıllık gelirinin 13.000 keseden 400.000 keseye yükseldiği belirtilmiştir (1999, s. 174).

"Mehmet Ali Paşa'nın İsyanı" yan başlığında, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki başarılarının İstanbul'da "dikkat ve endişe" takip edildiği; bazı vezirlerin kendilerini onun kadar güçlü görmediklerinden dolayı, II. Mahmut'u Mehmet Ali Paşa'ya karşı kışkırttıkları öne sürülmüştür. Mora İsyanı esnasında II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'dan yardım istediği, bu hizmetine karşılık Mora valiliğinin oğlu İbrahim Paşa'ya verileceğinin vaat edildiği fakat Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması sonucunda Mora elden çıkınca, Mehmet Ali Paşa'nın Mora valiliğine karşılık Suriye valiliğini istediği belirtilmiştir. II. Mahmut'un ise Suriye yerine Girit valiliğini vermeye razı olduğu fakat Mehmet Ali Paşa'nın Suriye üzerinde ısrar ettiği; bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, Mora'dan askerini padişaha danışmadan çekmesinin, 1828 Rus savaşına, talep edildiği halde, asker göndermemesinin, onun

“gerçek amacının ne olduğunu” gösterdiği değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu olayların olduğu esnada devlet adamlarının da II. Mahmut’u, Mehmet Ali Paşa aleyhine kışkırttıkları ilave edilmiştir (1999, s. 174-175).

Yukarıda ifade edilen olaylar üzerine II. Mahmut’un Mehmet Ali Paşa’yı görevden almaya hazırlandığı sırada Mehmet Ali Paşa’nın harekete geçerek, oğlu İbrahim Paşa komutasında bir orduyu bir bahane ile Suriye’ye gönderdiği belirtilmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut’un, Paşa’yı asi ilân ederek Ağa Hüseyin Paşa komutasında bir orduyu bu isyanı bastırmakla görevlendirdiği; kolayca Suriye’yi ele geçiren İbrahim Paşa’nın, Ağa Hüseyin Paşa’yı da yenilgiye uğratarak 1832 yılında Adana’ya girdiği aktarılmıştır. İbrahim Paşa’nın ilerlemesine devam ederek sadrazam Reşit Paşa komutasında ikinci bir Osmanlı ordusunu da Konya’da yenilgiye uğrattığı, ardından Kütahya’ya vardığı ve artık İbrahim Paşa’yı durduracak bir gücün kalmadığı vurgulanmıştır (1999, s. 175).

“Kütahya Antlaşması” yan başlığında, II. Mahmut’un “bu tehlike” ye karşı yabancı devletlerin desteğini sağlamak için harekete geçtiği; ilk olarak Mehmet Ali Paşa yanlısı Fransa yerine İngiltere’den yardım istediği, İngiltere’nin ise Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak istemediğini bildirdiği ve II. Mahmut’un “Denize düşen yılana sarılır” diyerek Rusya’dan yardım istediği ifade edilmiştir. Bu yardım isteğine Rus çarı I. Nikola’nın Karadeniz donanmasını 15 bin kişiden oluşan güçle İstanbul’a göndererek olumlu cevap verdiği; bunun üzerine Osmanlı Devleti’nin Rusya’nın himâyesine girmesinden çekinen İngiltere ile Fransa’nın, Rus yardımını engellemek için harekete geçtikleri belirtilmiştir. Bu bağlamda, 1833 yılında Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında Kütahya Antlaşması’nın imzalandığı aktarıldıktan sonra, bu sorun ile Avrupa devletlerinin ilgilenmelerinin Mısır sorununu ortaya çıkardığı iddia edilmiştir (1999, s. 175).

“Hünkâr İskelesi Antlaşması” yan başlığında, ilk olarak Kütahya Antlaşması’nın II. Mahmut’a “zorla” kabul ettirildiği öne sürüldükten sonra padişahın bu çözüm şeklinden memnun olmadığı; Mehmet Ali Paşa’nın yeni bir saldırısı karşısında Fransa ile İngiltere’ye güvenmediğinden dolayı 1833 yılında

Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. "Boğazlar Sorunu" yan başlığında, bu antlaşma ile Osmanlı Devleti için "bir çeşit himaye dönemi"nin başlamış olduğu; Rusya'ya verilen Boğaz ayrıcalığının Boğazlarla ilgilenen diğer Avrupa devletlerinin de Mısır sorununa dâhil olmalarına neden olduğu ve böylece Boğazlar Sorunu'nun ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. (1999, s. 175-176).

"Mısır Savaşı'nın Yeniden Başlaması" yan başlığında, Kütahya Antlaşması'nın iki tarafı da memnun etmediği; II. Mahmut'un "bir valisine yenilmenin" ve birçok yerin elden çıkmasının üzüntüsü içerisinde olduğu, Mehmet Ali Paşa'nın ise bu antlaşma ile elde ettiği kazanımları az bulduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut'un 1839 yılında Mehmet Ali Paşa ile tekrar savaşa giriştiği, Nizip'te meydan gelen savaşta Osmanlı ordusunun yenildiği ve bu esnada donanma komutanı Ahmet Paşa'nın Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürerek Mehmet Ali Paşa'ya teslim ettiği aktarılmıştır (1999, s. 176). Daha sonra Mısır ve Boğazlar sorunu, I. Abdülmecit dönemi siyasi olaylarının anlatıldığı konu içerisinde, "1-Mısır ve Boğazlar Sorununun Çözümü" alt başlığında, "a) Londra Protokolü (1840)" ve "b) Londra Antlaşması (1841)" yan başlıklarında anlatılmıştır. (1999, s. 177-178).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, "c. Denize Düşen Yılana Sarılır." (Mısır Sorunu)" yan başlığında, ilk olarak Mehmet Ali Paşa'nın 1796 yılında Anadolu'dan göç ederek Kavala'ya yerleşen bir Türk ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldiği vurgulanmıştır. Daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine oraya gönderilen Osmanlı ordusunda asker olarak yer aldığı, ardından ordunun komutanı olduğu belirtilmiştir. Burada yazarlar, Mehmet Ali Paşa'nın yapılan savaşlarda Avrupa ordularının teknik üstünlüğünü, Osmanlı ordusunun ise yetersizliğini gördüğü; bu durumun onu Avrupa'nın tekniğine yöneltirken, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını azalttığı değerlendirmesinde bulunmuşlardır (Güneş ve Özbek, 2004, s. 87).

Mehmet Ali Paşa'nın, Mısır'da etkin olan Kölemenleri ortadan kaldırarak Mısır'daki hâkimiyetini sağlamlaştırdığı, onun bu hareketlerinin Osmanlı Devleti'ni endişelendirmesine rağmen Hicaz'da ortaya çıkan Vehabî Sorunu'nu çözmesi karşılığında onun Mısır valisi olarak atandığı aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın vali olduktan sonra Mısır'ın gelirini üç kat arttırdığı, tarımda gelişmeler kaydedildiği, modern bir donanma kurduğu sıralanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Mora İsyanı'nın bastırılmasında Osmanlı Devleti'ne yardım ettiği fakat Navarin'de donanmasının yok edilmesi üzerine ona, kendisine daha önce söz verilen Mora valiliği yerine Girit valiliğinin verildiği; Mehmet Ali Paşa'nın ise "Suriye'nin doğal servetlerinden yararlanmak ve Osmanlı etkinliğini Mısır'dan uzaklaştırmak" amacıyla Suriye valiliğini talep ettiği belirtilmiştir. Bu arada II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'nın Mora'dan askerini izin almadan çekmesine çok kızdığı, Osmanlı-Rus savaşında asker göndermemesini, yeni oluşturduğu ordu için asker göndermemesini bir isyan olarak değerlendirdiğinden dolayı Mehmet Ali Paşa'ya Suriye valiliğini vermediği öne sürülmüştür (2004, s. 88).

Mehmet Ali Paşa'nın, hem Suriye valiliğinin kendisine verilmemesi hem de kendisini yok etmek için Osmanlı Devleti'nin hazırlık yaptığını duyduğundan ötürü 1831 yılında isyan ettiği ve oğlu İbrahim Paşa'yı Suriye'yi ele geçirmesi için görevlendirdiği ifade edilmiştir. Burada Mehmet Ali Paşa'nın isyan için "en uygun zamanı" seçtiği; bu yargıyı güçlendirmek amacıyla Osmanlı ordusu ile donanmasının çok zayıfladığı, para olarak çok sıkıntı çektiği, aynı zamanda Avrupa'da da durumun çok karışık olduğu ve bu sebeple, Avrupa'nın Mısır sorunu ile ilgilenmesinin çok zor olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda İbrahim Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin üzerine gönderdiği orduları ard arda bozguna uğratarak Kütahya'ya kadar ilerlediği; bu durum üzerine II. Mahmut'un "durumun ağırlığını" anlayarak Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldığı ve bir Rus ordusunun Boğazlara yerleştiği belirtilmiştir. İngiltere ile Fransa'nın ise "Rus tehlikesini" sezerek olaya karıştıkları ve Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında Kütahya Antlaşması'nın imzalandığı dile getirilmiştir (2004, s. 88).

Kütahya Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen II. Mahmut'un "içine düştüğü durumu" içine sindiremediği, İngiltere'nin ise Fransa yanlısı Mehmet Ali Paşa'nın bu tutumundan rahatsızlık duyduğu, Mehmet Ali Paşa'nın idaresindeki bölgeleri babadan oğula geçmek üzere kendisine verilmesini istediği belirtilerek antlaşmanın geçici bir silah bırakışması olduğu anlatılmak istenmiştir. II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'nın bu isteğine karşılık Adana ile Suriye'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması şartını öne sürmesi üzerine Paşa'nın 1839 yılında Mısır'da bağımsızlığını ilân ettiği belirtilmiştir. İki ordu arasında Nizip'te yapılan savaşta Osmanlı ordusunun mağlup olduğu; bunun üzerine tekrar Rusların İstanbul'a gelmesinden çekinen Avrupa devletlerinin İngiltere'nin gayretleriyle Londra'da biraraya gelerek sorunu çözüme kavuşturdukları ifade edilmiştir (2004, s. 89).

"ç. Boğazlar Sorunu" yan başlığında, 1833 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti'nin Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladıkları; bu antlaşma ile Rusya'nın Karadeniz'deki durumunu "tam bir güvence" altına aldığı fakat bu duruma İngiltere ile Fransa'nın tepki gösterdikleri ve böylece, Boğazlar Sorunu'nun ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Bu sorunun 1840 yılında Londra Konferansı ile Mısır Sorunu'nun çözüme kavuşturulmasından sonra yine Londra'da 1841 yılında ikinci bir konferans toplandığı ve "herkesin çıkarına uygun olan" bir antlaşma ile Boğazlar Sorunu'nun da çözüldüğü aktarılmıştır (2004, s. 89).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "3. Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı" alt başlığında, ilk olarak XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesinin ve merkezî otoritesinin zayıflamasının bazı eyaletlerde bulunan valilerin ayaklanmalarına uygun bir ortam hazırladığı vurgulanmıştır. Ardından bu valiler içerisinde en önemlisinin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa olduğu değerlendirmesinde bulunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Yunan ayaklanmasını bastırması karşılığında Mehmet Ali Paşa'ya Mora ile Girit valiliklerinin verileceği vaadinin verildiği fakat Yunanistan'ın bağımsız olmasından sonra bu bölgenin yerine Mehmet Ali Paşa'nın Girit ve Suriye valiliğini istediği belirtilmiştir. II. Mahmut'un bu isteği reddetmesi üzerine Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir orduyu Suriye'ye

gönderdiği; bu ordunun Suriye'yi ele geçirdikten sonra Adana'ya girdiği ve ard arda Osmanlı ordularını yenilgiye uğratarak Kütahya'ya kadar ilerlediği aktarılmıştır. Burada öğrencilere "II. Mahmut'un yerinde siz olsaydınız Mehmet Ali Paşa'nın istekleri karşısında nasıl davranırdınız? Niçin?" sorusu yöneltilerek öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerinden birisi olan empati yeteneği kazanmaları sağlanmak istenmiş ve II. Mahmut'un düştüğü açmaz aktarılmıştır (Turan vd., 2014, s. 170).

Mehmet Ali Paşa'nın artık Anadolu hatta tüm Osmanlı Devleti'ni elde etme plânları yapmaya başladığı öne sürüldükten sonra II. Mahmut'un, Mehmet Ali Paşa ile "tek başına mücadele edemeyeceğini" anlayarak İngiltere ile Fransa'dan yardım istediği belirtilmiştir. Fakat bu devletlerin Mısır sorunun Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olduğunu ifade ederek Osmanlı Devleti'ne yardım etmedikleri hatta Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'yı destekler bir tavır sergilediği (bkz. Görsel 4. 42) ve bu durumun sonucunda II. Mahmut'un "Denize düşen yılana sarılır" diyerek Rusya'dan yardım istediği vurgulanmıştır. Burada öğrencilere "II. Mahmut Rusya'dan yardım isterken "Denize düşen yılana sarılır." sözüyle neler anlatmak istemiştir" sorusu yöneltilmiştir. Ayrıca TTK'nın internet sitesinden Mehmet Ali Paşa ile ilgili bilgiler, bilgi notu kutucuğunda verilmiştir (bkz. Görsel 4.41).

Görsel 4. 41. Kavalalı Mehmet Ali Paşa hakkında bilgi notu kutucuğu

Kaynak: Vicdan Turan vd., 2014, s. 171.

Rusya'nın II. Mahmut tarafından gelen bu yardım teklifini kabul ederek donanmasını İstanbul'a gönderdiği; Rusya'nın bu hamle ile Boğazlardan serbest bir şekilde geçebileceğini hesapladığı iddia edilmiştir. İngiltere ile Fransa'nın ise Rusya'nın İstanbul'a donanma göndermesinden endişelendikleri; bu durumun önemini kavradığı öne sürülen İngiltere'nin, Fransa ile Avusturya'yı da yanına alarak Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye karar verdikleri fakat bu hareketin amacının Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemek olduğu ileri sürülmüştür. Bunu sağlamanın yolunun da "Osmanlı padişahı ile isyancı valisi"nin uzlaştırılmasıyla mümkün olabileceği; bu amacın sağlanabilmesi için de Mehmet Ali Paşa'ya baskı yapılarak Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında 1833 yılında Kütahya Antlaşması'nın imzalanmasını sağladıkları ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu antlaşma ile bir valisine boyun eğmiş olduğu değerlendirmesi yapıldıktan sonra II. Mahmut'un varılan antlaşmaya rağmen Mehmet Ali Paşa'ya güvenemediği, tekrar saldırıya geçmesinden endişelendiği; İngiltere ile Fransa'ya da güvenemediğinden ötürü Rus desteğinin devamını sağlamak amacıyla 1833 yılında Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı belirtilmiştir. Burada öğrencilere "II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa, İngiltere ve Fransa'ya güvenememesinin nedenleri nelerdir" sorusu yöneltilmiştir (2014, s. 171).

Görsel 4. 42. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Fransız subaylarla birlikte gösteren resim

Kaynak: Vicdan Turan vd., 2014, s. 171.

Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya'nın Karadeniz'deki güvenliğinin sağlanmış olduğu, Rus-Osmanlı yakınlaşması ile Rusya'nın Boğazlardan serbest geçiş hakkını elde etmesinin, Boğazlar Sorunu'nun doğmasına neden olduğu ifade edildikten sonra bu antlaşmanın, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar konusunda son defa tek başına karar verdiği antlaşma olduğu vurgulanmıştır. Ardından Kütahya Antlaşması'nın iki tarafı da memnun etmediği; Mehmet Ali Paşa'nın 1838 yılında ödemesi gereken yıllık vergiyi göndermediği, tekrar bağımsızlığını ilân ettiği ve bunun üzerine II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'ya savaş açtığı belirtilmiştir. Osmanlı ordusu ile Mısır ordusunun Nizip'te yaptığı savaşı Mısır ordusunun kazandığı, savaş esnasında II. Mahmut'un öldüğü ve yerine I. Abdülmecit'in padişah olduğu aktarılmıştır. Savaşı, Mehmet Ali Paşa'nın kazanması üzerine Rusya'nın yeniden İstanbul'a gelmesini önlemek isteyen İngiltere, Fransa ile Avusturya'nın 1840 yılında Londra'da bir konferans toplayarak Londra Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir (2014, s. 171-172).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, "4. Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı" alt başlığında, ilk olarak Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanının II. Mahmut döneminin önemli siyasî olaylarından biri olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra Mehmet Ali Paşa'nın, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine oraya gönderilen gönüllü Osmanlı askerlerinin arasında bulunduğu, Fransa'nın Mısır'dan çekilmesine rağmen orayı terk etmediği ve bu ülkedeki askerlerin başına geçerek 1805 yılında II. Mahmut tarafından Mısır valiliğine atandığı aktarılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın vali olduktan sonra Mısır'daki iç karışıklıklara son verdiği, Arabistan'da Osmanlı kuvvetlerinin bir türlü bastıramadığı Vehabî isyanlarını bastırdığı ve bu başarılarına dayanarak Hicaz, Yemen ve Sudan'ı elde ederek egemenlik sahasını genişlettiği belirtilmiştir (Tüysüz, 2016, s. 166).

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki konumunu güçlendirmek amacıyla her alanda ıslahatlar gerçekleştirdiği; Fransa'nın yardımıyla Mısır'da askerî ve sivil amaçlı okullar açtığı, Avrupa'ya öğrenci gönderdiği, Avrupa'dan getirtilen subay ve uzmanların yardımıyla modern bir ordu ile donanma oluşturduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Mısır ekonomisinin kalkınması için imar, ziraat ile ticaret işlerine yöneldiği ve bu alanlarda yaptığı ıslahatlar sonucunda göreve başladığında on üç bin kese olan Mısır'ın yıllık gelirini dört yüz bin keseye yükselttiği vurgulanmıştır (2016, s. 166).

Mehmet Ali Paşa'nın, yukarıda aktarılan başarılarından sonra gücünü de arttırdıkça "başına buyruk" davranışlar sergilemeye başladığı; bu sebeple Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin kötüleştiği ileri sürülmüş, bir de Mora İsyanı'nın bastırılmasından sonra donanmasını padişahtan habersiz çekmesi ve Osmanlı-Rus Savaşı'na asker göndermemesinin ilişkileri daha da gergin hale getirdiği ifade edilmiştir. Ardından, Mehmet Ali Paşa'nın, Mora'nın kaybedilmesinden sonra kendisine vaat edilen Mora valiliği yerine Suriye valiliğini istediği ve bu isteğin, II. Mahmut tarafından red ettiği belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın, isteğinin kabul edilmemesi üzerine 1831 yılında, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir ordu ile Suriye, Filistin ile Lübnan'ı ele geçirdiği ve üzerine gönderilen Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratarak Çukurova'ya girdiği aktarılmıştır. Daha sonra Osmanlı ordusu ile Mısır ordusunun Konya yakınlarında yaptığı savaşı da bir defa daha Mısır ordusunun

kazanarak Kütahya'ya kadar ilerlediği ve bu durum üzerine II. Mahmut'un, ilk önce İngiltere ile Fransa'dan yardım istediği ifade edilmiştir. Ancak bu ülkelerden umduğu desteği bulamayan padişahın "Denize düşen yılana sarılır." diyerek Rusya'dan yardım istediği dile getirilmiştir. Burada, öğrencilere "Mehmet Ali Paşa Ayaklanması ile Sırp ve Yunan isyanları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir" sorusu yöneltilerek öğrencilerin olaylar arasında mukayese yapmaları istenmiştir (2016, s. 166-167).

Yukarıda bahsedilen yardım talebini Rusya'nın kabul ederek İstanbul Boğazı'na bir donanma gönderdiği aktarıldıktan sonra Rusya'nın Osmanlı Devleti ile Boğazlar üzerinde etkinlik kurmasından endişelenen İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın "Mısır bunalımına son vermek" amacıyla harekete geçtikleri ifade edilmiştir. Bu devletlerin araya girmesiyle 1833 yılında Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında Kütahya Antlaşması'nın imzalandığı ancak II. Mahmut'un bu antlaşmaya rağmen Mehmet Ali Paşa'ya güvenmemesinden ötürü, "sağladığı yardımı devam ettirmesi" için, 1833 yılında Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu antlaşma hakkında "Rusya'nın koruyuculuğu altına" girmesine neden olduğu yargısında bulunulduktan sonra bu antlaşma ile Rusya'ya Boğazlardan serbest geçiş hakkı verilmesinin Boğazları uluslararası bir mesele haline getirdiği vurgulanmıştır. Burada öğrencilere "Mısır sorununda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yardım etmesinin nedenleri neler olabilir?" sorusu yöneltilerek öğrencilerden devletler için kendi çıkarlarının herşeyden üstün olduğu sonucuna ulaşmaları istenmiştir (2016, s. 167).

Kütahya Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen Mehmet Ali Paşa'nın ödemesi gereken yıllık vergiyi yollamaması ve bağımsızlığını ilân etmesinin ardından iki taraf arasında yeniden savaşın başladığı; iki ordunun 1839 yılında Nizip'te yaptığı savaşı Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun kazandığı aktarılmıştır. Savaşın olduğu günlerde II. Mahmut'un öldüğü ve kaptan-ı deryanın donanmayı Mısır'a teslim ettiği ve bu olayların Osmanlı Devleti'ni "oldukça zor" bir durumda bıraktığı ileri sürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine bazı Avrupa devletlerinin, Rusya'nın tekrar Hünkâr İskelesi Antlaşması'na dayanarak, olaya müdâhale etmesini

engellemek amacıyla ve sorunu barış yoluyla çözüme kavuşturmak için Londra'da toplandıkları ve toplantının sonunda, 1840 yılında Londra Antlaşması'nın imzalandığı ve Mısır sorunun çözümlendiği ifade edilmiştir. Burada öğrencilere, "Mehmet Ali Paşa İsyanı sırasında yaşananlardan yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin o günlerde içinde bulunduğu durum hakkında neler söyleyebilirsiniz?" sorusu yöneltilniştir (2016, s. 167-168).

"5. Boğazlar Sorunu" alt başlığında, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile ortaya çıkan bu sorunun, 1841 yılında Londra'da toplanan konferans sonunda imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile çözüme kavuşturulduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu sözleşmenin, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar konusunda yalnız başına karar verme yetkisini elinden aldığı vurgulanmış ve bu sözleşme ile Boğazların ilk defa uluslararası bir statü kazanmış olduğu ifade edilmiştir (2016, s. 168).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, "3.3. Mehmet Ali Paşa'nın Güç Kazanması" alt başlığının başlangıcında, öğrencilerin konuyu tartışarak irdelemesini sağlamak için yer alan "TARTIŞALIM" bölümünde "Osmanlı Devleti'yle Avrupalı devletler arasındaki rekabette Mısır'ın önemi nedir?" sorusu yer almıştır. Daha sonra Fransa'nın İngiltere ile yaptığı sömürge elde etme yarışında 1798 yılında İskenderiye ile Kahire'yi işgal ederek Mısır'ı ele geçirdiği; bu işgal ile, "unutulmaya yüz tutmuş" olan, Doğu Akdeniz Havzası'nın yeniden dünya gündemine girdiği öne sürülmüştür. Burada kitapta, konuları desteklemek, açıklamak, bilgileri pekiştirmek ve dikkat çekmek için verilen bilgilerin olduğu "BİLİYOR MUSUNUZ?" bölümünde, bu işgale karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin desteğini aldığı belirtildikten sonra "böylece Osmanlı Devleti, ilk defa topraklarını işgal eden bir ülkeye karşı Avrupa devletlerle işbirliğine gitmiştir" tespiti yapılmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın da 1799 yılında bu işgale son vermek üzere Kavala'dan gönderilen seçme askerlerin başında Kahire'ye geldiği; Fransız işgalinin Mısır'da sona ermesinden sonra, kısa sürede buradaki başıbozuk askerlerin komutanı olduğu, hızlı bir şekilde Mısır'da kendi otoritesini kurarak 1805 yılında vali olarak atandığı ifade edilmiştir (Komisyon, 2022, s. 108).

Mehmet Ali Paşa'nın vali olduktan sonra Mısır'da o zaman "söz sahibi" olan Kölemen beylerini etkisiz hale getirdiği fakat Mehmet Ali Paşa'nın gücünün gitgide artmasının Osmanlı idaresini rahatsız ettiği ve bu sebeple onu Selanik ile Kavala valiliklerine atadıkları ancak onun bu atamayı kabul etmeyerek Mısır'da kaldığı vurgulanmıştır. Bu olaydan sonra Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki egemenliğinin daha da pekiştiği artık Mısır'ın etrafındaki bölgelerde de etkinliğini yaymaya başladığı; bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin uzun süre uğraşmasına rağmen bastıramadığı, Hicaz'da çıkan Vehabî İsyanı'na 1818 yılında son vererek hac yolunu açtığı ve İslam dünyasında saygınlık kazandığı belirtilmiştir. Bu başarısı karşılığında Osmanlı Devleti'nin de Mehmet Ali Paşa'ya Hicaz ile Habeş valiliklerini verdiği, 1822 yılında da Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'da egemenliğini kurduğu aktarılmıştır. Burada Mehmet Ali Paşa'nın gücüne güç kattığı bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ise dağınık ve güçsüz bir halde bulunduğu ve bu durumun Mehmet Ali Paşa'nın Orta Doğu'da daha da güç kazandığı (bkz. Görsel 4. 43) değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeye kanıt olarak II. Mahmut'un Mora isyanını bastıramaması üzerine Girit ile Mora valilikleri karşılığında, Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kalmasını göstermiş ve bu yardım isteğinin Mısır valisinin etkinliğinin daha da artmasına neden olduğu ileri sürülmüştür (2022, s. 108-109).

"3.4. Osmanlı-Rusya Rekabeti (1768-1914)" alt başlığında, "Boğazlar Sorunu" yan başlığında, XIX. yüzyılda Boğazlar üzerinde "üstünlük kurmaya ve söz sahibi olmaya" çalışan Rusya'nın, Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile ortaya çıkan Mısır sorununu kendi hedefleri doğrultusunda kullanmayı bildiği yargısında bulunulmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın, isyan sırasında Osmanlı Devleti'ne yardım etmek amacıyla, İstanbul Boğazı'ndan donanması ile geçmesi üzerine (bkz. Görsel 4. 44) İngiltere'nin Mısır sorunu ile ilgilenmeye başladığı ve bunun sonucunda II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında 1833 yılında Kütahya Antlaşması'nın imzalanarak "devleti tehdit eden tehlike"nin geçici olarak engellendiği ifade edilmiştir. Yine Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalandığı, bu antlaşma ile Rusya'nın Boğazlardan gelebilecek bir tehlikeye karşı kendisini korumaya aldığı, Boğazların kontrolünde söz sahibi olduğu vurgulandıktan sonra Avrupa devletlerinin

dile getirilen sebeplerden dolayı Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı "büyük bir tepki" ile karşıladıkları belirtilmiştir. Burada, konuların daha iyi anlaşılması ve öğrencilerin ön bilgilerinin harekete geçirilmesi için yer verilen "CEVAPLAYALIM" bölümünde "Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'na tepki göstermesinin sebepleri nelerdir?" sorusu ile antlaşmanın uluslararası ilişkilerde meydana getirdiği etki vurgulanmak istenmiştir (2022, s. 111).

Mısır Sorunu'nun 1839 yılında "tekrar silahlı bir hesaplaşmaya" dönüştüğü, Osmanlı ordusunun Nizip Savaşı'nda (bkz. Görsel 4.45) Mısır ordusu tarafından yenilgiye uğratıldığı ve Mehmet Ali Paşa'ya İstanbul yolunun tekrar açıldığı ifade edilmiştir. Bu durum üzerine Hünkâr İskelesi Antlaşması uyarınca Rusya'nın yeniden Boğazlara inerek, Osmanlı Devleti'ni korumaya girişmesini engellemek amacıyla İngiltere'nin 1840 yılında Londra'da bir konferans topladığı, bu konferans sonunda imzalanan Londra Antlaşması ile Mısır sorunun çözüme kavuşturulduğu aktarılmıştır. 1841 yılında imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile de Boğazların artık uluslararası bir statü kazandığı belirtilmiştir (2022, s. 112).

Mısır Meselesi, otuz bir yıllık II. Mahmut döneminin son sekiz yılındaki en önemli sorundur. Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında Kavalalı Mehmet Ali Paşa genel olarak, Osmanlı Devleti'nden bağımsız olmak amacını güden asi bir vali olarak yansıtılmıştır. Fakat Kavalalı Mehmet Ali Paşa, özellikle Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik, "Türklükle alakası olmayan, Arnavut kökenli", Hamit ve Muhsin Beyler, "firavun, müstebit" olarak yansıtılmıştır. Türk Tarih Tezi Dönemi'nde "Feodal bir bey" nitelemesi yapılmıştır. Hümanist Dönemde kökeninin Kavalalı bir Türk olduğu vurgulanmış, okuma-yazma bilmediği fakat zekâsı ve yetenekleri ile yükseldiği belirtilmiştir. Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde genel olarak Türk kökenli olduğu belirtilmiş, Yılmaz Öztuna, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanının Osmanlı Devleti tarihinin en büyük isyanı olduğu ileri sürülmüş, bu dönemin diğer ders kitaplarında da genel olarak, Mehmet Ali Paşa'nın "adeta bağımsız gibi hareket" ettiği öne sürülmüştür. Yapılandırmacı Eğitim Dönemi'nde ise büyük ölçüde Türk-İslâm Sentezi Dönemi'ndeki içerik devam ettirilmiştir. Hünkâr İskelesi Antlaşması, bütün tarih anlayışları dönemlerinde,

Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın himâyesine girmesi şeklinde aktarılmıştır. II. Mahmut'un bu antlaşmayı imzalarken söylediği rivayet edilen "Denize düşen yılana sarılır" sözünün ilk kez Hamit ve Muhsin Beyler'in ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir.

Görsel 4. 43. Mehmet Ali Paşa'nın resmi

Görsel 3.21
Mehmet Ali Paşa

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 109.

Görsel 4. 44.

Mehmet Ali Paşa İsyanı'nda Rusya'nın İstanbul Boğazı'ndan (Görsel 3.24) geçerek Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi ve Mehmet Ali Paşa'nın durdurulması nedeniyle İngiltere, Mısır Sorunu'yla ilgi-

Görsel 3.24
Mehmed Ali Paşa donanması İstanbul Boğazı'nda (Tablo)

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 111.

Görsel 4. 45. Nizip Savaşı'nı gösteren tablo

Görsel 3.25
Nizip Savaşı
(Tablo)

Avusturya, Fransa, Rusya ve
imzalanan 1840 Londra Ant

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 112.

4.9. Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı Dış Politika ve Özellikle Ekonomisi Açısından Önemi

Bu çalışmada, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi Hümanist Dönem ve Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin birinci evresi kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı dış politika ve özellikle ekonomisi açısından önemi hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir. Bu konu ile ilgili ilk değerlendirmeye, 1986 yılında Veli Şirin tarafından yazılan *Tarih Lise III'* de yer verilmiştir.

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut döneminde ekonomik alanda önemli bir ıslahat yapılamadığı yargısından sonra 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile İngilizlere çok geniş ayrıcalıklar verildiği ve bu ayrıcalıkların, devletin ekonomik yapısında "önemli yaralar" açtığı ileri sürülmüştür (Şirin, 1986, s. 231).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, Osmanlı Devleti'nin, XIX. yüzyılda Avrupa devletlerinden siyasî yardım alabilmek amacıyla 1838 yılından itibaren imzalamayı başladığı Ticaret Anlaşmalarının ülkenin "ekonomik kalkınma ümitlerini" yok ettiği öne sürülmüştür (Mumcu, 1990, s. 176). Burada kitapta, bu anlaşmaların, ilk önce İngiltere ile imzalandığı ve sonra birçok devlet ile aynı tür anlaşmaların imzalandığı bilgisi dipnotta verilmiştir. Bu antlaşmaların var olan kapitülasyonlara ilave olarak ayrıca başka ağır şartlar koyduğu; küçük çaplı Türk tüccarını iyice çökerttiği ve ülke ekonomisinin Avrupa sanayisinin "açık pazarı" haline geldiği ifade edilmiştir (1990, s. 176-177).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, "Kırım Savaşı'nın Sebepleri" yan başlığında, Kırım Savaşı'nın en önemli sebeplerinden birinin Rusya, Fransa, İngiltere'nin Osmanlı toprakları üstündeki çıkar çatışması olduğu belirtilmiştir. Bu savaşta Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması yönünde hareket eden İngiltere'nin bu tutumunda, Osmanlı Devleti ile 1838 yılında imzaladığı Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile elde ettiği pek çok ayrıcalığın önemli bir payı bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu ayrıcalıklar sonucunda Osmanlı Devleti'nin, gümrük vergisini düşürerek ülke ekonomisini İngiltere malları için "uygun bir Pazar ve hammadde ile yiyecek alanında ucuz bir kaynak haline" getirdiği vurgulanmıştır (Yıldız vd., 1990, s. 172).

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, "Kırım Savaşı" alt başlığında, İngiltere'nin bu savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasının sebeplerinden birinin 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile "önemli ticarî çıkarlar" elde etmesi olduğu belirtilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 156).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi II'*de, "Baltalimanı Antlaşması" yan başlığında, XIX. yüzyılda sanayi ham maddesi ihtiyacı giderek artan ve ürettiği mallar için yeni pazarlar arayan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden kendisine tanıdığı ticarî ayrıcalıkların artırılmasını istemeye başladığı aktarılmıştır. Bu istekler arasında Osmanlı topraklarındaki kendisi için her türlü yasak ve sınırlamanın kalkması, bazı vergilerin oranlarının azaltılması hatta toptan ticaret yanında,

parekende ticaretin de yapılabilmesi olduğu bilgisi verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin başlangıçta bu isteklere direndiği fakat Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı karşısında zor durumda kalması üzerine "diplomatik yardım karşılığında" İngiltere ile 1838 yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı imzalamayı kabul ettiği vurgulanmıştır. Bu antlaşmaların benzerlerinin diğer Avrupa devletleriyle de imzalandığı dile getirildikten sonra bu antlaşmaların Osmanlı topraklarında, "sanayiin büsbütün gerilemesine, esnafın ve yerli tüccarın rekabet imkânlarını kaybetmesine" neden olduğu ileri sürülmüştür (Deliorman, 1999, s. 121-122). "**(**2) Kapitülâsyonların Zararlı Hâle Gelmesi" yan başlığında, Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti'ni dış ticarette "bağımlı" durumuna soktuğu öne sürülmüştür (1999, s. 129)

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 2*'de, Baltalimanı Ticaret Antlaşması bir kapitülasyon olarak değerlendirilerek "d) Kapitülâsyonlar" yan başlığı içerisinde işlenmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda kapitülâsyonlarla ilgili yeni bir antlaşma imzaladığı, bu antlaşmanın 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması ismini taşıdığı ve II. Mahmut'un bu antlaşmayı imzalama amacının, Mehmet Ali Paşa'ya ve giderek güçlenen Rusya'ya karşı, İngiltere'nin desteğini sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bu antlaşma ile ihracattan alınan verginin yüzde 12'ye çıkarıldığı, ithalattan alınan vergilerin ise yüzde 5 olarak belirlendiği; yerli tüccarın iç gümrük vergisi ödemeye devam ederken yabancı tüccarların bu vergiyi ödemekten muaf tutulduğu aktarılmıştır. Bu bilgiler verildikten sonra bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir dış ticaret siyaseti izleyebilme olanağının ortadan kalktığı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın bir açık pazarı haline geldiği ve Avrupalıların baskıları neticesinde Osmanlı Devleti'nin ithalattan aldığı gümrük vergilerini devamlı olarak düşürmek mecburiyetinde kaldığı değerlendirmesinde bulunulmuştur (Kara, 1997, s. 97).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, "1. Sanayi İnkılâbının Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri" yan başlığında, Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile tarım ürünlerine uygulanan ihracat yasağının kaldırılmasının ihracatın Osmanlı ekonomisi aleyhine sürekli artışa neden olduğu öne sürülmüştür. Aynı başlıkta XIX.

yüzyılda kendileri açısından bütün olumsuzluklara, özellikle Baltalimanı Ticaret Antlaşmasına rağmen, zanaatların tamamen ortadan kalkmadığı ifade edilmiştir (Güneş ve Özbek, 2004, s. 233-234). "b. Ticarî Dengelerin Bozulması: Osmanlı Pazarlarında Avrupa Malları" yan başlığında, XIX. yüzyılda ticaretin dengelerinin Osmanlı Devleti aleyhine bozulmasında Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın "önemli bir yeri"nin olduğu vurgulandıktan sonra antlaşmanın, "Osmanlı ticareti ve dolayısıyla ekonomisi çıkarına ters düşen değişiklikler" getiren yönleri başlıca üç noktada[39] toplanmıştır. Bu noktalar açıklandıktan sonra bu ticaret antlaşmasının "daha çok" İngiltere'ye fayda sağladığı öne sürülmüş ve bu antlaşmanın uygulanmaya başlanmasından sonra Anadolu'daki dış ticaretin yaklaşık on beş kat arttığı vurgulanmıştır (2004, s. 237-238). "c. Kapitülâsyonlar" yan başlığında, Baltalimanı Ticaret Antlaşması, bir kapitülasyon olarak ele alınmış olup, bu antlaşmanın İngiliz tüccarlara sağladığı gümrük muafiyetinin Osmanlı topraklarına yabancı malların girişini kolaylaştırdığı, bu düzenlemelerin yabancı tüccarların yerli tüccar karşısında avantajlı hale getirdiği belirtilmiştir. Bu antlaşmanın "en önemli ve olumsuz" özelliğinin "Osmanlı Devleti'ni ticaret hakkından yoksun" bırakması olduğu öne sürülmüştür (2004, s. 238).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "3. Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı" alt başlığında, Osmanlı Devleti'nin Mısır sorununun çözülmesinde İngiltere'nin yardımını temin etmek amacıyla İngilizlerle 1838 yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı imzaladığı belirtilmiştir. Bu antlaşmayla Osmanlı pazarlarına yabancı malların girişinin arttığı, ticarî gelirlerinin büyük bölümünün İngilizlerin eline geçtiği ifade edilmiştir. Aynı sayfada bilgi notu kutucuğu içerisinde, TTK'nın internet sitesinden alınan Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın maddeleri bulunmaktadır

[39] Bunlardan ilki, tekel düzenine son verilmesidir. Bu uygulamayla bir malın herhangi bir bölgedeki dış ticareti, özellikle dış satımı, bir kişinin tekeline bırakılabiliyordu. İkincisi, dış satım özgürlüğünün getirilmesiydi. Bundan önce devlet gerekirse, kıtlık yıllarında ham madde ve gıda maddelerinin yurt dışına satımını yasaklayabiliyordu. Üçüncüsü, dış ticareti vergilendirmede devletinin inisiyatifinin kaldırılmasıydı. Oysa, bu antlaşmaya değin savaş yıllarında ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete vergiler konulabilmekteydi (2004, s. 237-238).

(Turan vd., 2014, s. 172). "5. Sanayi İnkılabı'nın Osmanlı Devleti'ne Etkisi" başlığında, yazarlar tarafından düzenlenmiş olan metnin drama olarak canlandırılmasını amaçlayan etkinlikte Bursa Kapalı Çarşısı'nda lonca kethüdası, kumaş tüccarı ve çırağın Avrupa'da yaşanan Sanayi İnkılabı'nın Osmanlı Devleti'ne etkileri hakkında gerçekleştirdiği sohbette, Kumaş tüccarı üzerinden Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri aktarılmıştır. Ayrıca Osmanlı ekonomisini etkileyen belli başlı olayların kronolojik olarak verildiği tabloda Baltalimanı Ticaret Antlaşması "1838 Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı topraklarının İngiltere'nin Açık Pazarı Durumuna Gelmesi" ibaresiyle verilmiştir (2014, s. 172-173).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, "4. Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı" alt başlığında, Osmanlı Devleti'nin Mısır sorununda İngilizlerin de desteğini almak amacıyla 1838 yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı imzaladığı; Osmanlı Devleti'nin bu antlaşma ile gerek gördüğünde yün, bakır, pamuk ve hububat gibi malların ihracını yasaklama hakkından vazgeçtiği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, yabancı tüccarların Osmanlı toprakları içerisinde yerli ürün alışverişi karşılığında onlardan harç talep etme, fiyat belirleme hak ve imkânından kısmen ya da tamamen mahrum kaldığı; ayrıca Avrupa'dan gelen mallara istediği oranda gümrük vergisi belirleme yetkisini de kaybettiği ifade edilmiştir. Bu bilgiler verildikten sonra bu antlaşma ile ilgili "böylece Osmanlı Devleti, ihracatının çok üstünde ithalat yapmak durumunda kalarak sanayileşmiş Batılı ülkelerin açık pazarı durumuna geldi." değerlendirmesi yapılmıştır. Aynı sayfa da Baltalimanı Ticaret Antlaşmasının maddeleri içeriği destekleyecek metinler kutucuğunda verilmiştir. Bu maddeler üzerinden öğrencilere, "Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın maddelerinden hareketle Osmanlı ekonomisi hakkında hangi yorumlarda bulunabilirsiniz?" sorusu yöneltilmiştir (Tüysüz, 2016, s. 167).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, "Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne Etkisi (1838) alt başlığında, XIX. yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi'ni tamamlayan İngiltere'nin, pazar arayışı çabası içerisine girdiği; o dönemde hâlâ geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin "ilgi

odağı" haline geldiği ve İngiltere'nin bu pazarı ele geçirmek amacıyla Osmanlı Devleti ile serbest ticaret antlaşması imzalamak istediği ileri sürülmüştür. İngiltere'ye aradığı fırsatın Mısır sorunu ile çıktığı, İngiltere'nin bu sorunu çözmesi sürecinde Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi karşılığında 16 Ağustus 1838 tarihinde Osmanlı Devleti ile Baltalimanı Konağında (bkz. Görsel 4.46) bir ticaret antlaşması imzalandığı aktarılmıştır. Burada antlaşmanın önemli maddeleri verilmiştir (Komisyon, 2022, s. 199).

Görsel 4. 46. Balta Limanı Konağı'nın fotoğrafı

Görsel 5.12
Balta Limanı Konağı (İstanbul)

Kaynak: Komisyon, 2022, s. 198.

Antlaşmanın maddeleri verildikten sonra bu antlaşmanın, Osmanlı Devleti'nin sanayileşmiş Batı ülkeleriyle yaptığı ticarette "önemli bir aşama" olduğu, bu antlaşmanın her devlete açık tutularak bütün Avrupa ülkelerinin bu antlaşmadan yararlanmasının sağlandığı belirtilmiştir. Bu antlaşma ile iç ve dış ticarette sınırlamaların kaldırılmasının yabancı malların ülkeye girişini kolaylaştırdığı ifade edildikten sonra "Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bağımsız ticaret izleyebilme seçeneğinin ortadan" kalktığı değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca bu antlaşma sonucunda Osmanlı esnafının yabancı tüccarlarla rekabet şansını kaybettiği ve faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldıkları dile getirilmiştir. Bu antlaşmanın

olumsuz yönlerinden birinin de gümrük vergilerinin düşük belirlenmesi ve ek vergi konulamaması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin gümrük vergisi gelirlerinin düşmesi olduğu ve bunun sonucunda devletin, 1853-1856 yılları arasında meydana gelen Kırım Savaşı sırasında ilk dış borçlanmaya gittiği vurgulanmıştır. Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın diğer ülkelerle imzalanan ticaret antlaşmalarının ve reformların "ülke ekonomisinde büyük tahribata" neden olduğu ileri sürüldükten sonra bir rapor üzerinden bu tahribatın boyutu ve günümüze olan etkileri izah edilmiştir (Komisyon, 2022, s. 199).

"5.3. Ekonomiyi Düzeltme Çabaları" başlığında, Baltalimanı Antlaşması'nın Sanayi Devrimi'ne "yeterince ayak uyduramayan ve uluslararası pazarlarda direnmeye çalışan" Osmanlı Devleti'nin yerli sanayisine "büyük zarar" verdiği belirtilmiştir. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra ülkede yabancı sermayenin git gide güçlendiği, dış ticaret dengelerinin iyice bozulduğu ve devletin dış borçlanmaya mecbur kaldığı bir kez daha vurgulanmıştır (2022, s. 202).

Baltalimanı Ticaret Antlaşması'na verilen önemi göstermesi bakımından, kitabın 5. ünitesi olan "Sermaye ve Emek"in ünite sonunda yer alan "Ölçme ve Değerlendirme" kısmındaki etkinliklere bakılabilir. Buna göre "A. Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız" etkinliğinde yer alan beş ifadeden biri Baltalimanı Ticaret Antlaşması "B. Aşağıdaki soruları cevaplayınız." etkinliğinde yer alan altı sorudan biri antlaşma ile ilgili "C. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız" etkinliğinde yer alan yedi sorudan ikisi antlaşma ile ilgilidir. Verilen bir metin üzerinden sorulan soruları içeren "Ç." etkinliğinde, verilen üç metinden biri "B. Ali Eşiyok, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Antlaşması"* makalesinin 67-68. sayfalarından yapılan bir alıntı hakkında beş soru sorulmuştur (2022, s. 207-209).

4.10. II. Mahmut'un Ölümü

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, Osmanlı ordusunun Mısır ordusunun başındaki İbrahim Paşa'ya Nizip'te

mağlup olduğu bu "felaket" haberinin İstanbul'a ulaştığı zaman II. Mahmut'un ölmüş olduğu belirtilmiştir (Refik, 1924, s. 103).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, "Nizip Muharebesi" yan başlığında, Osmanlı Devleti'nin Nizip'te aldığı mağlubiyet haberinin İstanbul'a geldiği zaman II. Mahmut'un ölmüş olduğu ve yerine "henüz on yedi yaşında" olan Abdülmecit'in tahta geçtiği aktarılmıştır (Reşad, 1926, s. 152).

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, Osmanlı ordusunun Nizip'te "perişan" olduğuna dair "elim" haberin İstanbul'a ulaşmadan II. Mahmut'un öldüğü ve yerine "henüz on sekiz yaşında" olan Abdülmecit'in tahta oturduğu ifade edilmiştir (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 466).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, II. Mahmut'un Nizip Savaşı esnasında öldüğü ve yerine oğlu Abdülmecit'in tahta oturduğu ifade edilmiştir (Komisyon, 1931, s. 110).

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, Osmanlı ordusunun Nizip yerinde "kesin" bir mağlubiyete uğradığı, donanmasınının Ahmet Paşa tarafından Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildiği dile getirilmiştir. Bu olayların meydana geldiği esnada II. Mahmut'un öldüğü ve yerine Abdülmecit'in geçtiği ifade edilmiştir (Mansel vd., 1942, s. 148).

Koray'ın *Tarih III*'nde, Nizip'te Mısır ordusu ile yapılan savaşı Osmanlı ordusunun kaybettiği haberinin İstanbul'a ulaşmasından önce II. Mahmut'un öldüğü ve yerine Abdülmecit'in geçtiği belirtilmiştir (Koray, 1951, s. 150).

Atsız ve Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, Osmanlı ordusunun Nizip'te Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna karşı yenilgiye uğradığı, donanmasının Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildiği aktarıldıktan sonra parantez içinde "Bu sırada II. Mahmud, mağlubiyet haberini işitmeden ölmüş yerine Abdülmecid geçmişti" cümlesi verilmiştir (Atsız ve Oran, 1956, s. 179).

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, Osmanlı ordusunun Mehmet Ali Paşa ordusu karşısında Nizip'te mağlup olduğu fakat "Mağlubiyet haberi İstanbula gelmeden biraz önce Sultan Mahmut"un öldüğü ve yerine oğlu Abdülmecit'in tahta oturduğu aktarılmıştır (Oktay, 1964, s. 229).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, Nizip'te Hafız Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun "ağır bir yenilgiye" uğradığı, savaş alanında binlerce ölü onbinlerce esir bırakıldığı vurgulanmıştır. II. Mahmut'un "bu yenilgi haberini işitmeden" birkaç gün önce öldüğü ve yerine henüz on sekiz yaşında olan Abdülmecit'in tahta oturduğu ifade edilmiştir (Akşit, 1981, s. 211).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde, Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, "Vak'a-i Hayriyye" yan başlığında, Osmanlı ordusunun Nizip'te iki saat içinde bozulduğu, "bu büyük felaket"in o esnada "ölüm döşeğinde" bulunan ve yedi gün sonra ölecek olan "büyük hükümdardan" saklandığı vurgulanmıştır (Öztuna, 1976, s. 164). "II. Mahmud'un Şahsiyeti" yan başlığında, II. Mahmut'un 54 yaşında "daha çok Rus belasının verdiği sıkıntı ile kahr olarak" öldüğü iddia edilmiştir (1976, s. 166).

Veli Şirin'in *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut'un ölümü ile ilgili incelenen diğer tarih ders kitaplarında, bu kitaba kadar aktarılan birbirine benzeyen bilgilere, bu kitapta yer verilmemiştir.

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetlerinin Osmanlı ordusunu Nizip'te "büyük bir yenilgiye" uğrattığı ve bu sırada II. Mahmut'un da öldüğü belirtilmiştir (Mumcu, 1990, s. 156). Kitapta, II. Mahmut'un ıslahatlarının işlendiği bölümün son paragrafında, onun bütün bu reform çalışmalarını yaparken Sırp, Yunan isyanları, iki Rus savaşı, Mısır valisinin bağımsızlık istekleri yüzünden çıkan çatışmaların padişahı "çok yıprattığı" öne sürülmüştür. Sonunda "bu büyük hükümdar"ın bu yıpranmanın verdiği yorgunluk nedeniyle genç sayılabilecek bir yaşta 55 yaşında öldüğü ifade edilmiştir (1990, s. 148).

Yıldız-Alptekin-Şahin ve Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, Osmanlı ordusunun Nizip'te Mısır ordusuna karşı yenildiği yenilgi haberinin İstanbul'a ulaşmadan önce II. Mahmut'un öldüğü ve yerine I. Abdülmecit'in padişah olduğu aktarılmıştır (Yıldız vd., 1990, s. 171).

İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, II. Mahmut'un ölümü ile ilgili herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi I'*de, II. Mahmut'un Nizip yenilgisinin hemen ardından vefat ettiği ve yerine oğlu Abdülmecit'in tahta oturduğu belirtilmiştir (Deliorman, 1995, s. 195).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1*'de, Nizip yenilgisi haberinin İstanbul'a ulaşmasından önce II. Mahmut'un öldüğü ve yerine 18 yaşındaki oğlu Abdülmecit'in geçtiği dile getirilmiştir (Kara, 1999, s. 176).

Güneş ve Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, Nizip Ovası'nda Osmanlı ordusunun Mısır ordusu karşısında mağlup olduğu, bu arada II. Mahmut'un öldüğü ve yerine oğlu Abdülmecit'in tahta çıktığı aktarılmıştır (Güneş ve Özbek, 2004, s. 89).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, Nizip'te Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu arasında yapılan savaşı Mehmet Ali Paşa'nın kazandığı, bu sırada II. Mahmut'un öldüğü ve yerine Abdülmecit'in geçtiği dile getirilmiştir (Turan vd., 2014, s. 172).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, 1839 yılında Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu arasında yapılan savaşı Mehmet Ali Paşa'nın kazandığı, o esnada II. Mahmut'un ölmesinin ve donanmanın da Mısır'a teslim edilmesinin Osmanlı Devleti'ni çok zor duruma düşürdüğü ileri sürülmüştür (Tüysüz, 2016, s. 167).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, II. Mahmut döneminin sonlarına doğru Mısır sorununun yeniden ortaya çıktığı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmasının ardından, II. Mahmut'un vefat ettiği ve yerine oğlu Abdülmecit'in tahta oturduğu belirtilmiştir (Komisyon, 2022, s. 159).

II. Mahmut'un ölümü bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarının hemen hemen tamamında benzer bir şekilde aktarılmıştır. Sadece Yılmaz Öztuna, diğer ders kitaplarından farklı olarak, II. Mahmut'un ölümüne Rusların neden olduğunu iddia etmiştir.

4.11. II. Mahmut'un Kişisel Özellikleri

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Türk Tarih Tezi Dönemi tarih ders kitaplarında, II. Mahmut'un kişisel özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir. Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, Enver Koray'ın *Tarih III*'nde ve Bedriye Atsız ve Hilmi Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde II. Mahmut'un kişisel özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

İncelenen tarih ders kitapları içerisinde ilk defa Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, II. Mahmut'un kişisel özellikleri ile ilgili bilgiler ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Buna göre II. Mahmut'un Osmanlı padişahları içinde, "eşine az tesadüf" olunan, "enerjik ve ıslahatçı" bir padişah olduğu; otuz seneden fazla süren padişahlığı zamanında, "bütün enerjisiyle", devleti maddî ve manevî olarak yenilemeye çalıştığı öne sürülmüştür (Oktay, 1964, s. 250-251).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, II. Mahmut'un, ıslahat hareketlerinin "zorla gerçekleştirebilecek karaktere" sahip olan "enerjik" bir padişah olduğu fakat daha önce girişilen ıslahat hareketlerinin başarısız olmasının, genç padişahın "ihtiyatlı ve sabırlı" olmasını gerektirdiği ifade edilmiştir. (Akşit, 1981, s. 230). Yine II. Mahmut'un, kıyafet ıslahatının halk tarafından tepki ile karşılanmasına ve ona "Gâvur padişah" denmesine rağmen onun, bu eleştirelere karşı yılgınlık göstermeyerek mücadeleye devam ettiği; yenilik karşıtlarını ezdiği ve onun bu "korkmadan ve çekinmeden" verdiği mücadelenin, gelecek için çok yararlı olduğu ileri sürülmüştür (1981, s. 234). Ayrıca, II. Mahmut'un edebiyat ve müziğe merakı olduğu da belirtilmiştir (1981, s. 230).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*, II. Mahmut'un kişiliği hakkında en çok bilgi veren ve bu konuyu ayrı bir başlık altında ele alan inceleme kapsamındaki birkaç tarih ders kitabından biridir. Buna göre, "II. Mahmud'un Şahsiyeti" yan başlığında, bahse konu olan padişahın "Kanûnî'den sonra gelen padişahların en büyüğü" olduğu, modern Türkiye'yi kurduğu, 31 yıl sürdükten sonra 54 yaşında "Rus belâsının verdiği sıkıntı ile kahr" olarak öldüğü ve kendisinden sonra gelen bütün Osmanoğullarının, II. Mahmut'un "sulbünden" geldiği belirtilmiştir. II. Mahmut'un 1826-39 yılları arasında, "çöküntünün eşiğindeki" bir ülkeyi çağdaş kurumlarla donattığı, Batı medeniyeti ile sıkı temas kurarak bu medeniyetten birçok şeyi aldığı ve o zamana kadar "kimsenin cesaret edemediği bir gerçeği", "Batı'nın, Türkiye'den üstün olduğunu" ilân ettiği öne sürülmüştür. Burada yazar, Türk-İslâm Sentezi ideolojisinin en önemli isimlerinden biri olmasına karşın, Osmanlı Devleti'nin çok görkemli bir geçmişin mirasçısı olduğu fakat bu mirasın devletin kalkınmasında bir yük, hatta bir engel teşkil ettiğini iddia etmiştir (Öztuna, 1976, s. 166).

"II. Mahmud Devri Yenileşme Hareketleri" yan başlığında, II. Mahmut'un "taassubu" yenebilmek maksadıyla resmini devlet dairelerine astırdığı, ıslahat karşıtlarına karşı çok sert hareket ederek onları şiddetle cezalandırdığı ifade edildikten sonra yaptığı ıslahatlar aktarılmıştır. Bu başlığın son paragrafında, II. Mahmut; dahî, azimli, enerji dolu ve tecrübeli gibi sıfatlarla yüceltilerek oğlu I. Abdülmecit ile şu şekilde mukayese edilmiştir:

"Ancak bu gayretler, semeresini verdi. Türkiye İmparatorluğu, Türk halkının henüz birçok millet gibi siyasi rüşdünü tamamlayamadığı, Avrupa emperyalizminin azgın XIX. asrında dağılıp gitmekten kurtuldu. Beklenen sonuçlar tamamiyle elde edilemediyse, bunun sebebi, Avrupa devletlerinin emperyalist siyasetlerinin Türkiye'yi bir an bile rahat nefes aldırmamasıdır. Bununla beraber bazı tarihçiler, bir 10 yıl daha yaşasaydı, II. Mahmud'un, saltanatının son 10 yılında gerçekleştirdiği inkılapların daha köklülerini yapacağını, Türkiye'nin simasının tamamen değişeceğini ileri sürmüşlerdir. Kendisinden sonra Osmanoğulları'nın tahtı, aynı fikirlerle hareket eden genç oğluna, Sultan Abdülmecid'e kaldı. Ancak çocuk yaşındaki bu genç hükümdarda, Sultan Mahmud'un dehası, azmi, enerjisi ve tecrübesi yoktu. Sadece iyi niyet sahibiydi. İnkılapçı sadrazamların otoriteleri, padişahın ki

kadar olamıyor ve esasen inkılapçıların yerini sık sık muhafazakâr, hatta gericiler de iktidara yükseliyordu. Muhafazakârlık ve ilericilik, yüzlerce yıllık İngiltere demokrasisinde olduğu gibi denge durumunda, alışılmış ve makul hadlere itilmiş bir halde olmadığı için, Türk imparatorluğunda siyasi buhran, imparatorluğun düşmesine kadar sürüp gitti." (1976, s. 175-176).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut'a, Avrupa tarzı ıslahatlarını uygulama aşamasında tepki gösterenler olduğu fakat padişahın bunlara karşı şiddetle karşı koyduğu ve ıslahatlarını gerçekleştirmeye devam ettiği ifade edilmiştir (Şirin, 1986, s. 232). II. Abdülhamit konusu işlendiği sırada, onun 14 Şubat 1878 tarihinde bir yıl önce açılan meclisi kapama kararını alma aşamasında devlet yönetiminde babası Abdülmecit gibi yumuşak karakterli değil, dedesi II. Mahmut gibi otoriter bir karakterde yapılması gerektiğine inandığı ileri sürülerek meclisi süresiz olarak kapattığı ifade edilmiştir. Böylece yazarın, II. Mahmut'un otoriter bir kişiliğe sahip bir padişah olduğu düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır (1986, s. 241).

Ahmet Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de ve Hakkı Dursun Yıldız-Coşkun Alptekin-İlhan Şahin ve İdris Bostan'ın *Tarih Lise 3*'de, II. Mahmut'un kişisel özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Miroğlu ve Halaçoğlu'nun *Lise Tarih III*'te, II. Mahmut'un ıslahat yanlısı, kararlı ve enerjik bir hükümdar olduğu ifade edilmiştir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 183).

Deliorman'ın *Osmanlı Tarihi I* tarih ders kitabı II. Mahmut'un kişiliğini hakkında ayrı bir başlık altında ele alan, Öztuna'nın *Tarih Lise III* tarih ders kitabından sonra, ikinci kitaptır. Buna göre kitapta, "II. Mahmud'un Kişiliği" yan başlığında, II. Mahmut'un Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde padişah olmasına rağmen Osmanlı tarihinin "büyük" padişahlarından biri sayılması gerektiği belirtildikten sonra bahse konu padişahın kültürlü, azimli, ihtiyatlı ve yenilikçi bir hükümdar olduğu öne sürülmüştür. Bunun dışında "vakur ve kararlı" bir kişiliğe sahip olan padişahın, saltanatı boyunca "zaman zaman çok cesaretli" kararlar verdiği; hayatı sıkıntılar içerisinde geçtiği halde "daima enerjik" kaldığı ve hiçbir zaman

ümitsizliğe düşmediği ileri sürülmüştür. Ayrıca II. Mahmut'un, amcası III. Selim'in çabasıyla iyi bir eğitim gördüğü, devlet yaşamında "gerekli yenilikleri" yapacak çapta olduğu; kültürünün geniş olduğu, ney ve tambur çalabildiği, bestelerinin bulunduğu, "kuvvetli" bir şair olarak, Adlî mahlasıyla şiirler kaleme aldığı ve çok güzel hatlar yazdığı belirtilmiştir (Deliorman, 1995, s. 194). "Eğlence ve Spor" yan başlığında, II. Mahmut'un, 1228 gezden (835m.) hedefi vurabilecek seviyede bir bir okçu olduğu bilgisi verilmiştir (1999, s. 221).

Kara'nın *Osmanlı Tarihi 1-2'*de ve Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, II. Mahmut'un kişisel özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, TTK'nın internet adresinden alıntılanan, II. Mahmut ile ilgili bilgilerin yer aldığı bilgi kutusunda, ilk olarak II. Mahmut'un babasının I. Abdülhamit, annesinin Nakşidil Valide Sultan olduğu bilgileri aktarılmıştır. Ardından doğum yılının 1785, ölüm yılının 1839 olduğu ve saltanatının 1808-1839 yılları arasında meydana geldiği; amcası III. Selim sâyesinde iyi bir eğitim alan II. Mahmut'un "cesur, temkinli, sabırlı ve azimli" bir kişiliğe sahip olduğu ve müzik, yazı ile topçuluk alanlarında iyi bir eğitime sahip olduğu vurgulanmıştır. Sanat alanında, müziğe karşı "özel bir ilgi" duyduğu; bu bağlamda, tambur ve ney çalan "büyük bir bestekâr" olduğu ve günümüze kadar yirmi altı bestesinin ulaştığı ifade edilmiştir. Ayrıca şiire olan merakıyla da bilinen II. Mahmut'un, Adlî mahlasıyla şiirleri bulunduğu belirtilmiştir. Bunların dışında "usta bir sedefkâr" ve hattat olduğu; sportif alanda ise ava meraklı olduğu; okçuluk, tüfek atma, güreş, binicilik gibi spor dallarıyla yakından ilgilendiği dile getirilmiştir. II. Mahmut'un halk arasına karışmayı seven ve onların dertlerini dinlemeyi "gerekli" gören bir karaktere sahip olduğu ileri sürülmüştür (Turan vd., 2014, s. 160).

Sami Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da ve Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, II. Mahmut'un kişisel özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Bu çalışmada kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, 1964 yılında yazılan Emin Oktay'ın ders kitabına kadar, II. Mahmut'un kişisel özellikleri hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bilgi verilmediği tespit edilmiştir. Bu durumun nedeninin Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi ve Hümanist Dönem'in ilk zamanlarında Osmanlı padişahlarına karşı olan olumsuz tavır olduğu söylenebilir. Burada üzerinde durulması gereken durumlardan biri de, bu dönemlerde bazı gerileme ve dağılma dönemi padişahlarına karşı olan olumsuz tavrın II. Mahmut'a karşı olmadığıdır. Oktay'ın ders kitabında, II. Mahmut hakkında olumlu cümleler kurulmasından sonra bu olumlu tavır, günümüze kadar okutulan tarih ders kitaplarında devam etmiştir. Öztuna'nın ders kitabında, II. Mahmut hakkında incelenen tarih ders kitapları içerisinde, II. Mahmut hakkında, "kanuniden sonra en büyük padişah, dâhî, modern Türkiye'nin kurucusu" gibi yüceltici ibarelere yer vermiştir.

4.12. II. Mahmut'un Yönetim Anlayışı

Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde Ahmed Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut'un yönetim anlayışı hakkında, isim vermeden, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra önemli ıslahatlar yapıldığı ve "devletin idare usûlü"nün değiştirildiği; valilerin hepsinin merkeze bağlandığı belirtelerek, bu dönemde merkezî yönetimin güçlendirilmeye çalışıldığı vurgulanmak istenmiştir (Refik, 1924, s. 141-142).

Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, II. Mahmut'un yönetim anlayışı hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Hamit ve Muhsin Beylerin *Türkiye Tarihi*'nde, II. Mahmut'un, tahta geçtiği yıl tebaası ile imzalamak zorunda kaldığı Sened-i İttifak'ı "istiklâl ve şerefine" aykırı gördüğü ve gelecekte fırsat buldukça "bu gibi mütegallibe"yi ezmeyi aklına koyduğu ileri sürülmüştür (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 429-430). Bu ifadeden yazarın, II. Mahmut'un, daha hükümdarlığının başlangıcında, âyanları ortadan kaldırmayı ve merkeziyetçi bir devlet anlayışına sahip olduğu izlenimini verme amacının olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir yerde II. Mahmut'un, devletin eskiden dayanak noktası

olan devlet teşkilâtının bozulmasının ve ortaçağdan kalan usûllerle yönetilen bu teşkilâtla, devletin devamının sağlanmasının mümkün olmadığını bildiği ve bu sebeple "garb medeniyetini kabul suretile bir teceddüte temayül" ettiği öne sürülmüştür (1930, s. 448-449). Bu değerlendirme ile II. Mahmut'un devleti yönetirken Batılı devlet yapılanmalarını örnek alarak bir ıslahat programı izlediği vurgulanmıştır. "Hükümdar" yan başlığında, II. Mahmut'un "münevver bir mutlakiyet" uygulamak istediği ileri sürülmüştür (1930, s. 481).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde *Tarih III*'de, Osmanlı Devleti'nin, artık eski askerî teşkilât ve eski yönetim usûlleriyle yaşayamacağını, devleti idare edenlerin hemen hemen tamamına yakınının kabul ettiği; bu sebeple Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve feodal beylerin ortadan kaldırılaraki merkezî hükümetin güçlendirilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Bu durumun sağlanabilmesi için ise padişaha tamamen bağlı bir askerî kuvvetin oluşturulması gerektiği ve ulemanın etkinliğinin kırılmasının gerektği ve II. Mahmut'un "bazı müşavirlerinin ve ağlebi ihtimal bazı Avrupalıların tavsiyesiyle" Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı ileri sürülmüştür (Komisyon, 1931, s. 103). Ardından dönemin önemli âyanların ortadan kaldırılmaları aktarıldıktan sonra "Hasılı vilâyetlerin merkeze olan merbutiyetleri"nin oldukça sağlam hale getirildiği öne sürülmüştür (1931, s. 105).

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde, düzenli bir mutlakiyet idaresinin kurulamadığı; keyfî, karışık ve anarşinin olduğu bir yönetimin varlığını sürdürdüğü değerlendirilmesi yapıldıktan sonra II. Mahmut'u bu dönem içerisinde farklı bir yere oturtulmuştur. Buna göre onun düzenli bir ordu oluşturduğu, âyanları merkeze bağladığı, ulemanın etkinliğini azalttığı ve devleti merkezyetçi, bürokratik ve mutlak yönetimin hâkim olduğu bir yapıya dönüştürmek istediği ifade edilmiştir (1931, s. 107).

Hümanist Dönemde Mansel-Baysun ve Karal'ın yazdığı *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, Enver Koray'ın *Tarih III*'nde ve Bedriye Atsız ve Hilmi Oran'ın *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*'nde, II. Mahmut'un yönetim anlayışı hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Oktay'ın *Tarih Lise III*'nde, II. Mahmut'un saltanatının ilk yılında âyanlarla imzaladığı Sened-i İttifak'ı, istemeyerek onadığı ifade edilerek padişahın daha hükümdarlığının başlangıcında merkezî yönetime taraftar olduğu anlatılmaya çalışılmıştır (Oktay, 1964, s. 220). Ayrıca, II. Mahmut'un Osmanlı tebaası olan herkese "tam bir din ve mezhep hürriyeti" tanıdığı; "Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri de havrada tanıma isterim" ilkesi ile devlet tarafından din ve mezhep farkının gözetilmeyeceği vurgulanmıştır (1964, s. 252). Bunun dışında âyanlarla mücadele ederek vilayetlerin merkeze bağlanmasını sağladığı ve bütün ülkede "devlet otoritesi"ni hâkim kıldığı ileri sürülmüştür (1964, s. 252-253).

Akşit'in *Tarih Lise III*'nde, II. Mahmut'un tebaası arasında din açısından ayrım yapmadığını "Tebaamdan Müslümanları anca camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri de havra da tanımak isterim" sözleriyle belirttiği ifade edilmiştir (Akşit, 1981, s. 232-233). Başka bir konuda, II. Mahmut döneminde "kuvvetli bir merkeziyetçilik" yaratılmaya çalışıldığı ve bunu sağlamak amacıyla eyaletlerde "yarı bağımsız" duruma gelen âyanlara karşı harekete geçildiği belirtilmiştir. Ayrıca II. Mahmut'un "eski padişahlar gibi" saraya kapanıp oturmadığı; ülkeyi tanımak amacıyla geziye çıktığı aktarılmıştır (1981, s. 233).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Öztuna'nın *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut'un, 1826 yılından sonra başlayan ikinci saltanat devresinde padişahın "çok radikal" davrandığı ve bütün yetkilerini kullanarak ıslahatlar için harekete geçtiği iddia edilmiştir (Öztuna, 1976, s. 159). Başka bir konuda, II. Mahmut'un "çok merkeziyetçi bir idare" kurduğu; taşrada etkinlik kazanan "aile ve şahısların, feodallerin, amansız düşmanı" olduğu ve onlara "merhamet" göstermediği ifade edilmiştir (1976, s. 164). Yine bu konu ilgili olarak II. Mahmut'un, Mehmet Ali dışında, "bütün serkeş valileri ve <<ayan>> denen bir çeşit derebeylerinin çoğunu merkeze" bağladığı ya da ortadan kaldırdığı ve 1789-1826 yılları arasında devletin eyaletler üzerinde giderek zayıflayan otoritesini tekrar sağladığı belirtilmiştir (1976, s. 166).

Şirin'in *Tarih Lise III*'de, II. Mahmut döneminde, merkez teşkilatının büyük ölçüde değişime uğradığı dile getirilmiştir (Şirin, 1986, s. 247). Ayrıca, II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen ıslahatlara karşı isyanlar çıktığı fakat padişahın bunlara şiddetle karşı koyduğu ve ıslahatları gerçekleştirmeye devam ettiği aktarılmıştır (1986, s. 232).

Mumcu'nun Liseler İçin *Tarih 3*'de, II. Mahmut'un devleti kurtarmak amacıyla "akla ve uygun" bir plân hazırlayarak bunu adım adım uygulamaya giriştiği iddia edilmiştir (Mumcu, 1990, s. 145). Başka bir konuda, II. Mahmut'un Alemdar Mustafa Paşa'nın âyanlarla anlaşarak merkezdeki gücün parçalanması fikrine şiddetle karşı çıktığı ve âyanların ya üstüne giderek ya da onları biribirine düşürerek taşrada otoriteyi yeniden sağladığı ifade edilmiştir (1990, s. 146). Yine II. Mahmut'un Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında bir farkın kalmamasını istediği böylece Balkanlardaki isyanları engelleyebileceğini düşündüğü ve bu fikri ile padişahın "kanun karşısında tam eşitlik" ilkesini Osmanlı topraklarına soktuğu öne sürülmüştür (1990, s. 147-148). Diğer bir konuda, II. Mahmut'un 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra "var gücüyle âyanların otoritesini kırmaya" çalıştığı ileri sürülmüştür (1990, s. 155).

Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek'in *Lise Tarih 2*'de, II. Mahmut'un Osmanlı Devleti'nde bakanlıklar kurarak "modern anlamda bir hükûmet" şekline doğru ilk adımı attığı öne sürülmüştür (Güneş ve Özbek, 2004, s. 187). Taşrada ise XIX. yüzyılda özellikle II. Mahmut'un merkezî otoritenin eskisi kadar kuvvetli olması için çaba harcadığı; bu anlamda merkezî otoritenin sağlanması için valilerin maaşa bağlandığı ve taşraya denetleme görevi yapmaları için merkeze bağlı memurların gönderildiği ifade edilmiştir (2004, s. 187). Başka bir konuda, II. Mahmut'un "adil bir vergilendirme ve yönetim" anlayışına sahip olduğu ileri sürülmüştür (2004, s. 188). Başka bir konuda, II. Mahmut ile başlayan, Tanzimat ile devam eden bir çelişki, "merkezde yapı sağlamlaştırılmaya çalışılırken devletin ekonomi üzerindeki denetimi azalmıştı" şeklinde belirtilmiştir (2004, s. 235).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde, Turan-Genç-Çelik-Genç ve Türedi'nin Ortaöğretim *Tarih 10*'da, "a.Senediittifak" yan başlığında, II. Mahmut'un âyanların giderek güçlenmesinden rahatsızlık duyduğu; bu sebeple âyanları ortadan kaldırarak "merkezin üzerindeki baskılarını yıkmaya" çalıştığı öne sürülmüştür (Turan vd., 2014, s. 160). Başka bir konuda, II. Mahmut'un Osmanlı Devleti'nde yeni kurumlar kurmak yoluyla "batı tarzı hükûmet anlayışını" oturtmak için uğraş verdiği ileri sürülmüştür (2014, s. 161).

Tüysüz'ün *Ortaöğretim Tarih 10*'da, "A. Sened-i İttifak (1808)" yan başlığında, II. Mahmut'un, tahta geçtikten sonra taşrada çok güçlenmiş olan âyanların gücünü kırmak istediği fakat bunu hemen yapamayacağını bildiğinden dolayı Sened-i İttifak'ı imzaladığı öne sürülmüştür. Ancak II. Mahmut'un, "devlet otoritesini sarsan ve yetkilerinin bir bölümünü elinden alan" bu senedi, hiçbir zaman benimsemediği vurgulanmıştır (Tüysüz, 2016, s. 158).

Komisyon'un *Ortaöğretim Tarih 11*'de, II. Mahmut'un, saltanatının ilk yıllarını merkez ile taşradaki siyasî dengeleri gözetmekle geçirdiği; siyasî rakiplerini aynı anda karşısına almamak için özen gösterdiği ve zamanla âyanların etkinliğini sonlandırdığı ifade edilmiştir (Komisyon, 2022, s. 159). "Üç Tarz-ı Siyaset" yan başlığında, Yusuf Akçura'nın Osmanlıcılık fikir akımının, Fransa liberal milliyet anlayışından etkilenerek II. Mahmut döneminde başladığı öne sürülmüş ve bu şekilde, bahse konu padişahın Osmanlıcılık düşüncesinde bir yönetim anlayışına sahip olduğu aktarılmaya çalışılmıştır (2022, s. 172).

Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut'un yönetim anlayışının bütün tarih anlayışları döneminde, merkeziyetçi yönü öne çıkarılmıştır. Hamit ve Muhsin Beyler, II. Mahmut hakkında, günümüz Türkçesine aydınlanmış mutlakiyet olarak çevrilebilecek "münevver mutlakiyet" ifadesini kullanmıştır. Türk Tarih Tezi Dönemi ders kitabında, II. Mahmut'un merkeziyetçi yönü ile diğer dağılma dönemi padişahlarından ayrı bir yere sahip olduğu ileri sürülmüştür. Diğer tarih anlayışları dönemleri ders kitaplarında da II. Mahmut'un âyanlara karşı verdiği mücadele ve merkeziyetçi bir yönetim kurmak istediği

vurgulanmıştır. Ayrıca bazı ders kitaplarında II. Mahmut'un Osmanlıcılık siyaseti uyguladığı vurgulanmıştır.

4.13. II. Mahmut'un İmajının Tarih Anlayışları Dönemlerindeki Değişimi

Bu çalışma kapsamında incelenen ve yaklaşık yüz yıllık bir dönemi içeren lise tarih ders kitaplarında, II. Mahmut imajının tarih anlayışları dönemlerinde değişime uğradığı tespit edilmiştir. Buna göre Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde bütün devlet bürokrasisinde Osmanlı hanedanına karşı oluşan tepkinin tarih eğitimine de yansıdığı tespit edilmiştir. 1924 yılından sonra okutulan tarih ders kitaplarında bu tepki açık olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Ahmet Refik'in *Muhtasar Türkiye Tarihi'*nde dönemin Osmanlı padişahlarına bakışını yansıtan şu ifadeler yer almaktadır:

> "Fransa inkılâbı Avrupa devletlerini müteessir etti. Bu inkılâptan hiç müteessir olmayan, Osmanlı İmparatorluğuydu. Bütün imparatorluk padişahın mülküydü. Halk, koyun sürüsü mesâbesinde idi. Efrad beyninde müsâvat yoktu. Padişahın sözü kanundu. Türkiye'de halka hürriyet vermekten ziyade orduyu ıslah etmek, düşmana galebe çalmak, milleti padişahın ve vezirlerin şevketine debdebesine alet etmek çareleri düşünülüyordu. Hâlbuki Avrupa'nın fikren bu derece ilerlemesine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyeti bile tehlikede idi." (Refik, 1924, s. 88).

Aynı kitabın başka bir yerinde, Ahmed Refik, Türklerde milliyet düşüncesinin oluşmamasının sorumlusu olarak, Osmanlı padişahlarının "zalimane istibdadı"nı göstermektedir (1924, s. 96).

Bu dönemde, II.Mahmut'un ıslahatçı imajı, çok yüksek sesle olmasa da, seslendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Ali Reşad'ın *Asrı Hazır Tarihi*'nde, Osmanlı padişahları içerisinde II. Mahmut'un özellikle ıslahatçı yönü takdir edilmiş, onun Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapılması hakikatını anladığı vurgulanmıştır (Reşad, 1926, s. 174). Hamit ve Muhsin Beyler'in *Türkiye Tarihi*'nde, II.Mahmut'un III. Selim'in ıslahatlarını devam ettirdiği, bu dönemde bazı önemli sonuçlar edinildiği ancak dini etkilerden kurtulanamadığından dolayı "esaslı ıslahatlar" yapmaya cesaret edilemediği ve "ancak mahüt, batıl an'aneleri kollayan bazı ıslahat"

ile yetinildiği öne sürülmüştür (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 410). Aynı kitabın başka bir yerinde, kitabın yazarları bu görüşleri ile çelişirerek II. Mahmut'un "garp medeniyetini kabul suretile bir teceddüde temayül" ettiğini belirtmişlerdir (Hamit ve Muhsin, 1930, s. 449). Hamit ve Muhsin Beyler kitabın başka bir yerinde de II. Mahmut'un Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak için şahsî çaba gösteren padişahlardan biri olduğunu öne sürdükten sonra Türk Tarih Tezi Dönemi'nde II. Mahmut imajının en önemli unsuru olacak olan şu görüşünü ifade etmiştir: "İkinci Mahmut münevver bir mutlakiyet tatbik etmek istedi" (1930, s. 481).

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde, II. Mahmut'un ıslahatçı yönü dile getirilmiş hatta Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak "azim bir teşebbüsü" (Komisyon, 1931, s. 103) başardığı vurgulanmış olsa da bu dönemde II. Mahmut'un üzerinde en çok durulan yönü, merkeziyetçi müstebit bir yönetim kurmak istemesidir. Bu görüş kitapta şu şekilde belirtilmiştir:

> "Mahmut II. muntazam ve muti bir asker tanzim ederek, eyalet paşalarını merkezin emrine itaat ettirerek, ulemanın nüfuzunu kırarak, ve Avrupakari bir idare tesisine başlıyarak, Osmanlı Devletini *merkezi, bürokratik ve mutlak* bir devlet şekline getirmiye çalışmıştır. Mahmut ile Osmanlı saltanatında az çok mutlakıyet rejimi başlamıştır. Mutlakıyetle istibdadın hattı fasılını bulmak müşkül olduğundan, Mahmut II. nin ıslahatı, hükümdarın *istibdadını arttırmıştır* denebilir." (1931, s. 107).

Hümanist Dönemde ilk defa, II. Mahmut'un yaptığı yeniliklerde Avrupa'yı model alan ıslahatçı yönü baskın olarak öne çıkartılmıştır. Buna göre II. Mahmut, III. Selim'in yolundan giderek Avrupa'yı örnek alan "çoktan beri geniş bir ıslahat programı tasarlayan" bir ıslahatçıdır. (Mansel vd., 1942, s. 165-167; Koray, 1951, s. 165-167). Bu dönemde Oktay, II. Mahmut hakkında tarih ders kitapları içerisinde ilk defa övgü dolu sözleri sarf eden yazardır. Oktay, II. Mahmut'un zamanının, Osmanlı Devleti'nin en zor dönemlerinden biri olmasına ragmen, ıslahat bakımından "en karakteristik" bir dönemini oluşturduğunu iddia etmiştir. II. Mahmut'un, Osmanlı padişahları içerisinde "eşine az tesadüf olunur enerjik ve ıslahatçı bir padişah" olduğu, bir yandan ülkeyi parçalanmaktan kurtarmaya uğraşırken diğer yandan de devleti Ortaçağdan kalan teşkilat ve yönetiminden kurtarmaya çalıştığı; böylece

devlete Avrupalı bir karakter vermeye çabaladığı ve otuz yıl süren idaresi döneminde bütün enerjisiyle imparatorluğu madden ve manen yenilemeye çalıştığı şeklinde övgü dolu sözler ifade etmiştir (Oktay, 1964, s. 250). Ayrıca II. Mahmut'un Osmanlı tebaası olan herkese tam bir din ve mezhep hürriyeti verdiği belirtmiş, onun hürriyet taraftarı bir padişah olduğu imajını aktarmak istemiştir (Oktay, 1964, s. 252; Akşit, 1981, s. 232-233).

II. Mahmut imajının, tarih anlayışları içerisinde en çok olumlu bir şekilde yansıtıldığı kitaplar Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde yazılmıştır. Bu kitaplar içerisinde de Öztuna'nın kitabı ayrı bir yerde durmaktadır. Bu kitapta II. Mahmut'un; Türkiye'de modern Türk ordusunu kuran, modern devri başlatan, Tanzimat hatta Cumhuriyet'e giden yolu açan kişi olduğu iddia edilmektedir (1976, s. 159; 166). Öztuna kitabın başka bir yerinde "mutaassıp bir Türk düşmanı" olan Rus çarı I. Nikola'nın II. Mahmut'un şahsiyetini çok kıskandığını öne sürmektedir. Yine II. Mahmut'un "çok merkeziyetçi bir idare" kurduğu, Batı uygarlığına ilk defa uygarlığın içerisinden bakabilen modern okulları kurduğu; devlet idaresinde, bütün gelenekleri yıkarak Avrupa tarzında bir idare sistemi oluşturduğu ve bu sebeple halk tarafından, "gâvur padişah" olarak adlandırıldığı belirtilmiştir (1976, s. 164;175). Öztuna, II. Mahmut övgülerinde o kadar ileri gider ki, onun Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen en büyük padişah olduğunu öne sürmektedir. Yine II. Mahmut'un çökmekte olan imparatorluğu çağdaş kurumlarla donatarak, modern ordu ve donanmayı oluşturduğu ve modern Türkiye'yi kuran kişi olduğu ifade edilmektedir. Öztuna, II. Mahmut'un Batı ile sıkı temaslar kurduğunu belirttikten sonra padişahtaki Batı imajı hakkında ilginç ifadeler kullanmıştır. (1976, s. 166).

Öztuna (1976, s. 322), kitabın okutulduğu 1976 yılındaki siyasî ortamında etkisi ile II. Mahmut'un Türkiye'yi, XIX. yüzyılın başında dağılmaktan kurtaran ve Türkiye'yi, Sovyet esaretindeki Türkistan'ın durumuna düşürmekten kurtaran adam olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşünce "Modern Türk Ordusunun Kuruluşu" konusunda Türkiye'nin Türkistan gibi birçok devlete ayrılarak Rus lokması durumuna gelmek üzere iken II. Mahmut'un millî bilinci uyandırarak yanına aldığı ve sürü olarak nitelenen Yeniçeri ocağını acımasız bir şekilde ortadan kaldırarak

modern orduyu kurduğu şeklinde dile getirilmiştir (1976, s. 327). Aynı konu içerisinde II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı şâhâne bir plân ile kaldırdığı zaman Türk milletinin geleceğini kurtardığı vurgulandıktan sonra II. Mahmut'un yeni Türk ordusunu kurma çalışmalarındaki çalışmaları aktarılmış ve adeta bir II. Mahmut güzellemesi olarak nitelendirilebilecek şu cümlelere yer verilmiştir:

"II. Mahmud, çizmelerini çekti ve bir nefer üniforması giydi, eline kamçısını aldı. Sarayından çıkıp, iki yıl ikamet etmek niyetiyle Rami kışlasına geçti. Devlet elden gittikten sonra padişah neydi ki.... Alelade bir neferdi. O kışı çamurlar içinde yuvarlanarak, ilk modern alaylarının eğitimine nezaret etmekle geçirdi. Her gece kışladaki taş odasında bir kaç yazıyı okuduktan sonra yorgunluktan mahv olmuş halde mum ışığını söndürüp kendini yatağa attığı zaman ertesi sabah, biraz daha müsterih uyandı. Mesleği yalnız savaşmak olan modern ordusunun doğum sancılarını acaba koca imparatorlukta hangi fani, Sultan Mahmud kadar dayanılmaz krampları benliğinin en mahrem ve mahfuz noktalarda duyarak geçirdi? Mekteb-i Harbiyye-i Şahane'yi kurup ilk modern Türk subaylarını kendi elleriyle me'zun ettiği zaman, devletin istikbalini kurtardığını biliyordu". (1976, s. 327).

Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde okutulan diğer tarih ders kitaplarında, Öztuna'nın tarih ders kitabı kadar, II. Mahmut'a övgülere yer verilmemiş olsa da yine olumlu ifadeler kullanılmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda Şirin, II. Mahmut'un kendisinden sonra yapılacak olan ıslahat ve inkılapların yolunu açtığı, kurduğu yeni ordunun, "millî ordunun" temelini attığı belirtmiştir (Şirin, 1986, s. 232); Mumcu, II. Mahmut'un eğitim işine sistemli bir şekilde eğilen, Müslüman ile Müslüman olmayan arasında farklılığın kaldırılmasını isteyerek Osmanlı Devleti'nde kanun karşısında eşitlik ilkesini Osmanlı toplumuna ilk defa sokan büyük bir hükümdar olduğunu ifade etmiştir (Mumcu, 1990, s. 147-148). Miroğlu ile Halaçoğlu ikilisi, II. Mahmut'un ıslahat taraftarı, enerjik ve kararlı bir padişah olduğunu (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1991, s. 183), ilk defa Rumeli seyahatine çıktığını (1991, s. 194) ve II. Mahmut'un yaptığı ıslahatların, toplumsal hayatta çeşitli değişikliklerin yaşanmasına neden olduğunu öne sürmüştür (1991, s. 199).

Deliorman, II. Mahmut döneminde devletin merkeziyetçi karakterinin güçlendirildiğini (Deliorman, 1999, s. 45), Türkçenin sadeleştirilmesine öncülük ettiğini (1999, s. 187), yenileşme hareketlerinin en önemli öncülerinden biri

olduğunu (1999, s. 196), Tanzimat Fermanı'nın ilânını hazırlayan adımları attığını ileri sürmüştür (1999, s. 197). Ayrıca Öztuna gibi Deliorman da, II. Mahmut'un kişiliği hakkında bir bölüm yazmıştır. II. Mahmut hakkında övgüler dizilen bu bölümde şu cümlelere yer verilmiştir:

> "Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde saltanata geçmiş olmasına rağmen, büyük padişahlardan biri sayılan II. Mahmud, kültürlü, azimli, ihtiyatlı, yenilikçi bir hükümdardı. Vakur ve kararlıydı. Saltanatı süresince zaman zaman çok cesaretli kararlar vermiştir. Hayatı devamlı karışıklıklar, iç ve dış savaşlar, büyük problemler arasında geçen II. Mahmud, gerek veliahtlığı, gerek padişahlığı sırasında, buhranlı anlar yaşamıştır. Buna rağmen daima enerjik kalmış, hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemiştir. II. Mahmud, amcası III. Selim'in de gayretiyle iyi bir eğitim görerek yetişmişti. Devlet hayatında gerekli yenilikleri yapacak çaptaydı. Kültürü de genişti. Ney ve tambur çalardı. Besteleri vardır. Kuvvetli bir şair olan II. Mahmud, "Adlî" mahlasını kullanırdı. Çok güzel "hat"lar yazmıştır.II. Mahmud, özellikle yenilik hareketlerinin başarılması, devletin modernleşmesi ve gittikçe gelişen Batı medeniyeti karşısında geri kalmaması için büyük gayret göstermiştir." (1995, s. 194).

Kara, II. Mahmut'un, ıslahatçı yönünü öne çıkararak onun döneminde daha kapsamlı ve sürekli yenilikler gerçekleştiğini (Kara, 1999, s. 204), Batı etkisinin her alanda kendini göstermeye başladığını belirtilmiştir (1997, s. 197).

Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde II. Mahmut'un ıslahatçı yönü ve Türk modernleşme tarihindeki yeri öne çıkarılmış, öğrencilere çeşitli etkinliklerle ıslahatçı yönü aktarılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM V

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan varılan sonuçlar alt problemler temelinde aşağıda sunulmuştur.

Birinci alt problem "II. Mahmut'un tahta çıkışı"nda, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde III. Selim kan dökmekten hoşlanmayan, fazla hilmi bir padişah; Kabakçı İsyanı irticaî bir ayaklanma olarak gösterildiği ve II. Mahmut'u tahta çıkaran kişiler Ali Reşad'ın kitabında sadık bendeleri olarak ileri sürülürken, Hamit ve Muhsin Beyler'in kitabında Alemdar Mustafa Paşa'nın onu damdan indirerek tahta çıkardığı öne sürüldüğü tespit edilmiştir. Türk Tarih Tezi Dönemi'nde Kabakçı İsyanı yine yenilik karşıtı gerici bir hareket olarak değerlendirildiği; Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a yürüyen ordusunun ise 1909 yılında İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na benzetildiği ve II. Mahmut'u tahta çıkaran gücün Rusçuk Yâran'ın olduğunun ileri sürüldüğü sonucuna varılmıştır. Hümanist Dönemde III. Selim'in yenilikçi, kan dökülmesini sevmeyen, halim ve selim karakterli biri olarak nitelendirildiği, Kabakçı İsyanı bu dönemin ilk kitaplarında gerici bir ayaklanma olarak belirtilirken dönemin son kitabı olan 1981 tarihli Niyazi Akşit'in kitabında isyanı tasarlayan grubun muhafazakâr şeklinde adlandırıldığı tespit edilmiştir. II. Mahmut'un tahta çıkışınıın ise onu koruyan adamları sâyesinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde Kabakçı İsyanı'nın aşağılık, zorba bir isyan olarak nitelendirildiği; III. Selim'in büyük padişah, köklü reform yapma gereğini anlayan ilk devlet adamı, kan dökülmesini istemeyen biri olarak tanımlandığı; II. Mahmut'un tahta çıkışında en büyük pay sahibinin Alemdar Mustafa Paşa olduğu üzerinde durulduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, bu dönemde Altan Deliorman'ın kitabında ilk defa II. Mahmut'un tahta çıkışının ayrı bir başlık altında işlendiği tespit edilmiştir. Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde Alemdar Mustafa Paşa'nın II. Mahmut'u tahta çıkardığının ileri sürüldüğü vurgulanmıştır.

İkinci alt problem "Sened-i İttifak ve II. Mahmut'un bu antlaşmaya karşı tutumu"nda Sened-i İttifak'a Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ders kitaplarında ya hiç yer verilmediği ya da çok az yer verildiği, Türk Tarih Tezi Dönemi ders kitabında ise yer verilmediği, Hümanist Dönemde sadece Emin Oktay'ın ders kitabında yer verildiği dönemin diğer kitaplarında yer verilmediği tespit edilmiştir. Sened-i İttifak'ın, Türk-İslâm Sentezi Dönemi ders kitaplarında büyük oranda, özellikle ikinci evresinden itibaren 1990'lı yıllardan sonra yazılanlarında önemli bir yer kaplamaya başladığı sonucuna varılmıştır. Bu dönem yazarları içerisinde Kemal Kara, incelenen tarih ders kitapları arasında ilk defa Sened-i İttifak'ın Türk demokrasi tarihindeki önemine vurgu yapmıştır. Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi ders kitaplarında Sened-i İttifak daha geniş anlamda ele alınmış, Türk demokrasi tarihindeki önemi vurgulanmış, bu dönemde ilk defa anayasal sürecin başlangıcı olabileceği ve Magna Carta ile olan benzerlik-farklılıkları ele alınmıştır. II. Mahmut'un, Sened-i İttifak'a karşı tutumu konusunda, genel olarak ders kitaplarında padişahın ittifakı kabul etmek zorunda kaldığı üzerinde durulduğu sonucuna varılmıştır.

Üçüncü alt problem "II. Mahmut'un âyanlara karşı tutumu ve Tepedelenli Ali Paşa"da, genel olarak bakıldığında II. Mahmut'un âyanlarla olan ilişkisinin; bütün tarih anlayışları dönemlerinde, devletin otoritesinin yeniden sağlanması meselesi üzerinden şekilllendiği tespit edilmiştir. II. Mahmut'un âyanları bu meselede bir engel olarak gördüğü, Sened-i İttifak'ı da mecburen kabul ettiği ve gücü ele geçirmeye başladıktan sonra âyanlarla mücadeleye giriştiğinin vurgulandığı anlaşılmıştır. Tepedelenli Ali Paşa konusunda bütün tarih anlayışları dönemlerinde, Yanya Valisi olan Ali Paşa'nın Yunanlıların isyan etmesinin önünde bir engel olduğunun öne çıkarıldığı, Yunan İsyanı'nın ancak Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı ve ardından öldürülmesi ile başlayabildiğinin ileri sürüldüğü anlaşılmıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesinde, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ile

Hümanist Dönem'in ilk ders kitaplarında[40], Halet Efendi'nin entrikalarının etkili olduğunun vurgulandığı tespit edilmiştir.

Dördüncü alt problem "Milliyetçilik temelli Sırp ve Yunan İsyanlarının başlamaları ve gelişimleri"nde, genel olarak Sırp İsyanı şablonunun, bütün tarih anlayışları dönemlerinde ve tarih ders kitaplarında birbirine yakın olduğu sonucuna varılmıştır: Sırpların Fatih zamanında ele geçirildiği, Osmanlı yönetiminde XIX. yüzyılın başına kadar rahat bir yaşam sürdükleri, bu yüzyılın başından itibaren Yeniçeri zulmünü bahane ederek, aslında milliyetçilik sâikiyle Kara Yorgi liderliğinde isyan ettikleri, Osmanlı Devleti'nin Kara Yorgi'yi yenerek isyanı bastırdığı fakat Miloş Obrenoviç'in liderliğinde Sırpların yeniden isyan ettikleri ve 1830 yılında özerklik elde ettikleri. Bu şablonun, bazı ders kitaplarında küçük çaplı değişimlere uğrasa da, büyük oranda korunduğu ancak Sırp İsyanı işlenirken, zaman içerisinde, ders kitaplarında yer alan, Sırplar hakkındaki "domuz çobanlığı, domuz tüccarlığı" yaptıklarına dair bilgilerin ders kitaplarından kaldırıldığı tespit edilmiştir. Bu bilgi ilk olarak 1926 yılında yazılan Ali Reşad'ın ders kitabında, 1930 Hamit ve Muhsin Beyler'in ders kitabında, Emin Oktay'ın ders kitabında, en son 1981 yılında yazılan Niyazi Akşit'in ders kitabında yer almıştır. Sırplar hakkında böyle alaycı bir bilgiye Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Hümanist Dönem'in bazı ders kitaplarında yetmiş beş yıl boyunca yer verilmesi bu kitapların olumsuz taraflarından biri olduğu söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi olayları içerisinde en geniş olarak anlatılan konunun Yunan İsyanı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun sebepleri olarak şu etkenler söylenebilir: isyanın, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü başlatan olay şeklinde algılanması, Osmanlı Devleti'nden isyan ederek ayrılan ilk milletin Yunanlar olması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden süreçte yine Yunanlarla mücadele edilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun büyük oranda Balkan kökenli olması ve bu kadroda Balkan isyanlarının yarattığı travma. Bu sebeplerden dolayı, yukarıda Türk

[40] Halet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa isyanındaki rolünden son defa Atsız ve Oran ikilsinin 1956 yılında yazdığı tarih ders kitabında bahsedilmiştir.

Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nden Yapılandırmacı Eğitim Dönemi'ne kadar incelenen tarih ders kitaplarında Yunan İsyanı, bir ders kitabı için çok geniş sayılabilecek bir şekilde yer almıştır. Yunan İsyanı, incelenen tarih ders kitaplarında, genel olarak, bazı şablonlar halinde fazla değişime uğramadan yer almıştır. Bu şablonlar şu şekilde ifade edilebilir:

- Yunan ya da Rumların, Fatih döneminde Osmanlı Devleti hakimiyetine girdikten sonra, devlet nezdinde, diğer Hristiyanlara göre ayrıcalıklı bir konumda oldukları, bu ayrıcalık sâyesinde zenginleştikleri. Türk Tarih Tezi Dönemi'nde okutulan ders kitabında özellikle Fenerli Rum beylerinin öne çıktıkları vurgulanmış ve bu beyler ağır bir şekilde eleştirilmiştir.

- Yunan ya da Rumların devletin her bölgesinde bulundukları, ancak sadece Mora, Teselya ve Adalarda yoğun ya da çoğunluk oldukları.

- Yunan İsyanı'nın çıkmasında, Rusların Ortodoks birlikteliğini kullanarak Yunanları kışkırtmaları, Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesinin etkili olduğu.

- Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin isyanı plânlayıcısı ve başlatıcısı olması ve bu cemiyetin gizli başkanının Rus çarının olması.

- Yunan İsyanı'nın, ilk Eflak ve Boğdan'da başlaması, fakat bu isyanın başarısız olmasının nedeni olarak Yunanlarla aynı milletten/ırktan olmayan Romen halkının isyana destek vermemesi. Fakat Mora'da başlayan isyanın başarılı olmasının nedenin bölge halkının çoğunluğunun Yunan olması ve böylece isyanın "millî bir karakter" kazanması.

- İncelenen tarih ders kitaplarında, bu isyan sırasında Mora Türklerine karşı gerçekleşen katliam fazla yer almamıştır. Sadece Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde, bu katliama az da olsa yer verilmiş fakat daha sonraki dönemlerde fazla üzerinde durulmamıştır. Bu durumun, Osmanlı

Devleti'nde başlayan bir tutum olduğu ve Cumhuriyetle birlikte devam ettirildiği tespit edilmiştir.

- Osmanlı Devleti'nin, Yunan İsyanı'nı bastıramaması üzerine Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesi.

- İncelenen tarih ders kitaplarının tamamında Yunan İsyanı'nın başarılı olmasında; Rus desteği, o dönemde Avrupa'da oluşan Yunan hayranlığının ve bu hayranlığın sonucunda meydana gelen maddî ve manevî destek etken gösterilmiştir.

- Genel olarak Yunanların, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk azınlık millet olması, özellikle 1990'lı yıllardan sonra okutulan ders kitaplarında Edirne Antlaşması'nın, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzalanan en ağır antlaşma olması.

Beşinci alt problem "II. Mahmut-Yeniçeri Ocağı ilişkileri"nde, II. Mahmut'un Yeniçerilere karşı bakış açısının incelendiği bu bölümde, genel olarak bütün tarih anlayışları dönemlerinde, II. Mahmut'un Yeniçerilere karşı olumsuz tavrında, amcası III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Alemdar Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra Yeniçerilerin kendisinin yerine IV. Mustafa'yı tahta çıkarmayı istemelerinin, Osmanlı Devleti'nin yaptığı ıslahatlara devamlı muhalefet etmelerinin ve ıslahatların yapılmasında en önemli engel olarak görüldüğünün vurgulandığı tespit edilmiştir.

Altıncı alt problem "Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması"nda, II. Mahmut döneminin en önemli olaylarından biri olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, Türk tarihçiliğinde bu olaya bakışla paralel bir görünüm arz ettiği; fakat bu olaya bazı tarih anlayışları dönemlerinde az yer verilirken, bazılarında çok yer verildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde en geniş bir şekilde ele alındığı. Türk Tarih Tezi Dönemi, Hümanist Dönem ve Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin birinci evresinde ayrıntılarak girilirek anlatıldığı, 12 Eylül

1980 askerî darbesinden sonra ders kitaplarında başlayan değişimin sonucunda ise Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin ikinci evresi ile Yapılandırmacı Eğitim Dönemi'nde yüzeysel olarak aktarıldığı sonucuna varılmıştır. İncelenen tarih ders kitaplarında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının Osmanlı tarihçilerinin bakış açısıyla işlendiği anlaşılmıştır. Buna göre bazı ders kitaplarında, özellikle Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Hümanist Dönem ders kitaplarında, Yeniçeriler; işe yaramaz, halkın bıkıp usandığı (Ahmed Refik), yeniliğin en büyük düşmanı kokuşmuş (Hamit-Muhsin), tembelliğe alışmış (Enver Koray), şımarık, kabadayı, zalim (Emin Oktay), zorba, devlete ve millete düşmanın bile yapamayacağı hainlikler yapan, fenalıktan başka bir işe yaramayan (Niyazi Akşit) vb. hakarete varan ifadelerle nitelenmişlerdir. Türk Tarih Tezi Dönemi ders kitabında ise olayın daha nesnel olarak ele alınmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına en çok önem atfeden ders kitabının, Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin birinci evresinde okutulan Yılmaz Öztuna'nın yazdığı *Tarih III*' kitabı olduğu; bu kitapta, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının Türk tarihinin dönüm noktası, modern Türk ordusunun kuruluşu, modern devrin başlangıcı, Tanzimat hatta Cumhuriyet'i doğuran olay şeklinde vurgulandığı görülmüştür.

Yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu alt problemleri ilgilendiren "II. Mahmut dönemi ıslahatları"nda, II. Mahmut döneminin en önemli olgularından biri olan, bu dönemde yapılan ıslahatlara, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi ve Türk Tarih Tezi Dönemi'nde az yer verildiği; Hümanist Dönemden itibaren bu olguya daha fazla yer verilmeye başladığı tespit edilmiştir. Askerî ıslahatlar konusunda, özellikle bazı ders kitaplarında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra oluşturulan yeni ordunun, "millî ordu"nun başlangıcı olduğu üzerinde durulduğu, idarî ıslahatlar konusunda, bu konuya Hümanist Dönemden itibaren geniş olarak yer verilmeye başlandığı görülmüştür. Ayrıca, idarî ıslahatlar aktarılırken, genel olarak merkeziyetçi yapıya sahip bir devlet oluşturmanın hedeflendiği, kurulan nezaretler ve meclisler vasıtasıyla Avrupa tarzı bir hükümet yapısı kurulmak istendiği fikrinin verildiği tespit edilmiştir. Ekonomik ıslahatlar hakkında, Hümanist Dönemden itibaren daha fazla bilgi

verilmeye başlandığı, bu ıslahatlar aktarılırken II. Mahmut'un, yerli tüccarı yabancı tüccara karşı koruma yolunda adımlar attığı, bazı fabrikalar açtığı bilgileri verildiği görülmüştür. Eğitim ve Kültür alanında yapılan ıslahatlar aktarılırken II. Mahmut'un açtığı Batı tarzı okulların isimlerinin verildiği, özellikle kıyafet alanında yaptığı ıslahatların halkın gözünde onu farklı bir yere oturttuğu fikri verilmek istendiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda, II. Mahmut hakkında dönemin kaynaklarında yer alan "Gavur padişah" ibaresine ilk defa Yılmaz Öztuna'nın ders kitabında yer verildiği tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut dönemi ıslahatlarının Türk modernleşmesi/Batılılaşması içindeki yeri konusu hakkında, genel olarak II. Mahmut'un, ıslahatları devletin zor bir döneminde gerçekleştirmeye çalıştığı, daha önce yapılan ıslahatlardan mahiyet olarak farklı olduğu ve bu dönem ıslahatlarında Avrupa tipi bir modernleşme çabası olduğu aktarılma çabası olduğu sonucuna varılmıştır. Bu dönem ıslahatlarının Tanzimat dönemine etkisi konusunda, genel olarak Tanzimat döneminde yapılan ıslahatların II. Mahmut dönemi ıslahatlarının devamı niteliğinde olduğu fikri işlenmeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

Onbirinci ve onikinci alt problemleri içeren "Mısır Meselesi"nde, meselenin bütün tarih anlayışları dönemlerinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa genel olarak, Osmanlı Devleti'nden bağımsız olmak amacını güden asi bir vali olarak yansıtıldığı tespit edilmiştir. Fakat Kavalalı Mehmet Ali Paşa, özellikle Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde, Ahmed Refik "Türklükle alakası olmayan, Arnavut kökenli", Hamit-Muhsin Beyler "firavun, müstebit" gibi olumsuz ibarelerle yansıtıldığı sonucuna varılmıştır. Türk Tarih Tezi Dönemi'nde "Feodal bir bey" olarak nitelendiği, Hümanist Dönemde kökeninin Kavalalı bir Türk olduğu vurgulandığı, okuma-yazma bilmediği fakat zekâsı ve yetenekleri ile yükseldiğinin öne çıkarıldığı görülmüştür. Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nde, genel olarak Türk kökenli olduğu vurgulandığı, Yılmaz Öztuna, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanının, Osmanlı Devleti tarihinin en büyük isyanı olduğu ileri sürdüğü, bu dönemin diğer ders kitaplarında da genel olarak, Mehmet Ali Paşa'nın "adeta bağımsız gibi hareket" ettiğinin öne sürüldüğü anlaşılmıştır. Yapılandırmacı Eğitim Anlayışı Dönemi'nde

ise büyük ölçüde Türk-İslâm Sentezi Dönemi'ndeki içeriğin devam ettirildiği tespit edilmiştir. Hünkâr İskelesi Antlaşması, bütün tarih anlayışları dönemlerinde, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın himâyesine girmesi şeklinde aktarıldığı ve II. Mahmut'un bu antlaşmayı imzalarken söylediği rivayet edilen "Denize düşen yılana sarılır" sözünün ilk kez Hamit ve Muhsin Beyler'in ders kitabında yer aldığı ortaya çıkarılmıştır.

Onüçüncü alt problem "Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı dış politikası ve özellikle ekonomisi açısından önemi"nde, Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi Hümanist Dönem ve Türk-İslâm Sentezi Dönemi'nin birinci evresi kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı dış politika ve özellikle ekonomisi açısından önemi hakkında herhangi bir bilgi ya da değerlendirmeye yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu konuya ilk defa 1986 yılında yazılan Veli Şirin'in kitabında yer verildiği, daha sonra bütün ders kitaplarında konuya yer verilmeye devam edildiği ve konu hakkında en çok ayrıntıya 2022 yılında okutulan Komisyon'un yazdığı kitapta yer verildiği görülmüştür. Ders kitaplarında Baltalimanı Ticaret Antlaşması hakkında genel olarak; Osmanlı ekonomisine önemli yaralar açtığı, ülkenin kalkınması ümitlerini yok ettiği, Osmanlı topraklarını Avrupa'nın açık pazarı haline getirdiği, dış ticarette bağımlılığına neden olduğu, bağımsız dış politika izleyebilme imkânını ortadan kaldırdığı, Osmanlı Devleti'ni ticaret yapma hakkından yoksun bıraktığı ve Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında ilk defa dış borçlanmaya gitmesine neden olan süreci başlattığı şeklinde olumsuz eleştiriler yapıldığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmayı imzalamasının nedeninin Mısır Meselesi'nde İngiltere'nin desteğini almak olduğunun ileri sürüldüğü tespit edilmiştir.

Ondördüncü alt problem "II. Mahmut'un Ölümü"nde, II. Mahmut'un ölümü bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarının hemen hemen tamamında benzer bir şekilde aktarılmıştır: Osmanlı ordusu ile Mısır ordusu arasında Nizip'te meydana gelen savaşın yenilgi haberinin İstanbul'a ulaşmasından önce II. Mahmut'un öldüğü ve yerine I. Abdülmecit'in tahta oturduğu. Sadece Yılmaz

Öztuna, diğer ders kitaplarından farklı olarak, II. Mahmut'un ölümüne Rusların neden olduğunu iddia etmiştir.

Onbeşinci alt problem "II. Mahmut'un kişisel özellikleri"nde, Bu çalışmada kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, 1964 yılında yazılan Emin Oktay'ın ders kitabına kadar II. Mahmut'un kişisel özellikleri hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bilgi verilmediği tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni olarak Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi, Türk Tarih Tezi Dönemi ve Hümanist Dönem'in ilk zamanlarında Osmanlı padişahlarına karşı olan olumsuz tavır gösterilebilir. Burada üzerinde durulması gereken durumlardan biri de bu dönemlerde gerileme ve dağılma döneminin bazı padişahlarına karşı olan olumsuz tavrın II. Mahmut'a karşı olmadığıdır. Emin Oktay'ın ders kitabında, II. Mahmut hakkında olumlu cümleler kurulmasından sonra bu olumlu tavır günümüze kadar okutulan tarih ders kitaplarında devam etmiştir. Bu dönemden itibaren ders kitaplarında II. Mahmut'un kişiliği hakkında, enerjik, kararlı, vakur, ıslahatçı, devlete Avrupalı bir karakter vermeye çalışan biri, ihtiyatlı, sabırlı, şiire ve edebiyata meraklı gibi övücü ifadelere yer verildiği görülmüştür. Fakat Yılmaz Öztuna'nın yazdığı ders kitabı , II. Mahmut hakkında incelenen tarih ders kitapları içerisinde, II. Mahmut hakkında, "kanuniden sonra en büyük padişah, dâhî, modern Türkiye'nin kurucusu" gibi yüceltici ibarelere yer vermesiyle öne çıkmıştır.

Onaltıncı alt problem "II. Mahmut'un yönetim anlayışı"nda, bu çalışma kapsamında incelenen tarih ders kitaplarında, II. Mahmut'un yönetim anlayışının, bütün tarih anlayışları döneminde merkeziyetçi yönünün öne çıkarıldığı tespit edilmiştir. Hamit ve Muhsin Beyler'in, II. Mahmut hakkında, günümüz Türkçesine aydınlanmış mutlakiyet olarak çevrilebilecek "münevver mutlakiyet" ifadesini kullandıkları. Türk Tarih Tezi Dönemi ders kitabında, II. Mahmut'un merkeziyetçi yönü ile diğer dağılma dönemi padişahlarından ayrı bir yere sahip olduğu ileri sürüldüğü, diğer tarih anlayışları dönemleri ders kitaplarında da II. Mahmut'un âyanlara karşı verdiği mücadele ve merkeziyetçi bir yönetim kurmak istediğinin vurgulandığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca bazı ders kitaplarında II. Mahmut'un Osmanlıcılık siyaseti uyguladığının belirtildiği görülmüştür.

Onyedinci alt problem "II. Mahmut'un tarih anlayışları dönemlerindeki değişimleri"nde, bu çalışma kapsamında incelenen, yaklaşık yüz yıllık bir dönemi içerisinde, liselerde okutulan tarih ders kitaplarında II. Mahmut imajının, tarih anlayışları dönemlerinde değişime uğradığı tespit edilmiştir. Buna göre Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde genel olarak Osmanlı padişahlarına olan tepki var olduğu fakat II. Mahmut hakkında az da olsa olumlu ifadeler kullanıldığı, onun ıslahatçı yönünün vurgulandığı ortaya konulmuştur. II. Mahmut hakkında Türk Tarih Tezi'ne Hazırlık Dönemi'nde "münevver bir mutlakiyetçi" bir padişah imajı çizilirken Türk Tarih Tezi Dönemi'nde "merkeziyetçi bir müstebit" bir padişah imajı çizilmeye çalışıldığı görülmüştür. Hümanist Dönemde 1964 yılında Emin Oktay tarafından yazılan ders kitabında ilk defa II. Mahmut hakkında övgü dolu sözler kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu dönemde II. Mahmut'un ıslahatçı yönünün öne çıkarıldığı, "Avrupa'yı örnek alan ıslahatçı" bir padişah imajı çizilmeye çalışıldığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma sonucunda, II. Mahmut imajının en olumlu olarak yer aldığı dönem, Türk-İslâm Sentezi Dönemi olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemin birinci evresinde okutulan Yılmaz Öztuna'nın ders kitabı ise bu konuda ayrı bir yere sahiptir. Öztuna, II. Mahmut hakkında Osmanlı saltanatında Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen en büyük padişah olduğunu, deha sahibi, azimli, enerjik, yeni Türk ordusunu oluşturabilmek amacıyla mistik derecede çaba sarf eden bir padişah imajı çizmiştir.

Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta çok önemli olaylarının meydana geldiği II. Mahmut döneminin tarih ders kitaplarında aktarılması esnasında dönemin siyasî, kültürel ve ekonomik olay ve olgularının dengeli bir şekilde anlatılması yerinde olacaktır. Çalışmada incelenen tarih anlayışları dönemlerinin bazılarında siyasî olayların, bazılarında ıslahatların, bazılarında ekonomik olayların ön plana çıkartıldığı görülmüştür. Bunun yerine döneme bütüncül yaklaşılması ve öğrencilerin olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmasının sağlanması daha faydalı olacaktır. II. Mahmut döneminin aktarılmasında birinci el kaynakların kullanılmasına dikkat edilmelidir. Böylece öğrencilerin dönemin olayları hakkında daha sağlıklı bilgi edinmeleri sağlanabilir

KAYNAKÇA

Ahmed Refik (1924). *Muhtasar Türkiye Tarihi*. İstanbul: Kütübhane-i Hilmi.

Akbaba, B. (2017). 1960-1970'lerde Tarih Eğitimi. *Türkiye'de Tarih Eğitimi*. (Ed: Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi, 209-241.

Akbaba, B. (2019). Tarih Ders Kitaplarında Mustafa Kemal Atatürk İmajı. *Tarih Ders Kitaplarında İmajlar*. (Ed: Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akdemi, 375-391.

Akçura, Y. (2007). *Üç Tarz-ı Siyaset.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akçura, Y. (2009). *Türk Yılı 1928*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akçura, Y. (2011). Tarihi Görüşe Dair. *Milli Tarihin İnşası*. (Haz. Ahmet Şimşek-Ali Satan) . İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 49-59.

Akman, Ş. T. (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 80-109.

Akşit, N. (1981). *Tarih Lise III.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Alaca, E. (2018). Türkiye'de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Padişah İmajı: II. Abdülhamit Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 555-577.

Alaca, E. ve Yıldırım, T. (2021). *1869'dan Günümüze Tarih Öğretim Programları (İlkokul, Ortaokul ve Lise).* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ali Reşad, (1926). *Asrı Hazır Tarihi*. İstanbul: Milli Matbaa.

Alkan, M. Ö. (2017). II. Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim. *Türkiye'de Tarih Yazımı.* (Ed: Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 155-178.

Arıkan, Z. (1995). Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yaınları, 145-160.

Arslan, S. (2018). *Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin Eğitim Politikaları,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Aslan, E. (1992). "İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Kullanılan Kitapların Değerlendirilmesi", *Ortaöğretim Kurumlarında İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Öğretimi Ve Sorunları Türk Eğitim Derneği X. Öğretim Toplantısı 21-22 Mayıs 1992. (Yay. Haz. Mahmut Âdem-Kasım Karakütük)*, Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 177 - 199.

Aslan, E. (1995). Devrim Tarihi Ders Kitapları. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yaınları, 295-310.

Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları. *Eğitim ve Bilim*, 35 (158), 215-231.

Atsız, B. ve Oran, O. (1956). *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Basmacı, S. (2009). *Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi: 1980'lerden 2000'li Yıllara Devreden Milliyetçi-Muhafazakar Bakiye*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

Baymur, F. (1954). *Tarih Öğretimi*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Behar, B. E. (1995). Tarih Öğretiminde "Türk Dünyası". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yaınları, 196-211.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., DEmirel, F. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Cantimer, M. A. (2019). Tarih Ders Kitaplarında Fatih İmajı. *Tarih Ders Kitaplarında İmajlar*. (Ed: Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi, 159-177.

Carr, E. H. (2016). *Tarih Nedir?* (Çev. Misket Gizem Gürtürk). İstanbul: İletişim Yayınları.

Collinwood, R. G. (2015). *Tarih Tasarımı*. (Çev. Kurtuluş Dinçer). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Copeaux, E. (2000). *Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. (Çev. Ali Berktay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çalen, M. K. (2013). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çalen, M. K. (2017). *Osmanlıcılık ve İslâmcılık Karşısında Türkçülük.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çapa, M. (2017). Erken Cumhuriyet Döneminde Tarih Eğitimi (1923-1938). *Türkiye'de Tarih Eğitimi*. (Ed: Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi, 63-104.

Çatar, S. (2019). *Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında II. Abdülhamit İmajı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü/Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı/Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.

Çatar, S. (2019). Tarih Ders Kitaplarında II. Abdülhamit İmajı. *Tarih Ders Kitaplarında İmajlar*. (Ed: Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi, 337-351.

Deliorman, A. (1995). *Osmanlı Tarihi I.* İstanbul: Bayrak Basın-Yayın-Dağıtım.

Deliorman, A. (1999). *Osmanlı Tarihi II.* İstanbul: Bayrak Basın-Yayın-Dağıtım.

Demircioğlu, İ. H. (2008). Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi. *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi*, 12, 431-450.

Demircioğlu, İ.H. (2011). Tarih Öğretiminin Amaçları. *Tarih Nasıl Öğretilir?*. (Ed. Mustafa Safran). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Demircioğlu, İ. H. (2013). Tarih Ders Kitabında Yeni Yaklaşımlar. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* 38, 119-133.

Demircioğlu İ. H. ve Demircioğlu, E. (Ed.) (2017). *Türkiye'de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.

Dere İ. ve Ülker A. B. (2022). Lise Tarih Ders Kitaplarında Tarihi Şahsiyetler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, (1), 921-956.

Develioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınevi.

Dilmen, İ. N. (1937). Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları* (56-72). İstanbul: Devlet Basımevi.

Dursun, Ç. (2002). *İdeoloji ve Özne: Türk-İslam Sentezi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.

Elbir B. ve Karakaş Ö., (2007). Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Hayatında Hümanizmin Etkileri. *Turkish Studies*, 2 (4), 381-392.

Erkal, M. E. (1991). *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*. İstanbul: Yenilik Basımevi.

Ersanlı, B. (2018). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih "Tezinin Oluşumu (1929-1937).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Eyice, S. (1968). Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları. *Belleten,* 32(128), 509-526.

Gökalp, Z. (2009). *Küçük Mecmua I.* (Çeviriyazı: Şahin Filiz). Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Güneş, A. ve Özbek, S. (2004). *Lise Tarih 2.* İstanbul: Tutibay Yayınları.

Güngör, E. (1999a). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (1999b). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (2019). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Yer-Su Yayıncılık.

Güvenç, B., Şaylan G., Tekeli, İ., ve Turan, Ş. (1994). *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

Halkın, L. E. (2014). *Tarih Tenkidinin Unsurları*. (Çev: Bahaeddin Yediyıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hamit ve Muhsin, (1930). *Türkiye Tarihi*. İstanbul: Devlet Matbaası.

https://tez.yok.gov.tr, (07.07.2023 tarihinde erişildi).

İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler.* Ankara: Ütopya Yayınevi.

İnan, A. (1937). Bayan Afet'in Söylevi. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları* (7). İstanbul: Devlet Basımevi.

Kabapınar, Y. (1992a). Bir İdeoloji Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-1, *Tarih ve Toplum*, 106, 36-40.

Kabapınar, Y. (1992b). Bir İdeoloji Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-2, *Tarih ve Toplum*, 107, 28-31.

Kabapınar, Y. (1995). Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 212-227.

Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kafesoğlu, İ. (2014). *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kafesoğlu, İ. (2020). *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kara, K. (1999). *Osmanlı Tarihi 1*. İstanbul: Önde Yayıncılık.

Kara, K. (1997). *Osmanlı Tarihi 2.* İstanbul: Önde Yayıncılık.

Karal, E. Z. (1957). *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi.* İstanbul: Maarif Basımevi.

Komisyon, (1931). *Tarih I Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Komisyon, (1931). *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Tarihi.* İstanbul: Devlet Matbaası.

Komisyon, (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Komisyon, (2022). *Ortaöğretim Ders Kitabı.* Ankara: Devlet Kitapları.

Koray, E. (1951). *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Köken, N. (2014). *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi* (1923-1960). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Köksal, H. (2019). Sunuş. *Tarih Ders Kitaplarında İmajlar*. Ankara: Pegem Akademi, (iii-x).

Köstüklü, N. (1998). *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*. Konya: Kuzucular Ofset.

Köstüklü, N. (2011). Bir Millî Kimlik Konusu Olarak Atatürk'ün "Türk Tarihi ve Öğretimi"ne Dair Görüş ve Uygulamaları. *Türk Yurdu*, 31(286), 103-107.

Maarif Vekâleti (1935). *Lise III. Sınıf Tarih Soruları VI.* İstanbul: Devlet Matbaası.

Mansel, A.M., Baysun, C., ve Karal, E.Z. (1942). *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Millî Eğitim Bakanlığı, (1982). *Tebliğler Dergisi*, 2128.

Millî Eğitim Bakanlığı, (1982). *Tebliğler Dergisi*, 2146.

Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, (2021). *Resmî Gazete*, 31628.

Milli Kültür Özel İhtisas Komisyon Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1984.

Miroğlu, İ. ve Halaçoğlu, Y. (1991). *Lise İçin Tarih III*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Mumcu, A. (1990). *Liseler İçin Tarih 3.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Nıchol, J. (1991). Tarih Öğretimi. (Yay. Haz. Mustafa Safran). Londra.

Niyazi, M. (2015). *Türk Tarih Felsefesi.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Oktay, E. (1964). *Tarih Lise III*. İstanbul: Atlas Yayınevi.

Oktay, E. (1973). *Tarih Lise III*. İstanbul: Atlas Yayınevi.

Oral, M. (2015). *Türk Ulusunun İnşası Ortak Tarih Söylemi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Oral, M. (2017). Zeki Velidî Togan'ın Dârülfünûn'dan İstifasının Nedenleri. *Zeki Velidî Togan İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasî Faaliyetleri,* Hatıralar (Ed: Serkan Acar). Ankara: Akçağ Yayınları, 315-322.

Oral, M. (2019). *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*. İstanbul: Yeniinsan Yayınevi.

Ortaylı, İ. (1995). Tarih Öğretimi İçin Yazılacak Kitaba İlişkin Sorunlar. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu.* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 43-51.

Oruç, Ş. (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Öğretimi. *Türkiye'de Tarih Eğitimi*. (Ed: Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi, 37-61.

Özbalcı, M. (2011). Yarım Kalmış Bir Proje: "1000 Temel Eser" Dizisi. *Türk Yurdu*, 286 (31), 126-138.

Özbaran, S. (1992). *Tarih ve Öğretimi*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Öztaş, S. (2007). *Tarih Öğretimi ve filmler: "Tarih Öğretiminde film kullanılmasının öğrenci başarısı üzerine etkisi".* Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri

Enstitüsü/Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı/Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.

Öztaş, S. ve Sannav, S.C. (2008). Study of the classıcal education system Of the Ottoman Empire untıl Tanzimat (Admınıstrative Reforms) Period (1839-1876). *IV İnternational Scientific Conference "Contemporary İntentions İn Education"*. Ohrid: Skopje: Faculty Of Pedogogy.

Öztaş, S. (2009). Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 94-107.

Öztuna, Y. (1976). *Tarih III*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.

Öztuna, Y. (1989). *II. Mahmud*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pamuk, A. (2019). *Kimlik ve Tarih Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Satı Bey, (2013). Tarih Eğitiminin Esasları. (Çeviriyazı: Erol Kömür). *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2(2), 212-227.

Schueddekopf O. E., Bruley, E. , Dance E.H. ve Vigander H. (1969). *Tarih Öğretimi ve Tarih* Kitaplarının *Geliştirilmesi.* İstanbul: Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.

Sertkaya, O.F. (1987). *Nihâl Atsız*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sezen, Y. (1997). *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Şeritoğlu, H. (2019). *Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü/ Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Sakarya.

Şimşek A. ve Yazıcı F. (2013). Türkiye'de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü, *TYB Akademi*, 3 (8), 9-33.

Şimşek, A. (2017). Türkiye'de Tarih Eğitimi. (Ed. Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi.

Şimşek, A. ve Cantemir M. A. (2020). Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Bir Osmanlı: "Sokullu Mehmet Paşa". (Ed. Alaattin Aköz v.d.). *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*. Konya: Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Şirin, V. (1986). *Tarih Lise III.* İstanbul: Gendaş A.Ş.

Taştan, Y. K. (2017). *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, c.5, S. 197, 9 İkinci Teşrin (Kasım) 1942.

Tekeli, İ. (1998). *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Togan, Z. V. (2019). *Tarihte Usul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları Kültürü Yayınları.

Toprak, Z. (2021). *Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Turan, V., Genç, İ., Çelik, M., Genç, C. ve Türedi, Ş. (2014). *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf.* Ankara: Devlet Kitapları.

Tunçay, M. (1977). İlk ve Orta Öğretimde Tarih, *Felsefe Kurumu Seminerleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 276-311.

Turan, O. (2005). *Türkiye'de Siyasî Buhranın Kaynakları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Turan, İ. (2017). 1990'larda Tarih Eğitimi. *Türkiye'de Tarih Eğitimi*. (Ed: Ahmet Şimşek). Ankara: Pegem Akademi, 275-289.

Turan, R. (2019). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Tarih Öğretim Sisteminin Dönemlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası 24 Kasım Başöğretmen Eğitim ve Yenilikçi Bilimler Sempozyumu 23-24 Kasım 2019 Ankara*. (626-641). Ankara: İKSAD Yayınevi.

Türk Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, 1930, Devlet Matbaası.

Türk, İ. C. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922).* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İlköğretim Anabilim Dalı, Erzurum.

Türk, İ. C. (2017). Osmanlı Klasik Döneminde Tarih Eğitimi, *Türkiye'de Tarih Eğitimi*. (Ed: Ahmet Şimşek) (1-8). Ankara: Pegem Akademi.

Tüysüz, S. (2016). *Ortaöğretim Tarih 10.* Ankara: Tuna Matbaacılık.

Tüysüz, S. (2019). *Tarih 9*. Ankara: Tuna Matbaacılık.

Vurgun, A. (2016). *Milli Tarih Nedir?*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Yazıcı, F. (2015). *Azınlık Okullarında Tarih Eğitimi ve Çokkültürlülük.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Yazıcı, F. (2017). 2000'lerde Tarih Eğitimi, *Türkiye'de Tarih Eğitimi*. (Ed: Ahmet Şimşek) Ankara: Pegem Akademi, (369-383).

Yazıcı, F. (2017). Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarihyazımı. *Türkiye'de Tarihyazımı*. (Ed: Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, T. (2014). *Meşrutiyet'ten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü/Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı/Tarih Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul.

Yıldırım, T. (2017). *Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Yıldırım, A. E. E. (2017). Milli Şef (İsmet İnönü) Döneminde Tarih Eğitimi (1938-1950), *Türkiye'de Tarih Eğitimi*. (Ed: Ahmet Şimşek), Ankara: Pegem Akademi, (133-165).

Yıldırım, T. (2018). "2007 ve 2017 Tarih Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırılması", *Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 994-1019.

Yıldırım, K. (2021). Atatürk Dönemindeki İlk Tarih Görüşleri Hakkında. *Milli Mecmûa*. (Ed: Ahmet Alper Can), 18, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 22-38.

Yıldız, H. D. (1964). Türk Tarihi ve Liselerimizdeki Tarih Öğretimi. *Türk Kültürü*, 2 (18), 90-93.

Yıldız, H. D. (1966). Ortaöğretimde Türk Tarihi. *Türk Kültürü*, 4 (40), 369-372.

Yıldız, H. D.,Alptekin, C., Şahin İ. ve Bostan, İ. (1990). *Tarih Lise 3.* İstanbul: Servet Yayın-Dağıtım.

Yinanç, M. H. (2011). Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Tarihçilik. *Milli Tarihin İnşası*. (Haz. Ahmet Şimşek-Ali Satan), İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 59-97.

EKLER

EK 1. Ahmed Refik Muhtasar Türkiye Tarihi Ders Kitabı Kapağı

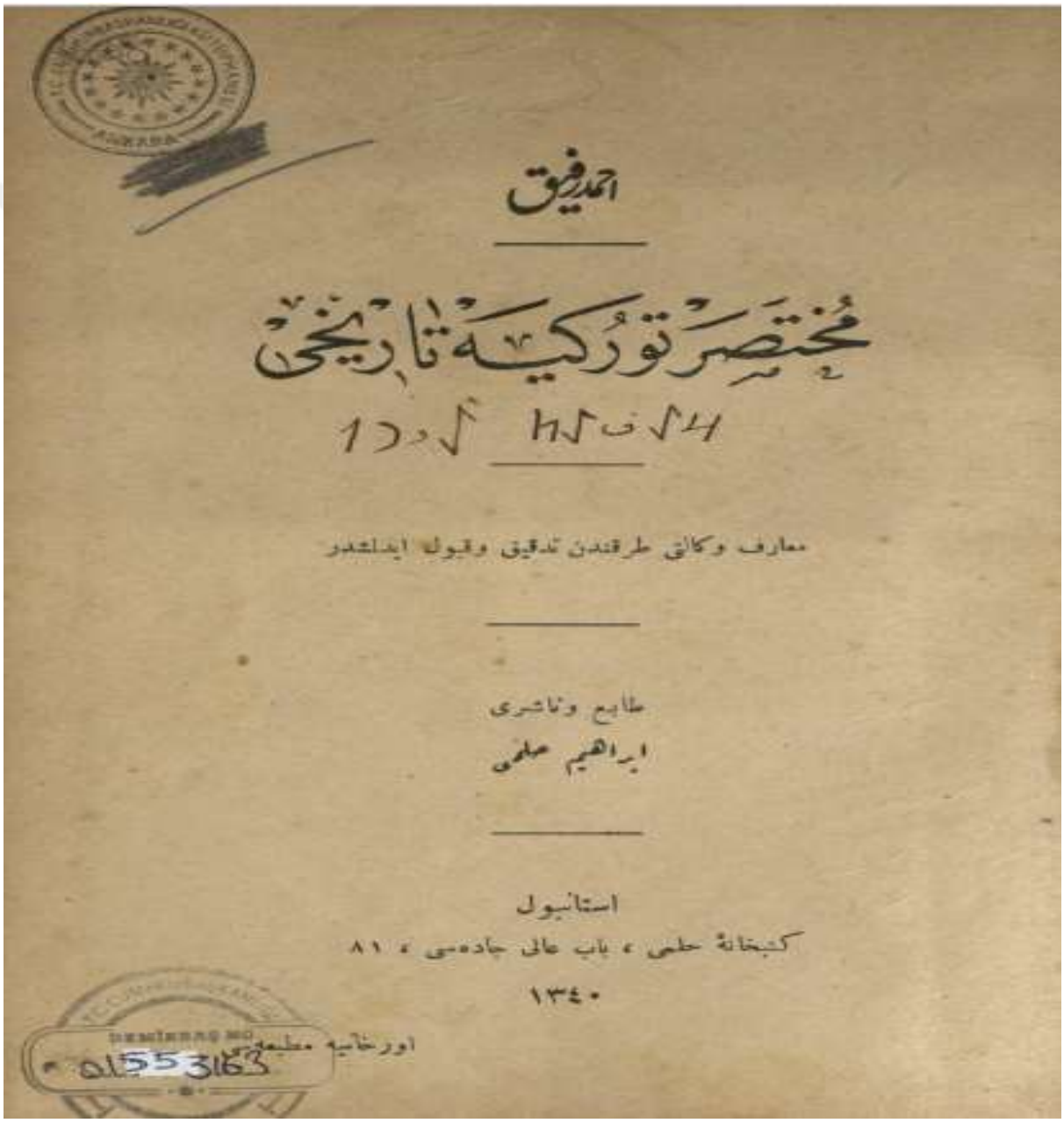

EK 2. Ali Reşad Asrı Hazır Tarihi Ders Kitabı Kapağı

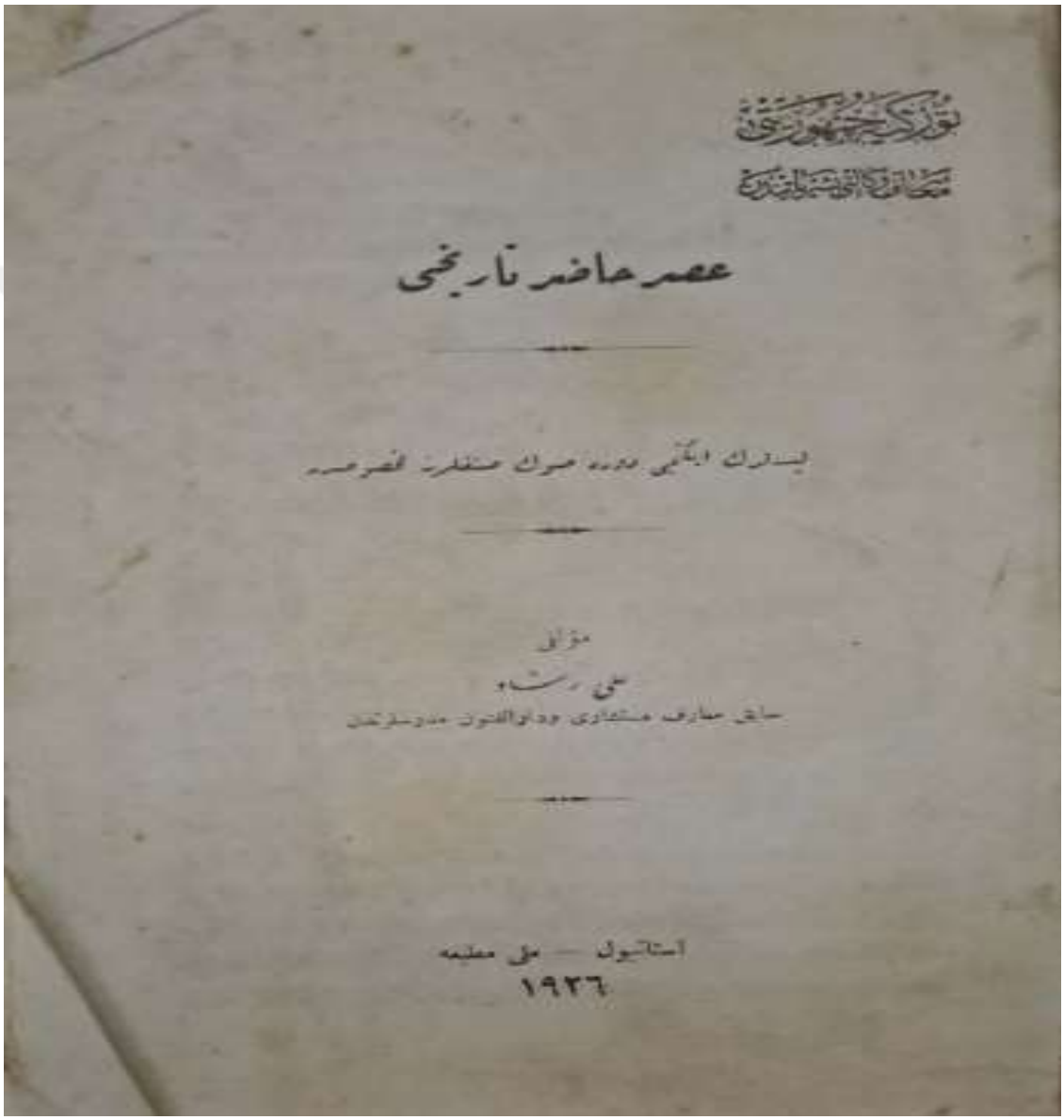

عصر حاضر تاریخی

مؤلف

علی رشاد

EK 3. Hamit ve Muhsin Türkiye Tarihi Ders Kitabı Kapağı

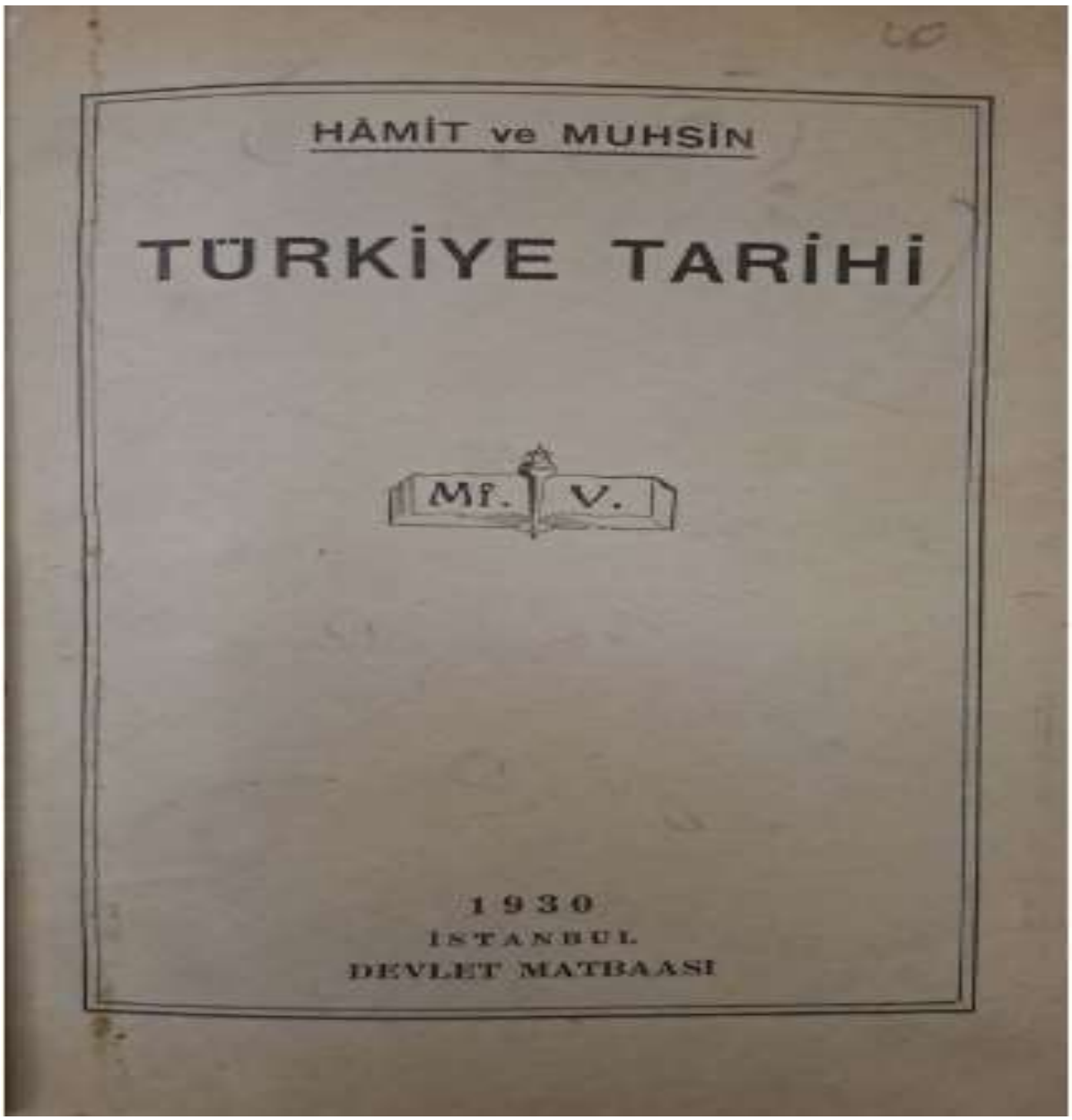

EK 4. Tarih III Ders Kitabı Kapağı

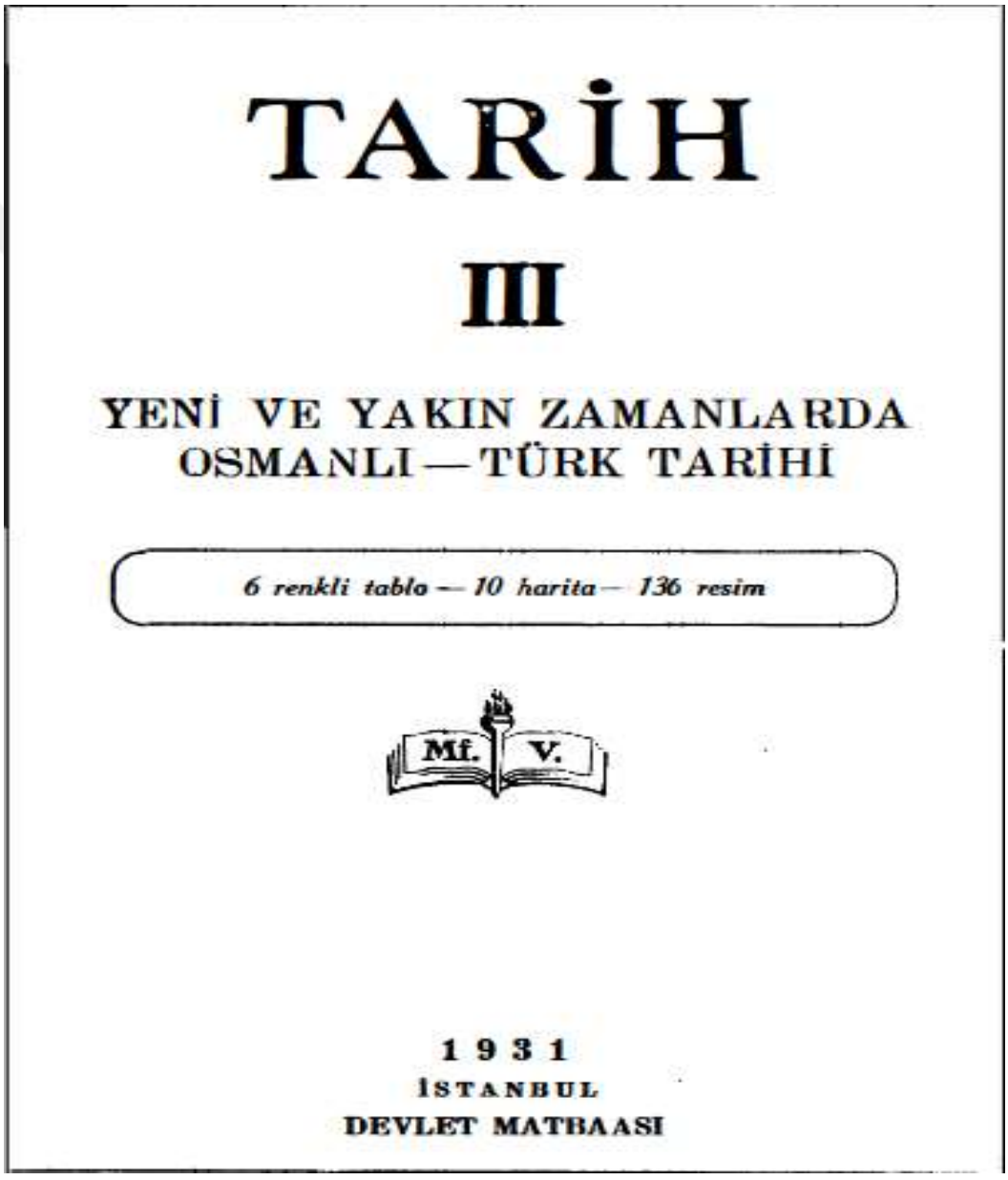

EK 5. Arif Müfid Mansel Cavid Baysun Enver Ziya Karal Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi Ders Kitabı Kapağı

EK 6. Yılmaz Öztuna Tarih III Ders Kitabı Kapağı

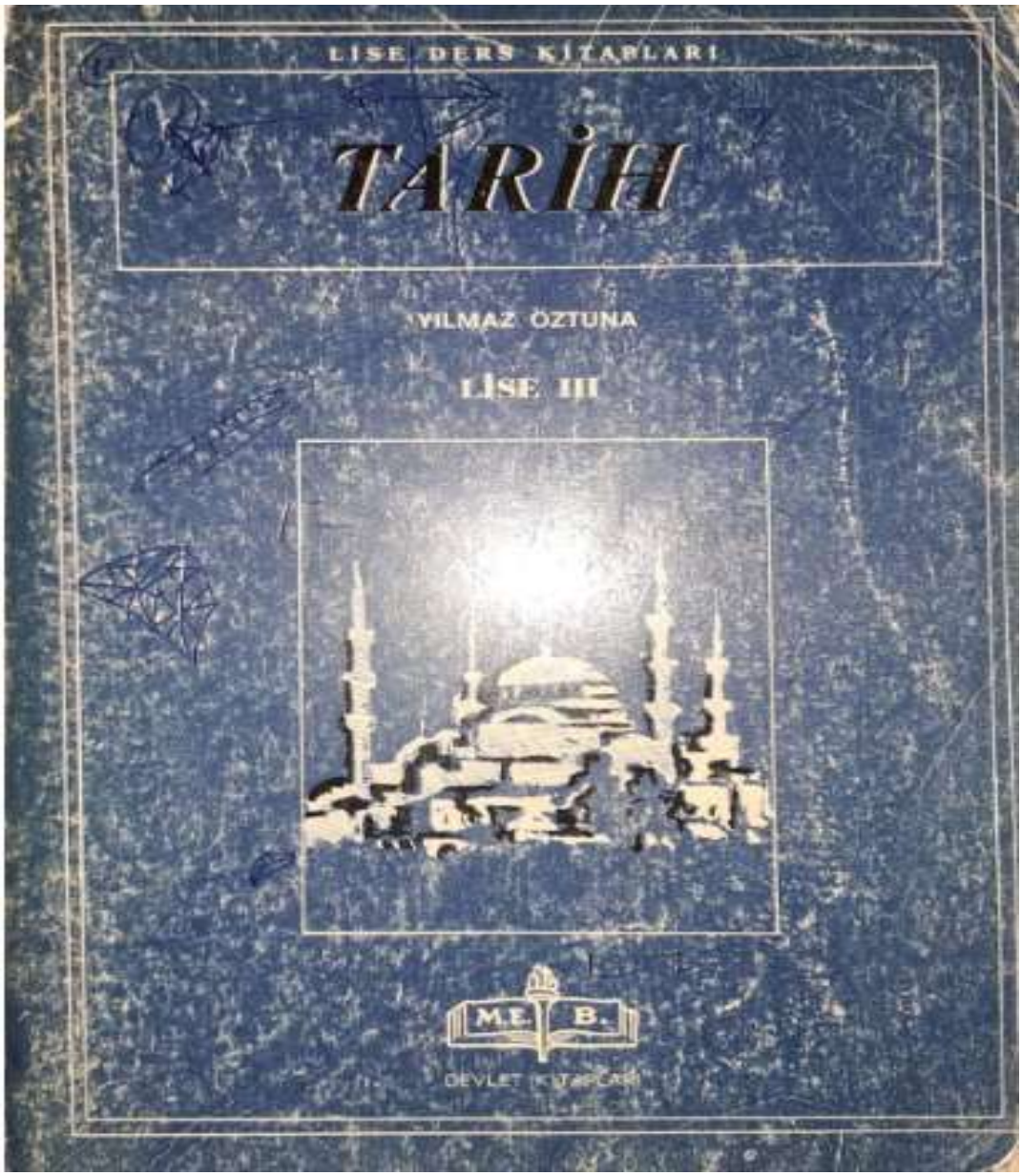

EK 7. Yılmaz Öztuna Tarih III Ders Kitabı Kapağı

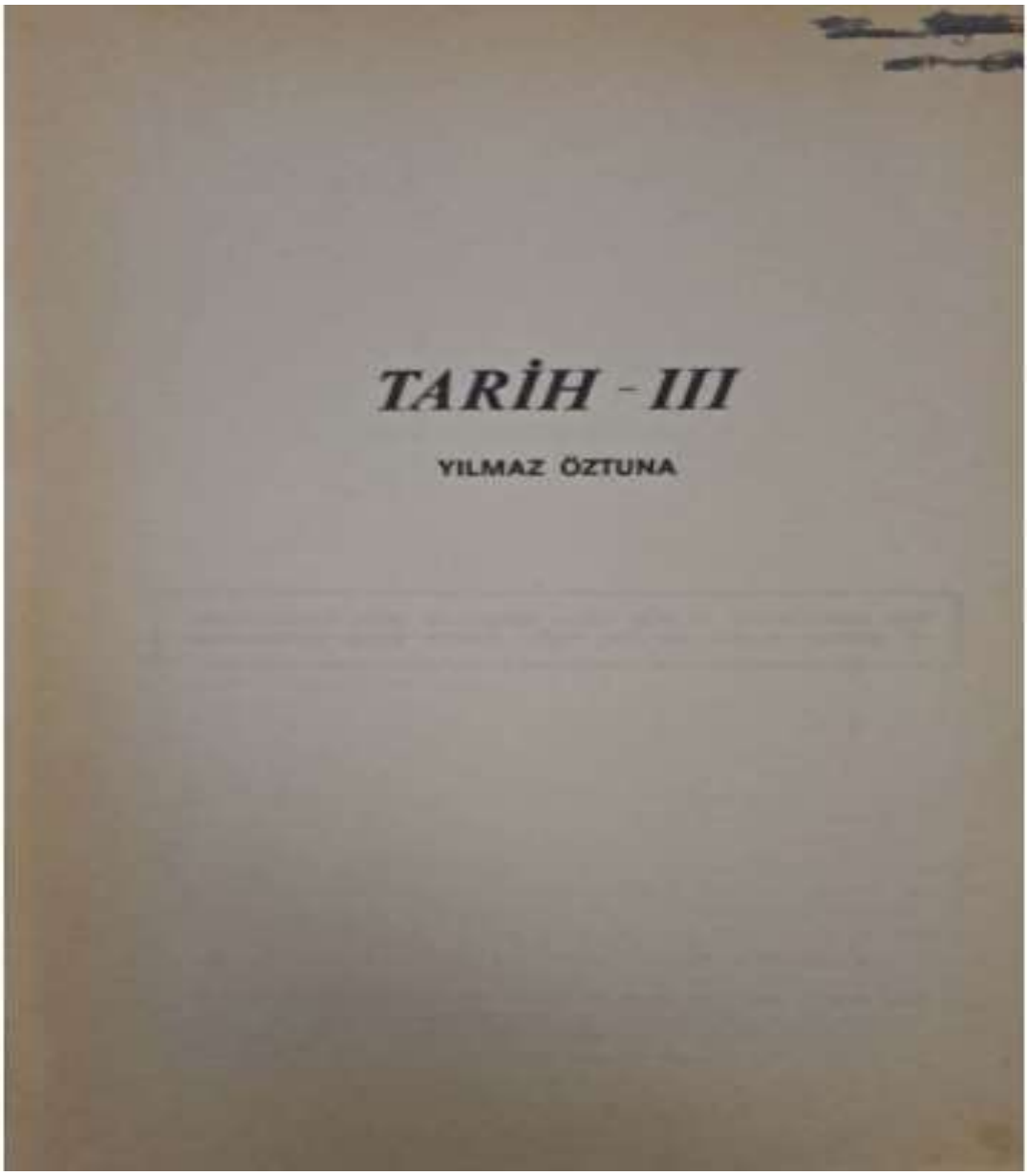

EK 8. Altan Deliorman Osmanlı Tarihi I Tarihi Ders Kitabı Kapağı

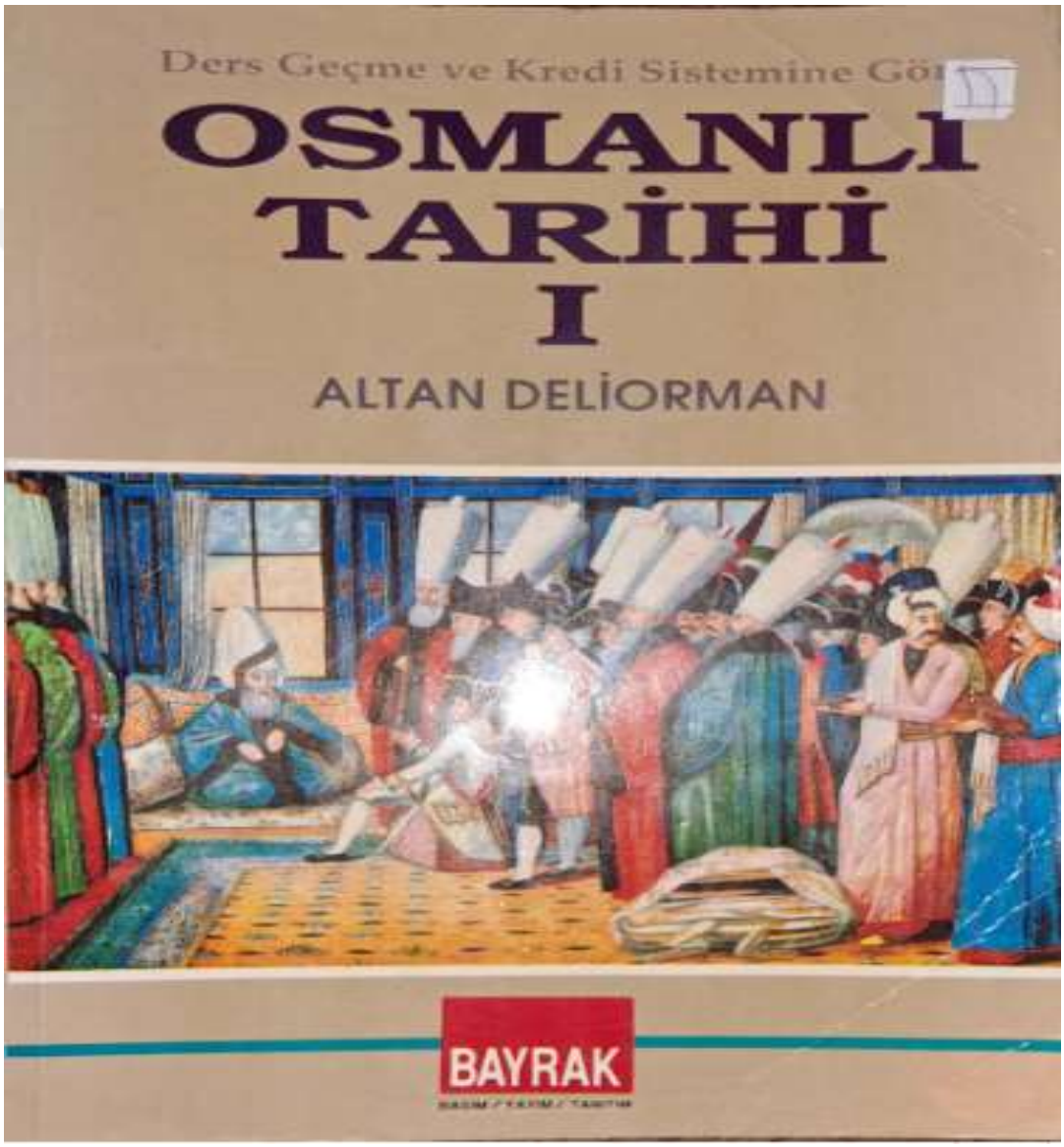

EK 9. 1935 Yılında Maarif Vekâleti'nin Hazırladığı Lise III. Sınıf Tarih Soruları VI Kitabı Kapağı

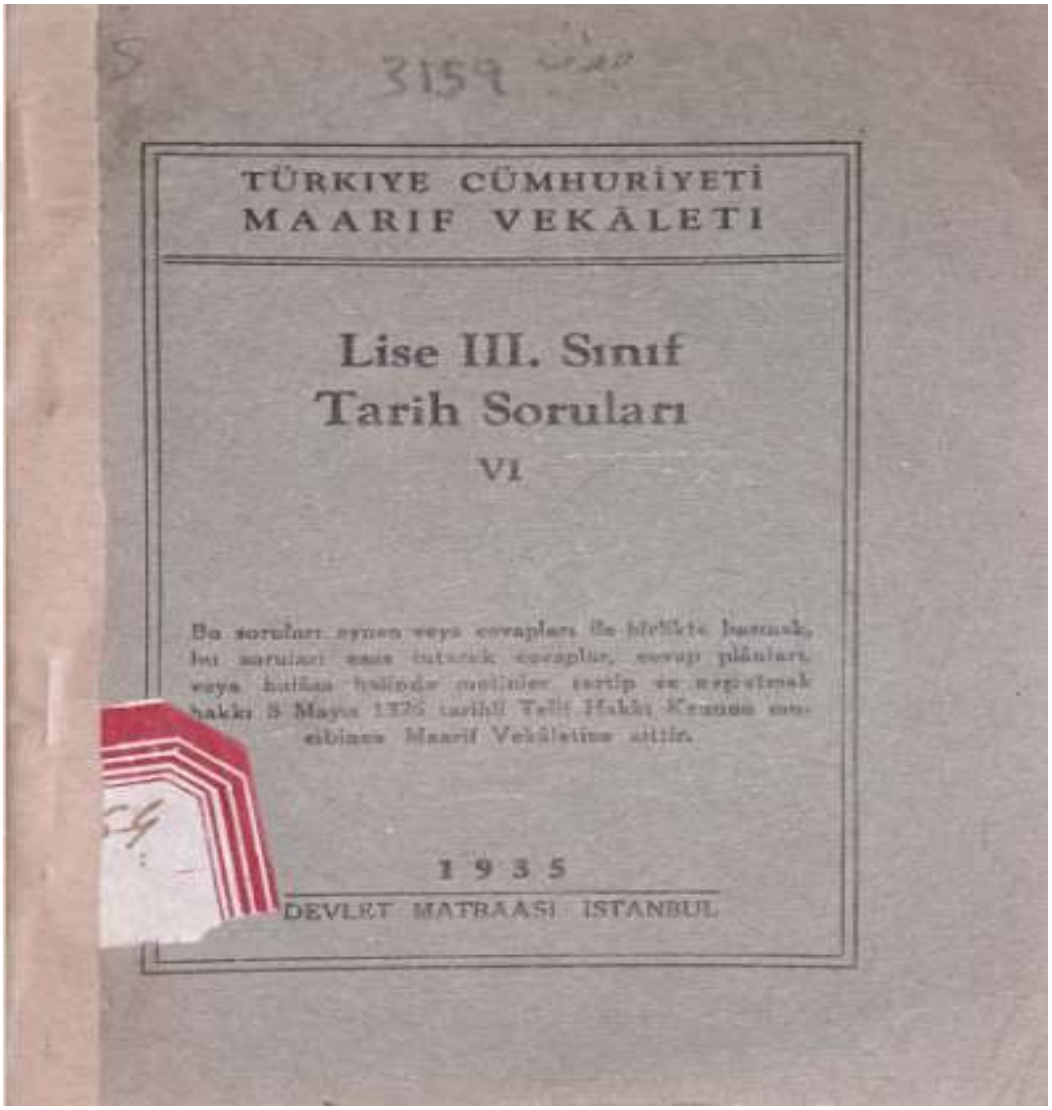
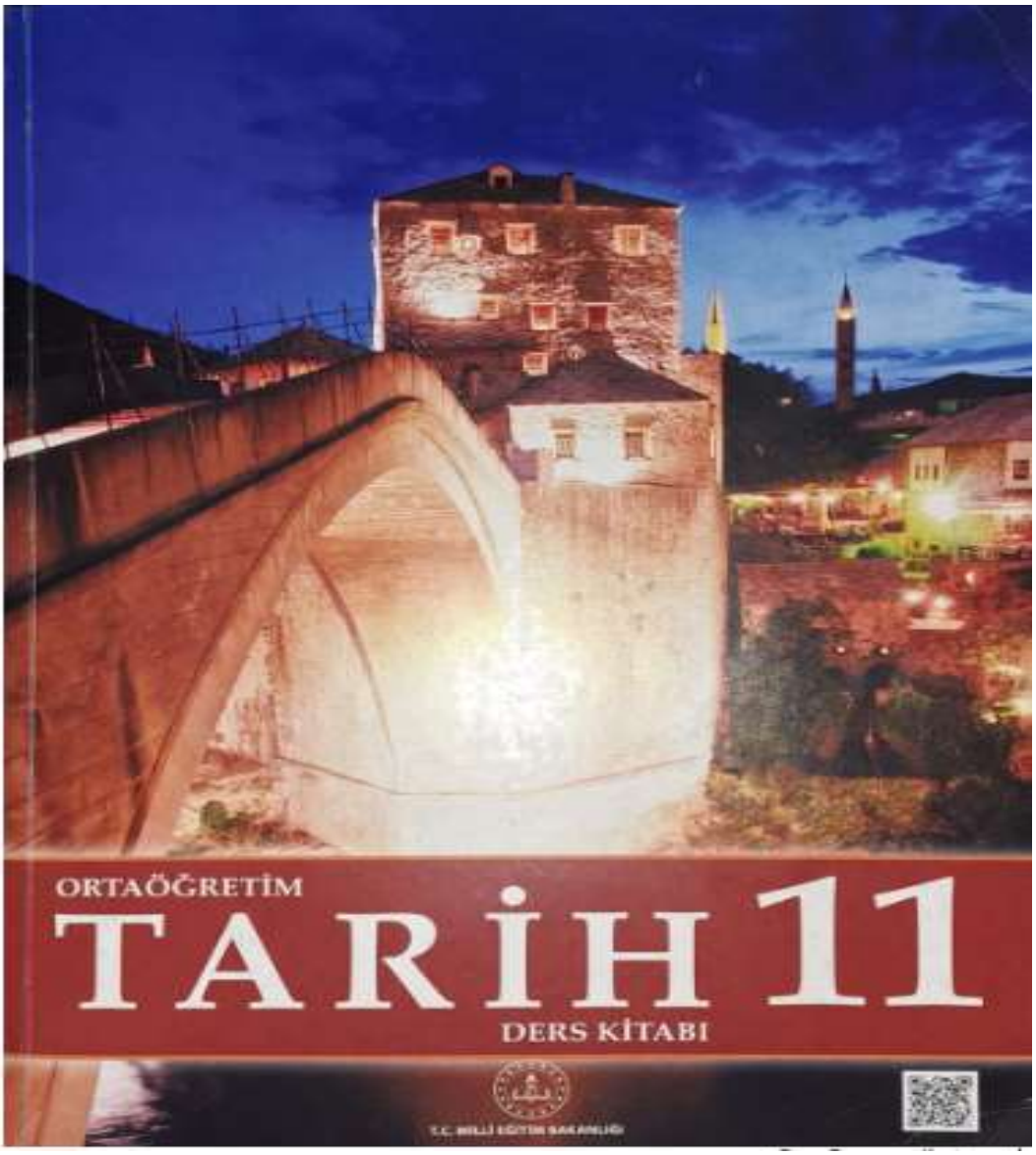
EK 10. Komisyon'un Hazırladığı Tarih 11 Ders Kitabı Kapağı